

Jean-Baptiste Pisson (1763-1818). Architect, meester-timmerman en aannemer (prov. Oost-Vl.)

Frieda Van Tyghem¹

FIG. 1 Jean-Baptiste Pisson (1763-1818), portret getekend door P.F. Lavaert naar het borstbeeld van Gilles Godecharle (BUG, prentenkabinet: portretten).

Jean-Baptiste Pisson (1763-1818), portrait drawn by P.F. Lavaert after a bust by Gilles Godecharle (BUG print collection: portraits).

Inleiding

In de geschiedenis van de Gentse architectuur is Jean-Baptiste Pisson geen onbekende (fig. 1). Verschillende beknopte biografieën en kleine bijdragen uit de 19de en 20ste eeuw wijdden aandacht aan het leven van deze architect, meester-timmerman en aannemer. Ook in de algemene biografische woordenboeken en architectuuroverzichten wordt zijn naam stevast geciteerd als vertegenwoordiger van de stijlwisselingen op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw².

Toch bleven nog vele vragen met betrekking tot zijn leven en werk onbeantwoord. Een privéarchief van Pisson is immers niet bekend en mogelijk onbestaand. Dit bemoeilijkt uiteraard de reconstructie van een aantal feiten en gegevens, onder meer over zijn privécliënteel. Soms worden dergelijke gegevens bij toeval teruggevonden, zoals bleek in verband met zijn opdrachten voor Lieven Bauwens en Abraham Voortman³.

Over zijn officiële functies, onder meer als Gents stadsarchitect, is meer informatie te vinden, omdat de openbare archieven doorgaans goed bewaard bleven. Verder geven enkele bewaarde collecties tekeningen een inzicht in de tekenstijl en interesses van Pisson.

Getuigenissen van tijdgenoten zijn des te belangrijker, omdat ze niet zelden gegevens verstrekken over gebeurtenissen en opdrachten waarover weinig of niets teruggevonden kon worden in andere bronnen. De levensbeschrijving - een jaar na zijn dood gepubliceerd in de *Annales belgiques* van 1819 - door zijn vriend en tijdgenoot Norbert Cornelissen (1769-1849), is zonder twijfel de belangrijkste bron⁴. In deze biografie van een twintigtal bladzijden wordt ook aandacht besteed aan de persoonlijkheid van Pisson. Alle latere biografieën zijn geïnspireerd op - of ontleen soms - letterlijk gegevens uit deze levensbeschrijving.

Daarnaast nam Pierre-Jacques Goetghebuer (1788-1866) een belangrijk deel van Pissons oeuvre op in zijn bekende *Choix des monumens* uit 1827, waaruit blijkt dat hij veel waardering kon op-

¹ Frieda Van Tyghem is ere-hoogleraar architectuurgeschiedenis van de Universiteit Gent, Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen, Sint-Hubertusstraat 2, B-9000 Gent.

² Journal de Gand 1818; Pauwels-de Vis 1843, 177-178; Piron 1860, 304; Van Tyghem 1970; Van Tyghem 1990; Kluyskens 1993.

³ Van de Walle 1993.

⁴ Cornelissen 1819.

brenge voor een aantal van zijn werken. In latere notities laat hij zich echter heel wat kritischer uit over diens handel en wandel⁵.

Pisson leefde in een van de woeligste periodes van onze geschiedenis. Hij maakte zowel het Oostenrijks als het Frans en het begin van het Hollands bewind mee en werkte nauw samen met deze opeenvolgende besturen. De historische gebeurtenissen lopen als een rode draad doorheen zijn leven. Vooral in de Franse tijd stond hij in de gunst van de gezagdragers. Hij werd toen benoemd tot stadsarchitect (1802-1809) en kreeg niet zelden belangrijke opdrachten die zowel in Gent als in het Scheldepartement werden uitgevoerd. Ook zijn privécliënteel, vooral uit het milieu van de adel, rijke handelaren en fabrikanten, nam steeds meer uitbreiding. Hij slaagde erin zich op te werken tot een welgesteld burger, die tijdens zijn leven een groot aantal goederen had verworven.

Het is de bedoeling om in dit artikel met het thans beschikbare materiaal een duidelijker overzicht te brengen van het leven en werk van Jean-Baptiste Pison, in het besef dat ook voor deze levensbeschrijving niet alle informatie uit het verleden achterhaald kon worden.

1 Eerste levensfase tijdens het Oostenrijks bewind

De Zuidelijke Nederlanden, die door de Vrede van Rastadt in het bezit kwamen van Oostenrijk, werden van 1715 tot 1740 bestuurd door Karel VI. De overdracht van ons land aan de Habsburgse Oostenrijkers gebeurde onder weinig gunstige omstandigheden en werd vastgelegd in het Barrièretraktaat van 15 november 1715. De toestand verbeterde toen Maria-Elisabeth, zuster van de keizer, in 1724 tot landvoogdes benoemd werd. Zij slaagde erin om de bevolking stilaan met het Oostenrijkse regime te verzoenen.

Karel VI werd in 1740 opgevolgd door zijn dochter Maria-Theresia. In een daaropvolgende oorlog werd ons land tot 1748 door de Fransen bezet. Toen deze oorlog voorbij was, begon Maria-Theresia, geholpen door een aantal schrandere ambtenaren, een voorzichtige politiek van hervormingen en vriendschapsverdragen, waardoor het land een stijgende welvaart kende. Zij benoemde Karel van Lotharingen, gehuwd met haar zuster Maria-Anna, tot landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden. Hij was een joviale vertegenwoordiger van het keizerlijk gezag. Een aantal vernieuwingen werden doorgevoerd, waarbij onder meer de macht van de Kerk gekortwikt werd.

In 1780 werd de getroude Maria-Theresia opgevolgd door haar zoon Jozef II, die heel wat minder diplomatisch te werk ging. De nieuwe landvoogden, de kunstlievende Albert-Casimir van Saksen en Maria-Christina, een dochter van Maria-Theresia, konden maar weinig invloed uitoefenen. Keizer Jozef II voerde een vrij despotisch beleid, gebaseerd op de ideeën van de Verlichting. Zo propageerde hij de godsdienstvrijheid en de reorganisatie van het land, verdeeld in 9 provincies en 64 arrondissementen. De contemplatieve kloosterorden en de broederschappen werden als nutteloos of verouderd opgeheven en hun goederen werden verkocht. Zijn resoluut optreden, dat in onze contreien

veel weerstand opriep, werd uiteindelijk de aanleiding tot de Brabantse Omwenteling (1789-1791). In 1789 werden de Oostenrijkers verdreven en werden de Verenigde Staten van België gesticht. Jozef II stierf op 20 maart 1790, toen de opstand nog aan de gang was.

Het land werd enkele maanden later door de nieuwe keizer Leopold II heroverd. Hij had af te rekenen met de oorlog tegen Frankrijk. Dat palmde de Zuidelijke Nederlanden eerst in 1792 in en vervolgens na een korte restauratie, opnieuw van 1794 tot 1814.

De eerste dertig jaren van Pissons leven, waarin hij zowel zijn opleiding aan de Theresiaanse academie als zijn eerste bouwopdrachten kreeg, verliepen in deze betrekkelijk rustige periode⁶.

1.1 Jeugd en opleiding

Jean-Baptiste Pison zag het levenslicht in Gent op 21 maart 1763, als zoon van Joannes en Joanna Jacoba Francisca Van der Eecken. De dag van zijn geboorte werd hij gedoopt door onderpastoor Goossens in de St.-Baafskerk⁷. Het gezin werd op 23 januari 1766 uitgebreid door de geboorte van een dochter Cathérine. De familie was gevestigd in een huis aan de Huidevettershoek, zo genoemd naar de huidevetterijen in de buurt, aan grachten tussen de Leie en het Meerhem.

De jonge Jean-Baptiste kende geen zorgeloze jeugd, want zijn vader stierf op 25 augustus 1772. Zijn grootvader, Jacobus Pison, werd op 3 december van hetzelfde jaar aangesteld als deelvoogd over de negenjarige Jean-Baptiste en zijn zesjarige zus Cathérine⁸.

Uit de gebruikelijke staat van goed en de bijbehorende minuten blijkt dat het gezin Pison niet armoedig was⁹. De woning bevatte vijf kamers, waaronder twee slaapkamers, een goed uitgeruste keuken met open haard, een comptoir en een *grote caemer*. De slaapkamers, één op de verdieping en één op het gelijkvloers, bevatten kasten, stoelen en bedden, waaronder een *tombeau met zyn behanghsel*, een goedkopere versie van het klassieke hemelbed¹⁰. Opvallend is de vermelding van schilderijen; elf schilderijen in een slaapkamer hadden een geschatte waarde van 15 schellingen. Drie schilderijen in de grote kamer werden samen met enkele andere items op 2 ponden, 6 schellingen en 8 deniers geschat. Hoewel het beroep van vader Pison niet vermeld wordt in de geraadpleegde documenten, wijst het bezit van schilderijen op een zekere artistieke belangstelling.

Na de dood van de vader, kreeg het gezin Pison het moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. De jonge Jean-Baptiste was verplicht om te gaan te werken in plaats van naar school te gaan. Pas in 1783 wordt zijn naam vermeld bij de leerjongens van het ambacht van timmerlieden en schrijnwerkers¹¹. Hij was toen tewerkgesteld bij meester-timmerman Pieter Burggraeve, gevestigd in de Burgstraat. Burggraeve speelde vermoedelijk een belangrijke rol in het leven van de jeugdige Jean-Baptiste, want hij werd de tweede echtgenoot van de moeder van Pison. Uit de eerste bevolkingsregisters van 1799 blijkt dat het echtpaar gevestigd was in de Keizer Leopoldstraat nr. 2 en daar verbleef tot hun dood, respectievelijk in 1809 en 1811¹².

⁵ Goetghebuer 1827.

⁶ Zie o.m. Hasquin (ed.) 1987.

⁷ SAG, Parochieregisters, St.-Baafs, register dopen, nr. 41 (1762-1769), 21 maart 1763.

⁸ SAG, reeks 333: Acten en Contracten, nr. 121,

fol. 195 v°, 3 dec. 1772; reeks 330, Staten van goed, nr. 276, fol. 8-8 v°, 1773.

⁹ SAG, reeks 332: Minuten bij de Staten van goed, nr. 736, nr. 15, los stuk.

¹⁰ De Reynies 1993, deel 1, 250-251.

¹¹ SAG, reeks 190/5, Register van timmerlieden en schrijnwerkers, nr. 2 (1772-1795), 9 april 1783.

¹² ABG, *Telboeken*, 1799, Leopoldstraat nr. 2: *Registers Overlijden*. Pieter Burggraeve stierf op 25-11-1811; Jeanne Van der Eecken stierf op 5-3-1809.

Jean-Baptiste was volgens Norbert Cornelissen zeer leergierig, maar kon zich pas toeleggen op de beginselen van lezen en schrijven na de dagelijkse arbeidsuren¹³. Zijn ambitie reikte evenwel verder en hij wou kost wat kost zijn droom om architect te worden, verwezenlijken.

Hij kreeg de mogelijkheid om een kosteloze opleiding te volgen aan de Gentse Academie (1778-1786) voor teken- en schilderkunst en architectuur¹⁴. Zoals gebruikelijk in die tijd werd hij onder de hoede geplaatst van een beschermheer. In dit geval: ridder Dons van Lovendegem¹⁵.

De Gentse Academie, die onder de bescherming stond van keizerin Maria-Theresia, was gesticht in 1748 door de schilder

Filips Karel Marissal (1698-1770), naar het sterk bewonderde voorbeeld van de Parijse Academie. Door allerlei moeilijkheden slaagde Marissal er evenwel niet in om een behoorlijk niveau te bereiken. Toen Marissal in 1770 stierf, beseften enkele Gentse prominenten dat een grondige vernieuwing noodzakelijk was. Tijdens een vergadering, die op 23 juni 1770 plaatsvond in het stadhuis, werden zowel nieuwe statuten als een nieuwe directie en een vernieuwd lerarenkorps voorgesteld.

President van de Academie werd de geestelijke Gerard van Eersel (1703-1778), die een paar jaar later tot bisschop van Gent gewijd werd. Vervolgens werden niet minder dan twaalf directeuren benoemd die tot de adelen de geegoede burgerij behoorden.

FIG. 2 Bernard De Wilde, het pakhuis aan de Korenmarkt, ontworpen in 1719, gesloopt in 1898. Pisson genoot er zijn opleiding tot architect tussen 1779 en 1786 (Goetghebuer 1827, pl. 49).

Bernard De Wilde, the warehouse on the Korenmarkt, designed in 1719 and demolished in 1898. Here Pisson studied architecture between 1779 and 1786 (Goetghebuer 1827, pl. 49).

¹³ Cornelissen 1819, 55. Cornelissen was politicus en schrijver van talrijke bijdragen voor tijdschriften en dagbladen. Zowel tijdens het Frans als tijdens het Hollands bewind speelde hij een belang-

rijke rol in het culturele leven van de stad Gent. Hij bekleedde ook verschillende functies, onder meer als geschiedenisleraar aan de École centrale en als adjunct-stadssecretaris. François 1974.

¹⁴ De geschiedenis van de Academie werd al herhaaldelijk beschreven. Zie onder meer: Van De Vivere 1794; De Vriendt 1926; Fredericq-Lilar 1992.

¹⁵ Cornelissen 1819, 56.

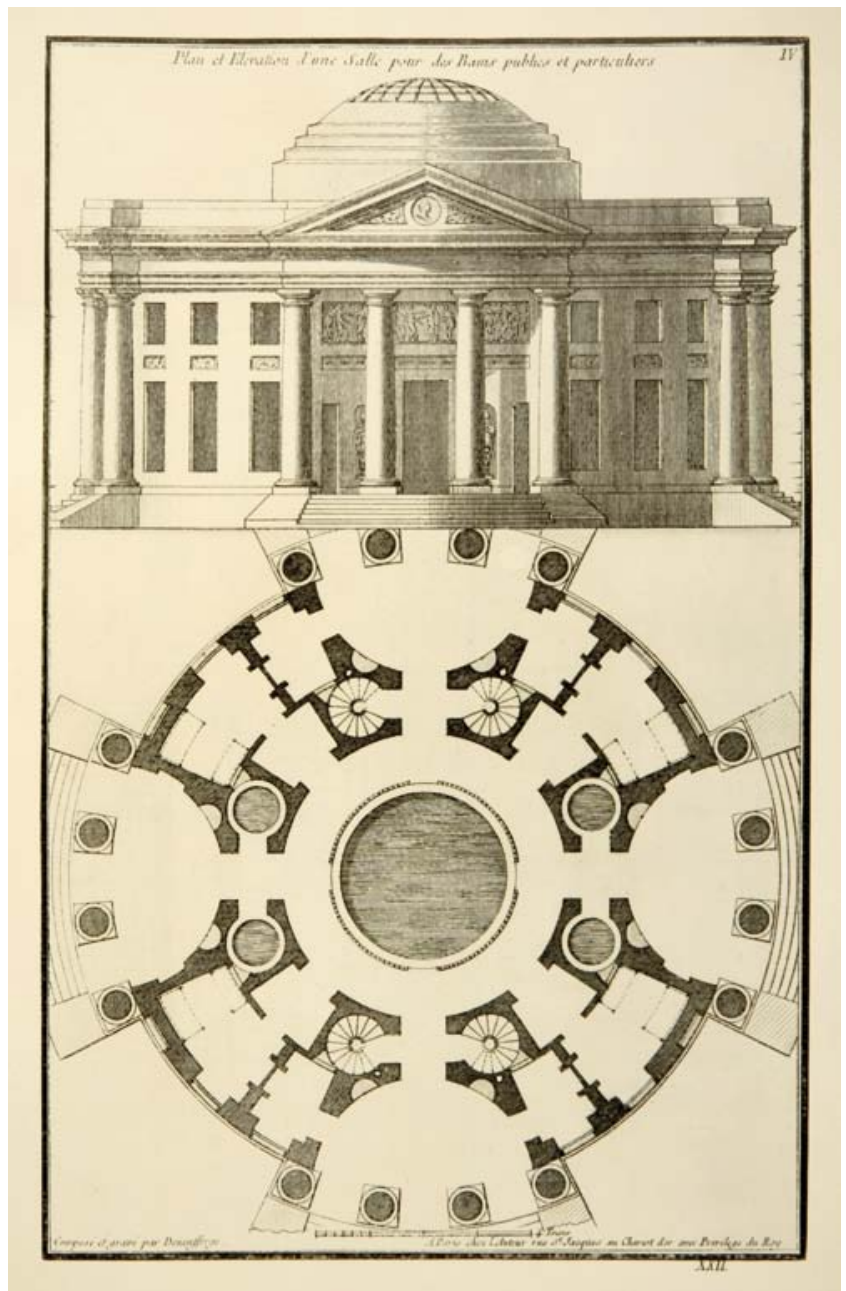
Daarnaast werden zes directeur-artiesten aangesteld; ze vertegenwoordigden zowel de architectuur als de schilder- en beeldhouwkunst. Voor de architectuur deed men een beroep op David 't Kindt, ontvanger van de stadswerken, stadsarchitect Jan-Baptiste Simoens en architect François Drieghe. Daarnaast kregen ook de schilders François Pilsen, Jan de Meere en de beeldhouwer Dominicus Cruydt een directiefunctie¹⁶. Een zeer beperkt lerarenkorps verzorgde de eigenlijke opleiding. Als leraar figuurtekenen werd Philippe Lambert Spruyt (1727-1801) aangesteld. Hij was een oud-leerling van de Academie en had een goede nascholing genoten bij J.B. Millé, Carlo van Loo en Anton Mengs¹⁷. Leraar architectuur werd Pieter van

Reysschoot (1738-1795), bijgestaan door een adjunct¹⁸. Achtereenvolgens waren dat Adriaan Van de Cappelle (1745-1804) en Jean-Augustin d'Huyvetter (1750-1829). Beiden hadden de eerste prijs architectuur behaald aan de Gentse Academie, respectievelijk in 1767 en 1774.

In deze periode van bescheiden vernieuwingen werd Pisson als leerling ingeschreven, vermoedelijk in 1779. De lessen hadden plaats in enkele lokalen gelegen op de bovenverdiepingen van het Pakhuis aan de Korenmarkt, waar de Academie na verschillende omzwervingen tot 1804 een onderdak had gevonden (fig. 2). De architectuuropleiding duurde zes jaar, verdeeld over drie tweejaarlijkse klassen. Om de twee jaar werd een wedstrijd

FIG. 3 De Neufforge 1757-1780, prent 22. Examenvraag voor de derde klas architectuur van de Academie in 1780.

De Neufforge 1757-1780, print 22. Exam question for Year 3 architecture at the Academy in 1780.

¹⁶ SAG, ASK, nr. 312, *Resolutieboeken*, fol.1, 2 e.v.

¹⁷ Van Der Haeghen 1921-1924.

¹⁸ Fredericq-Lilar 1992, passim.

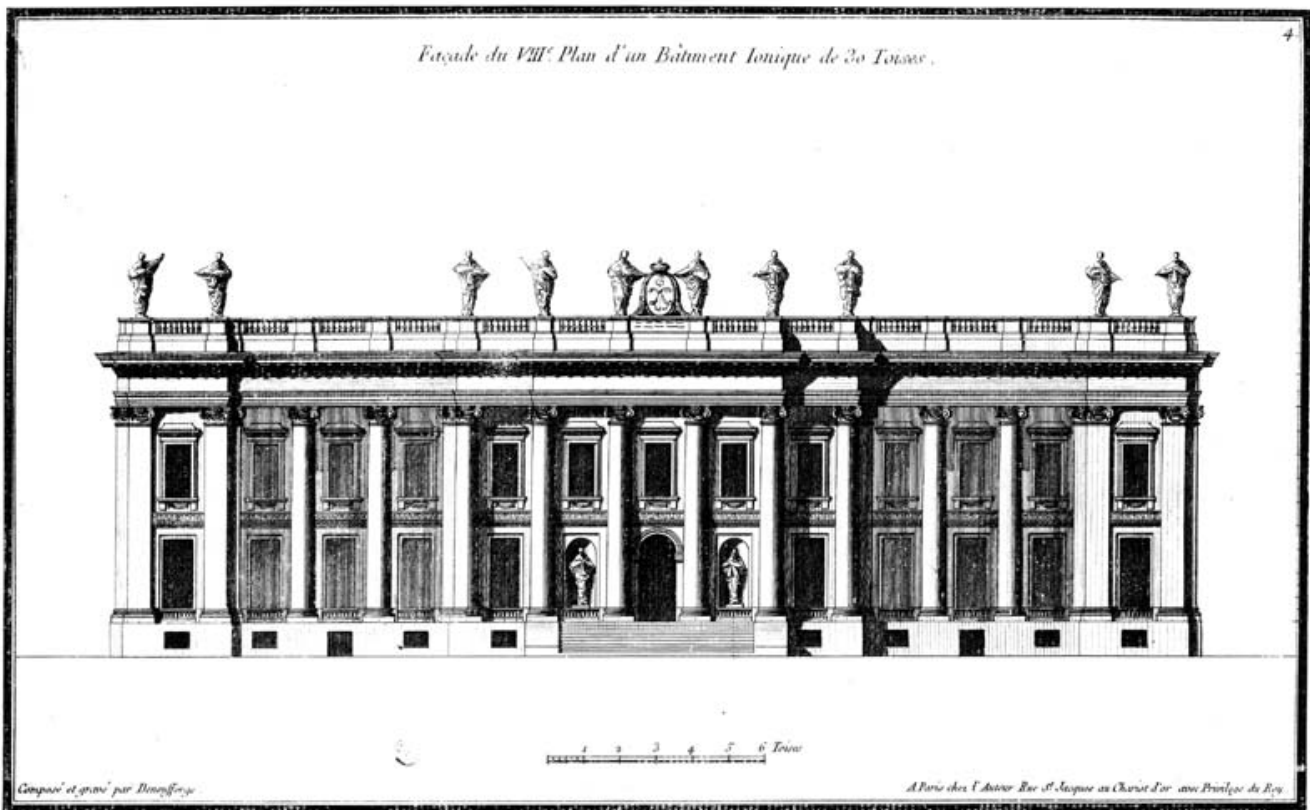

FIG. 4 De Neufforge 1757-1780, prent 460. Examenvraag voor de tweede klas architectuur in 1782.
De Neufforge 1757-1780, print 460. Exam question for Year 2 architecture in 1782.

georganiseerd waarbij de nadruk lag op architectuurtekenen en de kennis van de vijf zuilenorden. Het onderwijs werd verstrekt in de vroege morgenuurtjes van zes tot acht of in de late avonden van vijf of zes tot acht.

De basis van de opleiding bestond uit het natekenen van voorbeelden uit architectuurboeken. De voorkeur ging naar het werk van J.F. De Neufforge: *Recueil élémentaire d'architecture*, dat tussen 1757 en 1780 in 9 volumes verschenen was en niet minder dan 900 gravures bevatte¹⁹. De talrijke afbeeldingen hadden betrekking op allerlei aspecten van de architectuur. De Neufforge was een belangrijke promotor van de *goût à la grecque*²⁰. Zijn grote voorbeelden waren de majestueuze gebouwen van de Griekse bouwmeesters en van de belangrijke eigentijdse architecten.

Voor de theoretische kennis werd vooral een beroep gedaan op het werk van de Franse theoreticus J.F. Blondel²¹. Hij stelde dat de Grieken moesten beschouwd worden als de uitvinders van de Schone Bouwkunst, de Romeinen waren hun beste navolgers.

Hij opteerde voor eenvoud en grootsheid voor het ontwerpen van gebouwen. Pas in de laatste klas werd overgegaan tot het tekenen van eigen composities. De examenopgaven werden door Pieter van Reysschoot elk jaar aan de directie voorgelegd.

Hoewel de opleiding zes jaar duurde, heeft Pisson acht jaar aan de Academie doorgebracht. Men treft zijn naam voor het eerst aan in de registers van de prijsdeling van 1780 in de derde klas architectuur, waar hij toen als zevende werd geklasseerd. De examenopgave, die terug te vinden is in de Resolutieboeken, bestond in het natekenen van de 22ste prent uit het tiende boek van De Neufforge, met name een plan met opstand van een koepelzaal voor publieke en particuliere baden²² (fig. 3). In 1782 werd hij als derde geklasseerd voor de examens van de tweede klas architectuur. De opdracht bestond toen in het kopiëren van de 460ste prent van De Neufforge, nl. de gevel van een gebouw in Ionische stijl met een lengte van 30 vamen²³ (fig. 4). De examens werden beoordeeld door een vijfkop-pige jury, bestaande uit Louis 't Kindt, François Drieghe, Joachim Colin, Adriaan van de Cappelle en Jacques J. Dutry²⁴.

¹⁹ De Limburg-Stirum 1899.

²⁰ Van de Vijver 1998, 140-168. *Goût à la grecque* is de eigentijdse en hedendaagse benaming voor de Franse bouwstijl ten tijde van koning Lodewijk XVI.

²¹ Blondel 1770-1773/1777.

²² SAG, ASK, nr. 449: *Wedstrijden*, 1772-1966, 1780, 3e classe Architecture; nr. 327: *Register Prys-deeling*, fol. 34; nr. 312: *Resolutieboek*, fol. 76.

²³ SAG, ASK, nr. 449, *Idem*, 1782, 2e classe Architecture; nr. 327, *Idem*, fol. 39; nr. 312, *Idem*, fol. 76. Een vaam of vadem is een lengtemaat van ongeveer zes voet. Een Gentse voet bedraagt 0,298 m.

²⁴ Louis-François 't Kindt (1734-?), zoon van David. Meester-timmerman en architect, directeur en ontvanger van de stadswerken. Biographie Nationale, XXV, kol. 363-364; François-Jean Drieghe (ca. 1740-1815), architect, neef van J.B. Simoens, vooral bekend om zijn werken aan kloosters en kerken. Goetghebuer P.J., *Notes sur les sculpteurs et architectes*, BUG, HS. 6058/1, fol. 51-52; Joachim-François Colin (ca. 1735-1807), architect, ontwerpt verschillende huizen onder meer het voormalig hotel de Nockere aan de Poel, plan voor parkaanleg van het kasteel van Zwijnaarde, ontwerpen voor

fonteynen, tempels enz. Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 44; Adriaan Van de Cappelle (1745-1804), architect, meester-metselaar, adjunct van Pieter van Reysschoot aan de Gentse Academie tot 1774. De Vuyst 1996; Jacques-Jean Dutry (1746-1825), architect, ontwerper van landhuizen, tuinen, preekstoelen enz. Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 37.

In 1784 legde Pisson het examen af in de eerste klas architectuur, waar hij toen de tweede plaats bemachtigde. De examenopgave betrof het ontwerp voor een gebouw van 127 voet lang aan de straatkant, 11 traveeën breed *gereguleert op elf cassynen* en 209 voet diep. Het examen van de *vijf orders der Architecture* werd in dat jaar gewonnen door Hubertus Lavaut. Pisson werd voor dit vak ook tweede. Dezelfde juryleden als in 1782 beoordeelden de examens²⁵.

Pas in 1786 behaalde Pisson de eerste prijs voor architectuur aan de Academie. De examenopgave, voorgesteld door Pieter van Reysschoot, werd omschreven als een gebouw *voor eenen cavallier te bewoonen, breed ter straete 105 voeten ende 180 diepe*²⁶.

De prijsuitreiking vond plaats in het stadhuis op 6 juni 1786 en kende een feestelijk verloop (fig. 5). Uit de beschrijvingen in de Resolutieboeken blijkt dat de prijswinnaars afgehaald werden met koetsen van Gentse notabelen, onder meer van de bisschop, de prelaat van St.-Pieters, graaf della Faille, Charles Vilain XIII. De triomfklok luidde en de beiaard speelde feestelijke deuntjes²⁷.

De feestrede van dat jaar werd geschreven door Eugenius Somers, rector en superior van de abdij van Drongen. Dit bewaard gebleven ellenlange gedicht werd opgesteld in heldenverzen en gezongen in de zaal van het Gentse stadhuis.

Een kort uittreksel geeft een idee van deze rede *tot lof der staets-lieventheyd*.

*Dog swyg, Athenen swyg, dat al uw raer en wonder,
Zoo dikwils opgehaelt, op heden gae ten onder!
Als men de oogen slaet op dees verçierde zael,
Zoo merkt men even ras veel schoonder zegenprael!
Veel schoonder zegenprael is heden hier t'aenschouwen
Hier kan men d'Oog voldoen in d'allerschoonste Bouwen!
Hier kan de Weireld zien, wat Teeken-schilder-Konst
Vermogen op de Jeugd, gestreeld door prys en jonst!*²⁸

Pisson was toen 23 jaar en kon tevreden terugblikken op dit eindresultaat. Zijn biograaf Norbert Cornelissen schreef dat hij zich later trots liet ontvallen: *Je me crus grandi de trois pieds*²⁹. Ongetwijfeld had het hem veel moeite en inspanningen gekost om dit resultaat te bereiken. Tekenend in dit verband is de toelating die door de directie verleend werd aan de leerlingen van zijn klas om ook op zondagen te mogen werken aan hun opdrachten³⁰.

De opleiding die Pisson toen genoot aan de Academie vertoonde evenwel nog steeds hiaten en tekortkomingen die pas enkele jaren later een bevredigende oplossing zouden krijgen. Uit de biografie van zijn leraar Pieter van Reysschoot blijkt dat die een slechte gezondheid had en bijgevolg herhaaldelijk afwezig was, waardoor uiteindelijk conflicten met de directie ontstonden³¹. Het is dan ook vrij aannemelijk dat Pisson vooral gevormd werd door de toenmalige adjunct Jean Augustin d'Huyvetter, zoals in verschillende biografieën bevestigd wordt³². Later nam d'Huyvetter effectief het ambt van Van Reysschoot over en bleef in totaal ongeveer veertig jaar aan de Academie verbonden. Hij was vooral bekend om zijn tekentalent, wat ongetwijfeld een invloed had op zijn lesmethode. Ook Pisson liet heel wat tekeningen na, waaruit blijkt dat deze vaardigheid een hoofdbekommerenis was van de opleiding.

Het lesprogramma stond toen echter nog niet op punt. Pas in 1786 werd een speciale cursus distributie ingericht. Een vernieuwende impuls kreeg de opleiding bij het aantreden van Egidius vande Vivere die in 1788 directeur werd. Hij wees onder meer op het belang van de theoretische vakken, die de praktijk moesten begeleiden³³. Onder zijn impuls werden verschillende theoretische werken sinds 1786 in het Nederlands vertaald, waaronder ook de boeken van J.F. Blondel³⁴ (fig. 6).

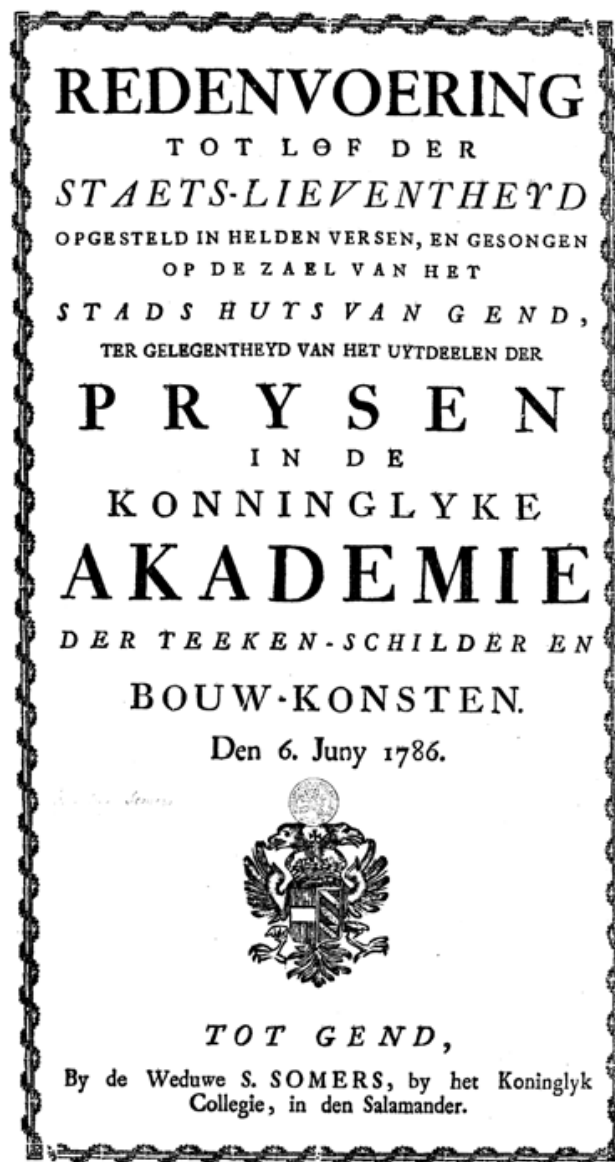

FIG. 5 Redenvoering, gezongen op het stadhuis ter gelegenheid van de prijsuitdeling van de Academie in 1786 (BUG, G/b 1/36). Redenvoering, performed at the town hall on the occasion of the prize giving by the Academy in 1786 (BUG, G/b 1/36).

²⁵ SAG, ASK, nr. 449, *Idem*, 1e classe Architecture, 1784; nr. 327, *Idem*, fol. 39; nr. 312, *Idem*, fol. 83, 85, 96.

²⁶ SAG, ASK, nr. 449, *Idem*, 1e classe Architecture, 1786; nr. 327, *Idem*, fol. 45; nr. 312, *Idem*, fol. 96, 107. De examentekeningen zijn niet bewaard gebleven in de Academie.

²⁷ SAG, ASK, nr. 312, *Idem*, fol. 111-113; Gendsche Gazette, 8 juni, 1786.

²⁸ BUG, HS. G/b 1/36.

²⁹ Cornelissen 1819, 56.

³⁰ SAG, ASK, nr. 312, fol. 110.

³¹ Fredericq-Lilar 1992, 125-126.

³² Vanderhaeghen 1829, deel 2, 100. Immerzeel 1842-1843, deel 2, 72.

³³ Fredericq-Lilar 1992, 122-124.

³⁴ De vertaling uit het Frans door Pieter van Reysschoot (van Reysschoot 1794) was een samenvatting van Blondel's negendelige werk. Zie ook Fredericq-Lilar 1992, 127-128.

Al deze vernieuwingen heeft Pisson echter niet meer meegeemaakt. Dit verklaart wellicht waarom hij vooral een man van de praktijk werd, en later zelfs een groot aannemer van openbare werken. Uiteraard speelde ook zijn ervaring op het terrein van het timmermans- en schrijnwerkersvak een grote rol in zijn loopbaan.

Opvallend in dit verband is dat hij pas drie jaar na het behalen van de eerste prijs architectuur zijn meesterproef voor het timmermansambacht aflegde. Op 4 april 1789 vervaardigde hij als proefstukken een *casse ende boite*, die door de proefmeesters

werden goedgekeurd. Hij werd bijgevolg opgenomen als suppoost in het ambacht³⁵.

In de *Wegwijzers der stad Gent* vindt men de naam Pisson van 1790 tot 1807 terug in de lijst van het ambacht van timmerlieden en schrijnwerkers³⁶. De combinatie van de twee vakgebieden, architect en timmerman-schrijnwerker, was in die tijd trouwens niet ongewoon. Tal van collega's en tijdgenoten kregen een gelijkaardige dubbele opleiding, onder meer Louis 't Kindt, J.A. d'Huyvetter, E.B. Quaetfaslem en P.J. de Broe.

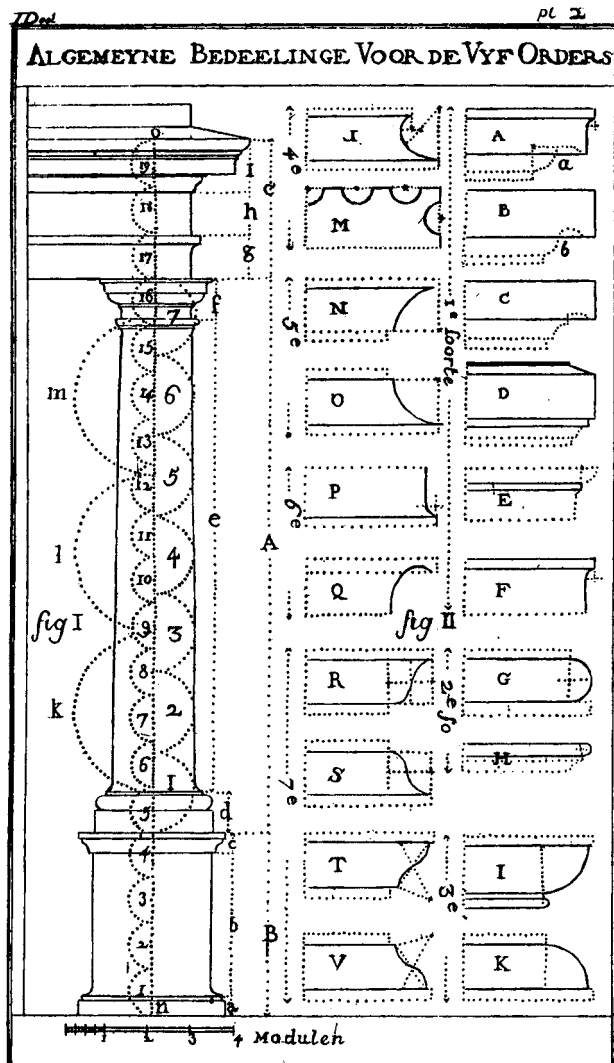

FIG. 6 J.F. Blondel, *Grondregelen der bouwkunde* in de vertaling van Pieter van Reysschoot, Gent, 1794. Bladzijde als voorbeeld. Blondel, *Grondregelen der bouwkunde* (*Architecture from first principles*) in the translation by Pieter van Reysschoot, Ghent, 1794. Sample page.

1.2 Huwelijk en eerste vestiging in de Drabstraat

Korte tijd na het behalen van zijn eerste prijs architectuur aan de Gentse Academie, huwde Pisson op 9 september 1787 met Jeanne-Françoise van Melle (1754-1818) in de St.-Baafskathedraal³⁷. Door dit huwelijk met een bijna negen jaar oudere vrouw kwam Pisson terecht in een milieu van middenstanders die hem wat hoger op de maatschappelijke ladder konden brengen. Zijn schoonvader Jean van Melle was een slager en woonde met zijn gezin in de Nederkouter³⁸. Zijn schoonbroer, Jean-Louis van Melle, een slager en brandewijnstoker, was een bekend figuur in de plaatselijke politiek. Tussen 1791 en 1793 was hij lid van de Collatie van Onze-Lieve-Vrouw, maar hij was vooral actief onder het Frans bewind³⁹. Pisson maakte handig gebruik van deze verwantschap, zoals nog zal blijken. Zijn schoonmoeder, Maria van Loo, behoorde tot de zeer uitgebreide Gentse familie Van Loo, die in hoofdzaak bedrijvig was in de vis- en vleeshandel. Hij onderhield ook goede contacten met deze familie.

In mei 1787, enkele maanden voor zijn huwelijk, had Pisson al een huis gekocht in de Tinnenpotstraat⁴⁰. Mogelijk heeft hij hier eerst een tijdje gewoond, maar weldra zou hij verhuizen naar de Drabstraat; die was heel wat gunstiger gelegen als belangrijke verbindingsweg tussen de Korenlei en de Poel. Hij vestigde zich oorspronkelijk in een 17de-eeuws huis dat in april 1789 gekocht werd door Guillaume van Loo, een telg van de verwante familie Van Loo⁴¹ (fig. 7). Een advertentie in de *Gazette van Gend* van 12 oktober 1789, waarin een *pedestal* te koop werd aangeboden, bevestigt dat Pisson in de Drabstraat woonde. Dit huis, waarvan de geschiedenis grotendeels kon gereconstrueerd worden, bezat in de 16de eeuw een *groenen houten ghevele*, die in de 17de eeuw vervangen werd door een stenen gevel⁴².

Zoals hijzelf vroeger zijn loopbaan begonnen was, nam Pisson verschillende leerjongens in dienst. Zo vindt men de naam van Augustinus Mestdag, kind uit het *cnechtjenshuus* in 1790, Joannes Venneman, zoon van Jacobus in 1792 en Joannes de Broe, zoon van Adriaan in 1795, die hem zou opvolgen als stadsarchitect. Later werd hij ook de beschermheer van de Dendermondenaar Bruno Quaetfaslem (1785-1851) die sinds 1804 met de hulp van Pisson de avondlessen aan de Koninklijke Academie volgde. Hij behaalde er zowel in 1808 als in 1810 een eerste prijs en bouwde nadien zijn loopbaan verder uit in Noord-Duitsland⁴³.

35 SAG, reeks 190/5: Register van timmerlieden en schrijnwerkers, 3, fol. 149.

36 Pisson was toen al gevestigd in de Drabstraat.

37 SAG, *Parochieregisters*, Huwelijken St.-Baafs, 1784-1792, mannen, nr. 253.

38 ABG, Bevolkingsregisters, *Telboeken*, 1796-1797, Nederkouter nr. 30/2 (later nr. 55).

39 Balthazar 1970.

40 SAG, reeks 153/1, *Oude registers van het huisgeld*, nr. 29, fol. 84.

41 SAG, reeks DD 4: *Franse aanwijzende tabel*, fol. 27 v°. RAG, *Quotidiane St.-Michiels*, nr. 391, deel 1, fol. 40 v°-41.

42 Van Tyghem 2005.

43 SAG, reeks 190/5, nr. 2, *Register leerjongens van timmerlieden en schrijnwerkers* (1772-1795), z. fol., Stroobants 1981.

FIG. 7 Het 17de-eeuwse huis in de Drabstraat, door Pisson bewoond tot 1795, gesloopt (Agentschap Ruimte & Erfgoed Oost-Vlaanderen).

The 17th-century house on Drabstraat, where Pisson lived until 1795, after demolition (Flanders Heritage Agency, East Flanders).

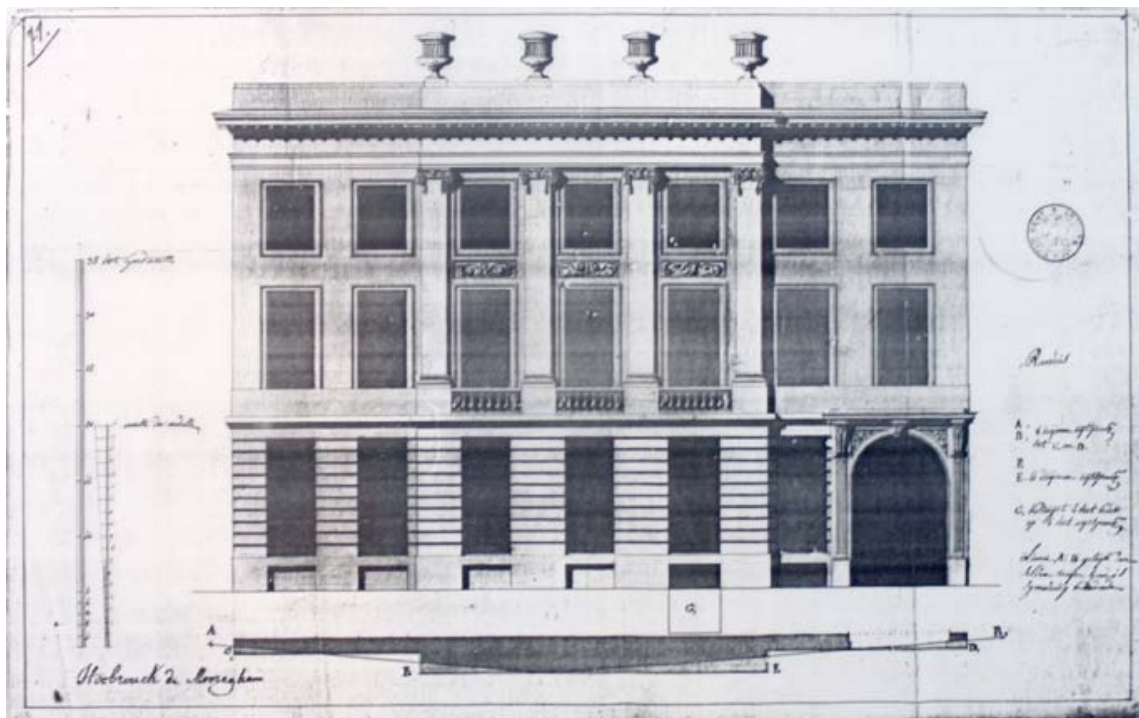

FIG. 8 J.B. Pisson, Hotel van Hoobrouck de Mooreghem, Vlasmarkt 10, tekening van de gevel bij de bouwaanvraag, 1791 (SAG, reeks 535, nr. 334/30).

J.B. Pisson, Hotel van Hoobrouck de Mooreghem, No 10 Vlasmarkt; drawing of the façade as part of the planning application in 1791 (SAG, series 535, No 334/30).

1.3 De eerste privéopdrachten

In de beginperiode van zijn loopbaan had Pisson het geluk enkele belangrijke opdrachtgevers te vinden uit het milieu van de adel en de gegoede burgerij. Uit getuigenissen, onder meer van Norbert Cornelissen, blijkt dat hij een aantal bewonderaars had door het behalen van de eerste prijs architectuur aan de Koninklijke Academie⁴⁴. Pisson zou echter in het begin van zijn loopbaan vooral timmer- en schrijnwerk uitgevoerd hebben, onder meer voor de graaf van Lichtervelde, één van de twaalf directeuren van de Academie die Pisson als student gekend moet hebben⁴⁵.

Een van zijn eerste grote opdrachten was het ontwerpen van een nieuwe gevel voor het **hotel van Hoobrouck** aan de Vlasmarkt (fig. 8). Eugène-François van Hoobrouck de Mooreghem (1756-1843) trouwde op 18 mei 1790 met Marie-Anne Hamelinck (1762-1837)⁴⁶. Het echtpaar beschikte over voldoende financiële middelen om een gemengd bezit, met name een herenhuis in de stad en een landgoed op het platteland, te bouwen.

Op 20 januari 1791 kocht Eugène van Hoobrouck van jonkheer Joseph Limnander een groot herenhuis aan de Vlasmarkt, waarvoor jaarlijks 36 lb. huisgeld betaald werd⁴⁷. Enkele weken later, in februari 1791, richtte de nieuwe eigenaar een aanvraag tot het stadsbestuur om de voorgevel van zijn huis te mogen afbreken tot de grond en terug op te bouwen volgens het bijgevoegd model⁴⁸. Deze nieuwe gevel was nog geheel in de trant van de neoclassicistische bouwstijl die toen geliefd was in Gent.

De toeschrijving van deze gevel aan Pisson, die toen 28 jaar oud was, wordt algemeen aanvaard en berust onder meer op getuigenissen van tijdgenoten zoals Cornelissen en Goetghebuer⁴⁹.

Het statige herenhuis, gelegen aan de Vlasmarkt nr. 10, telt zeven traveeën en drie bouwlagen. Het meest opvallende element is het licht vooruitspringend middenrisaliet, geritmeerd door vier kolossale gecanneleerde pilasters als centraal motief. Het bewaarde, maar niet gesigeneerde bouwmodel, toont aan dat de pilasters oorspronkelijk nog sterker beklemtoond werden door vier monumentale siervazen, die boven elke pilaster op de attiek voorzien waren. Alle vensters zijn rechthoekig afgewerkt in tegenstelling tot de rondbogige koetspoort, die niet centraal ligt maar in de laatste travee aan de rechterkant. Niettegenstaande deze asymmetrische opstelling deed de architect veel moeite om de symmetrie van de gevel te laten primeren. Het horizontalisme, dat benadrukt wordt door het klassieke hoofdstel en het platte dak, wisselt af met het verticalisme van de pilasters, waardoor een vrij evenwichtige compositie ontstaat.

Het interieur bevat vandaag nog elementen uit de 18de en de 19de eeuw, waaronder een traphal, enkele mooie stucplafonds, schoorsteenmantels en deuren. Minder zichtbaar zijn de verwaarloosde muurschilderingen in de achterkamer op de begane grond, mogelijk de vroegere eetkamer, die beelden laten zien van het landgoed van de familie in Moregem (fig. 9). De band tussen de twee opdrachten wordt hiermee duidelijk aangetoond.

Een jaar later, op 2 april 1792, werd de eerste steen gelegd van het **kasteel van Moregem** bij Oudenaarde⁵⁰ (fig. 10-11). Behalve expliciete getuigenissen van tijdgenoten die Pisson aanduiden als architect, zijn enkele tekeningen, onder meer van de stallingen en de trap, bewaard gebleven in een collectie tekeningen van Pisson, bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek⁵¹. Archivalisch materiaal over de vooruitgang van de bouw is, behalve

FIG. 9 Hotel van Hoobrouck de Mooreghem: detail van een beschadigde muurschildering, vermoedelijk in de voormalige eetkamer, met afbeelding van de achtergevel van het kasteel van Moregem (Dienst Monumentenzorg Stad Gent). *Hotel van Hoobrouck de Mooreghem: detail of a damaged mural, probably in the former dining room, depicting the rear elevation of the castle of Moregem (Ghent City Council Monument Services).*

⁴⁴ Cornelissen 1819, 56-57.

⁴⁵ Saintenoy 1903, 237, noot 1. Het vermelde rekeninguittreksel werd niet teruggevonden.

⁴⁶ François 1988. Eugène-François was het twaalfde en jongste kind van Emmanuel-Charles van Hoobrouck en van Eleonora de Schiffer et Freyling. Marie-Anne Hamelinck was de oudste

dochter van Guillaume-Jean Hamelinck, advocaat en griffier bij de Raad van Vlaanderen en van Clara-Josepha De Vos.

⁴⁷ SAG, reeks 153/1, *Oude registers van het huisgeld*, nr. 69-70, fol. 35; G 186, fol. 4: Vlasmarkt.

⁴⁸ SAG, reeks 535: *Oude bouwaanvragen*, Vlasmarkt nr. 30.

⁴⁹ Cornelissen 1819, 58, noot 1; Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit. fol. 88.

⁵⁰ Van Tyghem & Van Cleven 1988, 39-78.

⁵¹ BUG, Prentenkabinet, Fonds architecturale plannen, Pisson, map 1, nr. 32.

FIG. IO Kasteel van Moregem, voorgevel met later gebouwde luifel voor de ingangspartij (Foto Oswald Pauwels).
Moregem Castle, façade with entrance awning added later (photo Oswald Pauwels).

FIG. II Kasteel van Moregem: achtergevel met halfronde uitbouw (KADOC Leuven).
Moregem Castle, rear elevation with semicircular extension (KADOC Leuven).

enkele notities van Eugène van Hoobrouck, niet bewaard gebleven. De politieke omstandigheden waren door het uitbreken van de Franse Revolutie niet gunstig voor een rustig verloop van de werkzaamheden. Het kasteel was, volgens een ronde datumsteen voor de ingangsdur, pas voltooid in 1798. Tot 1952 bleef het in adellijke handen, eerst van baron Paul van Caloen de Basseghem en vanaf 1921 van baron Albrecht Emmanuel Ruzette-van Caloen de Basseghem en hun nakomelingen. Daarna werd het eigendom met het omliggende park verkocht aan een kippenkweker en kleinveehouder, die het kasteel gebruikte als magazijn en stalling en die de tuin met populieren beplante. Ondanks de aan gang zijnde aftakeling werden het kasteel en verschillende onderdelen van het park op 18 november 1997 beschermd als monument om hun historische en artistieke waarde. De ruimere omgeving met het park werd als dorpsgezicht beschermd. Het nu verwaarloosde gebouw, vroeger gelegen in een Engelse parkaanleg, bestaat uit een rechthoekig volume, vijf traveeën breed aan voor- en achterzijde en drie traveeën breed aan de zij-

FIG. 12 Kasteel van Moregem, detail van de muurschilderingen in het rond salon: afbeelding van een nimf als gezellin van de jachtgoddin Diana, anoniem (KADOC, Leuven).

Moregem Castle, detail of murals in the round salon: depiction of a nymph as consort to Diana, goddess of the hunt; anonymous (KADOC Leuven).

kanten. Op een uitgebreid souterrain, waar onder meer de wijnkelders voorzien waren, ligt de begane grond met ingangspartij en vestibule, gevolgd door een merkwaardig rond salon. Opvallend zijn hier de bewaarde illusionistische wandschilderingen die verband houden met de jacht en de natuur. Diana en haar gezellinnen worden afgebeeld in rechthoekige nissen met daartussen doorkijkjes op geschilderde landschappen (fig. 12). De schilder is niet bekend. In de eetkamer rechts van het salon is de schouw eveneens op een fijne manier beschilderd. Als centraal motief is een Romeinse buste afgebeeld, omgeven door wierookbranders, lichte draperingen, festoenen enz. Ook hier weerspiegelt het thema de interesse voor de cultus van de Oudheid, een trend die toen bij de gegoede milieus vrij populair was.

De eetkamer paalt aan het vroegere fumoir waarvan de rechthoekige vorm door het afsnijden van de hoeken subtiel tot een achtkant werd omgevormd. Aan de linkerkant van de vestibule ligt een kleine ruimte die als huiskapel gebruikt werd. Daarachter ligt het trappenhuis met een merkwaardige plafondschildering, waarop een luchtballon afgebeeld werd, mogelijk een herinnering aan de ballonvaarten van N.F. Blanchard, die toen veel ophef maakten. Naast het salon links lagen nog enkele dienstruimten en een bureau.

In de hal is op de wand naast de trap een trapeleuning geschilderd in trompe-l'oeil (fig. 13).

FIG. 13 Kasteel van Moregem, detail van een trapeleuning geschilderd in trompe-l'oeil op de wand naast de trap (KADOC, Leuven). *Moregem Castle, detail of a banister painted in trompe-l'oeil on the wall adjacent to the staircase (KADOC Leuven).*

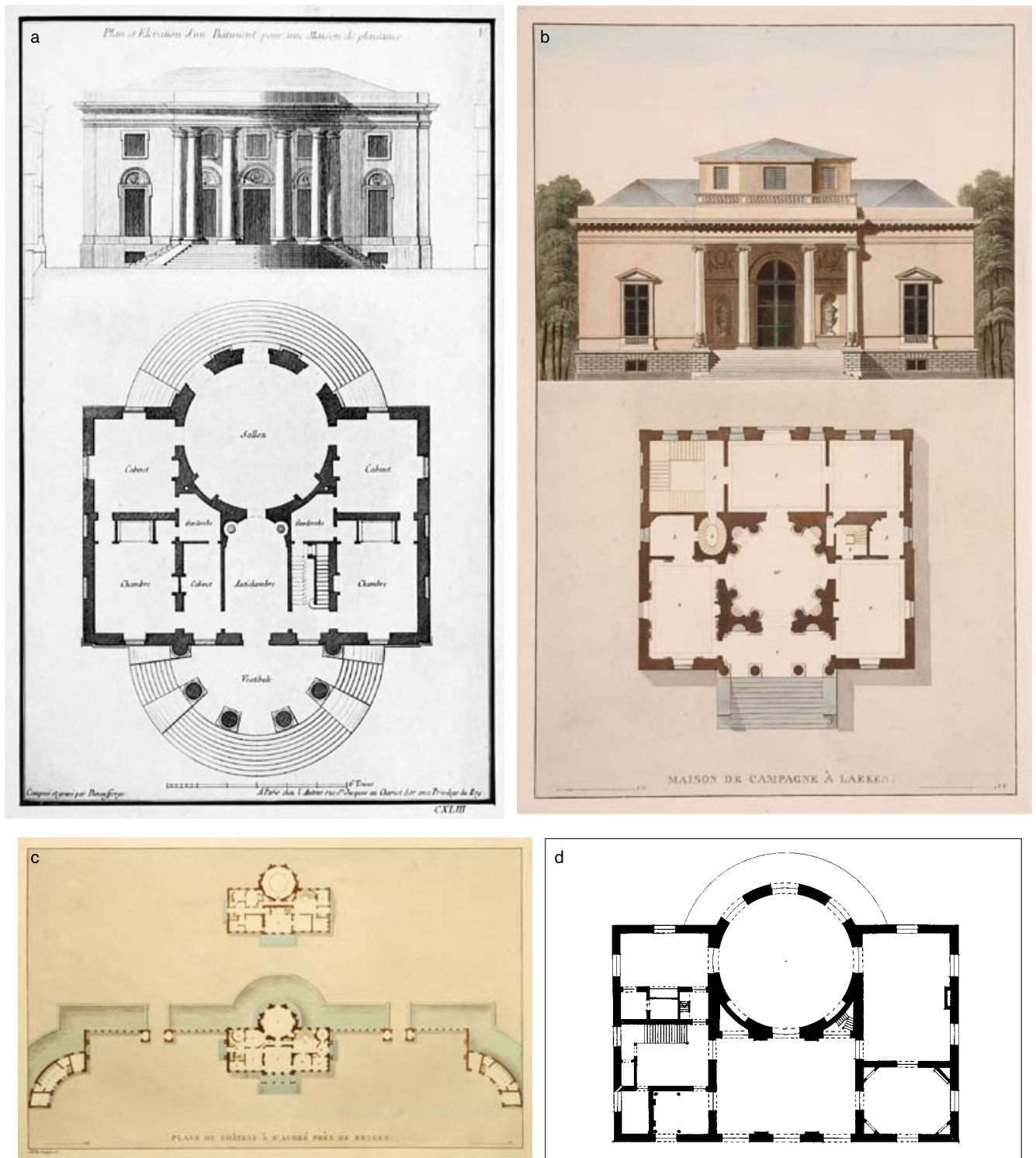

FIG. 14 Plattegronden van landhuizen met ronde salons, a: J.F. De Neufforge, 1757-1780, ontwerp voor een landhuis, pl. 143; b. Laken, huis Walkiers, uit Goetghebuer 1827, pl. 14; c. kasteel van Sint-Andries, Brugge, uit Goetghebuer 1827, pl. 11; d. kasteel van Moregem: plan bel-etage uit Van Tyghem & Van Cleven 1988, 64.

Floor plans of stately homes with round salons, a: J.F. De Neufforge, 1757-1780, design for a stately home, pl. 143; b. Laken, Walkiers House, from Goetghebuer 1827, pl. 14; c. Sint-Andries Castle in Bruges, from Goetghebuer 1827, pl. 11; d. Moregem Castle: plan of the piano nobile from Van Tyghem & Van Cleven 1988, 64.

De eerste verdieping bevatte verschillende slaapkamers en kabinetten, geschikt rond een grote biljartzaal boven de vestibule. Merkwaardig zijn de twee kleine ovaal slaapkamers boven het ronde salon. De tweede verdieping, uitgewerkt als een halve verdieping, omvatte een aantal slaapkamers voor kinderen, personeel en gasten. Een elegante Serliana beklemtoont de toegang van het trappenhuis naar de kamers.

Dit kleine kasteel is een mooi voorbeeld van het vereenvoudigd neoclassicisme dat in de bouwkunst naar analogie met de Franse stilistische evolutie als directoirestijl bestempeld wordt. Er zijn duidelijke Franse invloeden merkbaar, onder meer van het Petit Trianon (1763-1768) door Jacques-Ange Gabriel (1698-

1782), maar vooral ook van het kasteeltje Bagatelle (1777) van François-Joseph Bélanger (1744-1818), waar het ronde salon een van de meest opvallende en nagevolgde kenmerken is. In het werk van De Neufforge, de basis van zijn opleiding, vond Pisson eveneens inspiratie in enkele voorbeelden van landhuizen. Ook het nabijgelegen kasteel van Wannegem-Lede (1784-1786), ontworpen door Gilles-Barnabé Guimard (1734-1805) en het landhuis Walkiers in Laken (1749-1798), hebben Pisson ongetwijfeld beïnvloed (fig. 14)⁵². In de uitwerking van het plan en de interieurs heeft hij evenwel eigen toetsen aangebracht, waardoor deze opdracht als een van zijn beste werken beschouwd kan worden.

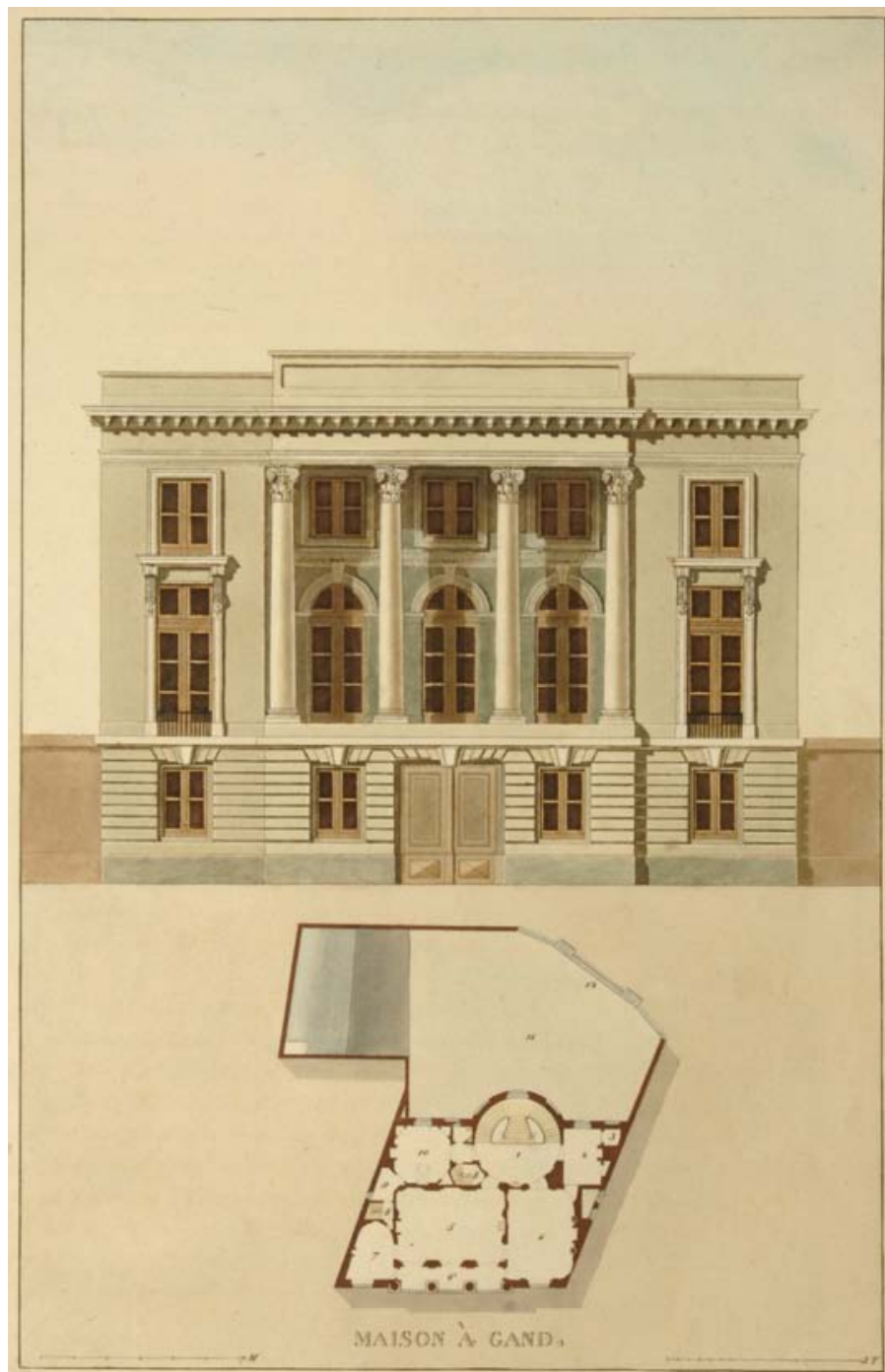
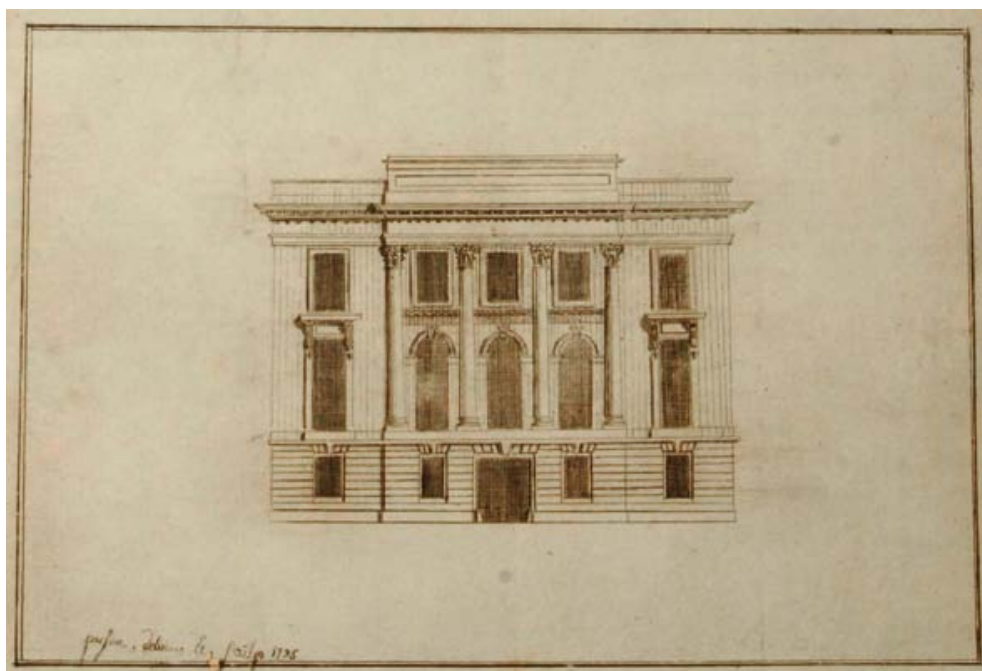

FIG. 15 J.B. Pisson, Hotel de Meulenaere, Nederkouer, 1791: gevel en plattegrond, afgebroken in 1957 (Goetghebuer 1827, pl. 43).

J.B. Pisson, Hotel de Meulenaere, Nederkouer, 1791: façade and floor plan, demolished in 1957 (Goetghebuer 1827, pl. 43).

FIG. 16 Hotel de Meulenaere, gevel. Pentekening, gesigneerd en gedateerd: Pisson, 1795 (BUG, P.J. Goetghebuer, *Notes*, 2, afb. 39).
Hotel de Meulenaere, façade. Ink drawing, signed and dated: Pisson, 1795 (BUG, P.J. Goetghebuer, *Notes*, 2, Fig. 39).

Het **hotel de Meulenaere** aan de Nederkouter was de volgende opdracht in Gent⁵³. In juni 1791 deed jonkheer Pierre-Georges de Meulenaere *commys van het huysgelt*, die de belastingen van het huisgeld inde van de stad Gent, een aanvraag om op de plaats van twee af te breken huizen een nieuw huis te mogen bouwen⁵⁴. Bij de aanvraag, die goedgekeurd werd, zijn een tekening van de gevel en een schets van de rooilijn gevoegd. Hoewel de tekeningen niet gesigneerd zijn door de architect werd dit indrukwekkende stadspaleis unaniem toegeschreven aan Pisson, onder meer door Goetghebuer die het als zodanig bespreekt in zijn bekende werk *Choix des monumens*⁵⁵ (fig. 15). In het al vermelde geschrift van Goetghebuer in de Gentse Universiteitsbibliotheek wordt een tekening van dit huis bewaard, ondertekend door Pisson en gedateerd 1795⁵⁶ (fig. 16).

De bouwheer Pierre-George de Meulenaere (1751-1823) was het zesde kind van Pierre-François, eveneens ontvanger van het huisgeld, en Marie-Claire van den Bemden. Pierre-Georges huwde op 16 april 1781 met de gefortuneerde Thérèse de Loose, dochter van Pierre-François en Thérèse Amelot⁵⁷. Het indrukwekkende *hotel de maître* aan de Nederkouter werd in zijn tijd algemeen sterk bewonderd, maar is niet bewaard gebleven.

Het gelijkvloers van dit vijf traveeën brede en drie bouwlagen hoge huis werd in bossage uitgewerkt en omvatte een centraal gelegen brede koetspoort, aan beide zijden geflankeerd door twee rechthoekige vensters (fig. 17). Zoals bij het hotel van Hoobrouck legde Pisson ook hier de nadruk op een middenrisaliet van drie traveeën. Hier werden, in plaats van pilasters, vier kolossale zuilen van de Corinthische orde opgericht. Drie rondbogige balkondeuren gaven toegang tot de loggia. Links en rechts van het middenrisaliet was telkens een rechthoekige balkondeur met

smeedijzeren leuning geplaatst. Door flankerende zuilen en een rijk uitgewerkt hoofdstel op consoles werden deze elementen sterker beklemtoond in het gevelconcept. De tweede verdieping, voorbehouden voor de slaapkamers, bevatte vijf kleinere rechthoekige vensters met een eenvoudige omkadering. De gevel werd afgewerkt door een klassiek entablement met een rijke kroonlijst, gevolgd door een attiek.

Over het plan en de inrichting van het interieur zijn we goed ingelicht, zowel door de plattegrond die P.J. Goetghebuer heeft opgetekend als door een bespreking in de *Gazette van Gent* van 28 oktober 1884. Het pand werd op dat ogenblik verhuurd aan G. De Vos, handelaar in kristal en porselein. Terecht werd opgemerkt dat het bouwterrein zeer onregelmatig was, maar dat toch gestreefd werd naar een symmetrische distributie. Het gelijkvloers omvatte oorspronkelijk de keukens en andere dienstruimten. De ruime doorrit gaf toegang tot de vestibule, liep verder door naar een binnenplaats met aanpalende lusttuin om vervolgens in de Savaanstraat uit te komen.

De belangrijkste verdieping, de *bel-etage*, werd bereikt door een dubbele trap, die bovenaan verlicht werd door een glazen koepel. Rechts van de overloop lag een Chinees salon, versierd met waterverfschilderingen op Chinees papier. De amateurschilder P. De Loose uit Gent bracht deze schilderijen in 1796 aan. Links van de overloop lag de achthoekige slaapkamer van het echtpaar. Een kabinet en verschillende dienstrappen paalden aan deze slaapkamer. Aan de voorzijde van het huis lag het groot salon dat in het geciteerde artikel van 1884 de naam droeg van salon Malou, naar de Belgische staatsman, die er zijn huwelijksfeest hield⁵⁸. Het salon gaf door drie deuren toegang tot de loggia. Naast het groot salon lag de *salle de compagnie* die volgens

⁵³ Coppieters-Stochove 1906.

⁵⁴ RAG, *Bouwaanvragen*, St.-Pietersabdij, II, nr. 447. De twee huizen behoorden voor de verkoop aan Jonkheer Charles Frans Piers. SAG, reeks 153/1, nr. 191, M. 7-8.

⁵⁵ Goetghebuer 1827, 29, pl. XLIII; Van de Vijver 2000.

⁵⁶ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit. UBG, HS. G 6058/2, afb. 39.

⁵⁷ Goethals 1848-1852, deel III, 882-883.

⁵⁸ Jules Malou (Ieper 19-10-1810 – St.-Lambrechts-Woluwe 11-7-1886) was een belangrijk katholiek politicus, die sinds 1841 in het Parlement zetelde. Hij werd gouverneur van Antwerpen (1844-45), minister van financiën (1845-1847) en directeur van de Société générale (tot 1871).

FIG. 17 Gent, Nederkouter, Hotel de Meulenaere voor de afbraak (SAG).
Ghent, Nederkouter, Hotel de Meulenaere prior to demolition (SAG).

Goetghebuer rijk uitgerust was met spiegels en vergulde bronzen ornamenten. De zoldering was ondersteund door kolommen en pilasters van de Ionische orde, naar het voorbeeld van de Minervatempel in Athene. Links van het salon lag nog een kabinet of bureau met afgeronde achterwand. De tweede verdieping bevatte een reeks slaapkamers.

Het echtpaar De Meulenaere-De Loose bleef kinderloos en bewoonde dit grote huis met een staf bedienden. Toen Pierre-Georges op 2 juni 1823 in zijn kasteel in Welden stierf, werd het huis aan de Nederkouter eerst bewoond door luitenant-generaal Constant Rebecq en vervolgens door prins Bernard van Saksen-Weimar, militaire gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen tijdens het Hollands bewind⁵⁹. Vanaf 1836 was het huis in han-

den van de familie Delebecque, die het pand verhuurde, onder meer aan de hierboven vermelde G. De Vos. Vanaf 1908 waren achtereenvolgens een boekhandel en de Belgische Evangelische Zending gevestigd in dit huis, tot het in 1957 werd afgebroken⁶⁰. Een poging tot bescherming als monument van het hotel de Meulenaere door De Stedelijke Commissie voor Monumenten bleef zonder gevolg. Zo verdween een van de belangrijkste vroege werken van architect Pisson, die zoals ook blijkt uit bewaarde schetsen, in de eerste jaren van zijn praktijk een voorkeur had voor statige gevels. Goetghebuer stelde vast dat de stijl van dit gebouw *semble appartenir à l'architecture française*. Het werk van De Neufforge, dat als leidraad voor zijn opleiding gebruikt werd, is hier onder meer nog steeds als inspiratiebron te herkennen.

⁵⁹ A B G, Bevolkingsregisters, *Telboeken*, 1827-29, Nederkouter, nr. 11. De prins bracht een uitgebreide staf huispersoneel mee, waaronder een leermeester voor de kinderen, een kok uit Weimar, vijf knechten, twee koetsiers, een Zwitserse gouvernante, een kindermid en een kamermeid. Het echtpaar Bernard van Saksen-Weimar en Ida van Saksen-Meiningen was beroemd in het Gentse om de vele bals, feesten en concerten die ze in dit huis organiseerden.

⁶⁰ A K G, sectie E, 8e blad, Nederkouter, nr. 1187-1188.

Voor het huis Reyniers werd op 7 juni 1793 een bouwaanvraag ingediend voor veranderingen aan de gevel, in naam van de weduwe van meester Reyniers, advocaat in de Raad van Vlaanderen⁶¹. Het huis lag op de hoek van de Kouter en de Zonnestraat. Volgens een gesigeneerde tekening in de Atlas Goetghebuer waren de ingrepen voorgesteld door J.B. Pisson⁶² (fig. 18). Het huis bestond uit twee delen, een groot hoekhuis van telkens vijf traveeën en een aanpalend kleiner huis met een koetspoort in de Zonnestraat. Het groot pand was voordien eigendom van de douairière Pilkem.

Het verslag van de twee erfscheiders, Louis 't Kint en François Drieghe, na inspectie bij de bouwaanvraag gevoegd, was bijzonder streng. In de tekening van de bouwaanvraag, werd een *tribune* voorgesteld, een erker met balkon aan de kant van de Kouter. De ingreep werd niet toegestaan, onder meer doordat het zicht van de burelen naar de Meir (Korte Meer) daardoor belemmerd zou worden. Ook het ontwerp van de koetspoort werd afgekeurd *als wesende een vierkantig gat sonder de minste proportie met twee onbehoorlyck kleyne vensters*. Geen enkele uitsprong werd gedoogd, omdat de straat daar veel te nauw was. Uit de gesigeneerde tekening blijkt dat Pisson de vensters en de koets-

poort lichtjes heeft aangepast. Het huis was evenwel geen lang leven beschoren, want al in 1827-1828 werd het afgebroken om de Zonnestraat te kunnen verbreden⁶³.

1.4 Inhuldiging van Leopold II als graaf van Vlaanderen

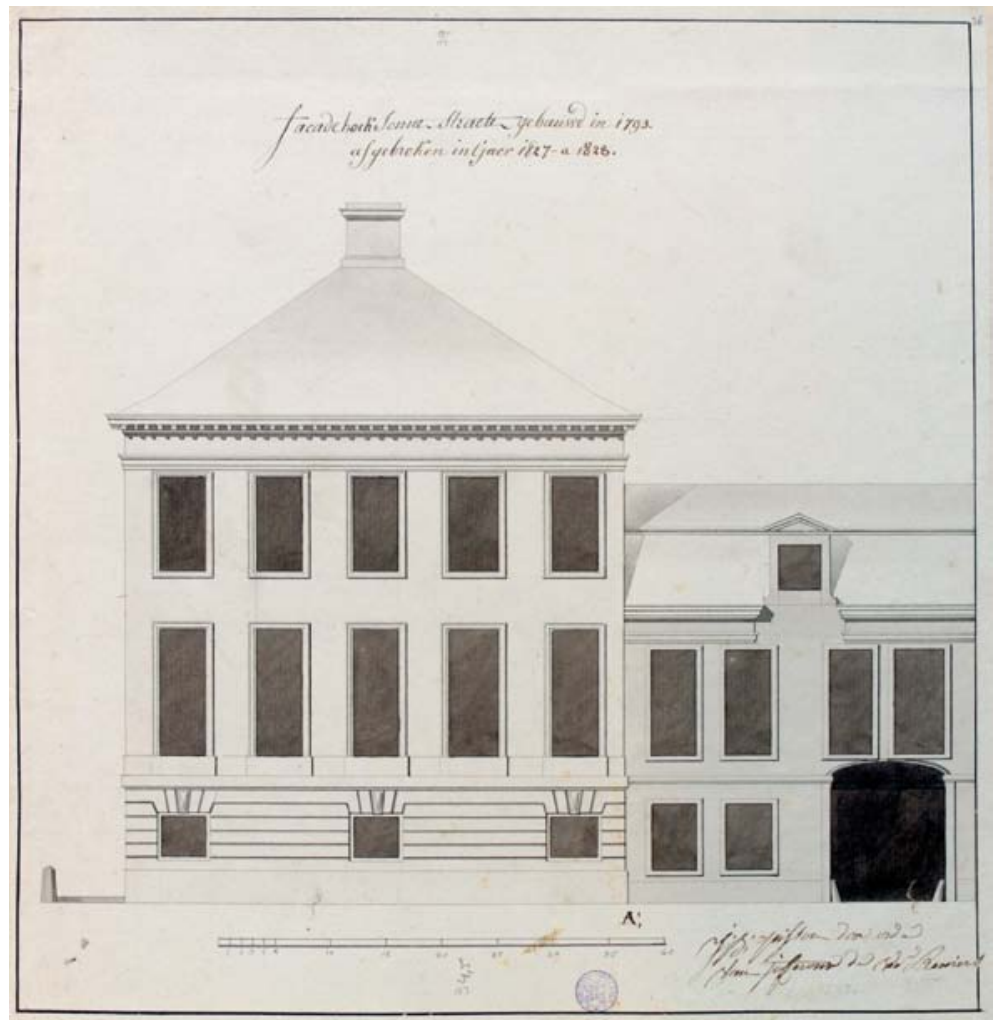
In 1790 volgde de Oostenrijker Leopold II zijn broer Jozef II op als bewindvoerder van de Zuidelijke Nederlanden. Leopold II, voorstander van het verlicht despotisme, slaagde erin om na de Brabantse Omwenteling de rust in het land te herstellen. Ondertussen nam de Franse Revolutie een steeds grotere uitbreiding waarop Leopold II met Pruisen een alliantie sloot tegen Frankrijk.

In 1791 werden in Gent voorbereidingen getroffen om de nieuwe machthebber in te huldigen als graaf van Vlaanderen. Omdat de financiële middelen van de stad zeer krap waren, drong de overheid aan op een bescheiden viering.

Aan verschillende architecten werd gevraagd een ontwerp te maken voor een podium op de Vrijdagmarkt, waar de plech-

FIG. 18 J.B. Pisson, Herenhuis Reyniers, Kouter-Zonnestraat, 1793, afgebroken in 1827-28 (SAG, AG D 66, F 117 1/a).

J.B. Pisson, the luxury townhouse Reyniers, Kouter-Zonnestraat, 1793, demolished in 1827-28 (SAG, AG D 66, F 117 1/a).

⁶¹ SAG, reeks 535: Oude bouwaanvragen, Zonnestraat nr. 13.

⁶² SAG, Atlas Goetghebuer, D 66, F 117 1/a.

⁶³ SAG, reeks G: Openbare werken, nr. 517, 1-5.

tigheid zou plaatsgrijpen. Ook Pisson nam de gelegenheid te baat om zijn kunnen te tonen. Pierre-Jacques Goetghebuer stelde in zijn handgeschreven notities dat Pisson zich niets aantrok van de voorgeschreven matiging en een extravagant project tekende; het werd evenwel verworpen. De voorkeur ging naar het veel bescheidener ontwerp van zijn tijdgenoot Pierre-Jean De Broe⁶⁴.

Een bewaarde potloodschets en de beschrijving van Goetghebuer geven een idee van het megalomane project van Pisson⁶⁵. Het podium zou een breedte hebben van 218 voet en een hoogte van 106 voet. Het centrale deel, waar de troon opgesteld stond, was toegankelijk door trappen, geflankeerd door grote parfumbranders. Dubbele kolommen van de composiete orde waren voorzien om het entablement te ondersteunen. Een zware rondboog benadrukte het middendeel, dat verhoogd werd door een attiek. Daarboven stond een rond tempeltje overdekt door een koepel, steunend op dubbele zuilen en versierd met wapentrofeën. In het midden van het tempeltje zou het borstbeeld van Leopold II prijken, gekroond door genieën en geflankeerd door soldaten in Romeinse klederdracht. Het middendeel werd aan beide zijden voorzien van galerijen en tribunes, waarop trompetters en paukenslagers opgesteld zouden worden. Goetghebuer bestempelde dit ontwerp als *bien ridicule et un hors-d'oeuvre de mauvais goût*.

Pisson zou in latere jaren nog verschillende ontwerpen voor officiële gelegenheden leveren, al dan niet met succes.

1.5 Aanstelling tot baas-timmerman van de kasselrij Oudburg

Tijdens de korte periode dat de Fransen door de Oostenrijkers uit Gent verdreven werden - maart 1793 tot juli 1794 - kreeg Pisson zijn eerste officiële functie.

Op een vergadering van 8 mei 1793 werden door het bestuur van de kasselrij van de Oudburg zowel een smid als een timmerman aangesteld. Het bestuur bestond toen vooral uit adellijke heren, waaronder ook ridder Dons van Lovendegem, de beschermheer van Pisson in de Academie. Ter vervanging van timmerman De Rudder werd *met eenpaerige stemmen aengesteld den Baes timmerman Pisson, woonende in de Drapstraete*⁶⁶. Deze benoeming was, gezien de historische omstandigheden, van zeer korte duur. Over de werken die Pisson in deze functie uitvoerde, is overigens weinig informatie voorhanden.

In verschillende biografieën wordt uitdrukkelijk vermeld dat Pisson in 1793 werken uitvoerde voor de Engelse troepen die toen in onze contreien gelegerd waren. De ruime verloning door de Engelsen zou de basis van zijn toekomstig fortuin gevormd hebben⁶⁷.

2 Hoogtepunt van Pissons loopbaan tijdens het Frans bewind

In 1789 barstte in Frankrijk de revolutie los. Die had een grote invloed op het verder verloop van de Europese geschiedenis. De Fransen verklaarden in 1792 de oorlog aan de Oostenrijkse kei-

zer. Op 12 november van datzelfde jaar maakten de Gentenaars voor het eerst kennis met de Franse veroveraars die binnenvielen *en amis et en concitoyens*. Weldra bleek dat ze uit waren op annexatie van ons land. In januari 1793 werden een aantal kloosters bezet en werd begonnen met de inventarisatie van de inboedel: een voorspel op de inbeslagnames die later zouden volgen.

De Fransen werden evenwel op 18 maart 1793 verslagen bij Neerwinden, waarna de Oostenrijkers terugkeerden. De symbolen en de wapens van Oostenrijk werden in ere hersteld en op 9 juni 1794 werd de nieuwe keizer Frans-Jozef II ontvangen in Gent.

Het herstel van de Oostenrijkse macht was echter van korte duur. Nauwelijks enkele weken later werden de Oostenrijkers definitief verslagen door de slag bij Fleurus op 4 juli 1794. De Franse generaal Pichegru deed zijn intrede in Gent.

De Franse bezetting woog zwaar op de bevolking en werd pas wat verlicht toen ons land definitief werd geannexeerd op 29 september 1795. Het Ancien Regime werd opgedoekt en ons land op de Franse leest geschoeid, met onder meer een opdeling in negen departementen, de inrichting van de burgerlijke stand, gelijke rechten voor iedereen, ontbinding van de kloosters enz. Frans werd de officiële taal en werd op alle niveaus ingevoerd.

Het groeiende verzet van de plaatselijke bevolking, onder meer tegen de algemene dienstplicht, mondde uit in de Boerenkrijg in 1798, die door de Fransen bloedig onderdrukt werd.

Pas door het optreden van Napoleon Bonaparte, eerst als consul in november 1799 en daarna als keizer in mei 1804, keerde de rust in het land stilaan terug. Napoleon herstelde de vrijheid van godsdienst en steunde handel en nijverheid. Zowel in 1803 als in 1810 werd hij feestelijk ontvangen in Gent⁶⁸.

Stilaan begon de macht van Napoleon te tanen. Hij werd verslagen door de legers van de geallieerden en deed troonsafstand op 6 april 1814. Na zijn terugkeer uit zijn verbanningsoord Elba werd hij definitief verslagen op 18 juni 1815 bij Waterloo.

Het Franse avontuur had voor ons land twintig jaar geduurd, maar kende wel grote gevolgen die tot op heden voelbaar zijn.

Pisson had weinig moeite om zich aan te passen aan de nieuwe politieke werkelijkheid. Hij zag de mogelijkheden die geboden werden om langs de geijkte kanalen zijn loopbaan op een hoger niveau te tillen. Weldra werd hij een gefortuneerd burger die met verschillende belangrijke opdrachten belast werd.

2.1 Aankoop van een eigen woning in de Drabstraat

Zoals uit verschillende gegevens gebleken is, was Pisson sinds 1789 gevestigd in de Drabstraat, in een 17de-eeuws huis dat toebehoorde aan Guillaume van Loo.

In 1795 greep Pisson zijn kans om een eigendom van adellijke families te verwerven, gelegen op de hoek van de Drabstraat en de Penssteeg (nu Gruuthuusestraat)⁶⁹ (fig. 19). Het bestond uit meerdere panden die in de loop der tijden tot één geheel waren samengevoegd, een complexe geschiedenis waarop we hier niet kunnen in gaan. De laatste adellijke bewoner van het huizencomplex was jonkheer Andreas-Augustinus du Bois, heer van

⁶⁴ BUG, Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 83-84.

⁶⁵ BUG, Prentenkabinet, Fonds architecturale plannen, Pisson, map 2 (zonder nummer).

⁶⁶ RAG, Kasselrij Oudburg, *Resolutieboeken*, 1793, nr. 377, los stuk.

⁶⁷ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit. fol. 84; Van derhaeghen 1829, 100.

⁶⁸ S.n. 1969.

⁶⁹ Zie ook Van Tyghem 2004.

Het huisgeld bedroeg 71 ponden groten⁷³. Pisson vond dit bedrag veel te hoog en richtte een petitie tot de gemeenteraad, die toen werd voorgezeten door zijn schoonbroer Jean-Louis Van Melle. Op de gemeenteraad van 7 thermidor, an 7 (25 juli 1799), werd hem een reductie toegestaan tot 50 lb. gr.⁷⁴.

Zoals kon verwacht worden van een architect heeft Pisson op verschillende tijdstippen zijn eigendom onder handen genomen. Vermoedelijk was de bouwkundige toestand van de oude huizen niet zo schitterend. In 1795, het jaar van de aankoop, voerde hij enkele veranderingswerken uit langs de Pensstraat, met name aan de poort in de blinde muur en aan het achterhuis⁷⁵. Ongetwijfeld werd het hoog opgetrokken gebouwtje gebruikt als atelier voor zijn schrijnwerkerij. Later, vermoedelijk in 1804, toen hij stadsarchitect was, nam hij ook de panden langs de Drabstraat onder handen. Hoewel geen bouwaanvraag met tekening werd teruggevonden, wijzen verschillende getuigenissen op een reconstructie van zijn eigendom. In de eerste plaats wordt in verschillende

notarisakten, naar aanleiding van de verkoop na zijn dood, bevestigd dat het huis *a été reconstruite par le défunt sieur Pisson*⁷⁶.

Norbert Cornelissen, die als vriend van Pisson het huis goed gekend moet hebben, schreef over *un véritable bijou, Bagatelle au milieu d'une ville... que par un tour de force ou plutôt d'adresse il a placée, comme on le dirait avec un peu de malice, au milieu même de la rue*. Opvallend is de verwijzing naar het Franse landhuis Bagatelle, waarvan de invloed onder meer in het kasteel van Moregem vastgesteld kon worden. Ook J. Steyaert bestempelde het huis in zijn beschrijving van Gent als een *fraey gebouw, dat den Gendschen bouwkundigen J.B. Pisson stichtte en bewoonde en er in 1818 is gestorven*⁷⁷. Een afbeelding van de gevel werd tot nog toe niet teruggevonden.

In zijn laatste levensjaar, in februari 1818, deed Pisson nog een bouwaanvraag om veranderingswerken uit voeren aan zijn eigendommen. In 1808 was hij eigenaar geworden van het middeleeuwse Rode huis in de Drabstraat (fig. 20). Hij vroeg de toelating om de ijzeren tralies en de vensterkruisen te verwijderen en de ingang te verplaatsen naar een van de vensteropeningen. Ook voor het achterhuis in de Penssteeg plande hij een behoorlijke nieuwe gevel, bestaande uit drie traveeën en twee bouwlagen. De rondbogige afwerking op pilasters van de vorige bouw werd uitgebreid van twee naar drie traveeën (fig. 21)⁷⁸.

Het huis van Pisson werd in 1920 afgebroken en vervangen door vier burgerhuizen, die op hun beurt in 1991 plaats moesten maken voor de bouw van een hotel.

Over de indeling en de aankleding van het interieur is meer informatie voorhanden in een bewaarde boedelbeschrijving van januari 1819, opgemaakt na zijn overlijden. Daaruit blijkt dat hij zijn huis heel comfortabel had ingericht in navolging van de gewoontes en de levensstijl van de rijke burgerij in die tijd. De begane grond omvatte een zevental vertrekken, waaronder een rijk uitgeruste antichambre met een in groene tafzijde uitgevoerde wandbekleding en zitmeubelen, twee salons, een spreek- en een eetzaal, een keuken en een kabinet naast de vestibule. Opvallend zijn de talrijke meubels, waaronder een kostbare muzikale psyché, stoelen, tafels en kasten, meestal uitgevoerd in acajouhout. In verschillende kasten werd het kostbare zilverwerk, kristallen glazen en porseleinen serviesgoed bewaard. Uitzonderlijk bleef een oude foto van een schouw in het groot salon bewaard, waarbij vooral de Egyptisch geïnspireerde kariatiden en het bloemrijk decor opvallen (fig. 22). Recent konden de schilderijen van deze eetkamer worden toegeschreven aan de uitmuntende decoratieschilder Antoine Plateau (Doornik 1759-Brussel 1815)⁷⁹.

De eerste verdieping omvatte, naast een viertal slaapkamers, ook de belangrijke bibliotheek en het bureau van Pisson. Het hele huis was opgesmukt met kunstwerken, waaronder ook talrijke gravures van Piranesi⁸⁰. Verschillende sculpturen waren van de hand van zijn vriend Gilles Godecharle (1750-1825), onder meer zijn eigen borstbeeld en vermoedelijk ook een Cupidofiguurtje, dat in 1808 door Pisson uitgeleend werd aan het Gents salon⁸¹. Ook schilderijen, waaronder het portret van zijn vrouw door Charles Pierre Verhulst (1774-1820) sierden de wanden van zijn woning⁸².

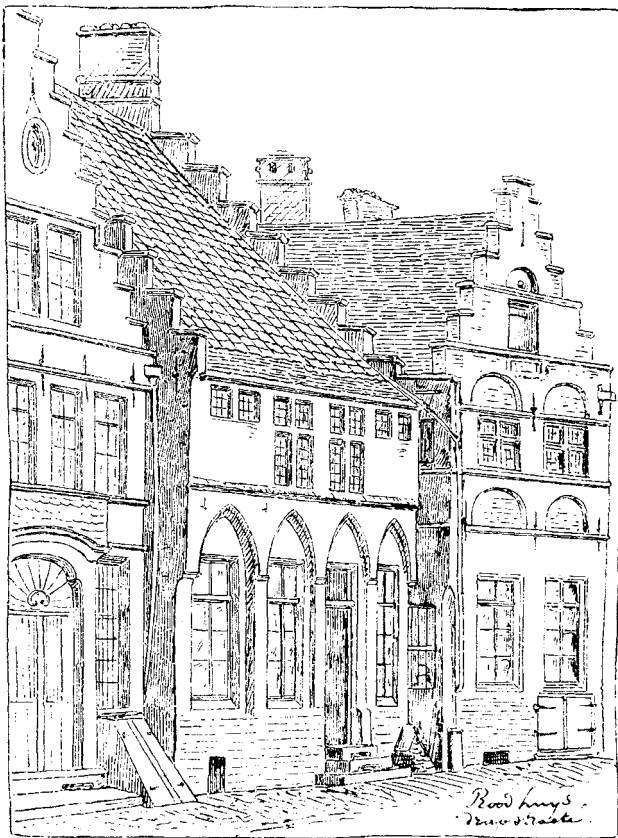

FIG. 20 Het Rode huis in de Drabstraat, eigendom van Pisson sinds 1808: pen- en potloodtekening toegeschreven aan P.F. de Noter (SAG, AG L71/13a).

The 'Red House' in the Drabstraat, owned by Pisson from 1808: ink and pencil drawing attributed to P.F. de Noter (SAG, AG L71/13a).

⁷³ SAG, reeks 153/1: Register van oude huisgelden, nrs. 3, 4, 5 telkens fol. 21 v°.

⁷⁴ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal van het College en Gemeenteraad*, nr. 16, fol. 23. Reeks 153/1, nr. 6, fol. 21 v°.

⁷⁵ SAG, reeks 535: *Oude bouwaanvragen*, nr. 60: Drabstraat, nr. 41.

⁷⁶ RAG, *Modern Notariaat*, notaris Ch. De Clercq, depot Nève I, nr. 81, 19 mei 1819; *Idem* notaris Ch. A. De Vinck, depot Nève I, nr. 190, 1 maart 1819.

⁷⁷ Cornelissen 1819, 56-57; Steyaert 1838, 264.

⁷⁸ SAG, reeks G. 12, nr. 3473.

⁷⁹ Bergmans 2010; Bergmans & Stofforis 2010, 348-349. Het oeuvre van Antoine Plateau werd nog

maar gedeeltelijk ontsluit. A. Bergmans zet dit onderzoek verder.

⁸⁰ Over de prentencollectie van de Universiteitsbibliotheek Gent zie recent Delbeke *et al.* 2008.

⁸¹ Draper & Scherf 2003, 194, afb. 87.

⁸² Zie uitgebreid in Van Tyghem 2004.

FIG. 21 J.B. Pisson: tekening bij de bouwaanvraag voor de verandering van de gevel van het achterhuis in 1818 (SAG, G 12, nr. 3473). *J.B. Pisson: drawing accompanying the planning application for alterations to the façade of the annex in 1818 (SAG, G 12, nr. 3473).*

2.2 Privéopdrachten

Niettegenstaande de Franse tijd doorgaans als een bouwarme tijd beschouwd wordt, was Pisson klaarblijkelijk een uitzondering op de algemene regel. Zijn cliënteel breidde hij verder uit in de kringen van de adel en de rijke bourgeoisie. Hij bouwde zowel herenhuisen in de stad als *hoven van plaisantie* in de directe omgeving van Gent of op het platteland. Ook renovatiewerken aan feodale kastelen waren een opdracht die hij niet schuwde. Daarnaast ontwikkelde hij een grote interesse voor tuinaanleg, waarbij hij vooral de pittoreske Engelse tuin propageerde.

Het **landhuis Blancquaert-Van Tieghem**, gelegen aan de Lousbergsskaai nr. 32 werd een jaar na de aankoop van Pissons huis gebouwd (fig. 23). Op 18 mei 1796 verkocht Joanne-Marie der Kinderen, weduwe van Jean-Baptiste Malfeson, een stuk grond gelegen langs de Visserij. De nieuwe eigenaars waren Judocus

FIG. 22 Eigen woning van Pisson in de Drabstraat. Interieur van het groot salon met empireschouw en decoratieve schilderijen door Antoine Plateau, de enige bekende foto van dit huis (SAG, KCMS, foto E. Sacré, 1906).

Pisson's own residence in the Drabstraat. Interior of the grand salon with Empire-style mantelpiece and decorative paintings by Antoine Plateau; this is the only known photograph of the house (SAG, KCMS, photo E. Sacré, 1906).

Josephus Blancquaert en zijn vrouw Marie-Isabelle Van Tieghem die een huis in de Burgstraat bewoonden⁸³. De opdrachtgever voor de bouw van het 'speelgoed' was eigenaar van enkele zouttraffinaderijen en zeepziederijen aan de Steendam.

Zowel Cornelissen als Goetghebuer vermeldten Pisson als architect⁸⁴. De bouwwerkzaamheden zijn niet gestart in 1793 of 1794, zoals meestal beweerd wordt, maar kunnen pas na de aankoop van de grond in 1796 uitgevoerd zijn. Zoals blijkt uit verschillende kadasterplannen en een bewaarde inventaris is de huidige toestand van het huis het resultaat van grosso modo drie bouwcampagnes⁸⁵.

Oorspronkelijk bestond het alleenstaand buitenhuis uit een souterrain en een begane grond. Enkele tekeningen geven nog een goed beeld van het gebouwtje na de eerste bouwfase, ontworpen door Pisson⁸⁶. De twee tekeningen, de ene van E. Poelman,

⁸³ RAG, *Modern Notariaat*, notaris Ch. De Clercq, depot Nève I, nr. 116, nr. 35, 18 mei 1796.

⁸⁴ Cornelissen 1819, 59; Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit. fol. 88.

⁸⁵ AKG, Sectie D, 28e blad, nr. 3683; mutatieschets, 1863, nr. 119.

⁸⁶ SAG, *Atlas Goetghebuer*, L 137/16c; KIKP, foto 93318 A.

de andere anoniem, tonen wel een verschillende versie van sommige elementen, zoals de afwerking van de zijvleugels en de versiering van de koepel, maar beide heren verwijzen unaniem naar Pisson als ontwerper. Het opvallendste element is ongetwijfeld het ronde salon, door een hoge koepel afgedekt, met een half-cirkelvormige uitsprong aan de straat- en waterkant. Het salon wordt aan de buitenkant nog benadrukt door drie rondbogige deurvensters waarboven later drie borstbeelden aangebracht werden. De twee zijruimtes zijn verlicht door rechthoekige vensters. Dit pittoreske gebouwtje was toen een echt *speelgoed*, waar

de eigenaars overdag naar toe trokken om tijdens de warme zomerdagen te genieten van de natuur en de gezonde buitenlucht.

In 1821 verkocht J.J. Blancquaert zijn buitengoed aan Louis Lambert Piers de Raveschoot, woonachtig in de Savaanstraat⁸⁷. In de notarisakte wordt een beschrijving gegeven van het *speelgoed met hoveniers huys, groenhuys, stallinge, groenselhof en engelsche hof, alle rondom in mueren*. De aankoopssom bedroeg toen 9025 gulden Nederlands. Deze tweede eigenaar gaf vermoedelijk de opdracht voor een tweede bouwphase, waarbij het landhuis met een verdieping verhoogd werd⁸⁸. Belangrijk in

FIG. 23 Landhuis Blancquaert, huidige staat met uitbreiding en toevoeging van een verdieping in twee bouwfasen: a) voorgevel; b) achtergevel (foto's VIOE, Kris Vandevorst).

Blancquaert House, in its current state with extension and addition of a storey in two building phases: a) front elevation; b) rear elevation (photos VIOE, Kris Vandevorst).

⁸⁷ RAG, *Modern Notariaat*, notaris Ch. De Clercq, depot Nève I, nr. 116, nr. 35, 30.

⁸⁸ SAG, *Atlas Goetghebeur*, I 137/15 a-b. Deze iconografische bron die een algemeen beeld brengt

van de Visserij rond 1820 verwijst mogelijk naar de nieuwe toestand.

dit verband is een inventaris van het huis, die op 4 november 1858 werd opgemaakt, naar aanleiding van het overlijden op 13 oktober van de eigenaar⁸⁹. De inboedel werd geïnventariseerd volgens het geijkte systeem; dit wil zeggen dat van de bovenverdieping naar de kelder minutieus de waarde van alle voorwerpen werd geschat. Uit deze tekst blijkt erg duidelijk dat de twee zijvleugels hoger waren opgetrokken om plaats te bieden aan twee slaapkamers, voorzien van twee kleine kabinetten verbonden door een gang.

In 1859 werd het buitengoed door de erfgenamen Piers verkocht aan Théophile Verbeeck, die rond 1863 een vergroting van het huis aan de tuinzijde liet uitvoeren. Uit het kadasterplan blijkt dat het oorspronkelijk bebouwde oppervlak van 1 a 27 ca werd vergroot tot 2 a 20 ca. De vergroting betrof in de eerste plaats een grote hal, voorafgegaan door een aanvankelijk open peristylum van vier zuilen. Rechts van de hal lag oorspronkelijk een ovalen salon, links een rechthoekige ruimte, vermoedelijk de vroegere eetkamer. Op de verdieping boven de hal lag een salon of biljartzaal met terras, aan weerszijden geflankeerd door slaapkamers.

FIG. 24 Landhuis Blancquaert. Details van de geschilderde decoratie in het ronde salon (foto VIOE, Kris Vandevorst).

Blancquaert House. Details of the painted decoration in the round salon (photo VIOE, Kris Vandevorst).

⁸⁹ RAG, *Modern Notariaat*, Notaris Lammens, depot Nève III, nr. 10: Inventaire succession Mr. Piers de Raveschoot.

Het belang van dit mooie gebouwtje, dat zijn latere bestemmingen als politiekantoor en vervolgens als thuishaven voor de Gentse groendienst betrekkelijk goed overleefd heeft, ligt grotendeels in de bewaard gebleven interieurelementen. Wanneer en door wie de decoratie werd uitgevoerd is vooralsnog niet bekend. Voor het ronde salon werd de Oudheid als inspiratiebron gebruikt om de toeschouwer een erudiet kijkstuk te bieden (fig. 24). Op de muurdammen tussen vensters en deuren zijn kandelabermotieven geschilderd, gedragen door putti, die een vaas met zwanenmotief torsen, waaruit takken en bladeren ontspruiten. Bovenop staat een fruitschaal omgeven door een koppel vogels. Het geheel is rechthoekig omkaderd door een blauwe band met talrijke kleine medaillons, waarin hoofden van antieke goden en helden te herkennen zijn. De deurpanelen zijn eveneens beschilderd, onder meer met medaillons die de vier elementen, aarde, water, lucht en vuur in de vorm van elegante vrouwenfiguurtjes

voorstellen. In de zwikken tussen de bogen zijn arenden, staande op een bol geschilderd. De decoratie van de koepel zelf vangt aan met een meanderband, gevolgd door een brede fries met centauren en bacchanten. Daarop volgt een entablement met een fijne festoenenfries, kandelabermotieven die ontspruiten uit twee liggende sfinxen en gesimuleerde rondboogopeningen die een doorkijkje bieden op blauwe luchten met wolkjes. Acht bogen versierd met cassettes komen samen in de oculus in het midden van het salon (fig. 25). Opvallend zijn ook de vele kleine details, zoals de deurklinken die de vorm hebben van een putto.

Ook de andere ruimten bevatten een aantal waardevolle elementen, zoals beschilderde deuren, plafonds, schouwen en kachels in empire of second-empirestijl. Het souterrain is eveneens interessant, onder meer om de bekleding van de achterwand met tegels en tegeltableaus die de vier seizoenen en huisdieren voorstellen (fig. 26). Naast de ronde keuken, ligt een kleine, eveneens

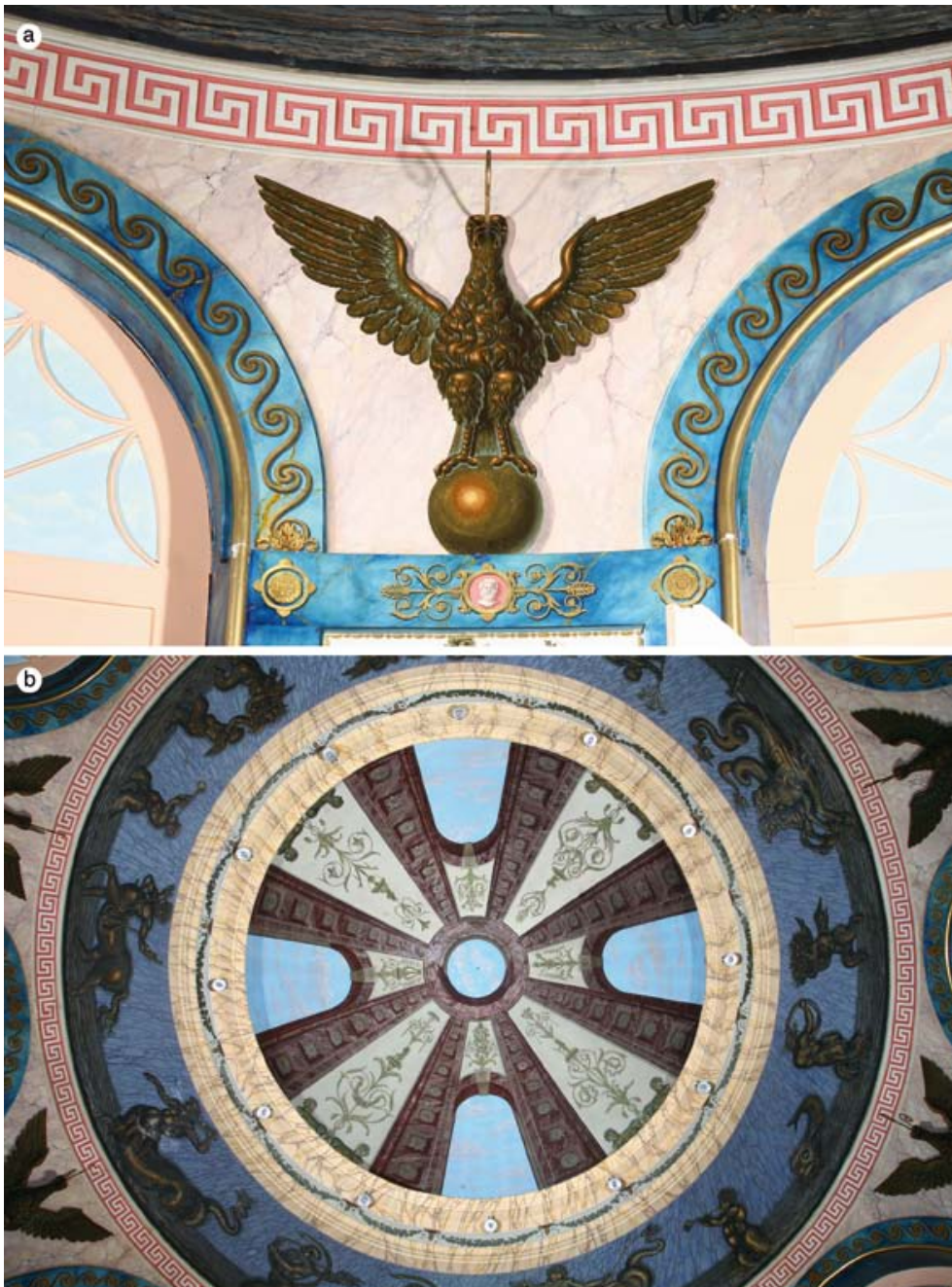

FIG. 25 Landhuis Blancquaert. Details van de geschilderde decoratie in het ronde salon. a) detail van de zwikken tussen de bogen; b) gezicht op de koepel (foto's VIOE, Kris Vandevorst). *Blancquaert House. Details of the painted decoration in the round salon. a) detail of the spandrels between the arches; b) view of the cupola (photos VIOE, Kris Vandevorst).*

ronde ruimte met mooie betegelde antikiserende fries en marmeren bevloering in stervorm (fig. 27).

Het buitenhuis Blancquaert is een mooi voorbeeld van een elegant speelgoed, een opdracht die Pisson blijkbaar graag uitvoerde. Ook bij latere gelijkaardige opdrachten laat hij steeds het beste van zijn kunnen zien.

Voor de bouw van het **herenhuis Grenier-Wambersie**, gelegen aan de Recollettenlei nr 10-16, richtte Jean Grenier in april 1797 een aanvraag tot de stadsmagistraat om zijn eigendom te

mogen afbreken en herbouwen volgens de bijgevoegde plannen⁹⁰ (fig. 28). Vermoedelijk werden toen twee huizen afgebroken, want uit de registers van de huisgelden blijkt dat Jean Grenier, gehuwd met Thérèse Jeanne Wambersie, twee huizen *achter de recolletten* in zijn bezit had. Een eerste groot huis, waarvoor 30 lb. huisgeld betaald werd, was sinds 1773 in het bezit van zijn schoonvader, Jacques de Wambersie, die het huis had gekocht van J.B. Cardon. Een kleiner huis, met een huisgeld van 9 lb., werd door zijn schoonmoeder de weduwe Wambersie gekocht van de familie Stevens⁹¹.

FIG. 26 Landhuis Blancquaert. Tegelfries in de ronde ruimte van het souterrain (foto VIOE, Kris Vandevorst). *Blancquaert House. Tile frieze in the circular basement (photo VIOE, Kris Vandevorst).*

FIG. 27 Landhuis Blancquaert. Bevloering in stervorm in de ronde ruimte van het souterrain (foto VIOE, Kris Vandevorst). *Blancquaert House. Star-shaped floor pattern in the circular basement (photo VIOE, Kris Vandevorst).*

⁹⁰ SAG, reeks G 12: *Moderne bouwaanvragen*, 1796-1813, nr. 1024. Er bestaat ook een alternatieve versie waarbij het middenrisaliet kwartcirkelvormig uitspringt en de zijrisalieten torenvormig zijn uitgebouwd.

⁹¹ SAG, reeks 153/1: *Registers van oude huisgelden*, A nr. 1-6: *Achter de recolletten*, fol. 89-89 v°; nr. O, 193: *Aude Ajuyneleye*, fol. 3 v°.

Hoewel de bouwplannen niet gesigineerd zijn, wordt het ontwerp algemeen toegeschreven aan Pisson. Als zodanig wordt het huis ook in het werk van P.J. Goetghebuer, *Choix des monumens*, afgebeeld en toegelicht⁹².

Jean Grenier, een handelaar in lijnwaad en kant, leidde samen met zijn schoonbroer Jean Wambersie een bloeiende zaak, wat hem toeliet dit mooie herenhuis te bouwen⁹³. Het lag tegenover het belangrijke Recollettenklooster, waarvan de afbraak in september 1797 een aanvang nam, terwijl het huis Grenier in opbouw was.

De woning in de vorm van een brede lijstgevel werd zodanig ingericht dat zowel de commerciële als de woonfunctie ruim plaats vonden in het voorziene bouwvolume (fig. 29). Een rechthoekige binnenplaats met dienstgebouwen lag achter het huis. De gevel telt zeven traveeën en drie bouwlagen, bestaande uit een gelijkvloers, voorbehouden aan de handel, een zgn. bel-etage en een tweede verdieping onder een schilddak. Zoals bij Pissons

andere herenhuizen ligt de klemtoon op een drie traveeën breed middenrisaliet, evenwel zonder gebruikmaking van zuilen of pilasters, een kenmerk van de Lodewijk XVI-stijl. Door het variëren van de bepleistering in de vorm van bossage, die zowel het gelijkvloers als het middenrisaliet accentueren, wordt de gevel in klaar afgebakende geledingen en zuivere verhoudingen verdeeld. Het vooruitspringend middenrisaliet wordt licht benadrukt door imitatiebanden in vlakke bossage en een balkon dat rust op sterk gebogen consoles met leeuwenkoppen. Opvallend is de vormgeving van het smeedwerk aan balkon en vensters. De rondbogige balkondeuren contrasteren met de ramen, die alle een eenvoudige, rechthoekige vorm kregen. De zijrisalieten zijn tussen de verdiepingen voorzien van casementen met een later aangebracht palmettenfries in empirestijl. Het entablement omvat een rijk uitgewerkte fries met afwisselend modillons en Minervahoofdjes (fig. 30).

FIG. 28 J.B. Pisson, Herenhuis Grenier-Wambersie, Recollettenlei nr. 10-16: bouwaanvraag van 1797 (SAG, G 12/1024).
J.B. Pisson, the luxury town-house Grenier-Wambersie, Nos 10-16 Recollettenlei: planning application from 1797 (SAG, G 12/1024).

92 Goetghebuer 1827, pl. XCIX en C.

93 S.n. 1804-05: onder meer 76, 81.

FIG. 29 Herenhuis Grenier-Wambersie, links geflankeerd door een huis n.o.v. J.B. Van de Cappelle uit 1821, rechts een huis n.o.v. C. De Schilder uit 1828: een mooi stedenbouwkundig ensemble in empirestijl (Universiteit Gent, Seminarie Bouwkunst).

The luxury townhouse Grenier-Wambersie, flanked on the left by a house from 1821, designed by J.B. Van de Cappelle and on the right by a house from 1828 designed by C. De Schilder: a fine example of an urban architectural ensemble in Empire style (University of Ghent, Architectural Seminar).

FIG. 30 Herenhuis Grenier-Wambersie, Recollettenlei nr. 10-16, huidige toestand (foto Oswald Pauwels).

The luxury townhouse Grenier-Wambersie, Nos 10-16 Recollettenlei, current state (photo Oswald Pauwels).

Rechts van de doorrit op de begane grond ligt de vestibule, bereikbaar door enkele trappen. Opvallend is de mooie marmeren bevoering in dambordmotief en een centrale rozet in veelkleurige marmersoorten (fig. 31). Langs een halfronde empiretrap met fijne ronde spijlen bereikt men de bel-etage. De verlichting van de traphal gebeurt door een centraal gelegen rondboogvenster, waarvoor twee Ionische zuilen staan. In twee nissen zijn antieke beelden van Diana en Apollo geplaatst. De vloer van de overloop bestaat uit witmarmeren vierkanten, begrensd door kleine cirkeltjes in zwarte marmer.

De oorspronkelijke plattegrond van de bel-etage werd door P.J. Goetghebuer nagetekend (fig. 32). De belangrijkste ruimte is het centraal gelegen salon aan de voorzijde van het huis. Verschillende originele elementen bleven bewaard, onder meer de stucversieringen in de vorm van panelen met festoenen, opgehangen aan strikken. Naast het groot salon lag de *salle de compagnie* met rijke lambriseringen en interessante schouw- en deurstukken. De kleine schilderijtjes zijn allegorische afbeeldingen die verband houden met handel en nijverheid. Ook het plafond, dat opvalt door een cirkelvormig middenveld, is vermoedelijk nog oorspronkelijk.

FIG. 31 Herenhuis Grenier-Wambersie: empiretrap en hal met centrale rozet in veelkleurige marmersoorten (Universiteit Gent, Seminarie Bouwkunst). *The luxury townhouse Grenier-Wambersie: Empire-style staircase and floor with central rosette in various colours of marble (Ghent University).*

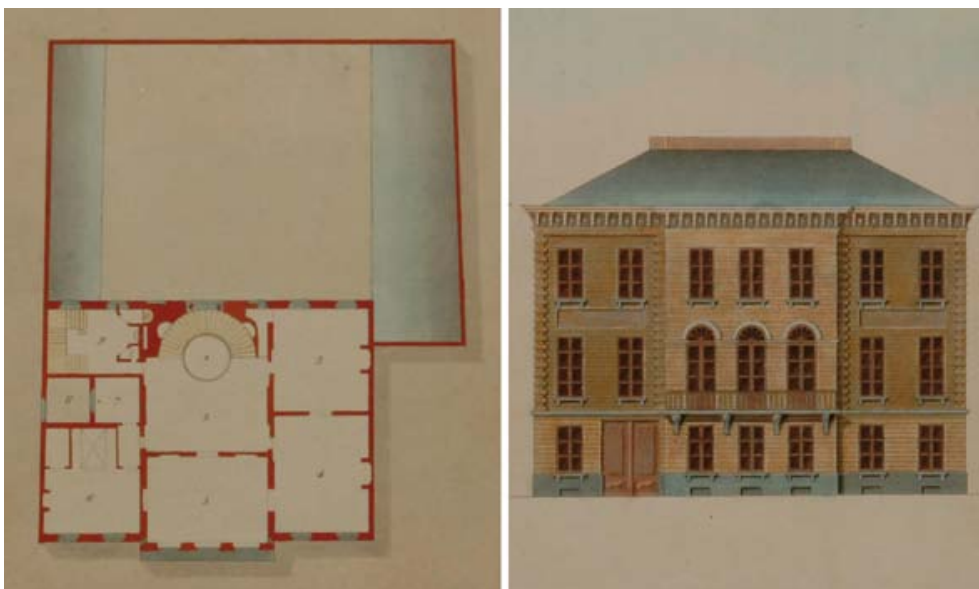

FIG. 32 Herenhuis Grenier-Wambersie: plattegrond en gevel van de bel-etage (Goetghebuer 1827, pl. 101 en 100, details). *The luxury townhouse Grenier-Wambersie: plan and façade of the piano nobile (Goetghebuer 1827, pl. 101 en 100, details).*

De eetkamer, gelegen aan de achterzijde, werd versierd met verschillende trofeeën waarin onder meer muziekinstrumenten en tortelduifjes herkenbaar zijn. Links van het salon lag vroeger de slaapkamer met alkoof, een bijbehorend kabinet en een diensttrap die naar de bovenverdieping leidde. Oorspronkelijk waren daar de slaapkamers van de kinderen en gasten ondergebracht.

Het huis kwam na de dood van de weduwe Grenier in 1828 in het bezit van de jongste zoon, Eduard-Emmanuel Grenier. Tot 1921-22 was de familie Grenier eigenaar van het huis⁹⁴.

Verskillende verbouwingen werden later doorgevoerd, onder meer de verandering van het gelijkvloers in een café. De bel-etage wordt thans opnieuw als consulaat der Nederlanden gebruikt, een bestemming die herinnert aan de vroegere eigenaars Eduard en Auguste Grenier, die beiden tot Consul der Nederlanden werden benoemd.

Pisson heeft met de bouw van dit herenhuis een belangrijke stap gezet in de richting van een strengere bouwstijl, die de overgang van het neoclassicisme naar de empirestijl illustreert. Ook voor dit ontwerp heeft hij duidelijk geput uit Franse voorbeel-

den; hij vond die onder meer in de werken van De Neufforge en Ledoux. Hij slaagde er evenwel in om zowel in het gevelconcept als in het interieur persoonlijke toetsen aan te brengen. Het huis Grenier-Wambersie betekende een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van de plaatselijke bouwkunst en had een voorbeeldfunctie voor Pissons tijdgenoten.

De bouw van het **herenhuis Vindevogel**, Hoogpoort nr. 37, moet architect Pisson heel wat kopzorgen gebaard hebben. Jean-Baptiste Vindevogel, handelaar in tabakswaaren, was eigenaar geworden van twee huizen, die aan weerszijden van het Werregarenstraatje of *Blauw meijksenhuisstraatje* gelegen waren⁹⁵. De bouwheer die ook over een pakhuis beschikte, wou het smalle Werregarenstraatje gedeeltelijk overwelfen, om één groot herenhuis te kunnen bouwen⁹⁶. De moeilijkheden die in tal van documenten tot uiting komen, hadden vooral betrekking op de geplande hoogte van het huis en de lengte en hoogte van de overwelfing van het straatje⁹⁷. Verschillende plannen van de gevel kwamen bij de gemeentelijke overheid terecht, maar zijn nu

FIG. 33 J.B. Pisson: Herenhuis Vindevogel, Hoogpoort nr 37-39. Twee verschillende geveltekeningen; het voorstel met drie verdiepingen werd oorspronkelijk goedgekeurd (SAG, AG L 104/44 a-b).

J.B. Pisson: the luxury townhouse Vindevogel, nos 37-39 Hoogpoort. Two different façade designs; the one with three storeys was originally approved (SAG, AG L 104/44 a-b).

⁹⁴ AKG, Sectie F, 17de blad, nr. 1119. Eduard Grenier werd in 1842 consul voor Willem II van Nederland. Hij was ook senator en vice-president van de Senaat in 1854-55. In 1870, kort voor zijn dood, kreeg hij de adellijke titel van baron. Het echtpaar E. Grenier-Lefebvre liet in 1835-37 een kasteel bouwen in Gavere door de Doornikse architect Bruno Renard.

⁹⁵ SAG, reeks 153/1: *Registers van oude huisgelden*, nr. 129, fol. 65 v°; De Potter 1882-1901/1933, deel II, 282-284.

⁹⁶ SAG, reeks G 12, *Moderne bouwvragen*, nr. 651 bis. De aanvraag voor de heropbouw van het pakhuis werd op 21 november 1798 ingediend door Vindevogel en was voorzien van een tekening ondertekend door Pisson.

⁹⁷ SAG, reeks G 12, *Moderne bouwvragen*, nrs. 651 bis, 661 bis en 670. Reeks C 11, *Processen-verbaal Gemeenteraad*, nr. 16, fol. 21, 22 v°, 25; nr. 17, fol. 2 v°, 5, 8 v°, 22 v°, 64 v°-67.

niet meer terug te vinden in het bouwdoossier. In een geschreven verslag van 6 oktober 1798 wordt verwezen naar twee plannen: het eerste plan, ondertekend door Pisson en geparafeerd door de stadssecretaris was waarschijnlijk het goedgekeurde plan. Een tweede plan was blijkbaar een alternatieve versie met verschillen in hoogte en breedte van penanten, borstweringen en kornis. Daarnaast zijn in Atlas Goetghebuer nog twee niet-gesigioneerde tekeningen bewaard die eveneens twee verschillende gevelconcepten laten zien⁹⁸ (fig. 33). De eerste geveltekening toont een versie met drie verdiepingen, waarbij de bovenste als attiekverdieping wordt voorgesteld. De tweede tekening schetst een gevel met twee verdiepingen, bekroond door vier siervazen op de kroonlijst. Uit wat volgt, zal duidelijk worden dat de eerste versie de oorspronkelijk geplande en dat de tweede, de later goedgekeurde aanpassing voorstelt.

De bouw van het huis moet gestart zijn in 1798, maar door groeiende meningsverschillen tussen de bouwheer, de architect en het stadsbestuur liep de uitvoering vertraging op. Aanvankelijk had de stedelijke overheid de toelating verstrekt om een overwelling van 40 voet lengte over het straatje aan te brengen. Vindevogel deed in juni 1799 echter een nieuwe aanvraag om een overwelling van 50 voet lengte en 12,5 voet hoogte te mogen

uitvoeren, zodat zijn huis op een behoorlijke manier gebouwd kon worden. Bij de brief was een stratenplan gevoegd, ondertekend door Pisson. De aanvraag werd eerst geweigerd, waarop Pisson zelf op 26 juli, 1799 een boze brief schreef over het negatieve advies dat werd ingegeven door *partialité la plus parfaite, excitée par jalousie*. Hij argumenteerde dat door het oponthoud een dertigtal bouwvakkers geen werk meer hadden. Vervolgens eiste - en verkreeg hij - andere experts, die hem al na enkele dagen op 1 augustus 1799 een nieuw verslag bezorgden. Niet minder dan acht voorwaarden werden gesteld, vooraleer de gevraagde toelating verleend zou worden. Belangrijke punten waren de bezorgdheid om de luchtcirculatie in het straatje en de mogelijke hinder voor de burens. Dit laatste werd vrij vlug opgelost door een verklaring van 3 augustus 1799, waarin de buurtbewoners stelden dat ze geen enkel bezwaar hadden tegen de geplande werken.

Een brief van 27 september door het stadsbestuur aan Vindevogel werpt meer licht op de vooruitgang van de werken. Het huis was toen al opgetrokken tot de tweede verdieping, maar Vindevogel wou de bouw van de derde verdieping uitstellen en een voorlopig dak aanbrengen. Hij werd echter ten strengste aangemaand de werken te hervatten en de derde verdieping af te werken, zoals voorzien. Een bijkomend verslag van de politiecommissaris stelde dat Vindevogel het volgend seizoen of wanneer het hem paste, zou verder bouwen. Van uitstel komt afstel moet de opdrachtgever gedacht hebben, want tussen de regels door blijkt dat hij helemaal geen derde verdieping meer wou. En zo geschiedde.

Zijn weduwe, Marie de Mulder, nam zijn rol over en deed op 27 november 1802 een zoveelste aanvraag, nu voor de bouw van een balkon over de volle lengte van de eerste verdieping en voor het aanbrengen van twee vensters in het Werregarenstraatje⁹⁹. Pisson, die ondertussen samen met Reyniers architect-expert geworden was in dienst van de stad, berispte nu op zijn beurt de weduwe en stelde dat ze eerst de gevel moest voltooiën, vooraleer een advies over het gevraagde balkon gegeven kon worden. Uiteindelijk werd op 25 november 1802 toch een overeenkomst gesloten: de attiekverdieping van het eerste plan mocht vervangen worden door een kornis met vier siervazen. Zo kreeg J.B. Vindevogel, zij het post mortem, toch nog zijn zin en bleef het huis beperkt tot een gelijkvloers en twee verdiepingen. Op 7 april 1806 gaf Pisson als stadsarchitect uiteindelijk de toelating voor de bouw van het balkon *soutenu par des colonnes en pierres de taille*. Het huis was toen bewoond door de weduwe Vindevogel, haar dochter Marie, haar schoonzoon François Lammens en een beëdigd priester, Bernard vander Haegen. Na de vroege dood van haar man nam Marie Vindevogel de leiding van de tabakshandel over¹⁰⁰.

Het herenhuis Vindevogel telt zes traveeën, een gelijkvloers en twee verdiepingen (fig. 34). Het nu sterk verbouwde gelijkvloers omvatte oorspronkelijk van links naar rechts een grote inrijpoort, twee deurvensters, de doorgang van het straatje en weerom twee deurvensters. De bel-etage wordt geaccentueerd door bossagewerk in de vorm van imitatiebanden, waartussen zes rondbogige deurvensters, elk voorzien van een ijzeren balustrade. De geprofileerde bogen steunen op imposten. De tweede verdieping bestaat uit zes onversierde, rechthoekige vensters, onderaan verbonden door een kordonlijst. Een entablement met brede kroonlijst bakent de gevel af. Van de siervazen is geen spoor meer te bekennen.

FIG. 34 Herenhuis Vindevogel, Hoogpoort nr. 37-39, huidige toestand (Foto VIOE, Kris Vandevorst).

The luxury townhouse Vindevogel, nos 37-39 Hoogpoort, current state (photo VIOE, Kris Vandevorst).

98 SAG, Atlas Goetghebuer, L 104/ 44 a-b.

99 SAG, reeks G 12: *Moderne bouwaanvragen*, nr. 661 bis.

100 ABG, *Telboeken*, Hoogpoort, nr. 225, later nr. 33; AKG, Sectie B, 6de blad, nr. 1598, 1762.

Het interieur bewaart, ondanks ingrijpende verbouwingen, nog enkele oorspronkelijke elementen. Opvallend is vooral de hoge ronde traphal, rustend op acht zuilen van de Ionische orde tot de eerste verdieping en op kleinere zuilen tot de tweede verdieping. De twee grote salons aan de voorzijde werden grotendeels aangepast in second-empirestijl. De kamers op de tweede verdieping worden gekenmerkt door afwisselende ronde, ovalen of achthoekige ruimtevormen.

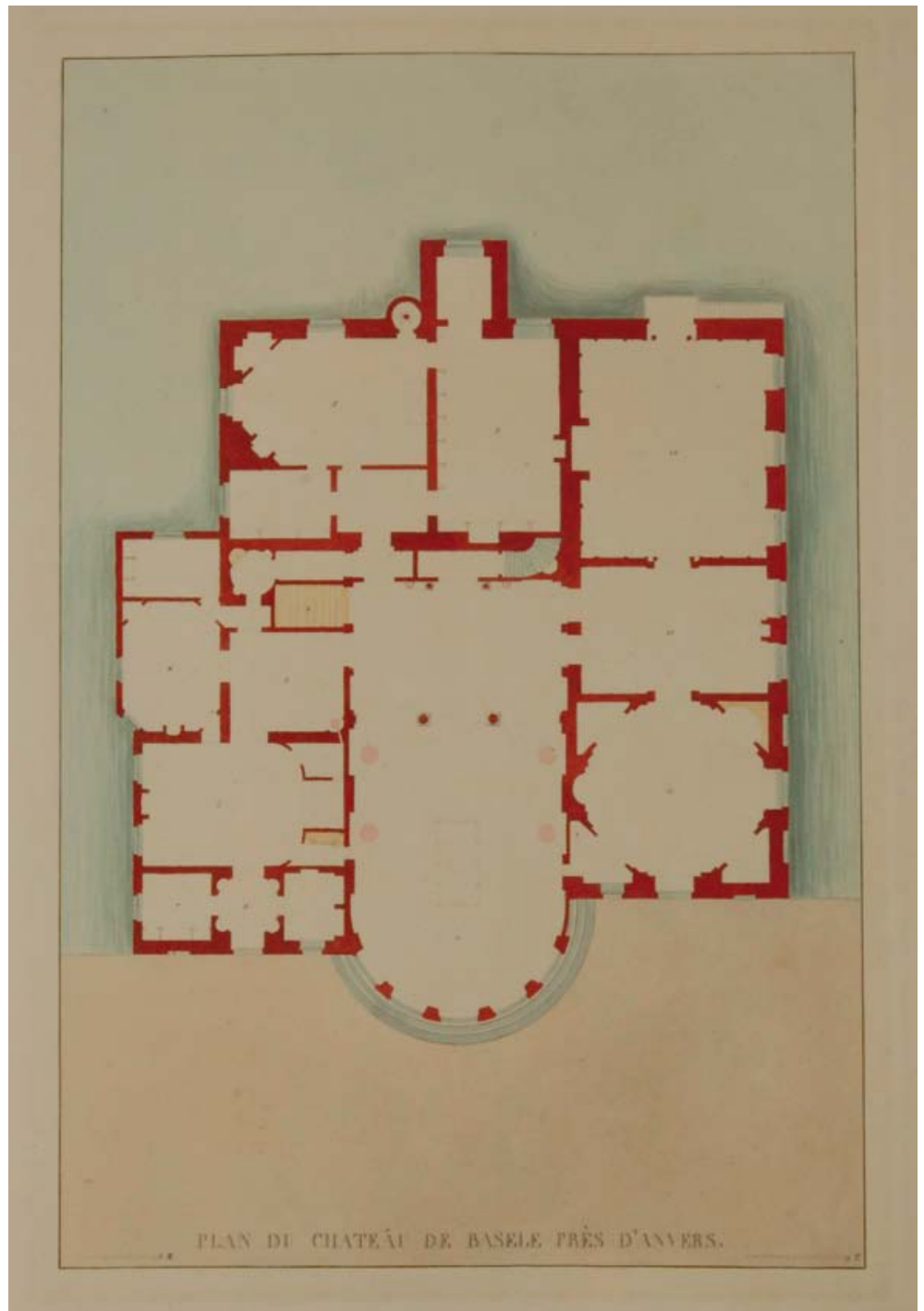
Deze woning is een vroeg voorbeeld van de empirestijl die in Gent van het einde van de 18de eeuw tot ongeveer de jaren 1830 een vrij grote bloei kende. Kenmerkend voor deze stijl is het streven naar goede verhoudingen in een sobere vormgeving. Daarbij wordt veel gebruik gemaakt van bossage in pleister die bepaalde

accenten in de gevel benadrukt. Hier tekent zich evenwel een verdere ontwikkeling af, waarbij de bel-etage als één geheel, zonder toepassing van een middenrisaliet, behandeld wordt. Karakteristiek in dit verband zijn de geprofileerde rondbogige vensters of deurvensters tussen imposten. Het huis Vindevogel kan samen met het huis Grenier beschouwd worden als een trendsetter van een stijl die nog steeds herkenbaar is in Gentse straten zoals de Brabantdam en de Burgstraat.

Pisson hield zich vanaf 1800 ook bezig met de renovatie van feodale kastelen; ze werden aangepast aan de smaak en de levensstijl van de 19de eeuw. Zo werd ook het **kasteel van Wissekerke** in Bazel onder handen genomen toen Philippe-Louis Vilain XIII

FIG. 35 Kasteel van Wissekerke: plattegrond van het gelijkvloers; links: het gedeelte door Pisson ingericht als appartement voor Philippe-Louis Vilain XIII (Goetghebuer 1827, pl. 79).

Wissekerke Castle: plan of the ground floor; to the left the area decorated by Pisson as an apartment for Philippe-Louis Vilain XIII (Goetghebuer 1827, pl. 79).

in 1800 er burgemeester werd. Het kasteel, dat voordien als buitenverblijf van de familie Vilain XIII werd gebruikt, zou het vast verblijf worden van Philippe-Louis¹⁰¹. Een renovatie van het oude kasteel werd noodzakelijk geacht.

Het aandeel van Pisson in de aanpassingswerkzaamheden werd, gezien de informatie vrij miniem is, niet duidelijk omschreven. In een bijdrage van P.P. Janssens uit 1941 wordt melding gemaakt van een plan door Pisson; het werd bewaard in het archief van het kasteel, maar is nu spoorloos¹⁰². Volgens dezelfde bron had Pisson als toegangspartij een zuilengang met een renaissancefrontispice ontworpen om de twee ongelijke vleugels met elkaar te verbinden. De wal rond het kasteel werd deels opgevuld met aarde uit de dreef van het park tot aan de toegang. Van het voorziene peristylum kwam evenwel niets terecht.

Meer gegevens kunnen gesprokkeld worden uit een viertal bewaarde brieven, geschreven door Philippe-Louis Vilain XIII tussen 1 november 1800 en 26 mei 1802 en gericht aan architect Pisson in de Drabstraat¹⁰³. En ondanks het feit dat de brieven zeer kort zijn, vormen ze toch het onweerlegbare bewijs dat Pisson betrokken was bij de aanvang van de renovatie. Hij was zowel belast met de eerste dringende werken in het gebouw als met de aanleg van de tuin. Vilain XIII vermeldt vooral zijn appartement, waarvan de slaapkamer in mei 1802 bijna klaar was en de andere kamers goed vorderden. Hij vroeg ook de raad van de architect voor de keuze van de meubels en de aankleding van zijn appartement, dat volgens zijn oordeel *sera vraiment charmant*. Enkel de schilder vergat alles en was zich niet bewust van de hoogdringendheid van het werk. De opdrachtgever hoopte dat Pisson zich ook zou bekommeren om de deuren van het groot salon en de kleuren voor het schilderwerk van luiken en vensters.

Op de vraag waar het appartement van Philippe-Louis in het kasteel gesitueerd kan worden, vindt men het antwoord in de plattegrond die P.J. Goetghebuer in zijn *Choix des Monumens* heeft afgebeeld (fig. 35). Links van de vestibule zijn verschillende kleinere ruimtes voorgesteld, die naar alle waarschijnlijkheid het werk waren van Pisson. Nummer 4 was de slaapkamer van de graaf *décorée en forme de pavillon*, uitgewerkt in een rechthoekige ruimte met afgeschuinde hoeken. De aangrenzende kamer, nummer 5, werd vermoedelijk als zitkamer of salon gebruikt. In twee afgeronde hoeken aan de rechterkant waren twee kleine ruimtes, waarin ook een diensttrap verborgen zat. De nummers 7 en 8 waren respectievelijk de bibliotheek en een boudoir, begrensd door vier halfronde nissen. Vermoedelijk bleef het werk van Pisson beperkt tot deze ingreep, die toen trouwens het meest dringend was. Uit de vermelde brieven blijkt dat Philippe-Louis voortdurend moest aandringen om Pisson naar Bazel te lokken om verdere instructies te geven. Maar onze architect had andere kopzorgen, zoals nog zal blijken.

De opdrachtgever, die het wachten moe was, stelde een nieuwe architect aan, met name François Verly (1760-1822), afkomstig uit Rijsel en als stadsarchitect werkzaam in Antwerpen. Op 22 juni 1803 schreef Verly zijn advies voor de verdere renovatie van het kasteel¹⁰⁴. Onrechtstreeks bevestigt hij wat hierboven al werd vastgesteld. In een overzicht somt hij de werken op die

nog moesten gebeuren, onder meer werken aan de kelders, de eerste verdieping en de daken. Voor het gelijkvloers vermeldt hij *les distributions, arrangements de l'antichambre et escalier, l'appartement d'enfant, (la salle) du billard, la salle à manger et le vestibule*. Over het appartement van de graaf wordt niet meer gerept. Vrij aannemelijk was dit gedeelte toen afgewerkt. Een vraagteken blijft de bij Goetghebuer vermelde *salle de compagnie dans le style égyptien*, gelegen tussen de eetkamer en het salon, rechts van de vestibule. Door Verly werd deze zaal niet vermeld. Mogelijk heeft Pisson ook hier de hand gehad in de egyptiserende aankleding, onder meer van de deuren, waarvan de omlijsting in gestileerde sfinxen was uitgevoerd. Uit verschillende werken die zich bevonden in zijn bibliotheek, blijkt dat Pisson sterk gefascineerd was door de Egyptische veldtochten van Napoleon en de daaruit voortvloeiende egyptomanie¹⁰⁵. Bij de recente restauratie van het kasteel werd deze merkwaardige vormgeving hersteld. Andere ingrepen van Pisson zijn niet te herkennen. Op de plaats van de voormalige slaapkamer van Philippe-Louis Vilain XIII, richtte laatstgenoemde enkele jaren voor zijn dood in 1856, een kapel met sacristie in. De andere ruimten van zijn appartement verdwenen tussen 1886 en 1897, toen door Georges Vilain XIII op die plaats een *fumoir* werd ingericht in neo-Vlaamse renaissancestijl. Op oude foto's uit het familiearchief is de toestand van enkele vertrekken vermoedelijk met de inrichting van Pisson nog te zien¹⁰⁶.

Voor het huis Ch.J. de Lichtervelde gelegen aan de Zandberg werd op 2 juli 1802 een aanvraag gericht tot de burgemeester om een afgebroken huis te vervangen door een nieuw te bouwen woning¹⁰⁷. De bouwaanvraag en de bijbehorende geveltekening zijn beiden ondertekend door Pisson (fig. 36). De toelating voor de bouw werd zonder problemen gegeven door burgemeester De Naeyer. De opdrachtgever Charles Joseph de Lichtervelde was in juni 1770 benoemd tot één van de twaalf directeurs van de Academie voor teken- schilderkunst en architectuur. Ongetwijfeld had hij Pisson leren kennen, toen hij zijn studies deed aan deze instelling. Eerder, in 1791, zou Pisson timmerwerken uitgevoerd hebben voor dezelfde opdrachtgever, zoals hoger vermeld.

De eenvoudige, maar smaakvol ontworpen burgerwoning, was opgevat als een bepleisterde lijstgevel van drie bouwlagen hoog en drie traveeën breed (fig. 37). Het gelijkvloers was opgetrokken op een kelder, waarvan twee rechthoekige kelderopeningen zichtbaar zijn, met een keldertrap aan de rechterkant. De rondboogige ingangsdur met rechts twee rondboogvensters, werden subtiel geaccentueerd door smalle boogstenen, waarvan de aanzetten rusten op de imposten van de muurdammen. Het gelijkvloers werd als voornaamste element in de gevel beklemtoond. Volgens de tekening bij de bouwaanvraag werd de benedenpartij gescheiden van de eerste verdieping door een fijne fries met palmettenversiering onder een kordonlijst. In oude foto's is evenwel van deze fries niets te bespeuren. De twee verdiepingen, gescheiden door een kordonlijst, werden voorzien van telkens drie rechthoekige, onversierde vensters, die voor de tweede verdieping kleiner waren uitgewerkt. De gevel werd afgewerkt door een eenvoudig hoofdgestel met een kroonlijst op klossen.

101 Snauwaert 2003; Zie ook Van Regenmortel 2004.

102 Janssens 1941, 84.

103 RAG, *Familiearchief Vilain XIII*, nr. 3811.

Différents avec le vicomte Vilain XIII.

104 RAG, *Familiearchief Vilain XIII*, nr. 507: Avis de Verly à Anvers sur la restauration du château, an XI.

105 Zie hierover o.m. Scipel 1994.

106 Snauwaert 2003, 31-36.

107 SAG, G 12: *Moderne bouwaanvragen* (1796-1814), nr. 1079: Zandberg.

FIG. 36 J.B. Pisson, Huis C.J. de Lichtervelde, Zandberg; bouwaanvraag van 1802 (SAG, G 12/1079).

J.B. Pisson, the C.J. de Lichtervelde House in Zandberg: 1802 planning application (SAG, G 12/1079).

FIG. 37 Huis C.J. de Lichtervelde, Zandberg voor de afbraak in 1949 (SAG, SCMS).

The C.J. de Lichtervelde House in Zandberg prior to demolition in 1949 (SAG, SCMS).

Pisson bewijst met deze woning dat hij ook kleinere opdrachten uitvoerde en in staat was om van een eenvoudig geveltje, een proportioneel goed uitgewerkt stukje architectuur te ontwerpen. Wat onmiddellijk opvalt, is de manier waarop het bepleisterde gevelvlak behandeld werd. Het gelijkvloers werd speciaal benadrukt door de suggestie van bossage, die reikt tot aan de imposten. De borstwering daarboven was dan weer contrastrijk vlak bepleisterd met hoekbanden. De eerste verdieping kreeg opnieuw een accent door de nabootsing van vlakke bossage in doorlopende banden, terwijl de tweede verdieping weerom vlak bepleisterd was.

In 1834 kwam het huis door erfenissen en verkoop in verschillende handen. In 1921 werd het verkocht aan de VZW Zusters der H. Kindsheid die in 1949 overging tot de afbraak van het huis¹⁰⁸. Zo verdween alweer een stukje van de architecturale nalatenschap van Pisson.

Het kasteel van Marke bij Kortrijk werd gebouwd als buitenverblijf voor textielhandelaar François van Ruymbeke en zijn vrouw Marie-Thérèse Delebecque, weduwe van Jean de Béthune. Uit haar eerste huwelijk had de vrouw twee zonen, Félix en François de Béthune. Na de dood van Van Ruymbeke in 1840, erfde Félix de Béthune het landhuis. Sindsdien bleef het steeds eigendom van de familie de Béthune (fig. 38).

In verschillende publicaties werd gepoogd de naam van de ontwerper van dit goed bewaard gebleven landgoed te achterhalen. De namen van een architect Renard uit Rijsel en van Benjamin Dewarlez uit dezelfde stad werden geciteerd, evenwel zonder doorslaggevend bewijs¹⁰⁹.

Een nieuw licht op de bouwgeschiedenis bracht de ontdekking van vier brieven, geschreven door Pisson, in het privéarchief

in Marke door de huidige bewoner Emmanuel de Béthune. Een eerste brief dateert van 24 april 1802 en was gericht aan de opdrachtgever F. van Ruymbeke. Pisson schreef dat hij, ondanks zijn drukke bezigheden, graag naar Kortrijk zou komen om de plannen voor de bouw van een landhuis te bespreken. Een tweede brief van 20 juni 1802 bevat de mededeling dat hij de plannen en opstanden met de postkoets zou opsturen naar Kortrijk. Pisson beschreef zijn ontwerp in de volgende bewoordingen: *la forme est un carré de 45 pieds, la distribution est très élégante et d'une exécution facile, le genre de façade est italienne d'un bon stile*. De ruimteverdeling, gevat in de vierkante plattegrond, is zeer logisch en compact uitgewerkt. Keuken en voorraadruimten zijn zoals gebruikelijk in het souterrain ondergebracht. De leefruimten op de begane grond zijn toegankelijk langs een door sfinxen geflankeerde buitentrapp die naar een vestibule leidt. Links bevindt zich de spiraalvormige, sober uitgewerkte trap (fig. 39), rechts ligt het achthoekig rooksalon (nu bureau). Achter de trap ligt de rechthoekige eetkamer, in het midden het empresalon en daarnaast een later aangepast Louis-Philippe-salon. Oorspronkelijk bestond het salon uit één grote ruimte; die zou pas later in twee rechthoekige ruimten verdeeld worden. De twee verdiepingen bevatten een aantal slaapkamers voor familie en gasten. Daarboven ligt nog een belvédère, die langs vier zijden uitzicht biedt op de tuinen en de omgeving.

De gevel op zijn Italiaans wordt gekenmerkt door de toepassing van de kolossale orde, hier in de vorm van pilasters van de Toscaanse orde op een rustieke onderbouw. Ook de vorm van de drieledige vensters op de tweede verdieping en de bekroning door een belvédère zijn Italiaans geïnspireerd. Pisson voegt er in zijn brief fjntjes aan toe dat dit landhuis zou bewonderd worden *par tous les gens de l'art et du goût*.

FIG. 38 Kasteel van Marke, gebouwd in opdracht van François van Ruymbeke-Delebecque volgens de plannen van Pisson van 1802, uitgevoerd door Benjamin Dewarlez (Foto Oswald Pauwels).
Marke Castle, built for François van Ruymbeke-Delebecque in accordance with a design made by Pisson in 1802 and executed by Benjamin Dewarlez (photo Oswald Pauwels).

De twee laatste brieven, die respectievelijk dateren van 24 november en 6 december 1802 betreffen het ereloon voor zijn werken. Pisson vroeg eerst 188,16 florijnen, maar de opdrachtgever had kennelijk misnoegd gereageerd op het dure prijskaartje. In zijn laatste brief veranderde hij diplomatisch het eerstgenoemde bedrag in 108 florijnen. Daarbij verwees hij naar een niet nader genoemde Gentse vriend van Van Ruymbeke, die voor eenzelfde opdracht dezelfde som had betaald.

Na 1802 zijn geen gegevens meer te vinden in verband met Pisson, ook niet in de bewaarde bouwrekeningen. Vermoedelijk was zijn nieuwe functie als Gents stadsarchitect te veeleisend om zich nog verder met de bouw van dit landhuis bezig te houden. Zoals in Wissekerke moest hij het werk overlaten aan een collega-architect.

Sinds 1803 verschijnt de naam van Benjamin Dewarlez, een architect uit Rijsel, die de bouw naar alle waarschijnlijkheid volgens de plannen van Pisson heeft uitgevoerd. De ruwbouw werd

beëindigd in 1807, maar de afwerking van het interieur was pas in 1811 klaar. Van Dewarlez wordt ook een plan bewaard van de algemene aanleg van het buitengoed met de gebouwen, de ovaalvormige moestuin en het schilderachtige park.

Van de acht plannen en twee geveltekeningen die Pisson geleverd had, is behalve twee gesigeneerde plannen voor tuinaanleg, geen spoor meer terug te vinden. De twee verschillende tuinprojecten, gekarakteriseerd als *jardin pittoresque*, tonen een Engelse tuinaanleg, voorzien van allerlei tuinrekwisieten. Opmerkelijk is de aandacht voor fabriekjes en tuinelementen in neogotische of Chinese stijl, zoals een *pont gothique*, een ronde *temple gothique* of een *temple et pont chinois*. Langs slingerpaadjes waren allerlei beelden, waterpartijen met watervallen, vogelkooien, spelen enz. voorzien. Deze tuinontwerpen werden niet uitgevoerd maar ze illustreren duidelijk de interesse van Pisson voor het ontwerpen van tuinen, bij voorkeur in een pittoreske Engelse landschapsstijl.

FIG. 39 Kasteel van Marke. Traphal met reconstructie van de oorspronkelijke kleurstelling (Foto Oswald Pauwels). *Marke Castle. Staircase hall with reconstruction of original colour scheme (photo Oswald Pauwels).*

In 1802 ontwierp Pisson ook het **landhuis Van Aken** in de Botestraat nr. 133 in Wondelgem, een deelgemeente van Gent. De weduwe Van Aken en zonen runden een groothandel in koffie, gevestigd bij de St.-Michielskerk.

P.J. Goetghebuer, die een afbeelding met plattegrond van dit mooie landhuis in zijn *Choix des monumens* opnam, wees in de bijbehorende tekst op de bekoorlijke en levendige site, waar tal

van buitenhuizen voor de stedelingen werden opgetrokken¹¹⁰ (fig. 40). De afbeelding geeft een goed beeld van het oorspronkelijke uitzicht van dit landhuis, dat sinds 1947 onherkenbaar verbouwd en vergroot werd door architect J. Vanden Hende.

Het speelgoed, eertijds les Cygones genoemd, ligt midden in een grote omgrachte tuin met een vijver en een aantal bijgebouwen, zoals een koetshuis, een portierswoning en serres¹¹¹.

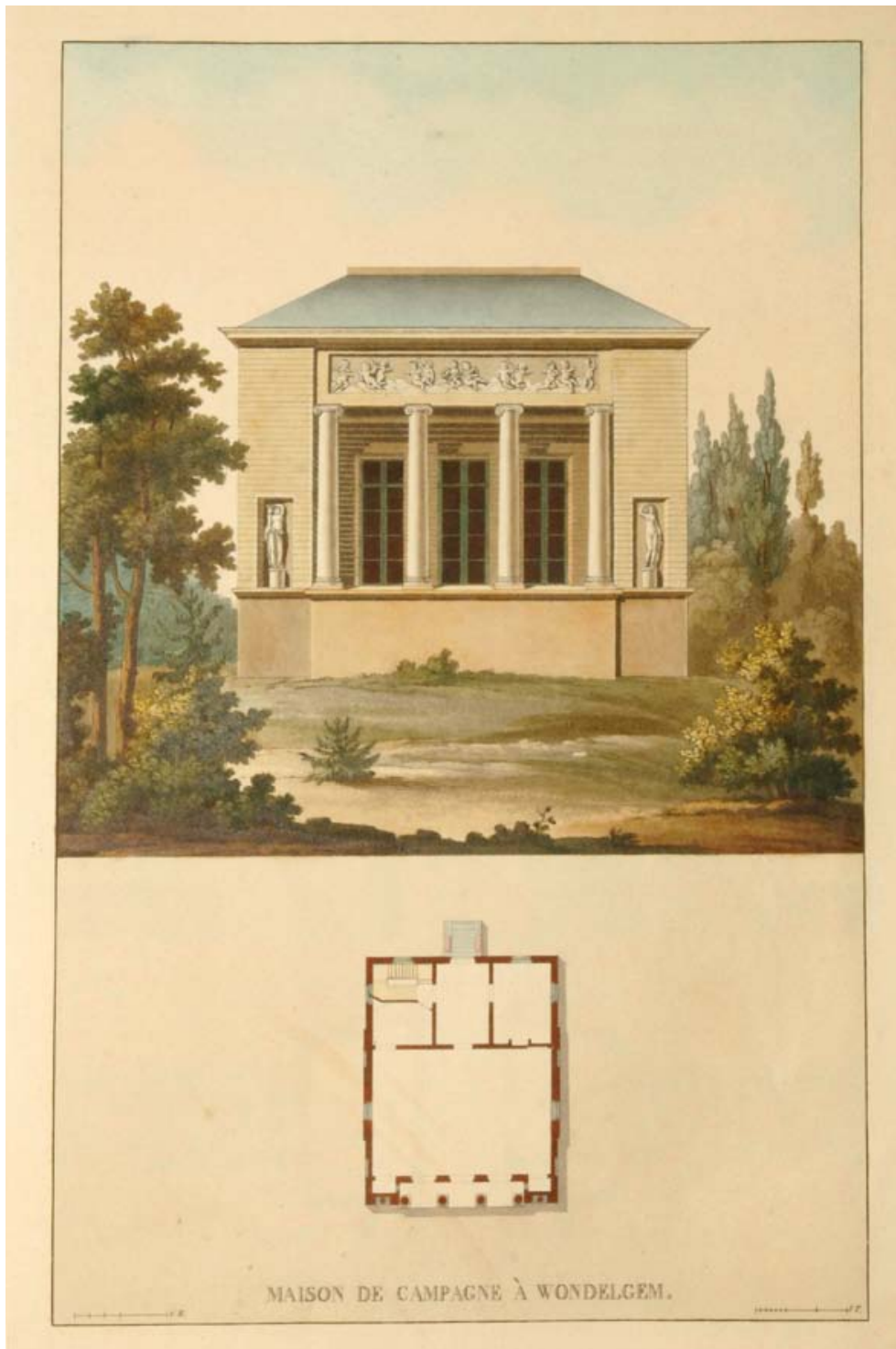

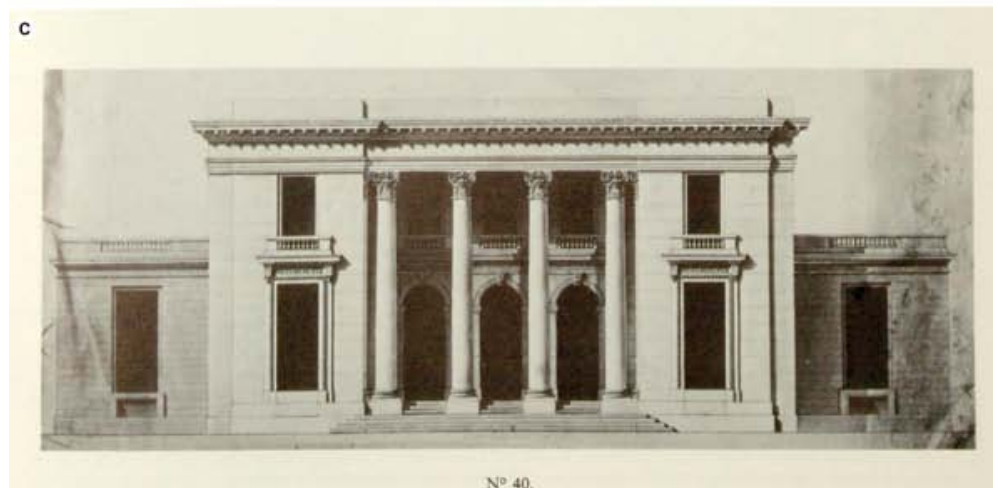
FIG. 40 J.B. Pisson, Landhuis Van Aken, Wondelgem, 1802: gevel en plattegrond (Goetghebuer 1827, pl. 65).

J.B. Pisson, Van Aken House, Wondelgem, 1802: façade and floor plan (Goetghebuer 1827, pl. 65).

¹¹⁰ Goetghebuer 1827, 45, pl. LXV.

¹¹¹ A K G, Wondelgem, sectie B, 1ste blad: Botestraat; Mutatieregisters 1881 nr. 24, 1903 nr. 12, 1953 nr. 59. BDEH 1983, 388-389.

FIG. 41 Voorbeelden van landhuizen in eenzelfde stijl: a. Paviljoen van Louveciennes (1771) en b. hotel Guimard (1773-1776) door C.L. Ledoux (Ledoux 1842, pl. 176) c. hotel Dervieux (1777) door Brongniart, Parijs (S.n. 1986, 47).
Examples of stately homes in similar style: a. Louveciennes Pavillion (1771); b. Hotel Guimard (1773-1776) by C.L. Ledoux (Ledoux 1842, pl. 176); c. Hotel Dervieux (1777) by Brongniart, Paris (S.n. 1986, 47).

De plattegrond van het oorspronkelijke pand had de vorm van een eenvoudige rechthoek. De afgebeelde achtergevel lag aan de noordkant met uitzicht op de tuin met pittoreske bomengroepen. Op een gesloten onderbouw stond een colonnade van vier Ionische zuilen, die een fries met spelende kinderen droeg, een kopie van een werk van F. Duquesnoy. Aan weerszijden van de zuilenrij waren twee antieke beelden geplaatst in rechthoekige nissen. Door drie deurvensters was het balkon toegankelijk vanuit het salon. Dit vierkantige salon werd langs drie zijden verlicht door vensters en was volgens Goetghebuer versierd met wandschilderingen.

Uit het plan van de bel-etage blijkt verder dat de ingang in het zuiden lag en bestond uit een achttal treden, die toegang verschaften tot een vestibule. Van daaruit bereikte men rechts de eetkamer en links een trappenhuis en een kleinere ruimte. In het souterrain waren keuken en voorraadkamers ondergebracht. De trap leidde ook naar een bovenverdieping, voorzien van verschillende slaapkamers.

Het landhuis Van Aken, dat later eigendom werd van de historicus A.E. Gheldolf, werd algemeen sterk geapprecieerd¹¹². Dit pareltje in het oeuvre van Pisson toont in zijn oorspronkelijke vorm de invloed van Franse voorbeelden. Het huis dat Claude-Nicolas Ledoux bouwde voor de beroemde danseres, Marie-Madeleine Guimard in 1773-1776, ook bekend als 'tempel van Terpsichore' en het paviljoen van Louveciennes gebouwd voor Madame du Barry, hebben hem duidelijk geïnspireerd. De middenpartij werd eveneens benadrukt door een rij van vier slanke Ionische zuilen en versierd door een speelse fries. Ook het huis dat A. Brongniart in 1777 bouwde voor Mademoiselle Dervieux, een danseres van de Franse opera, is een vruchtbare inspiratiebron geweest voor Pissons ontwerp. Ook in dit geval heeft hij evenwel verschillende elementen van deze antikiserende stijl in een eigen vormgeving verwerkt (fig. 41).

Deze mooie verwezenlijking kon door latere verbouwingen en uitbreidingen niet meer in oorspronkelijke toestand bewaard blijven.

Het huidige kasteel Nieuwgoed of Nieuwenhove, gelegen aan de Grotesteenweg-Zuid in Zwijnaarde, werd ontworpen door architect Valentin Vaerwijck in 1928. Het vorige kasteel werd verwoest door een brand in 1915. Het was toen eigendom van de familie Soenens, die het buitengoed sinds 1715 in haar bezit had.

Over de voorgeschiedenis is heel weinig bekend. Toch zijn er enkele aanwijzingen die wijzen naar een vroegere bouwfase, waarbij Pisson mogelijk een rol gespeeld heeft.

In de eerste plaats vindt men in de veilingcatalogus van Pissons bibliotheek de vermelding van vijf tekeningen in Chinese inkt van zijn hand. De afbeeldingen hebben betrekking op vijf landhuizen, vermoedelijk alle vijf door hem ontworpen. De opsomming begint met het landhuis Soenens in Zwijnaarde, vervolgens De Potter in Langerbrugge, Van Aken in Wondelgem, Blancquaert in Gent en het kasteel van Moregem. De tekeningen werden volgens een geschreven aantekening in de catalogus gekocht door een zekere *potter*, mogelijk de voormalige eigenaar of een familielid van het landhuis in Langerbrugge, dat verder ter sprake komt¹¹³.

In de tweede plaats geeft het oude kadasterplan van ca. 1834-35 eveneens informatie over het Nieuwgoed (fig. 42)¹¹⁴. Het plan toont een summier plattegrond van het landhuis, waarvan de halfronde uitbouw duidelijk wordt weergegeven. Pisson had een voorliefde voor ronde, ovale of veelhoekige ruimtes, zoals al werd aangetoond. Ook in dit geval was, zoals voor het kasteel van Moregem of voor het speelgoed Blancquaert, vermoedelijk een rond salon voorzien. Het goed was toen eigendom van ridder Jean Baptiste Ferdinand François Soenens (1756-1837) en zijn tweede vrouw Thérèse Françoise Stauthamer.

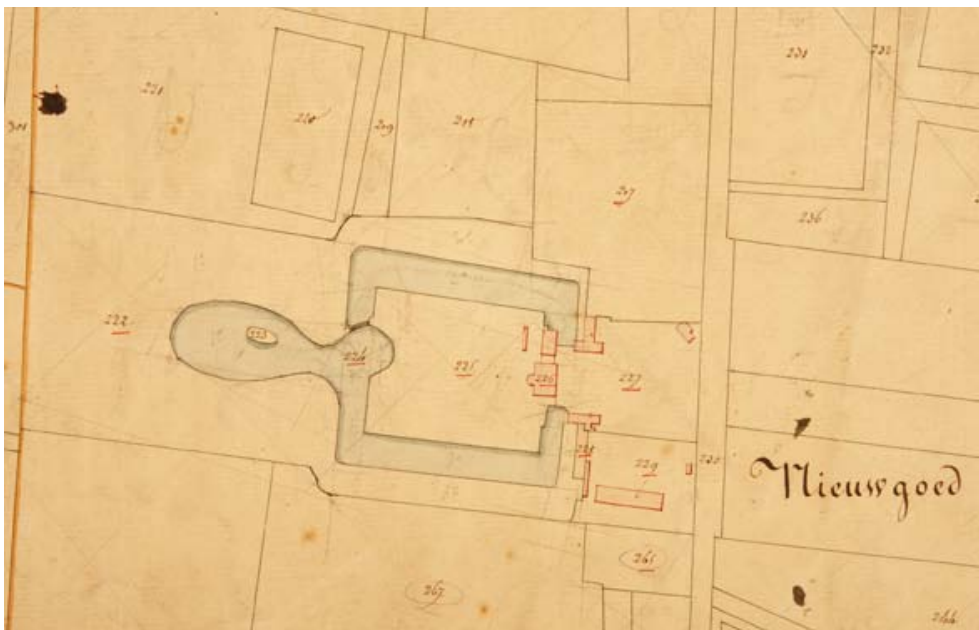

FIG. 42 Landgoed Soenens, later Nieuwgoed, Zwijnaarde, toegeschreven aan Pisson, detail uit het kadasterplan van 1834-35 met summier plan van het voormalige landhuis op nr. 226 (AKG, Grote Steenweg Zuid, Zwijnaarde). *The Soenens Estate, later called Nieuwgoed, in Zwijnaarde, attributed to Pisson; detail from the cadastral plan of 1834-35 with summary plan of the former stately home at No 226 (AKG, Grote Steenweg Zuid, Zwijnaarde).*

¹¹² De Potter & Broeckaert 1864-1870, deel 7: Wondelgem, 9. Latere eigenaars waren O. Sprengers, R.G. Vyncke-Bovijn en sinds 1973 de stad Gent.

¹¹³ BUG, S.n 1819.

¹¹⁴ AKG, Zwijnaarde, Sectie, nr. 222-229, Grote Steenweg Zuid. Zie ook Coppejans-Desmedt 1952, 155, 170 e.v. De familie Soenens was zeer gefortu-

neerd, onder meer door haar betrokkenheid bij de Oost-Indische Compagnie.

In de derde plaats zijn in het fonds Vliegende Bladen van de Gentse Universiteitsbibliotheek verschillende tekeningen bewaard die verband houden met het kasteel Soenens. De naam van Louis Minard, die tot tweemaal toe voorkomt in de bijbehorende notities, verwijst naar de collectie van deze architect, die in de Vliegende Bladen zijn terechtgekomen¹¹⁵. De eerste schetsen geven een beeld van twee verschillende gevels, de ene in een typische empirestijl, de andere in een traditionele klassiekere stijl. Het is evenwel niet duidelijk of het gaat om de voor- of achtergevel van het vroegere landhuis. Vervolgens bevat de bundel ook een kadasterplan dat volgekrabbel werd met aantekeningen over de waarde van de gronden en de bestaande gebouwen. Behalve de officiële, lage schatting, werden ook de hogere schattingen van L. Minard en J.B. Van de Capelle genoteerd. Daarnaast is ook een merkwaardige tekening bewaard van het getimmerte van een ronde ruimte en de aanpalende kamers (fig. 43). Op de achterkant van het blad staat te lezen: *Charpente grand salon Swynaerde. Charpente grande chambre circulaire et les 2 chambres tenantes à coucher Swynaerde*. Dit plan geeft vermoedelijk een beeld van de bovenverdieping van het oorspronkelijke speelgoed van de familie Soenens dat in 1915 verwoest werd. Met de vermelding van bovenstaande documenten komt de naam van Pisson als ontwerper duidelijker op de voorgrond te staan.

Dit verdwenen landhuis lag geheel in de lijn van het speelgoed Blancquaert-Van Tieghem uit 1796, waar het accent eveneens op een rond salon als hoofdelement van de constructie lag.

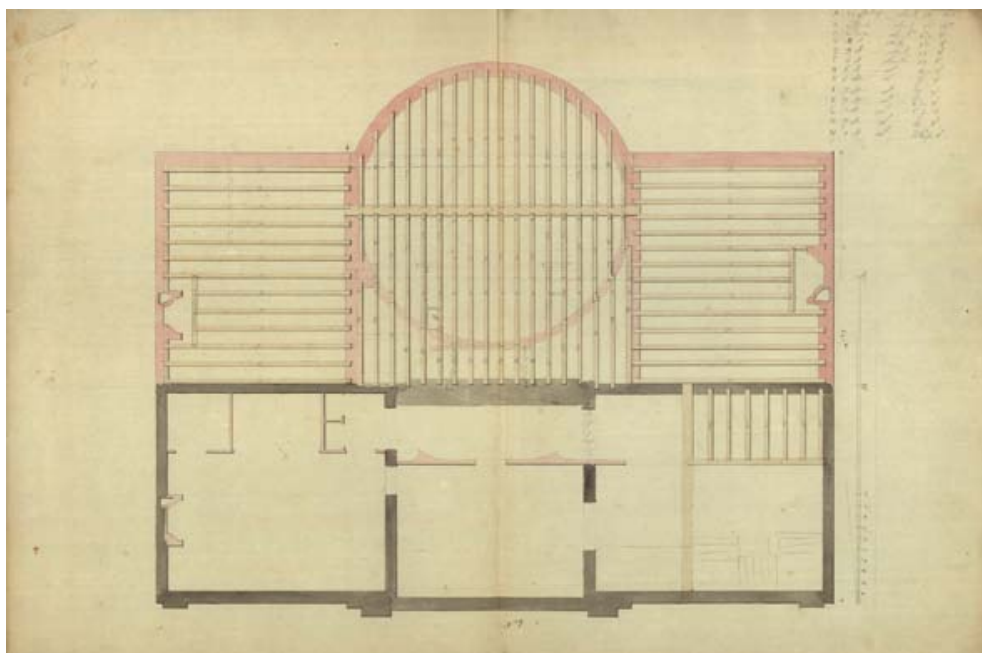
Uit de Franse tijd is nog een herinnering bewaard in de vorm van een toegangspoort, afkomstig van een stadspoort (fig. 44). Het ijzeren hek met lansvormige spijlen is geplaatst tussen twee arduinen lictorenbundels, bekroond door laurierkransen met strikken. De zijanten zijn versierd met spiraalvormige vleugelstukken. Dergelijke poorten werden verkocht toen de octrooi-rechten sinds 1860 werden afgeschaft.

Volgens verschillende biografen, waaronder N. Cornelissen en V. Vander Haeghen, voerde Pisson werken uit voor Karel Jozef du Bois, baron van Nevele, die vanaf 1804 eigenaar was van het **kasteel van Ooidonk**¹¹⁶. Deze restauratie, waarover in de talrijke publicaties over dit kasteel nauwelijks melding wordt gemaakt, werd volgens bovenstaande biografen met respect voor het oude gebouw uitgevoerd. Wat het interieur betreft, was de latere eigenaar, graaf Henri t'Kint de Roodenbeke minder enthousiast, want hij merkte op dat *l'oeuvre de Pisson avait sacrifié d'une manière déplorable au goût de l'époque*. De smaak van die tijd was toen de empirestijl. Vermoedelijk betreft de ingreep van Pisson het appartement met slaap- en zitkamer, waar de empireaankleding nog goed herkenbaar is¹¹⁷. Archivalisch materiaal om deze ingrepen te staven, ontbreekt alsnog. Over de huidige inboedel is weinig informatie voorhanden. De kamer werd opnieuw behangen en geschilderd in 2001-2002. Ook de bedsprei en het baldakijn werden toen vernieuwd. De herkomst van de meubels is niet bekend. Volgens de getuigenis van de kasteelheer, zou de familie t'Kint de Roodenbeke het kasteel in 1864 zonder inboedel gekocht hebben¹¹⁸.

Het **landhuis De Potter** op het domein d'Hulst in Langerbrugge (Oostakker) werd gebouwd in opdracht van het echtpaar Charles de Potter en Thérèse Livine Rooman. De bouwdatum is niet bekend.

In het familiefonds De Potter wordt een affiche bewaard van 28 november 1816, waarin de verkoop wordt aangekondigd van *een schoon en wel gesitueert onlangs nieuw gebouwen Speelgoed met bijbehorende gebouwen, zoals een remise, stallen, groentehof, Engelse tuin en hofstede gelegen in Oostakker*¹¹⁹. Vermoedelijk betreft het dit landhuis dat tot de latere werken van Pisson kan gerekend worden.

FIG. 43 Landgoed Soenens, plattegrond van de koepelruimte en de aangrenzende kamers, anoniem (BUG, Vliegende Bladen, I Z 3, nr. 123). *The Soenens Estate, plan of the cupola and adjacent rooms, anonymous* (BUG, Vliegende Bladen, I Z 3, No 123).

¹¹⁵ BUG, Fonds *Vliegende Bladen*, I, Z, 3. Het bundel draagt het nr. 123 en vermeldt: schets der plans en facade van het kasteel toebehoorende aan Mevrouw Soenens tot Zwijnaerde, 1840 (L. Minard).

¹¹⁶ Cornelissen 1819, 59; Vander Haeghen 1903, kol. 679, noot 1.

¹¹⁷ Serras 1983, 37.

¹¹⁸ Met dank aan Mevr. H. Serras.

¹¹⁹ RAG, Familiefonds De Potter, nr. 4671.

FIG. 44 Kasteel Nieuwgoed, toegangspoort afkomstig van een stadspoort uit de Franse tijd (Agentschap Onroerend Erfgoed, Oost-Vlaanderen). *Nieuwgoed Castle; the gate was originally part of a town gate from the French period (Flanders Heritage Agency, East Flanders).*

P.J. Goetghebuer koos ook dit landgoed uit als representatief voorbeeld voor de eigentijdse bouwstijl¹²⁰ (fig. 45). De gevel van dit verdwenen landhuis viel op door zijn vormgeving, die afwijkt van de andere werken van Pisson. De toegang werd uitgewerkt in de vorm van een elegante Serliana, bestaande uit twee Toscaanse zuilen, waarop een rondboog met sluitsteen rust. Aan weerszijden van de ingang waren rechthoekige vensters, bekroond door een driehoekig fronton. Vensters en ingangsdeur met waaier-vormig bovenlicht bestonden uit telkens acht vierkante ruiten. De verdieping bestond uit drie sobere rechthoekige vensters, verdeeld in zes ruiten. Een entablement met sterk uitgesproken kroonlijst bakende dit deel van de gevel af. Daarop volgde het merkwaardigste deel van het concept, met name de tweede verdieping, uitgebouwd als twee torenvormige paviljoentjes, verbonden door een balustrade. Achter de balustrade lag een terras en een drielidige arcade, die verbinding gaf met een belvedere. De zijgevels telden drie venstertraveeën.

Het plan was kenmerkend voor de buitenverblijven van die tijd. De vestibule (nr. 1) was ruim en ovaalvormig uitgewerkt. De twee zuilen van de Serliana werden herhaald in de vorm van halfcuilen tegen de wand van het salon. De hal gaf toegang tot een elegante, halfcirkelvormige trap, die naar de bovenverdiepingen leidde. Achter de trap lag een doorgang, die de verbinding vormde met het souterrain en de keukens. Links van de vestibule lag een vierkante voorkamer (nr. 2), gevolgd door een rechthoekige *salle de compagnie* (nr. 3), die verwarmd kon worden door een haard. De mooiste ruimte was ongetwijfeld het ovalen salon (nr. 4), dat dwars ten opzichte van de vestibule werd geplaatst. Dit salon gaf door drie deurvensters uit op een halfrond bordes, dat door enkele trappen de toegang vormde tot de tuin. Rechts lag de eetkamer (nr. 5), waar eveneens een haard voorzien was. De bovenverdiepingen bevatten de slaapkamers en enkele comforta-

bele appartementen. Een trap leidde naar de belvedere bovenop de koepel, waar de bewoners een prachtig uitzicht hadden op de groene omgeving en het kanaal naar het Sas van Gent.

Goetghebuer was vol lof over deze creatie en schreef: *L'architecte par une heureuse combinaison des vides et des massifs et par le jeu des lignes, a produit beaucoup d'effet en employant les moyens les plus simples.*

Het landhuis werd later eigendom van advocaat Charles Massez (1767-1843), die in 1833 voorzitter van het Gentse hof van beroep werd. Vervolgens had de familie Blommaert het eigendom verschillende generaties lang in haar bezit, tot het in 1954 staatsdomein werd en moest verdwijnen voor de kanaaluitbreiding¹²¹. Een van de interessantste werken van Pisson, waarin vooral de italiaaniserende invloed opviel, overleefde de moderne vooruitgang niet.

Het **herenhuis Papeleu**, gelegen aan het Koophandelsplein nr. 25 (fig. 46), werd volgens Goetghebuer in 1810 gebouwd door J.B. Pisson. De bouwaanvraag dateert van 28 juni 1809¹²². Volgens dezelfde bron was de opdrachtgever Emmanuel Papeleu, vierde adjunct van de burgemeester¹²³. Uit gegevens in de bevolkingsregisters blijkt dat het huis al een jaar later eigendom was van de Gentse stadsontvanger François Papeleu¹²⁴.

In zijn *Choix des monumens* plaatste Goetghebuer de afbeelding van drie herenhuizen naast elkaar, met name het huis Papeleu, het al besproken huis Grenier en het huis Spitaels van L. Roelandt in Geraardsbergen. Hij merkte daarbij op dat het aan Pisson en andere architecten te danken was dat de goede smaak voor dergelijke opdrachten geïntroduceerd werd. Deze huizen werden immers gebouwd voor handelaars die het gelijkvloers nuttig konden gebruiken voor magazijnen, burelen, stallingen enz. In zo'n geval lag het accent op de woonverdieping, de *bel-etage* die zowel in de gevel als in de ruimteverdeling sterk werd uitgewerkt.

¹²⁰ Goetghebuer 1827, 36, plaat LIII.

¹²¹ AKG, Oostakker, sectie A, 2de blad en Mutatieregisters.

¹²² RAG, FS, nr. 3724.

¹²³ Goetghebuer 1827, 67-68, pl. XCIX en C.

¹²⁴ ABG, Bevolkingsregisters, Telboeken, Walmeire, nr. 256 (later nr. 14).

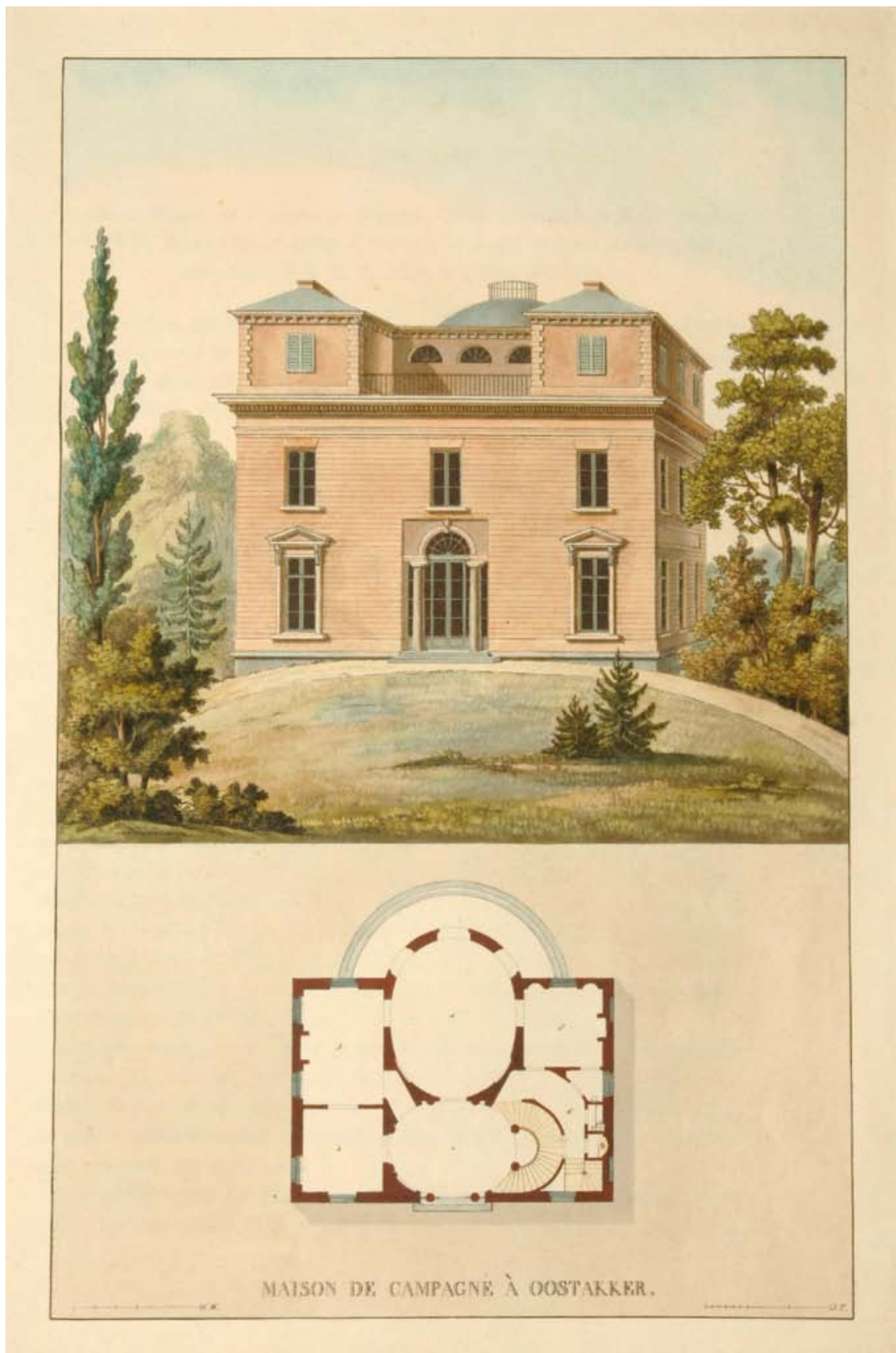

FIG. 45 J.B. Pisson, landhuis De Potter, Langerbrugge, afgebroken: gevel en plattegrond (Goetghebuer 1827, pl. 53).
J.B. Pisson, De Potter House, Langerbrugge, demolished: façade and floor plan (Goetghebuer 1827, pl. 53).

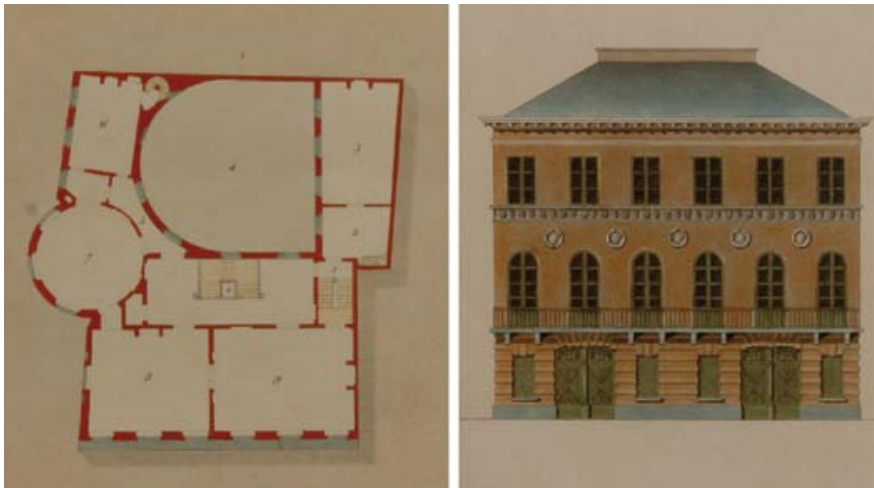

FIG. 46 J.B. Pisson, herenhuis Papeleu, Koophandelsplein, nr. 25, 1810, plattegrond en gevel (Goetghebuer 1827, pl. 101 en pl. 100, details).

J.B. Pisson, the luxury townhouse Papeleu, No 25 Koophandelsplein, 1810; floor plan and façade (Goetghebuer 1827, pl. 101-100, details).

FIG. 47 Herenhuis Papeleu, voor- en zijgevel langs de Leie, lithografie G. Jacquain-Vande Steene, 19de eeuw (SAG, AG L 117/15b).

The luxury townhouse Papeleu, front and side elevations along the Leie; 19th-century lithograph by G. Jacquain-Vande Steene (SAG, AG L 117/15b).

Ook het huis Papeleu werd ontworpen met dit doel voor ogen. Het gelijkvloers, beklemtoond door zwaar bossagewerk, bestond oorspronkelijk uit twee grote koetspoorten, met daartussen smalle, rechthoekige vensters (fig. 47). De bel-etage viel op door een balkon dat over de volle breedte van de gevel liep. De ondersteunende consoles werden paarsgewijs aangebracht boven de vier vensters van het gelijkvloers. Het balkon was toegankelijk door zes rondbogige deurvensters. De zwikken tussen de deurvensters werden versierd met vijf ronde medaillons, waarin Mercuriuskoppen herkenbaar zijn. Mercurius was in de Romeinse tijd de god van de handel en werd later niet zelden symbolisch afgebeeld. Als aanzet van de tweede verdieping werd een gietijzeren palmettenfries over de volle breedte van de gevel aangebracht. Zes kleinere vensters, verdeeld in zes vierkante ruiten, kregen een rechthoekige, onversierde vorm. De gevel werd afgewerkt door een entablement met een kroonlijst op klossen en een afdekking door een schilddak.

De oorspronkelijke ruimteverdeling van de bel-etage, die later gewijzigd werd, is dankzij het plan van Goetghebuer goed bekend. Door twee trappen (nr. 1) kon de eerste verdie-

ping bereikt worden. Een antichambre (nr. 2) ging de bureaus (nr. 3) vooraf, die uitzicht boden op de binnenplaats (nr. 4). Via een gang (nr. 5) bereikte men de rechthoekige eetkamer (nr. 6). Aan de linkerkant lag een rond salon (nr. 7), verbonden met twee grote kamers (nr. 8-9), gelegen aan de voorzijde van het huis. Langs de waterkant bleef een venster, omkaderd door een mooie Serliana op sfinxenkoppen, bewaard. Volgens een oude lithografie was oorspronkelijk boven het rond salon op de tweede verdieping, een terras met planten en struiken aangelegd¹²⁵.

Door allerhande verbouwingen en aanpassingen aan nieuwe bestemmingen werd zowel het exterieur als het interieur van dit interessante empirehuis grondig gewijzigd. Een uitspringende loggia werd in 1909 in de plaats van het balkon op de eerste verdieping aangebracht en het ronde salon werd doorgetrokken in een koepelconstructie boven het dak¹²⁶ (fig. 48).

Dit gebouw behoort tot de zeldzame bewaarde werken van Pisson; maar enkele elementen herinneren nog aan het voormalige herenhuis, dat zo opvallend gelegen is aan de oever van de Leie in de Gentse binnenstad.

¹²⁵ SAG, *Atlas Goetghebuer*, D 71-F 123/4 f.

¹²⁶ SAG, reeks G 12: *Moderne Bouwaanvragen*, Koophandelsplein, P 32.; AKG, Sectie C, 5de blad, nr. 925.

Uit 1810 dateren ook de voorontwerpen voor het **landhuis Voortman**, later directeurswoning aan de Vogelenzang nr. 39. Abraham Voortman, afkomstig uit het Nederlandse Weesp, was eigenaar van een katoendrukkerij, gevestigd in het voormalige klooster van de Groenen Briel. Hij wenste een buitenhuis op te

trekken naast zijn fabriek in een groene omgeving. Voortman, zijn vrouw Marie De Vos en zijn drie kinderen woonden toen in het centrum van de stad, in een groot herenhuis gelegen aan de St.-Jansstraat (nu St.-Baafsplein).

FIG. 48 Herenhuis Papeleu: zijgevel langs de Leie: huidige toestand (Foto VIOE, Kris Vandevorst).

The luxury townhouse Papeleu, side elevations along the Leie in its current state (photo VIOE, Kris Vandevorst).

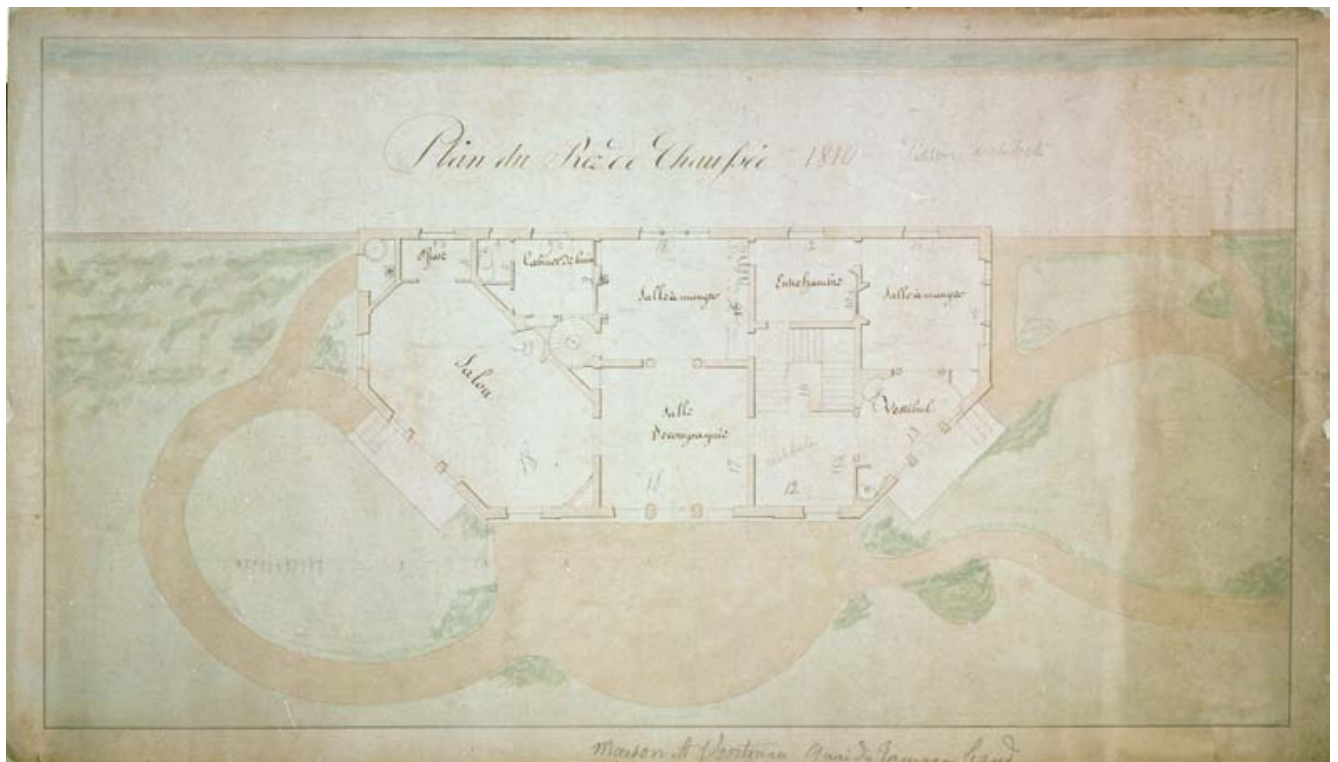

FIG. 49 J.B. Piscon, landhuis Voortman, Vogelenzang nr. 39, ontwerp-tekening, 1810 (Privé-collectie, foto Bollaert).
J.B. Piscon, Voortman House, No 39 Vogelenzang, architectural drawing from 1810 (private collection, photo Bollaert).

In een privécollectie werden een tiental jaar geleden enkele plannen ontdekt die zowel plattegronden als de achtergevel van het buitenhuis afbeelden¹²⁷ (fig. 49-50). De eerste tekening betreft een plan voor het gelijkvloers. Op de tekening is duidelijk vermeld: *Plan du rez de Chaussée 1810 Pisson architecte*. Onderaan staat te lezen: *Maison A. Voortman Quai du Ramage Gand*.

Het plan valt in de eerste plaats op door zijn merkwaardige vorm, namelijk een rechthoek waarvan de hoeken aan de tuinzijde afgeschuind zijn. Langs een buitentrap is een halfcirkelvormige vestibule bereikbaar; die verschaft enerzijds toegang tot een ruime traphal met bordestrap, anderzijds tot een eetkamer. Naast de eetkamer aan de voorzijde van het huis, ligt een *entrechambre* die verbinding geeft met een tweede eetkamer. Daarnaast is een *cabinet de bains* en een *office* gesitueerd. Aan de tuinzijde wordt een vierkante *salle de compagnie* voorgesteld met daarnaast een ovaalvormig salon. Daarachter ligt nog een cirkelvormige trap. Uit deze wat eigenaardige schikking van de verschillende ruimtes blijkt duidelijk dat het om een voorstel gaat, dat naderhand gewijzigd kon worden.

De bestaande tuingevel die aan de oever van de Lieve ligt en oorspronkelijk als hoofdgevel beschouwd werd, is nog betrekkelijk identiek aan de teruggevonden tekening van deze gevel. Hij

vertoont enkele opmerkelijke elementen, zoals het balkon omkaderd door een Serliana in de middentravee en daarboven een driedelig rondboogvenster, waarvan de bogen rusten op sfinxen in nagebootst porfier. De afgeschuinde zijgevels vallen op door de toepassing van hermen en kleine friezen met een putto, omgeven door rankwerk als centraal motief. De dakpartij van de zijvleugels is opgelost in een driehoekig fronton met boogvormig dakvenster. Het geheel valt op door een strikt symmetrische opbouw.

Het landhuis kwam pas in 1816 tot stand, toen de zoon van de ondertussen overleden Abraham, François Voortman, een bouw-aanvraag indiende, samen met een geveltekening (fig. 51)¹²⁸. In tegenstelling tot de fantasierijke tuingevel (fig. 52) was de straatgevel een massieve bouw, die volgens de tekening vijf traveeën en drie bouwlagen telde. Twee zijvleugels werden in het tweede kwart van de 19de eeuw toegevoegd.

Het interieur bevat nu nog verschillende verwijzingen naar de empirestijl, zoals de cirkelvormige bevloering in veelkleurige marmersoorten van de vestibule, plafondschilderingen en deurstukken, de cirkelvormige trap en de vorm van de vensters op de tweede verdieping¹²⁹. Van de Engelse tuin, mogelijk ook naar een voorstel van Pisson uitgewerkt, bleef nog een mooie waterverftekening bewaard door J. Verwest van circa 1835¹³⁰ (fig. 53).

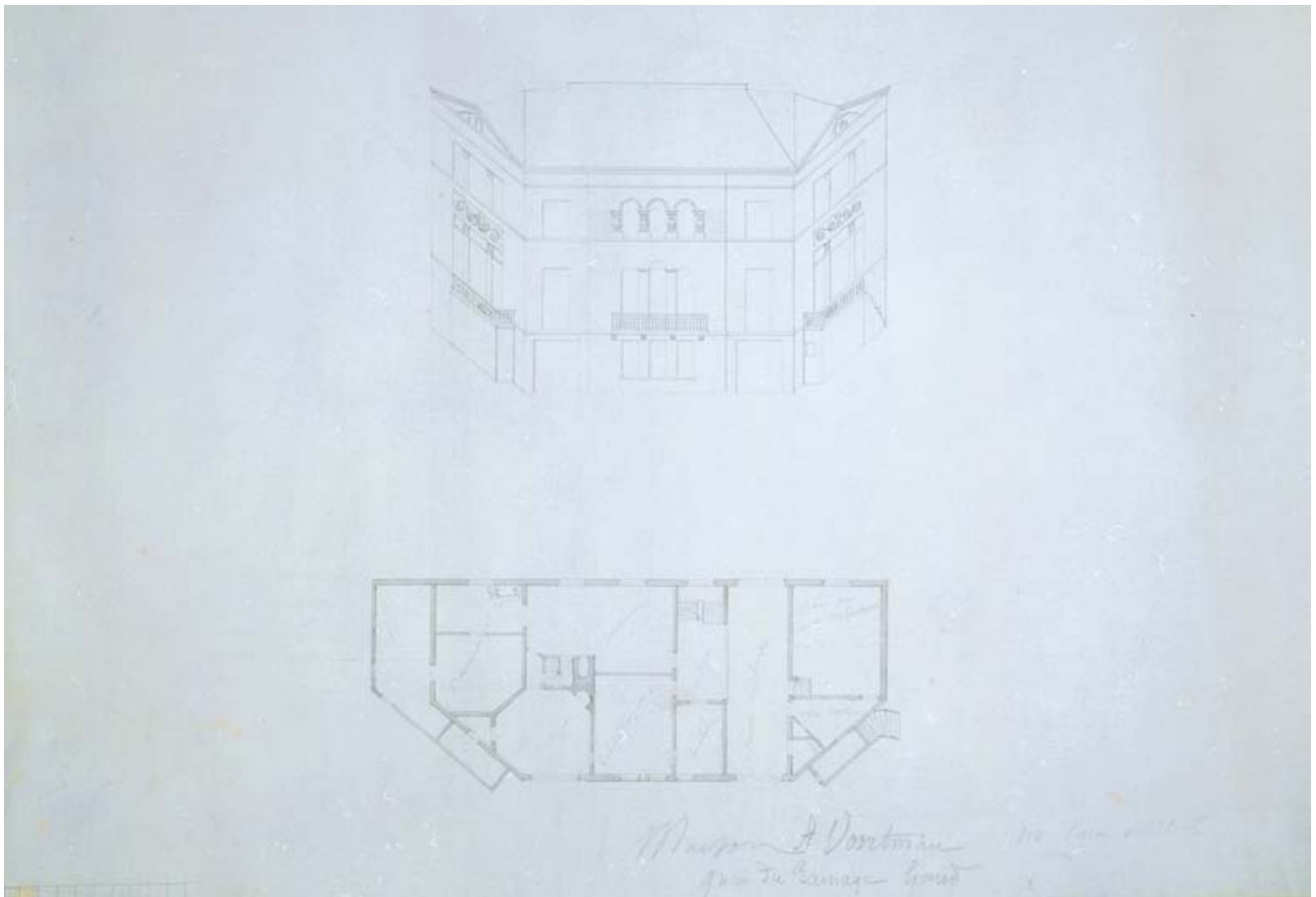

FIG. 50 Landhuis Voortman, plattegrond en geveltekening (Privé-collectie, foto Bollaert).
Voortman House, floor plan and façade design (private collection, photo Bollaert).

¹²⁷ Derom 1995, 4, 5.

¹²⁸ SAG, reeks G 12, *Moderne bouw-aanvragen*, nr. 4916.

¹²⁹ Derom 1995, afbeeldingen pp. 7, 12, 13, 14, 15.

¹³⁰ SAG, *Atlas Goetghebuer*, D 93-F 161.

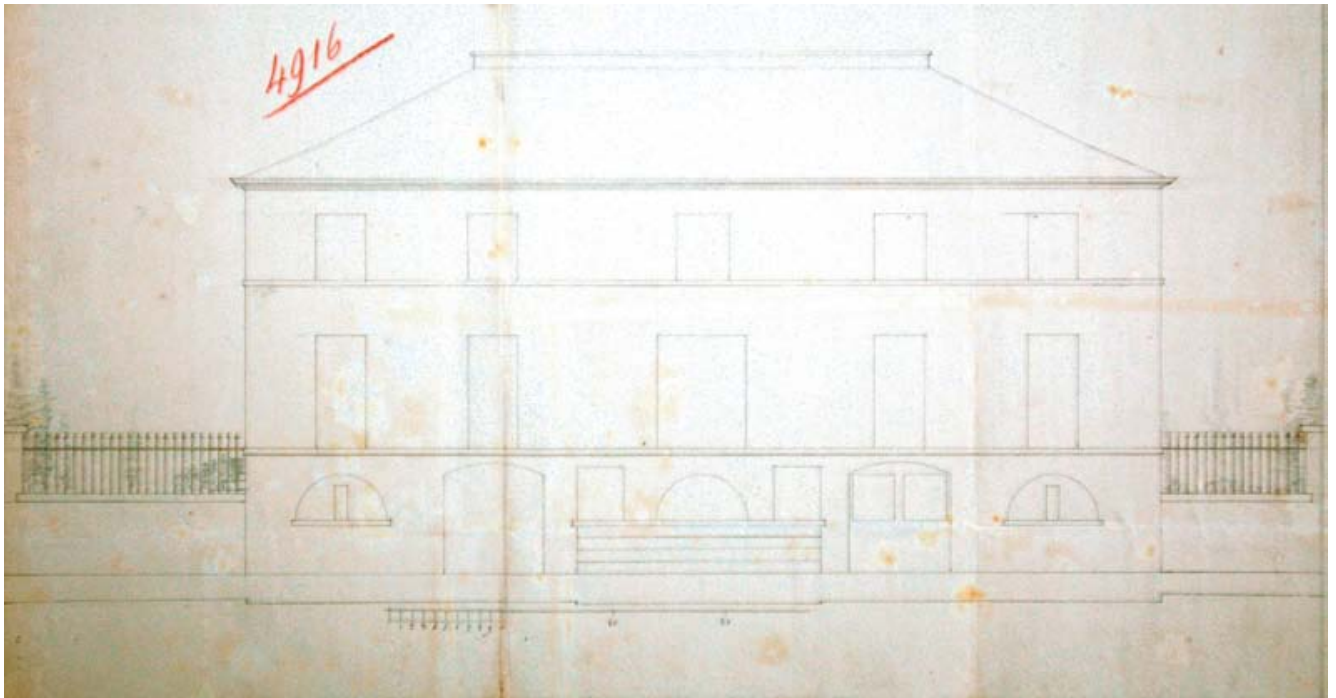

FIG. 51 Landhuis Voortman, tekening van de gevel bij de bouwaanvraag van 1816 (SAG, G 12/4916).
Voortman House, design of façade for the 1816 planning application (SAG, G 12/4916).

FIG. 52 Landhuis Voortman, Vogelenzang 39, achtergevel, huidige toestand (Foto Oswald Pauwels).
Voortman House, No 39 Vogelenzang, rear elevation, current state (photo Oswald Pauwels).

FIG. 53 Landhuis Voortman, tuin in Engelse stijl, aquarel J.Vervest, circa 1835 (SAG, AG, L 155/41).
Voortman House, the English-style garden; water colour by J.Vervest, ca 1835 (SAG, AG, L 155/41).

Behalve de hoger besproken huizen worden nog een aantal werken toegeschreven aan Pisson, waarvan de toeschrijving onjuist is gebleken of althans niet te bewijzen. Cornelissen en Goetghebuer verwijzen onder meer naar de woning van Jean Bruynswyck in de Burgstraat als een ontwerp van Pisson¹³¹. Uit een onderzoek van de bouw aanvragen blijkt evenwel dat de aanvraag dateert van 27 juli 1803 en dat de bouwtoelating van 4 augustus 1803 door de experts Pisson en Reyniers ondertekend werd¹³². Hetzelfde kan men vaststellen voor de herenwoningen van C.J. Desmet in de St.-Jacobsnieuwstraat van eind 1802 en van Gaspard de Draeck van 1808, gelegen aan de Kouter¹³³. In beide gevallen werden de rapporten met enkele opmerkingen en de goedkeuring ondertekend door Pisson¹³⁴ (fig. 54). Van het huis voor Jean-Baptiste Vander Meersch in de Sleepstraat, gebouwd in 1808, zijn evenmin bewijzen voorhanden om het ontwerp aan Pisson toe te schrijven¹³⁵.

De mogelijkheid bestaat wel dat Pisson om raad gevraagd werd voor de indeling en de aankleding van de interieurs. Volgens Cornelissen had hij immers *le goût le plus exquis* voor dit aspect van de woningbouw, een talent dat door eenieder erkend werd¹³⁶. De vermelde huizen zijn ondertussen afgebroken of ingrijpend verbouwd, zodat ook voor deze laatste stelling weinig te bewijzen valt.

Het Kortrijkse landhuis Willems Mote uit 1803 is bij gebrek aan doorslaggevende argumenten ook niet aan Pisson toe te schrijven. Hij was toen immers pas benoemd als stadsarchitect en had zijn werk aan de kastelen van Marke en Wissekerke overgedragen aan zijn collega's Benjamin Dewarlez en François Verly. Een nieuwe opdracht in het Kortrijkse lag dus niet voor de hand.

¹³¹ Cornelissen 1819, 58; Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 88. Thans Burgstraat, nr. 20-22, verkoopzaal DVC.

¹³² SAG, reeks G 12: *Moderne bouw aanvragen*, nr. 155: Burgstraat nr. 20, thans verkoopzaal DVC.

¹³³ Vander Haeghen 1903, kol. 678; Thieme & Becker 1933, kol. 111.

¹³⁴ SAG, reeks G. 12: *Moderne bouw aanvragen*, nr. 869: St.-Jacobsnieuwstraat; nr. 67: Kouter.

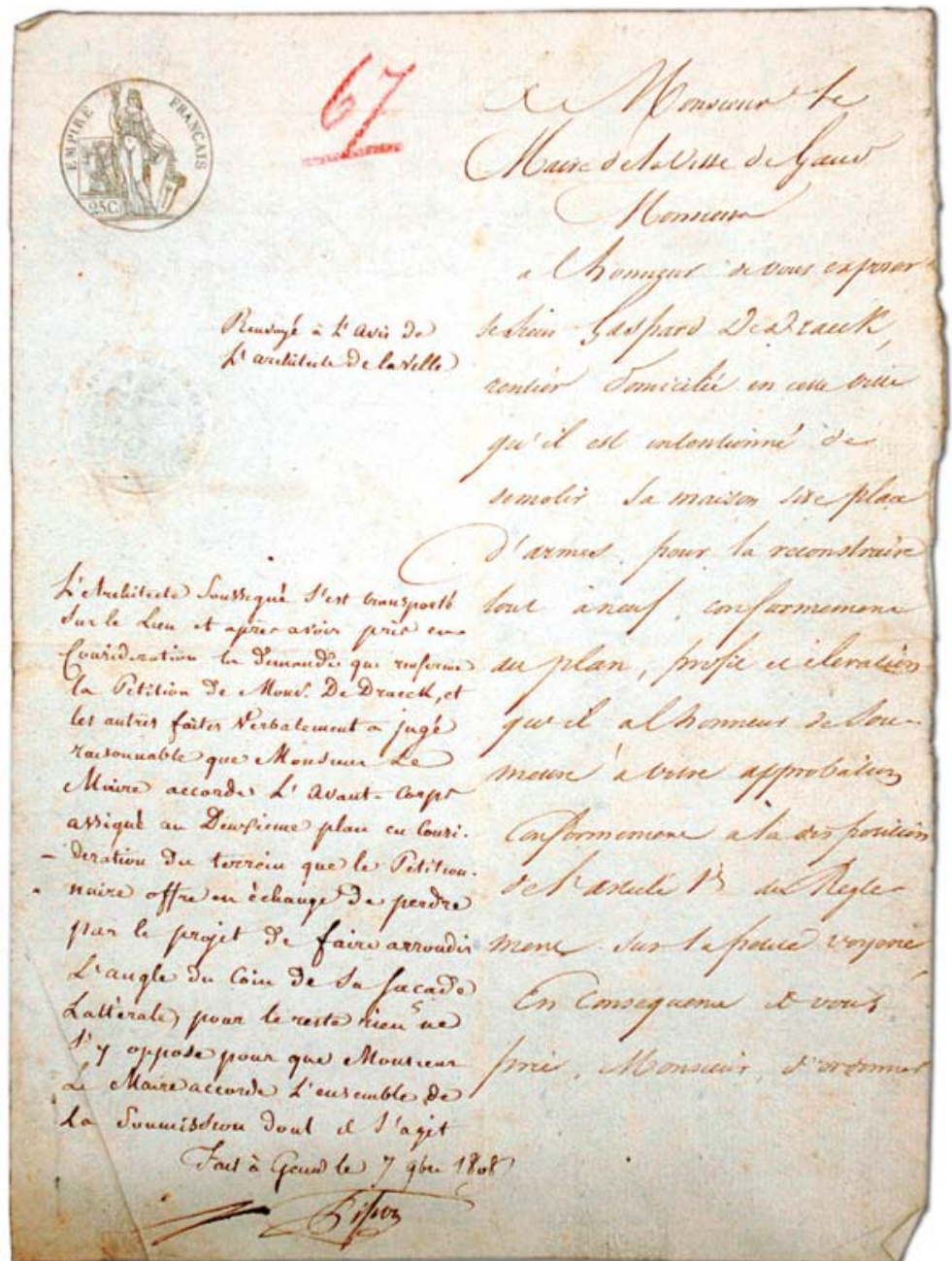
Deze laatste aanvraag was ondertekend door P.D. Velleman.

¹³⁵ Desmet & Baillicul 1997.

¹³⁶ Cornelissen 1819, 57.

FIG. 54 Herenhuis G. De Draeck, Kouter: bouwaanvraag met het advies van Pisson van 7 november, 1808 (SAG, G 12/67).

Fig. 54 The luxury townhouse G. De Draeck, Kouter: planning application with recommendations by Pisson dated 7 November 1808 (SAG, G 12/67).

2.3 De nationale goederen en de eerste openbare opdrachten

Op 1 september 1796 werd in navolging van de Franse wet van 14 januari 1796 beslag gelegd op alle goederen van de geestelijke instellingen en ambachten van ons land. De uittocht en de verkoop van kloosters en abdijen namen een aanvang.

De eerste verkopeningen van zwart goed in het Schelvedepartement hadden al plaats van 17 augustus tot 5 november 1796, maar kenden oorspronkelijk weinig succes. Pas enkele jaren later zouden een aantal burgers, waaronder ook Pisson, hun bezit uitbreiden door de aankoop van gebouwen, gronden of bossen van voormalige abdijen, kloosters en ambachten zoals nog verder aangetoond zal worden¹³⁷.

Uit deze en andere gegevens blijkt dat Pisson het nieuwe bewind niet ongenegen was. Zowel zijn persoonlijke ambitie als zijn directe entourage hebben daarbij een rol gespeeld.

Omstreeks 1796 leerde hij Charles Van Hulthem (1764-1832) kennen, toen één van de meest vooraanstaande figuren. Tijdens het nieuwe bewind lag hij aan de basis van heel wat initiatieven, zoals de oprichting van een museum voor schone kunsten, de organisatie van tentoonstellingen voor eigentijdse kunstenaars en de behartiging van degelijk onderwijs. Ook de botanische tuin en de openbare bibliotheek kwamen onder zijn impuls tot stand¹³⁸. Pisson kreeg door deze vriendschap een aantal belangrijke opdrachten, zoals nog zal blijken.

¹³⁷ Lambert 1960, 200.

¹³⁸ Leleux 1965; Cornelissen 1819, 59; S.n. 1835.

Zijn schoonbroer Jean-Louis Van Melle was politiek zeer bedrijvig en werd op 14 september 1798 voorzitter van de Gentse gemeenteraad en vanaf 1800 lid van de gemeenteraad. Ook Pisson zelf werd in juli 1800 eventjes opgenomen in de gemeenteraad, maar zijn politieke carrière was van zeer korte duur¹³⁹. Toch wist hij heel wat voordeel te halen uit zijn verwantschap en zijn vertrouwdheid met de politieke wereld van die tijd.

Pisson was ook goed bevriend met advocaat Emmanuel Piers de Walle, raadsheer van de prefectuur, die op 25 april 1798 de **Sint-Sebastiaansschouwburg** op de Kouter als nationaal goed had gekocht¹⁴⁰. De vennootschap Piers en Co., die toen opgericht werd voor de uitbating en restauratie van de theaterzaal, bestond uit 51 aandeelhouders, waaronder Lieven Bauwens (1769-1822), Norbert van Aken en ook Jean-Baptiste Pisson (fig. 55). Hij zou later, in 1806, als stadsarchitect een rapport schrijven over de brandveilig-

heid van het oude theatergebouw. Daarin hekelt hij de slechte gewoonte van de arbeiders en techniekers die in het gebouw rondliepen met verlichting, zoals kaarsen, zonder gebruik te maken van lantaarns. Het kleinste vonkje kon aanleiding geven tot een brand. Ook stelde hij vast dat bij bepaalde opvoeringen bliksemschichten en vuurwerk werden afgestoken, zonder de nodige voorzorgen te nemen. Dergelijke onvoorzichtigheden die de openbare veiligheid in gevaar brachten, dienden te allen tijde vermeden te worden.

Volgens verschillende getuigenissen reisde Piers samen met Pisson naar Parijs. Daar maakte laatstgenoemde verschillende schetsen van gebouwen, zoals de korenbeurs, het Hotel de Salm, de aula van de plantentuin, een brug en enkele tolhuisjes. Volgens P.J. Goetghebuer kocht hij toen ook een paar goede architectuurboeken, die hij tot zijn voordeel wist te gebruiken, want - zo suggereert de schrijver wat malicieus - *ce n'était alors qu'il commença à sentir son incapacité*¹⁴¹.

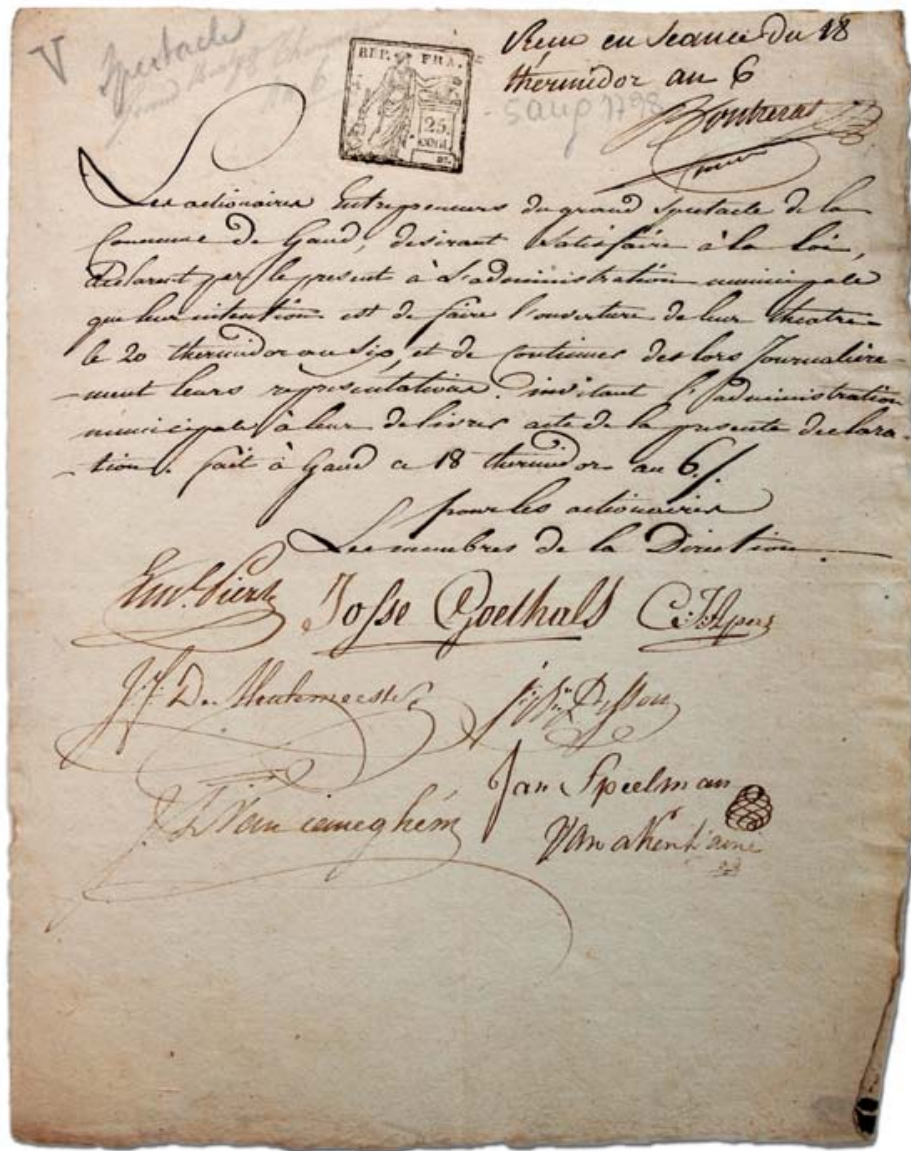

FIG. 55 Aankondiging van de opening van het theater op 20 thermidor, an six (7 augustus 1798), ondertekend door de leden van de directie, waaronder Pisson (SAG, AGO 182: Briefwisseling).

Announcement of the opening of the theatre on 20 Thermidor in the year 6 (7 August 1798), signed by the members of the Directorate, among whom Pisson (SAG, AGO 182: correspondence).

¹³⁹ Balthazar 1979, 390, 430.

¹⁴⁰ Decavele & Doucet 1999, 24-25. Zie ook SAG, AGO, 758: rapport Pisson.

¹⁴¹ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., blz. 84; BUG, Fonds Architecturale plannen, Pisson, map 1.

Piers kocht later een deel van de residentie Schoonenberg in Laken, eertijds gebouwd in opdracht van de Oostenrijkse landvoogden, Albert-Casimir en Maria-Christina. Gilles Godecharle, een goede vriend van Pisson, leverde voor dit kasteel de fronton- en tuinsculpturen. Het domein werd verdeeld in 21 loten en verkocht als nationaal goed op 15 september 1803. Piers kocht het lot nr. 7 met een oppervlakte van 18 ha, bestaande uit weiden, bossen en een paviljoen met als naam de Zonnetempel. Tussen 1804 en 1812 werd het domein hersteld door Napoleon, die alle loten terugkocht¹⁴². Cornelissen beweert dat Pisson de pittoreske tuin van Piers voor het kanaal naast het paviljoen van Laken had ontworpen¹⁴³. Duidelijker gegevens zijn tot nog toe niet bekend.

Toen Guillaume Charles Faipoult (1752-1817) op 21 maart 1800 benoemd werd tot prefect van het Scheldepartement, maakte hij al tijdens de eerste maanden van zijn verblijf in Gent kennis met Pisson. Uit verschillende getuigenissen die Faipoult naar aanleiding van bepaalde opdrachten noteerde, zoals de oprichting van de departementale kolom, blijkt dat hij veel waarderend kon opbrengen voor deze architect. Ongetwijfeld speelde de prefect een rol bij zijn benoeming tot stadsarchitect en later bij het toekennen van grote opdrachten in de polders.

Ook Lieven Bauwens (1769-1822) heeft mogelijk zijn steentje bijgedragen tot de verdere ontwikkeling van zijn loopbaan. Pisson zou, volgens recent ontdekte gegevens, enkele werken en ontwerpen geleverd hebben voor de residentie van Bauwens in het voormalige **kartuizerklooster** aan het Fratersplein¹⁴⁴. Bij deze residentie was ook een lusttuin in Engelse landschapsstijl gepland, waarvan de ontwerper niet bekend is. In het museum Meerhem bleef evenwel een merkwaardig ontwerp bewaard, getiteld *Solimanie ou Pavillon Turque*, getekend door Pisson (fig. 56). Het tuinpaviljoentje is nogmaals een bewijs van zijn belangstelling voor tuinrekwisieten in exotische en pittoreske stijl. Het ronde gebouwtje telde drie bouwlagen, die toegankelijk waren langs een ijzeren spiltrap, bekroond door een minaret. Het gelijkvloers met ronde dikke muren en halfronde uitstulping voor de trap, was mogelijk bedoeld als koele ruimte. Op de stevige onderbouw rustten de twee volgende bouwlagen, omringd door ijzeren balustrades tussen gietijzeren smalle zuilen. De kleine ronde ruimtes waren toegankelijk door lichtgebogen deuren en verlicht door vensters. In de bovenverdieping is een spitsboogvorm herkenbaar. Het licht hellend overkragend dak was bovenaan voorzien van een lichtkoepel, omgeven door een ijzeren borstwering.

Uit bewaarde rekeningen blijkt dat onder meer in 1803 leveringen gebeurden voor *het pavillioen in den hof*, onder meer van twee *gebombeerde deuren a caro vitres*. Daaruit blijkt dat het paviljoentje wel degelijk werd uitgevoerd, maar doorslaggevende bewijzen over de definitieve vorm en eventuele aanpassingen ontbreken. Ook is niet duidelijk wanneer het gebouwtje, dat zowel door zijn vormgeving als door zijn ijzerstructuur een opvallende verwezenlijking was, afgebroken werd.

Een ander bewijs van Pissons betrokkenheid is een bewaarde brief van 4 januari 1804, waarin hij bij Lieven Bauwens aandringt op de betaling voor niet nader gespecificeerde leveringen

en werken¹⁴⁵. Of het hier de uitvoering van het paviljoen betreft, is niet te bewijzen. Het leeuwendeel van de aanpassingswerken van de residentie werd door architect François Verly uitgevoerd, die ook voor het kasteel van Wissekerke Pisson vervangen had.

Van de verschillende werken die Pisson uitvoerde in voormalige kloosters en abdijen, nog voor hij stadsarchitect werd, was de **Baudeloo-abdij** van de cisterciënzers aan de Ottogracht de belangrijkste opdracht

In een verslag van 14 Floréal, an 5 (3 mei 1797), opgesteld door Bernard Coppens en Charles van Hulthem, leden van de jury voor kunsten en wetenschappen, werd onderzocht welke nieuwe bestemmingen de verschillende *Maisons Nationales* konden krijgen¹⁴⁶. Behalve de St.-Pieterskerk, die werd uitverkoren om als museum te fungeren, werden vooral voorstellen gedaan voor de herinrichting van de Baudeloo-abdij. Een belangrijk pluspunt was de grote kloostertuin, die zeer geschikt leek om een botanische tuin aan te leggen. Verder zou ook een openbare bibliotheek in enkele lokalen ondergebracht worden. De kapel, die oorspronkelijk als tempel van de wet dienst deed, werd voor deze functie geschikt geacht. In de andere gebouwen van de abdij zou de centrale school volgens de ontwerpen van Pisson in aangepaste lokalen ondergebracht worden. Verschillende onderaannemers voerden onder leiding van Pisson dakwerken, schrijnwerk, loodgieterswerk, glas- en plafonneerwerken uit. De rekening liep op tot ruim 8162 fr.¹⁴⁷. De centrale school, waar vooral kinderen van stadsambtenaren in verschillende vakken zoals klassieke talen, wiskunde en wetgeving werden opgeleid, werd al in 1808 vervangen door het Lyceum (fig. 57).

Algemeen wordt het eerste plan van 1797 voor de aanleg van de botanische tuin aan Pisson toegeschreven (fig. 58). J.H. Mussche, hoofdtuinier, geeft een duidelijke beschrijving van de tuin, waarbij hij ook wijst op de belangrijke rol van Bernard Coppens, die als leraar botanica verbonden was aan de centrale school¹⁴⁸. Hij bepaalde onder meer de plaats en de afmetingen van de orangerie en de serres. De tuin was verdeeld in vier onderdelen. Het eerste educatief deel bestond uit 91 vierkanten, langs twee parallelle lanen geschikt. Daar werden de verschillende plantensoorten voorzien van etiketten en volgens het systeem van Linnaeus gerangschikt. Een borstbeeld van Linnaeus, gemaakt door G.L. Godecharle, een goede vriend van Pisson, was aan het uiteinde van dit deel geplaatst. Een tweede gedeelte werd in de vorm van een Engelse tuin aangelegd, bedoeld als wandeltuin voor het publiek. Antiek geïnspireerde beelden, onder meer van Flora en Ceres, versierden de gazons of de waterpartijen tussen de inheemse en uitheemse bomen en struiken. Het derde deel omvatte een collectie altijd groene boomsoorten, zoals pijnbomen, cipressen, thuja's enz. Het vierde deel ten slotte was voorbehouden aan de orangerie en de serres.

In een memorie van de gemeenteraad van oktober 1806 werd de plantentuin geprezen als een van de belangrijkste verwezenlijkingen van de stad¹⁴⁹. Niet minder dan 5000 planten (zo'n 800 soorten) waren opgenomen in een catalogus die de directie uitgewerkt had. De verschillende plantensoorten waren niet alleen nuttig voor de geneeskunde, maar ook voor de nieuw opgerichte katoenfabrieken en manufacturen.

¹⁴² Van Ypersele de Strihou & Van Ypersele de Strihou 1991, 138-144; *S.n.* 1966, 29.

¹⁴³ Cornelissen 1819, 60, noot 1.

¹⁴⁴ Vande Walle 1993, 15-20.

¹⁴⁵ SAG, Fonds NDP, nr. 1409.

¹⁴⁶ Coppens & Van Hulthem (1797).

¹⁴⁷ RAG, FS, nr. 3739/6.

¹⁴⁸ Mussche 1817.

¹⁴⁹ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal Gemeenteraad*, nr. 21, fol. 554, 562-565.

FIG. 56 J.B. Pisson, Turks paviljoentje of 'Solimanie', ontworpen voor de tuin van Lieven Bauwens in het voormalige Karthuizerklooster (Museum Meerhem).
J.B. Pisson, small Turkish-style pavilion designed for Lieven Bauwens' garden in the former Carthusian monastery (Meerhem Museum).

FIG. 57 Baudeloo-abdij, botanische tuin en lyceum (SAG, AG, L129/5).
Baudeloo Abbey, botanic garden and lyceum (SAG, AG, L129/5).

FIG. 58 Baudeloo-abdij, gedeelte van de botanische tuin aangelegd in Engelse stijl door Pisson, aquarel van J.B. de Noter (Casier 1924, pl. VII). *Baudeloo Abbey, part of the botanical garden designed by Pisson in the English style; water colour by J.B. de Noter (Casier 1924, pl. VII).*

Gent bezat ook enkele uitzonderlijke exemplaren, zoals perenbomen, geschikt voor het vervaardigen van cider en de *cyperus esculentus*, die gebruikt kon worden voor het winnen van olie. De plantentuin zorgde ook voor een nieuwe hobby bij een aantal particulieren: verschillende mensen begonnen met het aanleggen van planten- en bomencollecties. Een nieuwe belangrijke tak van de nijverheid, de sierteelt, kon zich verder ontplooiën. Om deze instelling een verdere groei te verzekeren, werd aangedrongen op een behoorlijke subsidie voor de vergroting en voltooiing van de serres.

Vanaf 1808 werden de serres inderdaad uitgebreid, zodat de steeds groeiende collectie van planten een onderdak kon vinden. Deze uitbreiding ging gepaard met de bouw van een nieuwe muur omheining die ontworpen werd door Pisson, toen stadsarchitect¹⁵⁰. De botanische tuin kende veel succes en verschillende specialisten van de plantentuinen van Parijs en Malmaison verrijkten de Gentse collectie met nieuwe planten- en bloemensoorten. Ook Marie-Louise bezocht de tuin, toen ze in 1810 met Napoleon in Gent verbleef. De kruidtuin werd pas in 1870 overgebracht naar de nieuwe locatie in de Ledeganckstraat.

De nieuwe bestemming van de kapel van Baudeloo (1602-1606) werd in 1801 tot stand gebracht (fig. 59-60). Uit verschillende bewaarde documenten blijkt dat Pisson al op 7 mei van dat jaar een eerste plan met kostenraming had opgemaakt¹⁵¹. Daarin stelt hij dat de uitgaven beperkt konden blijven tot twaalf dubbele boekenkasten en een planken vloer, waarvan de kosten niet hoger zouden oplopen dan 4053,60 fr. Ondertussen was ook prefect Faipoult op de hoogte van de plannen en werd de Franse ingenieur Eudel aangesteld om de werken als expert te begeleiden.

Een nieuw bestek met de beschrijving van de werken dateert van 27 augustus. Daaruit blijkt dat heel wat meer werken dan oorspronkelijk voorzien dienden te gebeuren. Samengevat kwam het hierop neer: eerst moest het kerkmeubilair, zoals altaren, kooromheining en stalles verwijderd worden. De oorspronkelijke bevoering werd uitgetrokken om een nieuwe houten vloer te kunnen leggen, waarvan de planken grotendeels afkomstig waren van de bibliotheek van de St.-Pietersabdij. Voor de boekenkasten werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande kasten uit de abdij van Drongen. Ze werden geplaatst tussen de scheibogen en op de plaats van het hoofdaltaar. Traliewerk met sloten werd voorzien voor elke kast. In de sacristie werd de leeszaal ingericht, eveneens met plankenvloer om vochtigheid tegen te gaan. Voor de aankleding van de zaal werden twaalf sokkels gemaakt, waarop borstbeelden van Belgische geleerden en artiesten, uitgevoerd door goede beeldhouwers, zouden geplaatst worden. Zo stonden er weldra bustes van Dodoneus, Vesalius, Justus Lipsius, Rubens, Van Dijk, Grétry enz. Het meubilair bestond onder meer uit een grote ronde tafel met een diameter van 16 voet, ondersteund door acht kariatiden, en bedekt door een groen laken. Daarrond stonden twaalf kersenhouten stoelen *le tout en forme antique*.

Een groot deel van het vroegere meubilair en de materialen, zowel van de Baudeloo-kapel als van de bibliotheek van St.-Pietersabdij mocht de aannemer, in casu Pisson, zelf houden. Door deze regeling werd een deel van zijn loon betaald. Oorspronkelijk had Pisson voor alle werkzaamheden samen een som voorzien van 17.207,89 fr.; na enkele opmerkingen van Faipoult en Eudel legde hij zich neer bij een veel lager loon van 12.850 fr. De werken moesten voltooid zijn tegen eind december 1801.

FIG. 59 Baudeloo-abdij, kapel omgevormd tot bibliotheek door Pisson, 1801, aquarel Aug. Van den Eynde (BUG).
Baudeloo Abbey, chapel transformed into a library by Pisson, 1801; water colour by Aug. Van den Eynde (BUG).

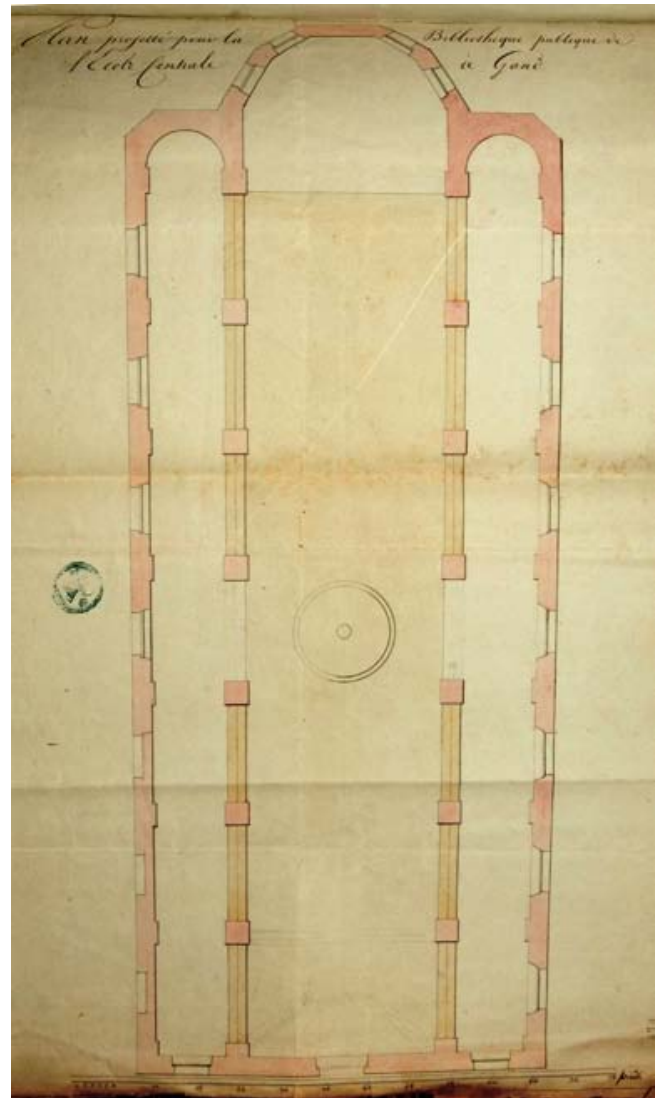
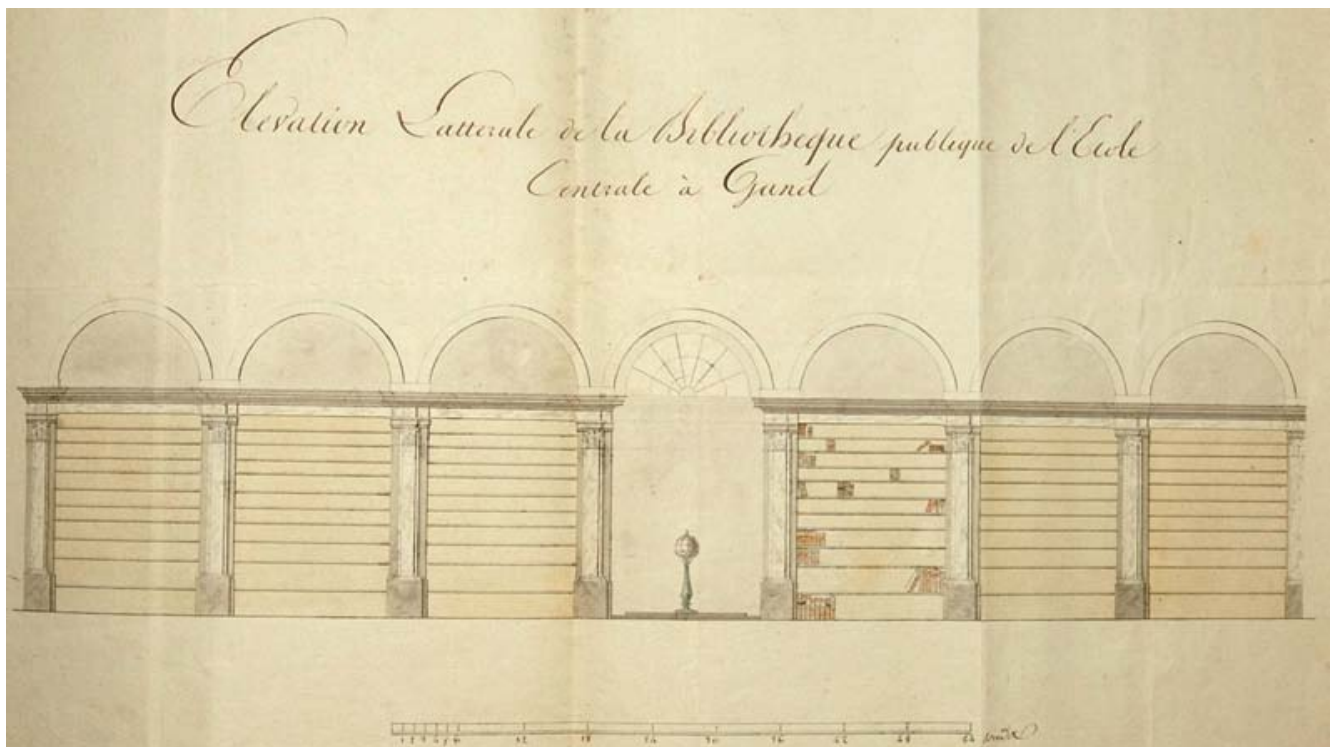

FIG. 60 Baudeloo-abdij, kapel: boekenkasten tussen de scheibogen van de kapel (BUG, HS. G. 12916).
Baudeloo Abbey, chapel: book cases between the chapel arches (BUG, HS. G. 12916).

De bibliotheek was samengesteld uit de collecties, afkomstig van de afgeschafte kloosters en abdijen, de Staten en de Raad van Vlaanderen. Nieuwe boeken kwamen grotendeels uit Parijs. Op vraag van prefect Faipoult werd op de gemeenteraad veel aandacht besteed aan het boekenbestand, dat voor alle takken van de menselijke kennis moest bruikbaar zijn. De religieuze werken vormden vanzelfsprekend een belangrijk onderdeel, maar ook boeken over literatuur, geschiedenis, oudheidkunde, geneeskunde, chirurgie, chemie, wiskunde, schone kunsten enz. waren goed vertegenwoordigd. Vanaf 1801 kon de bibliothecaris beschikken over een som geld voor de aankoop van nieuwe boeken¹⁵².

De bibliotheek, die later nog vergroot werd, bleef zeer lang in gebruik als universitaire en stedelijke bibliotheek. Pas in 1935 werd gestart met de boekentoren naar het ontwerp van Henry van de Velde¹⁵³.

Het **Recollettenklooster**, vroeger gelegen op het huidige Koophandelsplein, werd als nationaal goed verkocht voor 193.000 pond en in mei 1797 afgebroken (fig. 61). Ook de grond waarop het klooster gestaan had, werd te koop aangeboden¹⁵⁴. De eigenaars van het terrein hadden interesse in een plan van Pisson dat voorzag in de bouw van twintig huizen met verschillende woongelegenheden. Het uitgebreide plan met de plattegronden van de huizen bleef bewaard¹⁵⁵ (fig. 62).

Het terrein zou verdeeld worden in grote en kleinere percelen. Verschillende huizen waren voorzien van een ingang en een uitgang *à tenir équipage*. Andere hadden een stadstuintje met slingerpaadjes en enkele tuinrekwisieten, zoals ronde tempeltjes. Verschillende grote huizen omvatten meerdere wooneenheden, waar van het gelijkvloers als winkel of als herberg gebruikt kon worden. Pisson besteedde ook veel aandacht aan de trappen,

FIG. 61 De Recollettenlei en het plein, na de afbraak van het klooster, nu Koophandelsplein; op de achtergrond de Recollettenbrug en het huis Papeleu, allebei ontworpen door Pisson, aquarel door J.J. Wijnants (SAG, AG, W 34).

The Recollettenlei and the square after demolition of the monastery, now Koophandelsplein. In the background the Recolletten bridge and Papeleu House, both designed by Pisson; water colour by J.J. Wijnants (SAG, AG, W 34).

¹⁵² SAG, reeks C 11, *Processen-verbaal Gemeenteraad*, nr. 21, fol. 556-562.

¹⁵³ S.n. 1985.

¹⁵⁴ De Potter 1882-1901/1933, deel IV, 222-271.

¹⁵⁵ SAG, *Atlas Goetghebuer*, L 177/30.

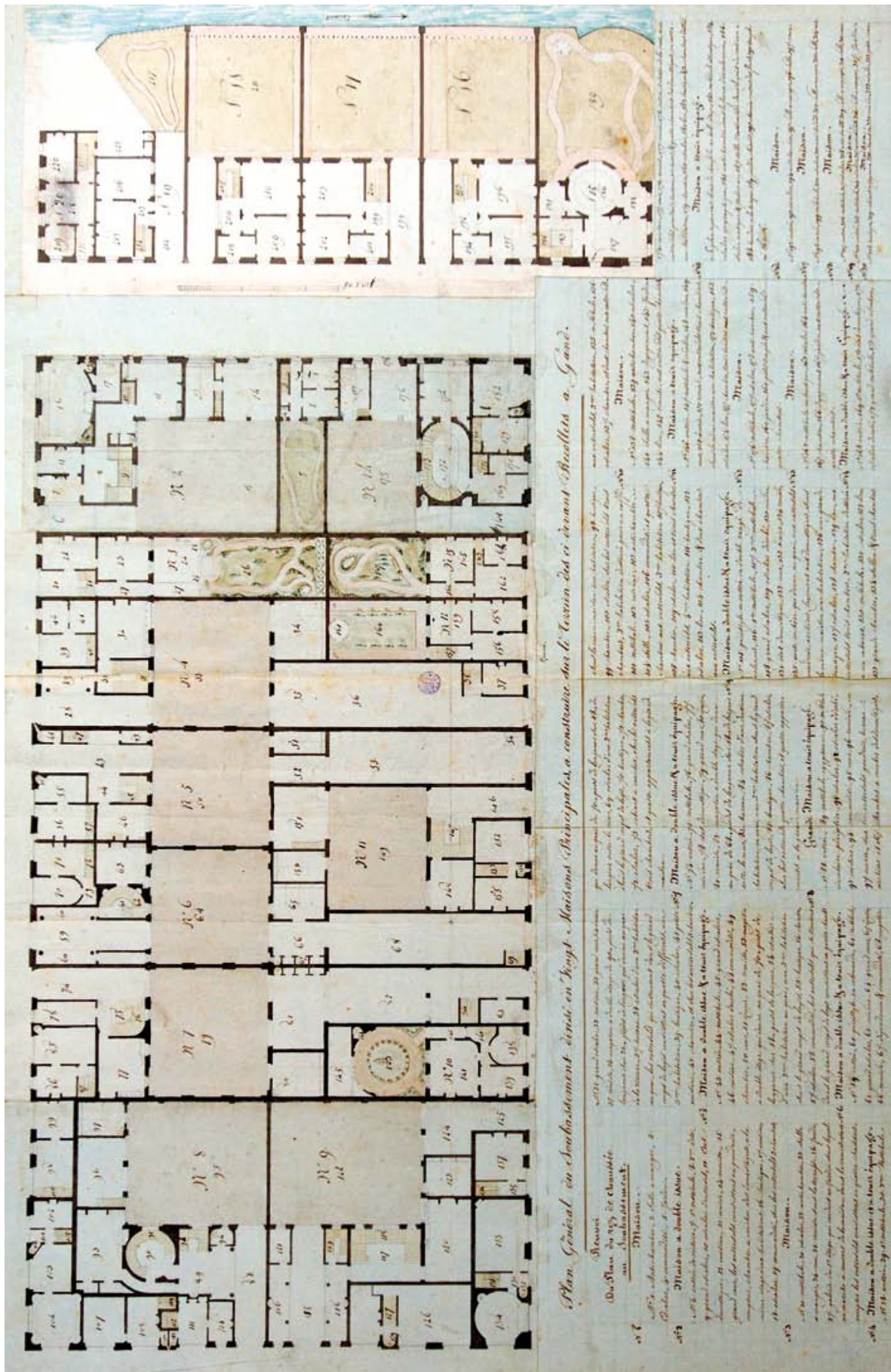

FIG. 62 J.B. Pisson, ontwerp voor de bouw van twintig huizen op de plaats van het afgebroken Recollettenklooster, circa 1800 (SAG, AG, L II/7/30).
J.B. Pisson, design for the construction of twenty houses on the site of the demolished Recolletten (Franciscan) monastery, ca 1800 (SAG, AG, L II/7/30).

die een halfronde of ovalen vorm kregen of als brede bordes-trap werden geconcipeerd. Voor het ontwerp van het huis met het nummer 15 liet Pisson zijn fantasie de vrije loop. De ruimte, genummerd 183, werd getypeerd als een *vestibule étrusque*, waarin een *escalier géographique* was ondergebracht; rechts daarvan lag een antichambre *dans la forme d'erculanium*. Een ronde ruimte, gelegen aan de tuinzijde was het *salon antique italienne*; een grotere rechthoekige ruimte werd omschreven als *salle d'assemblée dans le goût du vatican*, met daarnaast een *boudoir à la turque*. De tuin ten slotte was een *jardin chinois*, waarin achteraan een *temple ou kiosk* stond. Zijn interesse voor het exotisme en het klassieke verleden wordt hier nog eens duidelijk geïllustreerd.

Pisson had echter geen geluk en kon zijn mooie voorstellen weer opbergen. Een tijdlang werd het terrein enkel voor feestelijkheden gebruikt. Veel verschillende voorstellen werden gedaan om onder meer een theater of een beursgebouw met een kamer van koophandel op die plaats op te richten. Uiteindelijk werd op voorstel van Charles Massez, voorzitter van het hof van beroep, op die plek het gerechtshof opgetrokken tussen 1836 en 1846 naar het ontwerp van Louis Roelandt.

In juni 1799 werd Pisson ook betrokken bij de afbraak van de **Onze-Lieve-Vrouwekerk** op het St.-Pietersplein (fig. 63). Samen met enkele collega's, waaronder Drieghe en Reyniers, werd vooraf nagegaan of de toren van de kerk in één keer kon neergehaald worden, zonder schade te berokkenen aan omliggende gebouwen. De zaak werd uitvoerig besproken op verschillende gemeenteraden, waar sterk werd aangedrongen op een gewone

afbraak, met andere woorden steen voor steen van bovenaf tot de begane grond¹⁵⁶. Toch werd uiteindelijk de voorkeur gegeven aan een vluggere werkwijze, waarbij de toren werd ingekapseld in stukken hout die in brand werden gestoken en vervolgens de toren deden instorten¹⁵⁷.

Eduard Callion geeft in zijn *Gentsche Kronyke* een levendige beschrijving van de gebeurtenis, die grote indruk maakte op de Gentenaren.

Den toren der gewezen kerke van Onze Lieve Vrouwe op St. Pieters is niet meer. Heden om 5 ueren 's naer middags wierd onder de weggekapte pilaeren het vuur gesteken en 6 minuten daer naer was hij in gruijs veranderd: hij stortte neder in weijnige seconden bij naer zonder gedruys te maeken; geen enen steen is buijten het beluik der kerk gevallen, en er verliep geen kwartier vers naer zijne instorting of het werkvolk was al bezig met arbeiden aen des zelfs puijnhoop.

De hele onderneming was perfect geslaagd, zonder enig nadeel voor de gebouwen in de omgeving.

Een belangrijke opdracht, waardoor Pisson nog duidelijker naar voren trad als aanhanger van het nieuwe bewind, kreeg hij in 1801 van het toenmalige stadsbestuur met Lieven Bauwens als burgemeester. In de verschillende hoofdsteden van de departementen werd een **departementale kolom** opgericht, ter nagedachtenis van de gesneuvelde soldaten die de idealen van vrijheid en gelijkheid verdedigd hadden. In Gent werd een herdenkingszuil gepland op de Vrijdagmarkt, op de plaats waar voordien het in 1792 afgebroken monument van Keizer Karel V stond (fig. 64-65).

FIG. 63 Afbraak van de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk op het St.-Pietersplein (BUG, E. Callion, *Gentsche Kronyke*, dl. II, blz. 464-465).
Demolition of the tower of the Church of Our Lady on St-Pietersplein (BUG, E. Callion, *Gentsche Kronyke*, vol. II, pp 464-465).

¹⁵⁶ SAG, reeks C II: *Processen-verbaal Gemeenteraad*, nr. 16, fol. 5 v°, 6 v°, 12 v°-13 v°.

¹⁵⁷ Claeys 1902, 103; BUG, HS. G. 14248, Callion E., *Gentsche Kronyke*, deel 6 (1796-1801), fol. 141 v°.

Het uitgebreide bestek met de voorwaarden, gedateerd van 26 juni 1801, werd door Pisson nog grotendeels in het Nederlands opgesteld¹⁵⁸. De zuil had een totale hoogte van 108 Gentse voet en was bereikbaar door een podium van drie trappen hoog, waarop een brede sokkel stond en vervolgens een versierde piëdestal van 19 voet hoog. De kolom zelf was van basement tot kapiteel 51,5 voet hoog. Het standbeeld van Bellona, rustend op een speer, had een hoogte van 16 voet. Vermits de nodige fondsen ontbraken om het monument in steen uit te voeren, werd hout gebruikt, met name grenenhout uit Riga en inlandse eik en olm. Voor het ijzerwerk, onder meer gebruikt voor een galerijje

onder het standbeeld, werd *Macars* of Zweeds ijzer aanbevolen. Door beschildering zou de indruk van een stenen monument ontstaan. Eerst werd driemaal een grondlaag in olieverf aangebracht, vervolgens een marmerschikking in verschillende kleuren. De trappen bootsten steen van Benteim na, de kolom grafiet van Dauphiné. Basement en kapiteel kregen een bronskleurig uitzicht. Voor de kleuren van de acht gevleugelde genieën, die de piëdestal aan de vier zijden versierden, liet Pisson de keuze over aan de schilder. In artikel 12 van het bestek wordt uitdrukkelijk de naam van *den Borger Pisson architect* vermeld, bij wie de aannemer terecht kon voor verdere instructies. De keuze van de

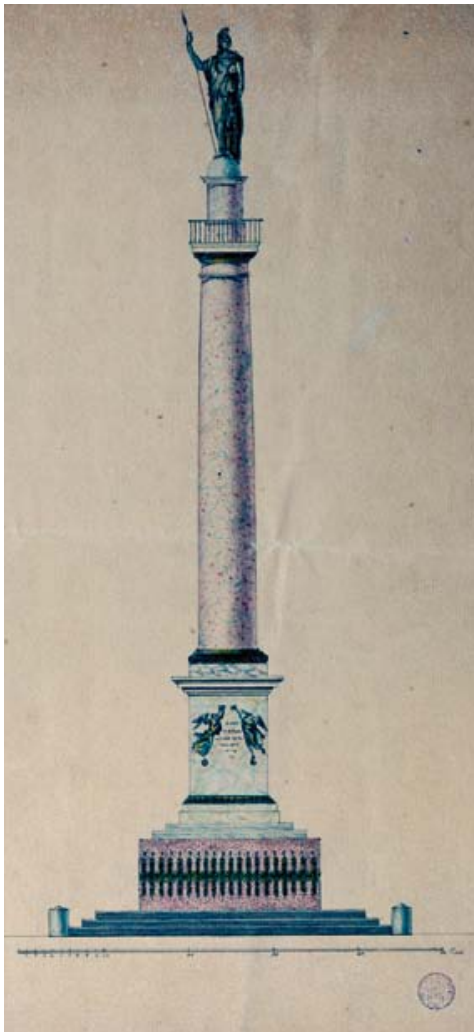

FIG. 64 J.B. Pisson, Departementale kolom op de Vrijdagmarkt, ontworpen in 1801, afgebroken in 1808 (SAG, AG L 124/59a).

J.B. Pisson, departmental column on Vrijdagmarkt, designed in 1801 and demolished in 1808 (SAG, AG L 124/59a).

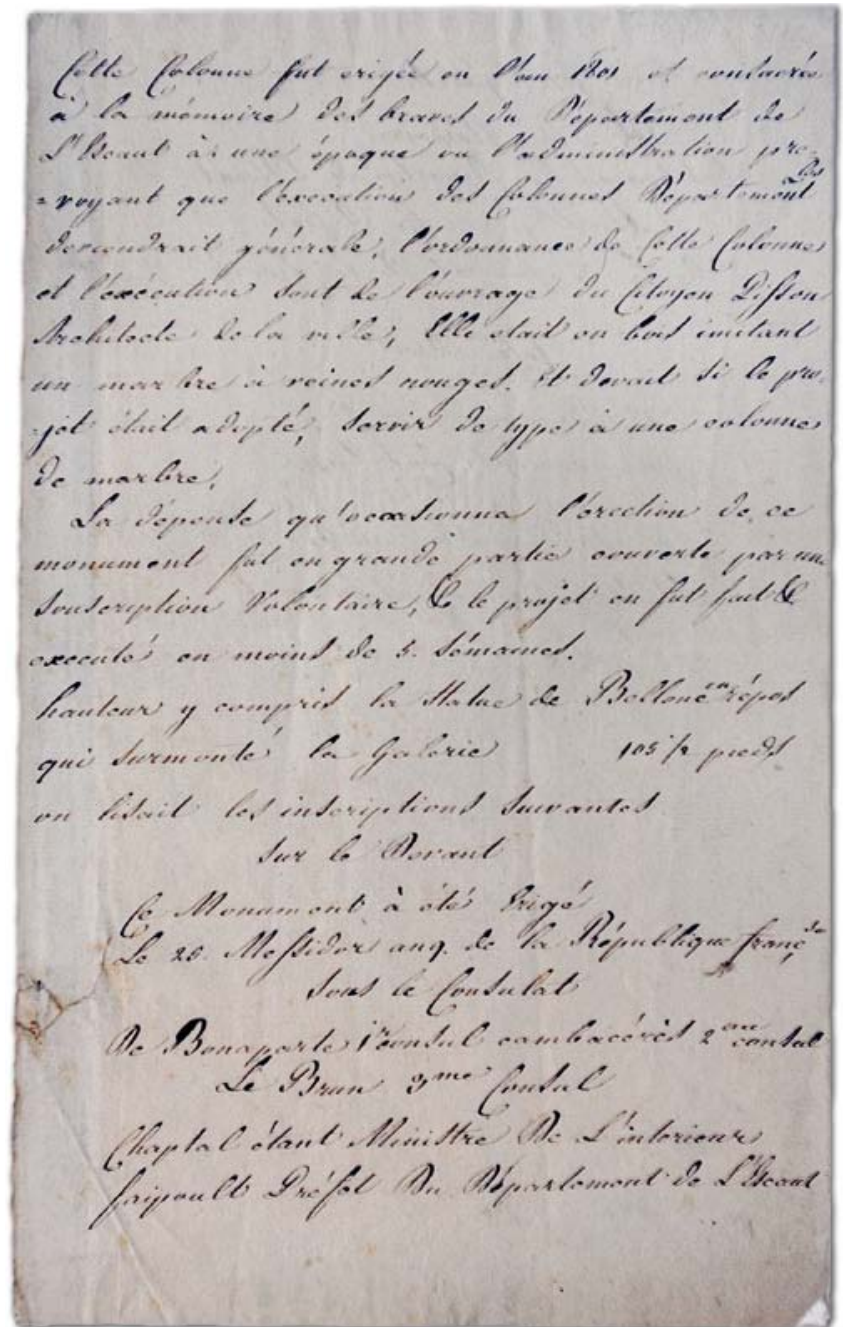

FIG. 65 J.B. Pisson, Verklarende nota bij de afbeelding van de Departementale kolom op de Vrijdagmarkt (SAG, AG L 124/59a).

J.B. Pisson, explanatory note with the image of the departmental column on Vrijdagmarkt (SAG, AG L 124/59a).

beeldhouwer en schilder werd aan de burgemeester overgelaten. Het bestek werd ondertekend door J.B. Pisson, de aannemer Duvivier en de burgemeester ad interim De Naeyer. Het hele werk kostte 7800 fr.

In een verklarende nota bij de afbeelding van de kolom noteerde P.J. Goetghebuer de verschillende inscripties, die karakteristiek waren voor dergelijke oorlogsmonumenten¹⁵⁹ (fig. 66).

Op de voorkant stond te lezen:

*Ce monument a été érigé le 25. Messidor, an 9 de la République française,
sous le Consulat de Bonaparte le 11. Consul, Cambacérès 2me consul, Le
Brun 3me consul, Chaptal était Ministre de l'intérieur, Faipoult Préfet du
Département de l'Escaut.*

Op de linkerzijde:

*A la mémoire des braves du Département de l'Escaut.
Morts pour la Défense de la Patrie et de la Liberté.*

Op de rechterzijde:

*18 Brumaire an 8, Gouvernement consulaire
9 Vendémiaire an 6: Les Belges redevenaient français.*

Toen het herdenkingsmonument op enkele weken tijd klaar was, werd het op 14 juli 1801 plechtig ingehuldigd met een militaire parade en toespraken. Door E. Callion werd een uitvoe-

rige beschrijving gegeven van de feestelijkheden, aangevuld met uittreksels van de besluiten van de gemeenteraad. Hij noteerde onder meer: *Le Préfet témoigne au Citoyen Pisson, architecte de la Colonne, sa satisfaction sur le talent et le goût qui ont dirigé la construction d'une masse aussi importante, finie en si peu de jours*¹⁶⁰.

De kolom die herhaaldelijk hersteld moest worden, werd uiteindelijk in mei 1808 op bevel van prefect Faipoult met stille trom afgebroken.

Voor Pisson was de kennismaking met Faipoult opnieuw een belangrijke stap in de richting van een succesvolle carrière. Toen de Gentse notabelen op 25 december 1801 een feest wilden aanbieden aan de prefect was Pisson de uitverkoren man om de Cavalcadezaal (nu troonzaal) van het stadhuis te versieren (fig. 66). Hij ontwierp een geschilderd decor van hoge bomen, verbonden door festoenen met lampjes en daartussen twee poortjes in nagebootst ijzerwerk. Op het einde van de zaal werd een romantisch bruggetje gebouwd, waarop elegante dames konden flaneren (fig. 67). Het feest werd een groot succes en vond een weerklank in de dagbladen van het land¹⁶¹.

Enkele jaren later zou Pisson nog herhaaldelijk zijn versieringslust kunnen botvieren, toen hij als stadsarchitect verantwoordelijk was voor de feestelijke ontvangsten van verschillende machthebbers, waaronder ook Napoleon¹⁶².

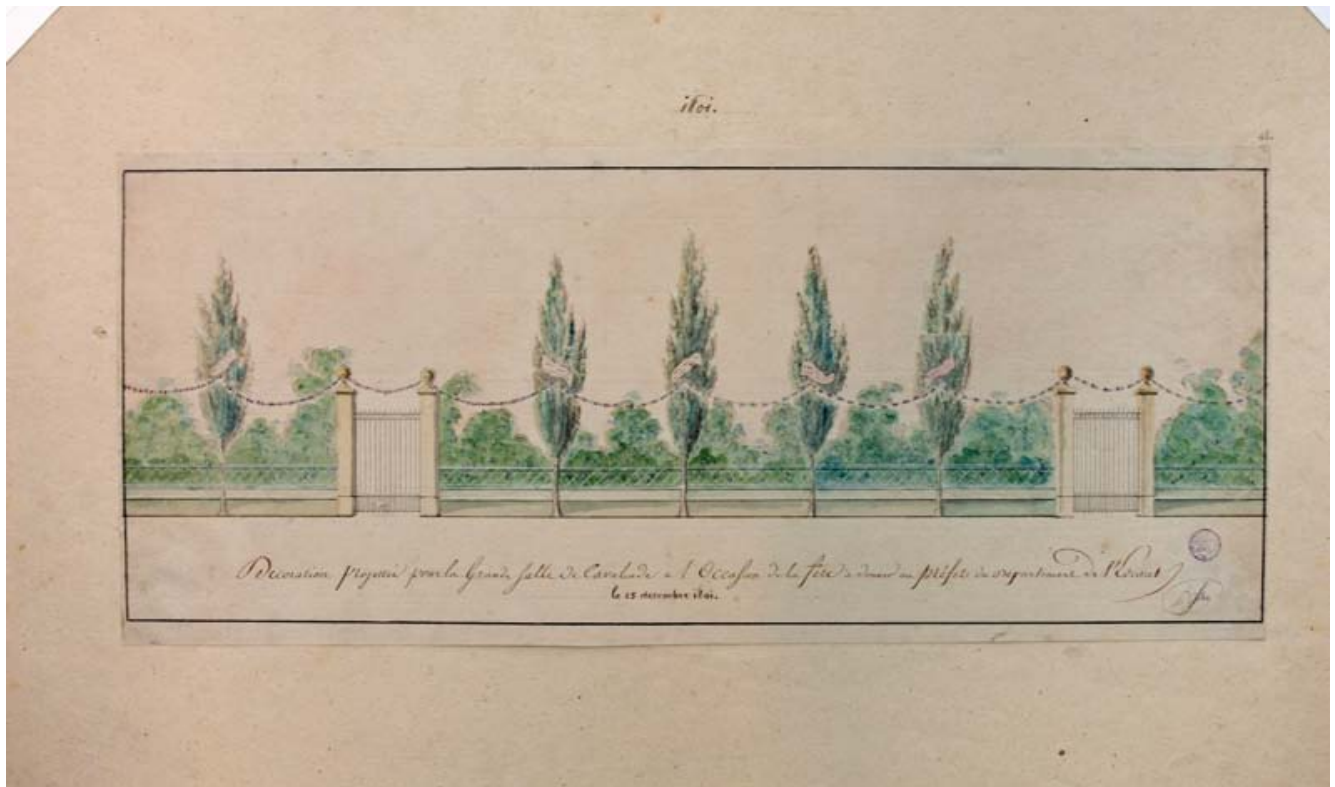

FIG. 66 J.B. Pisson, Stadhuis, ontwerpen voor de versiering van de Cavalcadezaal voor een feest aangeboden aan Faipoult, 1801 (SAG, AG, L 125/130).

J.B. Pisson, town hall, designs for the decoration of the Cavalcade Room for festivities in honour of Faipoult, 1801 (SAG, AG, L 125/130).

¹⁵⁸ SAG, reeks F 192: Stadseigendommen, nr. 11.

¹⁵⁹ SAG, Atlas Goetghebuer, D 73, F127/1 c.

¹⁶⁰ BUG, HS. G. 14248, Callion E., *Gentsche Kroonryke*, deel 6 (1796-1801), fol. 233 v°-236 v°.; Claeys 1902, 130.

¹⁶¹ BUG, Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 85; SAG, Atlas Goetghebuer, F 174-D 74.

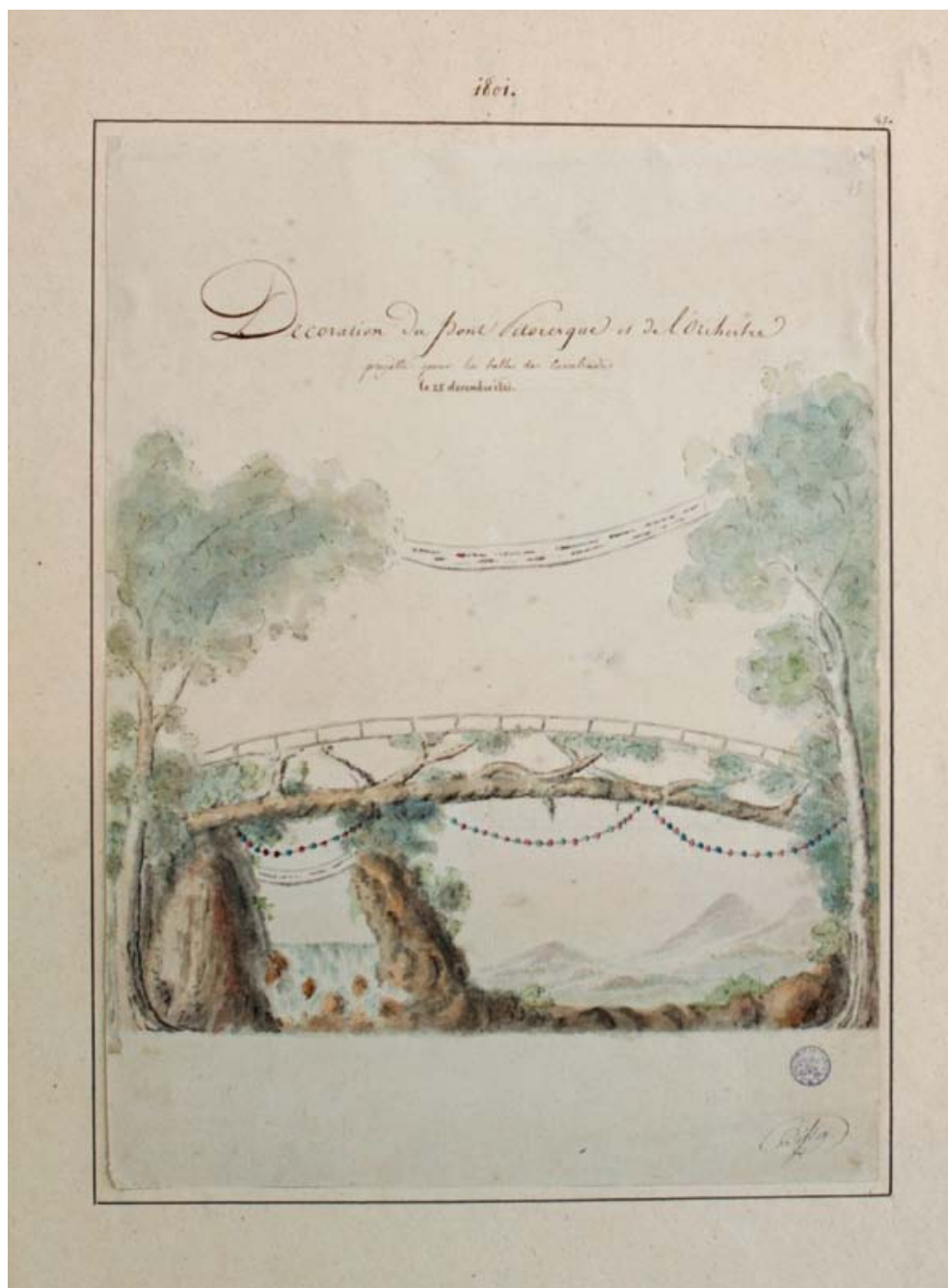
¹⁶² De Potter 1878.

Sinds 1802 werden de **huisgelden** en de **wijkindeling** op een nieuwe leest geschoeid¹⁶³. Het grondgebied van Gent en het omliggende werden in zes secties onderverdeeld, die met revolutionaire benamingen werden aangeduid. De bewaarde registers dragen de welluidende namen *Droits de l'Homme*, *Liberté*, *Réunion*, *Egalité*, *Champs* en *Fraternité*. Samen met de nieuwe huisnummers werden ook de huisgelden omgezet in franken en opnieuw vastgelegd. Deze administratieve vernieuwing stond onder leiding

van Pierre de Meulenaere, commies van het huisgeld en één der eerste opdrachtgevers van Pisson. Verschillende experts werden voor dit arbeidsintensieve werk aangesproken. Ook Pisson kreeg de opdracht om samen met de collega's Reyniers, Drieghe en Dutry te procederen *à une nouvelle estimation de toutes les propriétés intra et extra muros*¹⁶⁴. Begin 1802, nog voor hij stadsarchitect werd, nam Pisson al volop deel aan dergelijke taken, die na zijn benoeming tot stadsarchitect nog verder werden doorgevoerd.

FIG. 67 J.B. Pisson, Stadhuis, ontwerpen voor de versiering van de Cavalcadezaal. Op het einde van de zaal werd een romantisch bruggetje gebouwd, waarop elegante dames konden flaneren, 1801 (SAG, AG, L 125/130).

J.B. Pisson, town hall, design for decoration of the Cavalcade Room. At the far end of room a romantic bridge was built, across which elegant ladies could promenade, 1801 (SAG, AG, L 125/130).

¹⁶³ Charles, Everaert, Laleman & Lievois 2001, 31.

¹⁶⁴ SAG, reeks DD: *Aanwijzende tabellen*, nrs. 1-7. De laatste bladzijde van elk register bevat, naast de globale som van de opbrengst van de huisgelden, ook de namen van de experts en hun opdracht.

2.4 Pissons werk als stadsarchitect

Pisson had in de vorige jaren op verschillende gebieden het bewijs geleverd dat hij een belangrijke functie aankon. Ook zijn contacten met een aantal invloedrijke personen speelden ongetwijfeld een rol bij zijn benoeming.

Op 22 fructidor, an X (9 september 1802) werd hij door een besluit van de burgemeester aangesteld tot architect van de stad Gent. Een maand later, op 23 vendémiaire, an XI (15 oktober 1802) werd hij samen met zijn collega Reyniers benoemd tot ar-

chitect-expert, verbonden aan het bureau voor openbare werken¹⁶⁵. Zijn jaarsalaris als stadsarchitect bedroeg 1800 fr. en als expert openbare werken 2400 fr.¹⁶⁶.

Zijn functie was veeleisend en uitgebreid. Niet alleen werken aan stadsgebouwen, maar ook bouwaanvragen, het onderhoud en de vernieuwing van bruggen, kaaien en aquaducten, de wegeaanleg, de bouw van nieuwe stadspoorten, de herbestemming van vroegere kloosters enz., vielen onder zijn bevoegdheid.

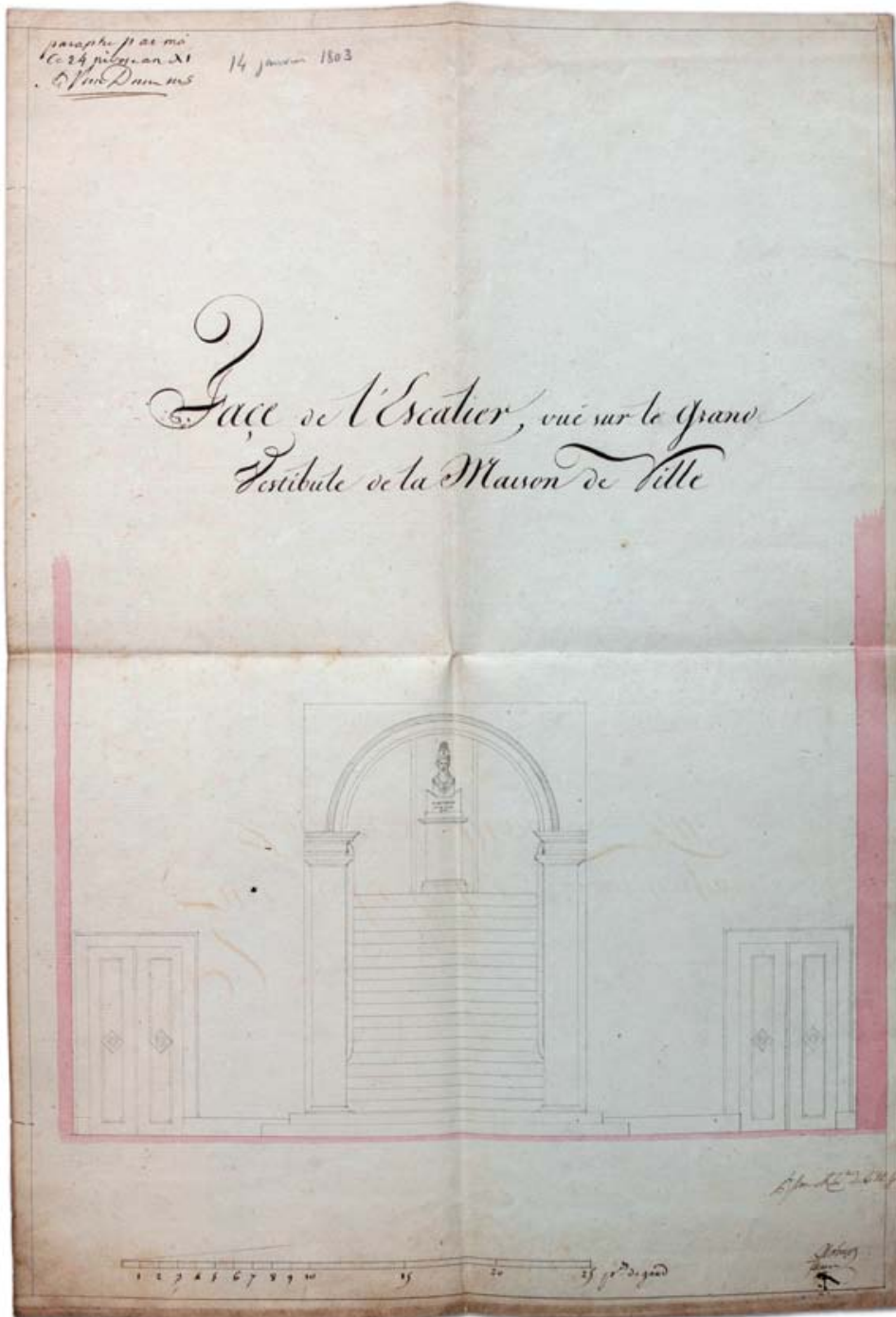

FIG. 68 J.B. Pisson, Stadhuis, ontwerp voor een nieuwe trap tussen de Pacificatiezaal en de kapel ter gelegenheid van de ontvangst van Napoleon en Joséphine in juli 1803, ontwerp 1802 (SAG, reeks F 1/1).

J.B. Pisson, town hall, design for new staircase between the Pacification Room and the chapel in honour of the reception of Napoleon en Joséphine in July 1803, design 1802 (SAG, series F 1/1).

¹⁶⁵ SAG, reeks C 7: *Processen-verbaal*, nr. 1 (1800-1803), fol. 289, 300.

¹⁶⁶ Debacker 1971, nr. 155.

Pisson stond meteen voor een grote uitdaging, met name de aanpassingswerken aan het **stadhuis** in het vooruitzicht van het aangekondigde bezoek van Napoleon en Joséphine de Beauharnais in juli 1803. Het interieur van het laatmiddeleeuwse stadhuis vond geen genade in de ogen van de toenmalige machthebbers en werd grondig aangepakt. De gotische architectuur werd zoveel mogelijk verstopt of verwijderd. Pisson maakte alle ontwerpen en bestekken voor de vernieuwingswerken, die in een recordtempo uitgevoerd moesten worden¹⁶⁷.

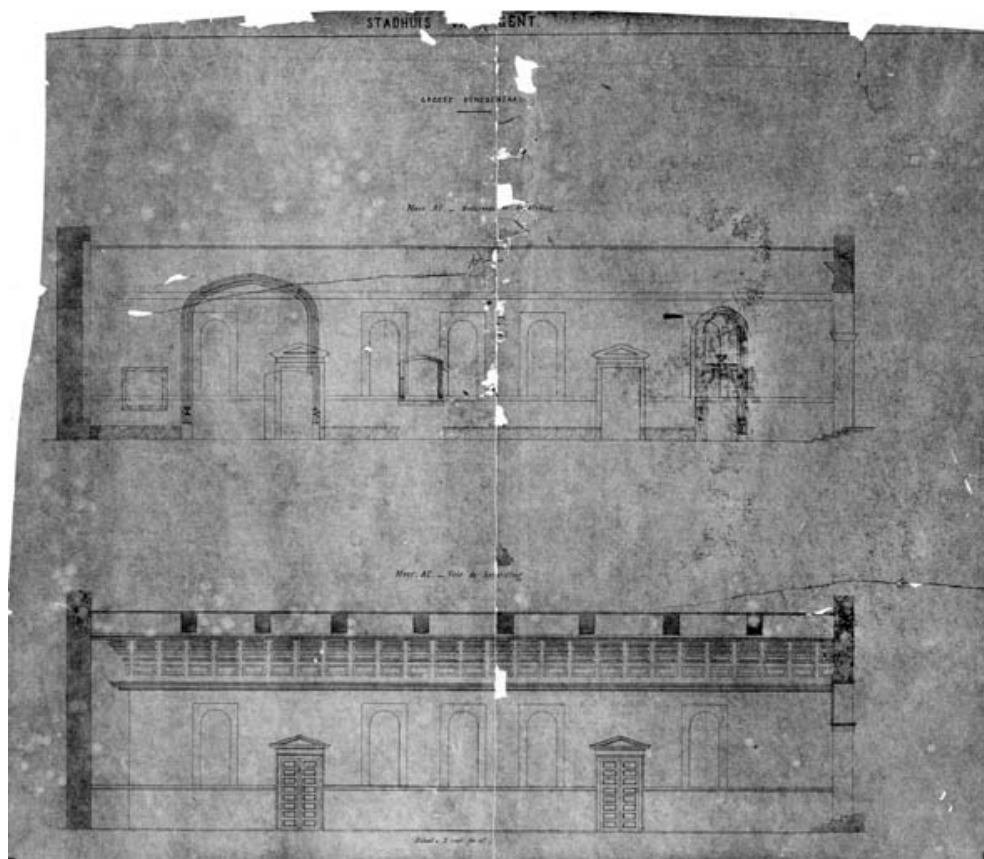
De eerste opdracht betrof de bouw van een nieuwe eretrap, die vanuit de Pacificatiezaal rechtstreeks naar de Troonzaal zou leiden (fig. 68). Op die manier werd vermeden dat consul Napoleon de oude gotische trap moest gebruiken. In het bestek van 6 december 1802, voorzien van de nodige tekeningen, werden de uit te voeren werken nauwkeurig beschreven. Om de trap te kunnen bouwen, moest een grote opening worden gekapt in de scheidingsmuur tussen de Pacificatiezaal en de kapel, op de plaats van de voormalige vierschaar. Daar werd een rondbogig portiek van 6,27 m hoog, rustend op zuilen geplaatst. De trap zelf werd in de ruimte van de kapel opgetrokken. Langs 17 treden bereikte men het eerste bordes, waar een buste van de eerste consul in een nis geplaatst werd. De trap werd vervolgens in twee opgaande delen gesplitst, met een doorgang naar de zijwaarts gelegen Arsenaalzaal. Een met cassetten afgewerkte galerij, rustend op Egyptisch geïnspireerde lotuszoulen leidde naar de troonzaal (fig. 69). Een oude schoorsteen moest afgebroken worden om de toegang tot de troonzaal mogelijk te maken. Als materiaal werd voor de trap Ecaussinessteen uit de groeven van Felluy gebruikt. Eikenhout en

dennenhout van Riga dienden voor de bouw van de galerij, de zuilen, de deuren enz. Voor ijzeren onderdelen, zoals de balustrade van de trap, werd ijzer van Macar of Zweden voorzien. De Egyptisch geïnspireerde kolommen werden met witte stuc bekleed. Voor andere onderdelen werd pleister of witte mortel gebruikt. Het geheel werd ten slotte afgewerkt met schilderwerk, volgens de richtlijnen van de architect. De uitvoering werd toevertrouwd aan meester-metselaar Philippe van Damme die het werk uitvoerde voor 12.500 fr. Een vijftal jaar later werd nog een ijzeren hekwerk voor de eretrap aangebracht, naar het ontwerp van Pisson.

Het tweede grote werk betrof de huidige Pacificatiezaal, toen *la grande vestibule* genoemd. In de beschrijving van de werken worden de stilistische vernieuwingen als *architecture relievée* omschreven. Ook hier hadden Pisson en zijn opdrachtgevers geen respect voor de gotische elementen. De laatgotische schoorsteen, de zitbanken rondom de zaal, de decoratieve wandnissen en deuren werden afgebroken of in het beste geval dichtgepleisterd. De zware eikenhouten balkenzoldering werd weggemoffeld achter een tongewelf met cassetten op een klassiek entablement. De symmetrie werd strikt toegepast in de lange zijwand van de zaal, die verdeeld werd in een opeenvolging van nissen en deuren met frontonbekroning. De grote gotische ramen werden herleid tot rechthoeken, waarin Frans wit glas aangebracht werd. De ruimte van de vestibule werd vervolgens verdeeld in zestien *wynckels*, die gebruikt werden voor een tentoonstelling, gewijd aan de industriële ontwikkeling. De ingang tot de vestibule werd beklemtoond door een Egyptisch geïnspireerd portiek¹⁶⁸. De kostprijs van de werken bedroeg na aftrek van de oude materialen 7421,54 fr. De

FIG. 69 J.B. Pisson, Stadhuis, Lengtedoorsnede Pacificatiezaal. Boven: toestand teruggevonden tijdens vooronderzoek ca. 1870-71; onder: toestand sinds 1802 met de aanpassingen door Pisson.

J.B. Pisson, town hall, longitudinal cross-section of the Pacification Room. Above: the Pacification Room as it was encountered during preliminary investigations ca 1870-71; below: the room as it has been since 1802, with Pisson's adaptations.

¹⁶⁷ Van Tyghem 1978, deel 1, 215-217; Van Tyghem 1978, deel 2, nr. CCIII, 550, nr. CCIV, 560, nr. CCV, 564.

¹⁶⁸ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 85.

uitvoering was eveneens in handen van Philippe Van Damme. De tekeningen van Pisson die bij het bestek hoorden, zijn verdwenen maar de Franse architect E. Viollet-le-Duc, die in 1871 de restauratie van het stadhuis adviseerde, maakte een aantal schetsen die de toestand voor en na de restauratieve ingrepen illustreerden¹⁶⁹. Ze brengen een goed beeld van de zaal in het begin van de 19de eeuw.

Een derde ingreep betrof de troonzaal, die herschapen werd in een balzaal (fig. 70). Uit het bewaard gebleven bestek van 14 februari 1803 blijkt dat langs beide lange zijden van de zaal een houten galerij werd opgetrokken van 3 m hoog en 2 m breed. De galerij, afgeboord door een balustrade, waarin volgens Pissons voorstel een liermotief verwerkt was, rustte op 31 zuilen in de vorm van kariatiden. Op het uiteinde van de zaal werd een tribune opgericht, door Pisson bestempeld als een *amphithéâtre pour un orchestre*, bereikbaar door een verscholen draaitrapje in een oud zijtorentje. De decoratie van de zaal bestond onder meer uit negen waterverfschilderijen op doek, met landschappen waarin muzen afgebeeld waren. Zowel de muren als het gewelf van de zaal werden bepleisterd en beschilderd. Drie nieuwe toegangsdeuren werden gemetseld en de oude gotische trap werd wat aangepast om de galerij te kunnen bereiken. Het werk werd toevertrouwd aan meester-timmerman Malys voor 2100 fr.¹⁷⁰.

Deze en nog andere kleinere werken, zoals de afbraak van een mooie gotische schouw in de Arsenaalzaal, werden met grote haast uitgevoerd. Pisson kreeg van de gemeenteraad een machtiging om werklieden, die niet hard genoeg werkten, onmiddellijk te ontslaan en te vervangen¹⁷¹.

De ontvangst van Napoleon en Joséphine in het stadhuis verliep correct volgens de richtlijnen die door prefect Faipoult werden verstrekt. Het werk van Pisson kende echter minder succes en werd zelfs door tijdgenoten zoals Cornelissen bekritiseerd.

De klassicerende aanpassingen van het stadhuis waren niet de enige werken die ter ere van Napoleon onder leiding van Pisson uitgevoerd werden. De **Kouter**, die in Gent steeds een belangrijke rol speelde bij grote gebeurtenissen, werd ook voor de feestelijke ontvangst van Napoleon gebruikt. Naar een ontwerp van Pisson richtte men op last van de kamer van koophandel een enorme feesttent op van 140 voet lang, 44 voet breed en 30 voet hoog (fig. 71). Op een podium was plaats voorzien voor een orkest onder een arcade, waarboven een obelisk verrees. Daarop stond een tekst uit Télémaque: *La ville de Tyr est heureusement située pour le commerce*. De versiering bestond uit arcades, bloemenguirlandes en veelkleurige lampions¹⁷².

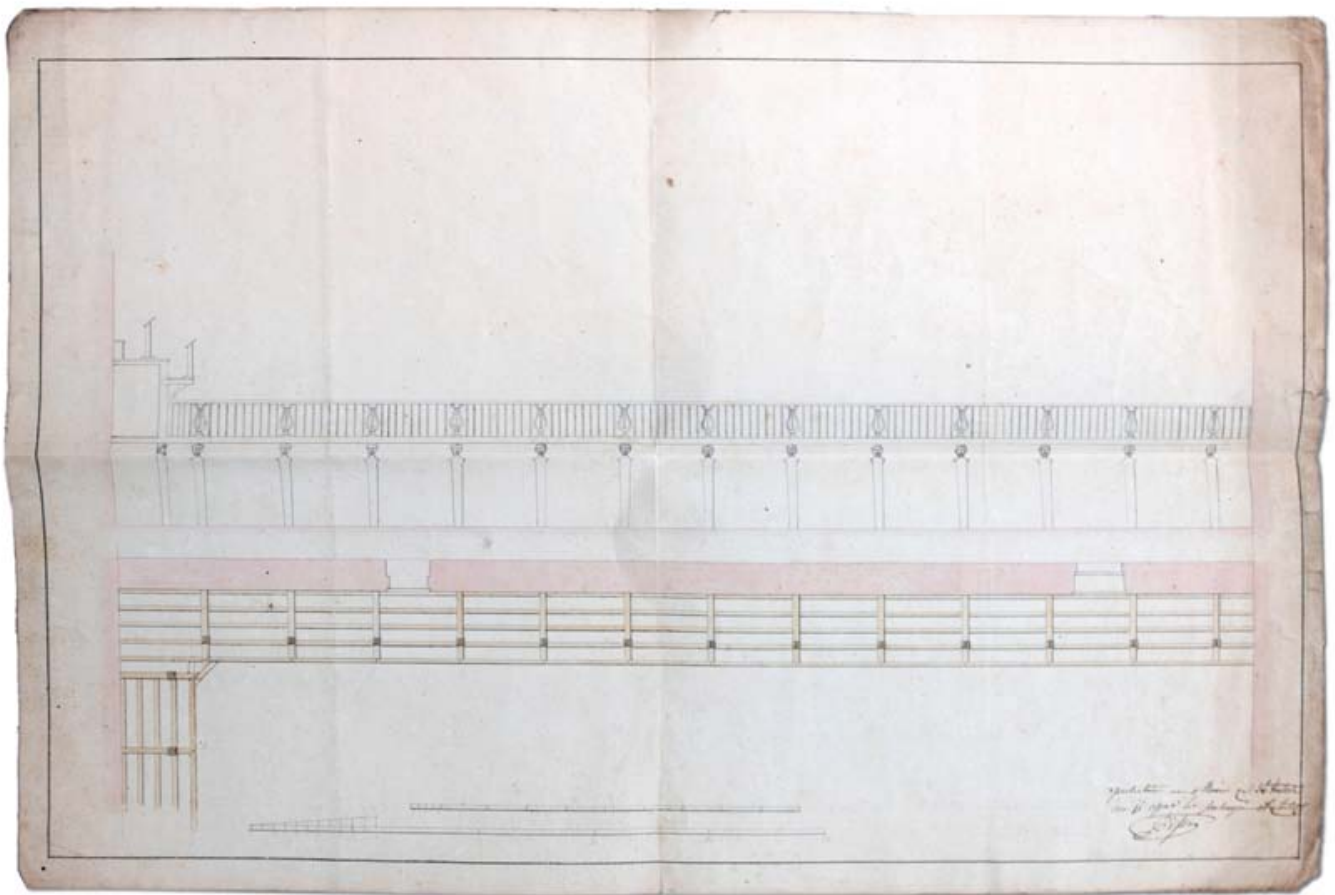

FIG. 70 J.B. Pisson, Stadhuis, inrichting van de troonzaal als balzaal, 1803 (SAG, reeks F 1/1).

J.B. Pisson, town hall, the throne room decorated as ball room, 1803 (SAG, series F 1/1).

¹⁶⁹ Van Tyghem 1978, deel 1, 232-237, afb. 199-205.

¹⁷⁰ BUG, de Laval J.F., *Memorieboek der stad Gent*, 1780-1815, 14 febr., 17 maart 1803.

¹⁷¹ SAG, reeks C 7: *Processen-verbaal*, nr. 1 (1800-1803), fol. 346.

¹⁷² Voisin 1826, 75-76.

Voor de ingang van de oude St.-Sebastiaansschouwburg, gelegen aan de Kouter, werd volgens het plan en bestek van Pisson ook een nieuw peristylum opgericht. Het werk werd eveneens uitgevoerd door Philippe Van Damme¹⁷³.

In opdracht van de stedelijke overheid werd Pisson tevens belast met het ontwerp voor een **triomfboog**, die men naargelang de omstandigheden kon plaatsen aan een van de ingangen van de stad (fig. 72). In dit geval kwamen Napoleon en zijn gevolg uit Brugge, dus werd de boog nabij de Brugse poort, dichtbij het St.-Jan en St.-Paulushospitaal opgericht. Het uitvoerige bestek en lastenkohier van 7 december 1802 bleef bewaard en bevat niet minder dan 22 artikelen¹⁷⁴. De boog bestond uit een geraamte, vervaardigd uit vurenhout van Riga. Een rondbogige doorgang van 4 m breed en 6,38 m hoog rustte op twee rijen Corinthische zuilen die een entablement met sterk uitspringende kroonlijst torsten. Daarboven werden linnen doeken opgespannen waarop de veldslagen van Napoleon afgebeeld werden door de schilder Ernest Joseph Bailliu (1753-1823)¹⁷⁵. Op een platform met ver uitspringende kroonlijst werd een attiek geplaatst waarop een vier-schaar stond tussen militaire trofeeën. Verschillende allegorische beelden flankeerden de doorgang, met name Neptunus en personificaties van de Schelde, de landbouw en de handel. Zoals gebru-

kelijk, werden ook verschillende inscripties aangebracht, zoals:

*Il remet son Trident au plus grand des mortels
A l'Escaut, à la Lys, la Seine unit ses ondes
Sur les bords de l'Escaut Cérès a ses Autels
Les liens de Commerce embrassent les deux mondes*¹⁷⁶.

De triomfboog oogstte veel succes en werd in 1810 opnieuw gebruikt voor de tweede ontvangst van Napoleon. Toen stelde men ze op aan de Brusselse poort.

Het belfort was herhaaldelijk een zorgenkind van het stadsbestuur. Ook tijdens het Franse bewind baarde de toestand van het monument de stad grote zorgen. Op last van de burgemeester bracht Pisson in 1803 een rapport uit over het gebouw. Daarin stelde hij vast dat de steunbeer aan de westkant in een ruïneuze toestand was en bij een felle wind of een hevige beving zou instorten. De stadsarchitect stelde voor om dringende verstevigingswerken uit te voeren en daartoe de nodige fondsen op het budget van openbare werken te voorzien. In het jaar 1804 was de zaak nog niet opgelost en werden verschillende architecten geconsulteerd, die evenwel tot dezelfde conclusie kwamen, namelijk dat de werken met hoogdringendheid uitgevoerd moesten worden. Een budget van 7700 fr. werd toegekend om aan de dringendste noden te verhelpen¹⁷⁷.

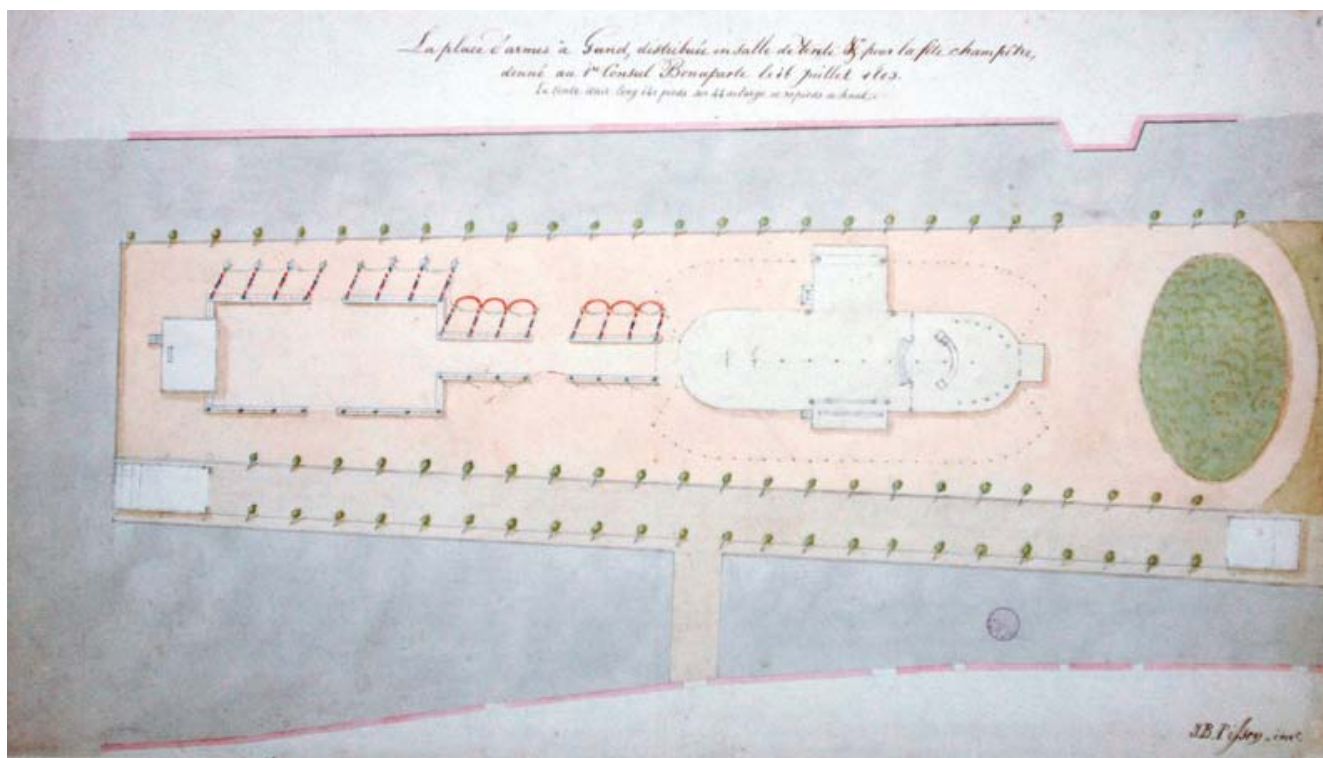

FIG. 71 J.B. Pisson, feestversiering met feesttent en podium voor een orkest op de Kouter ter gelegenheid van de ontvangst van Napoleon, ontwerp, 1803 (SAG, AG, L III/14).

J.B. Pisson, festive decoration on the Kouter with a marquee and a stage for the orchestra in honour of the reception of Napoleon; design, 1803 (SAG, AG, L III/14).

¹⁷³ SAG, reeks C 7: *Proces-verbalen*, nr. 1 (1800-1803), fol. 345.

¹⁷⁴ SAG, reeks F: *Stadsgebouwen*, nr. 22/1.

¹⁷⁵ S.n. 1803a, nr. 117. Zie ook De Busscher 1866.

¹⁷⁶ S.n. 1802-1803.

¹⁷⁷ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal*, nr. 21, fol. 428 v°, 498 v°.

FIG. 72 J.B. Pisson, ontwerp van de triomfboog voor de ontvangst van Napoleon in 1803 en 1810, beschilderd door François Triconie. Aquarel door J.B. de Noter (Casier 1924, pl. IV). *J.B. Pisson, design for a triumphal arch for the reception of Napoleon in 1803 and 1810, painted by François Triconie. Water colour by J.B. de Noter (Casier 1924, pl. IV).*

Tot de opdrachten van de stadsarchitect hoorde ook de heropbouw van **stadspoorten**, die in 1781 als gevolg van een decreet van de Oostenrijkse keizer Jozef II één na één afgebroken waren. De poorten werden sinds de Franse tijd terug opgebouwd om de octrooien op de binnenkomende goederen te kunnen innen. In tegenstelling tot hun indrukwekkende middeleeuwse voorgangers waren de poorten meer opgevat als eenvoudige hekwerken, waarbij enkele gebouwtjes voor het dienstdoende personeel voorzien waren.

De Brusselse poort, ook Keizerpoort genoemd, werd volgens de richtlijnen van Pisson in 1806 op een zo goedkoop mogelijke manier opgebouwd¹⁷⁸ (fig. 73). Volgens het bestek werden oude materialen hergebruikt, zoals de twee zware pijlers in hardsteen, die op maat werden gekapt en aangepast aan de nieuwe vormgeving. De afdekkende platen op de pijlers werden uit Ecaussinessteen vervaardigd. Het hekwerk, bestaande uit een reeks rechtopstaande hellebaarden of lansen en twee bekronende pijnappels werden uit ijzer, afkomstig uit Zweden, gemaakt. Het grote hek was bedoeld als doorgang voor rijtuigen, de twee kleinere hekkens waren voor de voetgangers. Men vertrouwde het werk toe aan Jean-Baptiste Vande Capelle, die het laagste bod deed voor 7425 fr. Een ontwerp voor een wachthuisje of *corps de garde* dateert van 1807, maar werd pas in 1809 volgens een andere versie door meester-steenkapper J.B. Voituron uitgevoerd¹⁷⁹. De gevel van het gebouwtje werd opgesmukt door een peristylum, bestaande uit vier zuilen van de Toscaanse orde, waarop een driehoekig fronton rustte. Het wachthuisje verdween in 1886.

De oude Kortrijkse poort, ook Petercellepoort genoemd, werd afgebroken in 1786. Een houten palissade met een doorgang verving voorlopig de oude poort. Aan deze stadspoort, die tot 1814 de naam Napoleonpoort droeg, werd meer aandacht besteed (fig. 74). Uit het beschrijvend bestek blijkt dat het lansvormige middelste hekwerk tussen twee lictorenbundels geplaatst werd¹⁸⁰. De twee kleinere hekkens voor de voetgangers waren verbonden met twee paviljoentjes, door Pisson bestempeld als *aubettes*, bestemd als onderkomen voor de octrooibediendes en de portier. Op de lictorenbundels, vervaardigd uit één stuk in hardsteen van Ecaussines of Feluy, waren twee platen aangebracht, *bannières* genoemd, waarop men inscripties kon aanbrengen. Daarboven prijken twee arenden als symbolen van het keizerrijk. De sculpturen werden uitgevoerd door de Gentse beeldhouwer Karel van Ophem (1777-1848)¹⁸¹. De twee paviljoenen werden zorgvuldig opgetrokken op een plint en enkele trappen van hardsteen. Het entablement van de Dorische orde bestond uit een fries met trigliefen en rozetten in Avesnessteen, terwijl de kroonlijst contrasterend in Ecaussinessteen uitgevoerd werd. De vierkante gebouwtjes werden afgedekt door een tentdak, met leien afkomstig van Namen. De constructie van het hekwerk gebeurde op dezelfde wijze als de Brusselse poort en werd uitgevoerd door de smid Glisener. De aannemer van de metselwerken, Martin Van Dijk, kreeg 11.700 fr. voor de uitvoering van dit werk. De Kortrijkse poort werd op 4 december 1808 feestelijk ingehuldigd.

¹⁷⁸ SAG, reeks F: *Stadseigendommen*, nr. 22/2.

¹⁷⁹ SAG, reeks F: *Stadseigendommen*, nr. 21/1; Claeys & Heins 1904, 27, pl. 5.

¹⁸⁰ SAG, reeks F: *Stadseigendommen*, nr. 22/2.

¹⁸¹ *Biographie nationale*, deel XVI, 222-223.

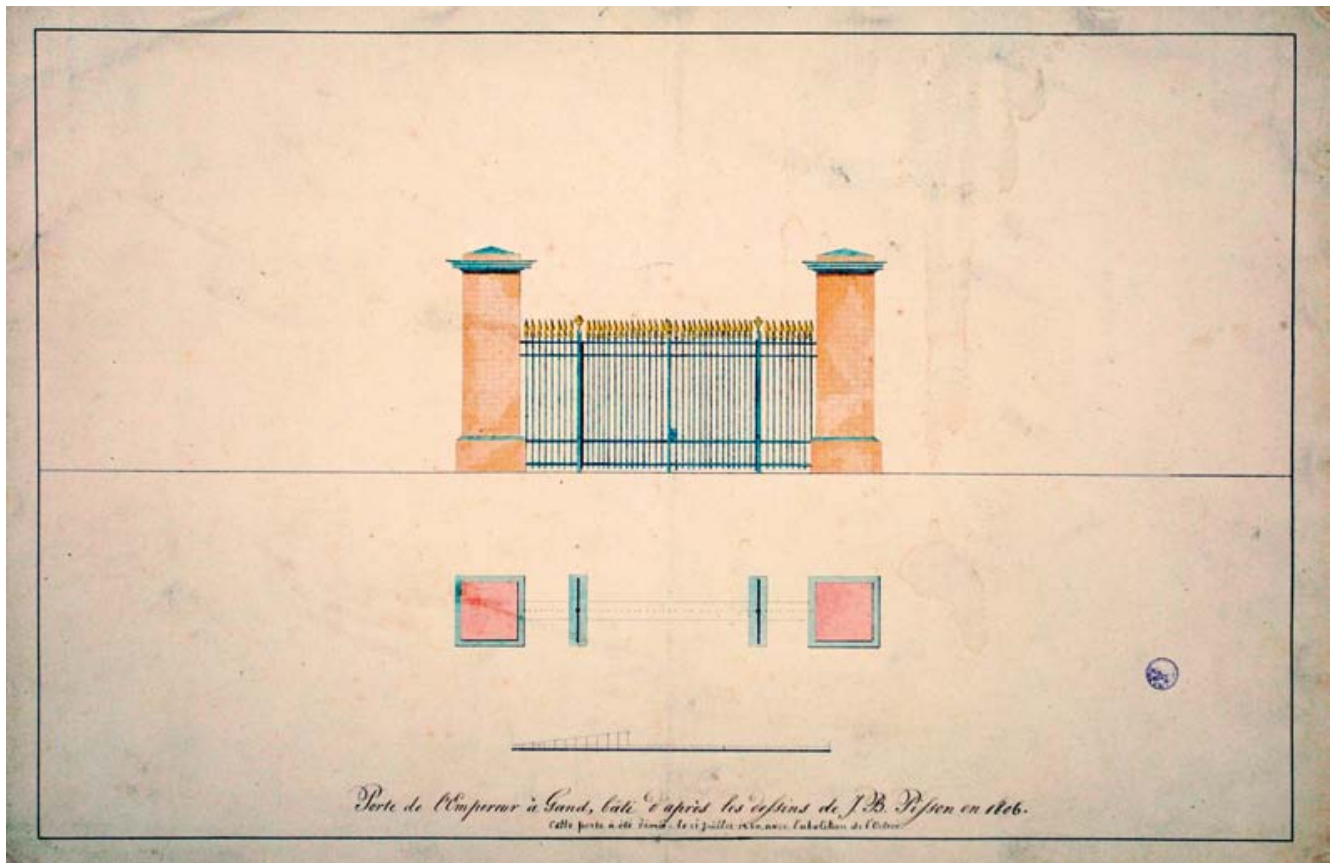

FIG. 73 J.B. Pisson, de Brusselse of Keizerpoort, 1806 (SAG, AG, L 140/11).

J.B. Pisson, the Brussels or Emperor Gate, 1806 (SAG, AG, L 140/11).

FIG. 74 J.B. Pisson, de Kortrijkse of Napoleonpoort, 1808. Het wachthuisje werd in 1809 toegevoegd door P.J. de Broe (Goetghebuer 1827, pl. 75).

J.B. Pisson, the Kortrijk or Napoleon Gate, 1808. The guard house was added in 1809 by P.J. de Broe (Goetghebuer 1827, pl. 75).

Bij de poort bouwde men in 1809 nog een wachthuis naar het ontwerp van P.J. de Broe, die Pisson toen opvolgde als stadsarchitect. Het klassiek geïnspireerde gebouwtje met fronton werd gekenmerkt door een peristylum van vier Dorische kolommen. In 1860 brak men het hekwerk af. De lictorenbundels met de arenden bleven evenwel bewaard en staan nu voor de ingang van een kasteeltje in Sint-Denijs-Westrem¹⁸². Het ensemble van poort en wachthuis werd in zijn tijd gunstig beoordeeld en gold als een karakteristiek voorbeeld van een empire stadspoort.

Voor de Antwerpse poort of Dampoort leverde Pisson nog een ontwerp voor een wachthuis in 1809¹⁸³. De gevel van het gebouwtje, opgetrokken op een rechthoekige plattegrond, bevatte drie grote deurvensters, waarvan de rondbogen rustten op muurpijlers met lijstkapiteel. De zijmuren waren in vlakke bossage uitgevoerd en versierd door een krans met pijlenbundel. Het wachthuis werd evenwel al afgebroken in 1829, toen op die plaats werken moesten uitgevoerd worden. Een nieuwe stadspoort werd in 1830 gebouwd naar het ontwerp van Louis Roelandt.

In 1860 verdwenen alle stadspoorten toen de octrooien werden afgeschaft.

Toen Pisson op 15 oktober 1802 benoemd werd tot architect-expert van openbare werken werd hij vrij snel geconfronteerd met het probleem van de vernieuwing en het onderhoud van de vele **bruggen** in het waterrijke Gent. Behalve de vaste bruggen werden verschillende bruggen uit de 18de en het begin van de 19de eeuw geconstrueerd als houten draaibruggen. Pisson leverde in een aantal gevallen het bestek en de bijbehorende tekeningen en hield toezicht op de constructie.

Het principe van dergelijke bruggen bestond uit het horizontaal bewegen van een draaibaar bovendeel rond een loodrecht geplaatste metalen spil, waardoor de vaargeul bevaarbaar werd. Voor het mechanisme gebruikte men metaal dat door het vele gebruik sterk onderhevig was aan slijtage, waardoor dergelijke bruggen na enkele decennia al aan vernieuwing toe waren¹⁸⁴.

Zo was in maart 1802 de Zuivelbrug aan de beurt. De nog in het Nederlands geschreven *conditien* werden ondertekend door burgemeester De Naeyer. Zowel de houten, stenen als ijzeren onderdelen, onder meer een nieuwe brugleuning, zouden vernieuwd worden. De laagste bieder was timmerman M. van Dijk, die het werk zou uitvoeren voor 6900 fr.¹⁸⁵. Enkele maanden later verschenen de pas benoemde experts Pisson en Reyniers ten tonele, die verschillende opmerkingen formuleerden in verband met de voorziene werken. Ze wezen onder meer op de slechte staat van het koperen wiel waarmee de brug gedraaid werd. Ook beklemtoonden ze in hun rapport dat de toestand niet alleen *compromitteert de soliditeyt der gemelde brugge, maar oock het publiek blootstelt aen ongelukken*. Ze adviseerden derhalve om een nieuw koperen wiel van dezelfde grootte en hetzelfde gewicht te laten vervaardigen. Uiteindelijk werd de beslissing genomen om *een nieuw ijzeren wiel door den burger Isette* (Charles Hysette) te laten gieten. Het oude koperen wiel dat veel gebreken vertoonde, bleef in het bezit van de stad. Een zestal jaren later bleek de brug nog steeds niet goed te functioneren en werden nieuwe werken uitgevoerd die zowel betrekking hadden op een verlenging van de brug als op een vernieuwd mechanisme¹⁸⁶.

Verontrust door de toestand van verschillende bruggen, waaronder de vermelde Zuivelbrug, trof het stadsbestuur maatregelen om verder onheil te voorkomen. Notaris Constantin Dhaese werd in juni 1804 belast met het opmaken van een onderhoudscontract met betrekking tot de talrijke bruggen van de stad¹⁸⁷. De aanneming omvatte niet minder dan 21 items, waaronder 17 bruggen en 4 *brise-glace et arbres flottantes* aan de vier stadspoorten. Vermoedelijk werden deze laatste gebruikt om ijsvorming of ijsschotsen tegen te houden. De bruggen waren grotendeels houten draaibruggen; de Minnemeersbrug werd een *pont-levis* en de Zuivelbrug een *pont à Cramilaire* genoemd. Het contract was voorzien voor de duur van drie jaar en werd ondertekend door de toenmalige burgemeester J. Delafaille. De aanneming gebeurde op het stadhuis in aanwezigheid van Pisson, die toen optrad als stadsarchitect en in deze functie hoofdopzichter van de werken was. Het onderhoud omvatte de uitvoering van alle herstellingen die de som van 600 fr. per object niet zouden overschrijden. Daaronder werden onder meer voorzien restauraties van het brugdek en leuningen, het installeren of demonteren van ijzerwerk, het schilderen van alle houten onderdelen eens per jaar enz. Een bestek werd opgemaakt aan de hand van de kosten voor onderdelen en arbeidsloon. Als laagste bieder voor de aanneming van dit contract kwam timmerman Jean Malys uit de bus. Als borg werd meester-metselaar Philippe van Damme voorgesteld.

Niettegenstaande de regeling van de onderhoudswerken waren ook uitgebreidere restauraties nodig of werden nieuwe bruggen gebouwd. In de processen-verbaal van de gemeenteraad werden herhaaldelijk de voorziene werken aan bruggen besproken, die niet zelden het leeuwendeel van de sommen voorzien voor openbare werken opslochten. Tijdens de gemeenteraad van 22 november, 1806 werd voor de vernieuwing van vier bruggen, namelijk de Recollettenbrug, de Zuivelbrug, de Rasphuisbrug en de Meulestedebrug, een som van 42.786,44 fr. voorzien¹⁸⁸ (fig. 75).

Op 25 mei 1807 maakte men het bestek en de voorwaarden voor de bouw van een nieuwe draaibrug aan de Lievegang op. Bestek en bijbehorend plan waren ondertekend door Pisson¹⁸⁹. De bestaande brug was veel te smal en kon bijgevolg enkel door voetgangers gebruikt worden. De nieuwe brug moest breed genoeg zijn om ook voertuigen door te laten. De afmetingen werden vastgelegd op 2,60 m breedte en 12,75 m lengte. Het bewegend deel had een lengte van 3,10 m. Het platform van de brug rustte op zeven heipalen, stevig verankerd door dwarsliggers en versterkt met ijzeren onderdelen. De brug werd gedraaid door middel van een ijzeren *crapaudine* of spil, die vastgemaakt was aan de houten en stenen onderdelen. Men verhoogde het niveau van de brug met 30 cm. Meester-timmerman Maximiliaan De Schepper voerde het werk uit voor 1999 fr.

Ook voor de reconstructie van de Rasphuisbrug leverde Pisson op 1 juli 1808 een uitgebreid bestek¹⁹⁰. De brug zou op dezelfde plaats als de vorige gemonteerd worden en was 18,85 m lang en 4 m breed. De constructie bestond in hoofdzaak uit vier zware liggers, die in twee verdeeld waren en verbonden door hoekse ijzers, *trait de Jupiter* genoemd. In de bijbehorende tekening is de draaispil duidelijk weergegeven.

182 BDEH 1983, 336-337, Adelaarsstraat, nr. 24.

183 SAG, *Atlas Goetghebuer*, L 17/15.

184 Laleman et al. 1987, 24-25; Zwiers 1908, 20-26, plaat 3.

185 SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. 51/3.

186 Laleman et al. 1987, 82.

187 SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. 64/1.

188 SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal gemeenteraad*, nr. 21, fol. 616-617, 685.

189 SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. 51/4.

190 SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. G 52/5.

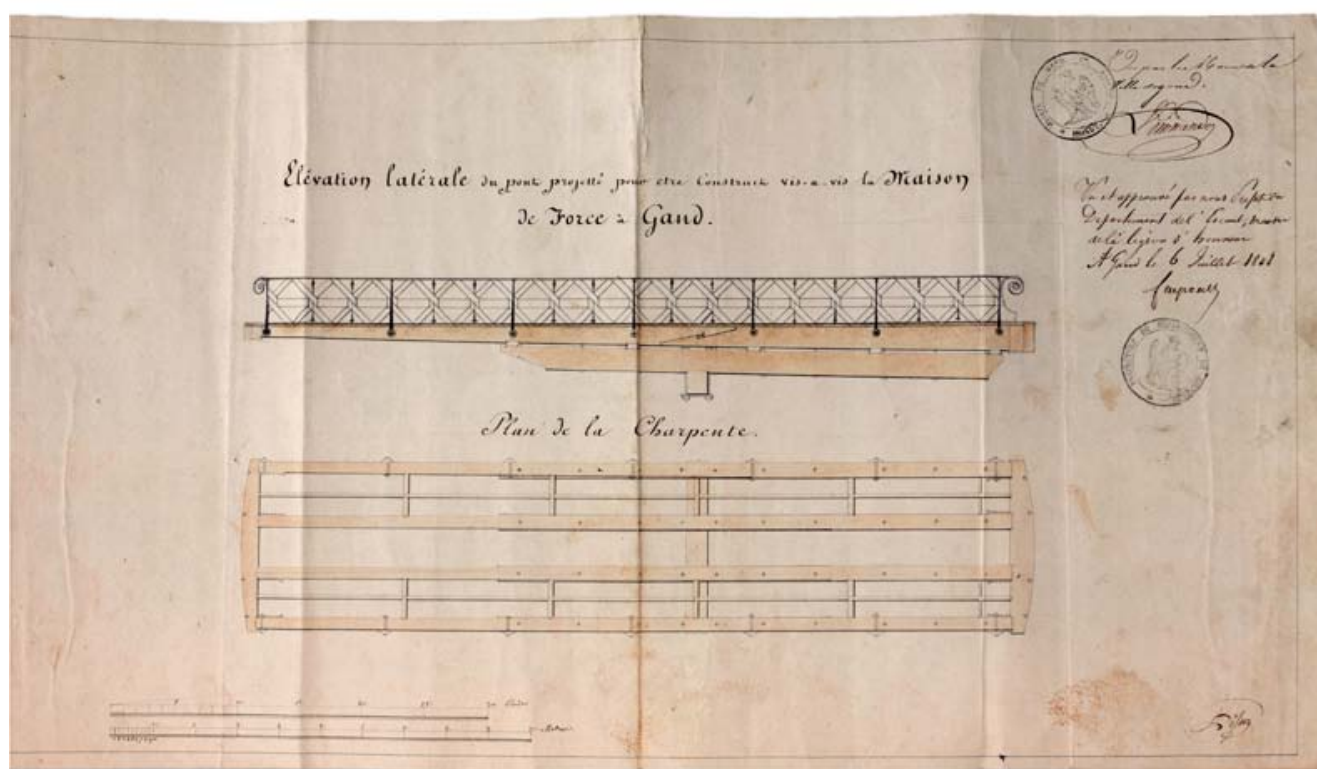

FIG. 75 J.B. Pisson, ontwerp voor de bouw van de Rasphuisbrug, 1808 (SAG, G 52/5).

J.B. Pisson, design for the construction of the Rasphuis bridge, 1808 (SAG, G 52/5).

In september 1808 werd met de reconstructie van de Recolletenbrug begonnen. Uit de beschrijving van de werken blijkt dat ook in dit geval Pisson toezicht hield op het verloop van de werken. In artikel 4 van het uitvoerige bestek wordt duidelijk gestipuleerd dat de stadsarchitect de gebruikte materialen moest goed- of afkeuren en daarbij zou nagaan of de uitvoering van het werk volgens de regels van de kunst verliep¹⁹¹. Deze brug was samengesteld uit vijf zware liggers, met een *équarissage* van 40/36 cm, in twee verdeeld en samengevoegd met hoekse ijzers. De eikenhouten liggers werden ondersteund door vijf lichtgebogen consoles, die met grote ijzeren bouten werden vastgemaakt. De draaispil werd geplaatst in een zware steen van Ecaussines. Voor de aanleg van een nieuw verlaagd platform gebruikte men Doornikse steen. De vernieuwde balustrade bestond uit 35 stijlen, die door diagonale roeden verbonden waren. Twee lantaarns werden voorzien voor de verlichting van de brug. Men verdeelde de uitvoering van dit werk in twee loten: enerzijds al het ijzerwerk, toegerekend aan slotenmaker Cornelis Puls voor 7898 fr., anderzijds het metsel- en timmerwerk uitgevoerd door metser en architect Pierre Buels voor 9500 fr.¹⁹².

Deze voorbeelden van bruggenbouw tonen aan dat Pisson meer en meer evolueerde naar het ontwerpen van technische constructies, waarbij zijn ervaring als timmerman zeer nuttig bleek te zijn.

De aanleg van **kaaien**, die noodzakelijk waren voor de toegankelijkheid van de stad door scheepslui en handelaars, bleek even-

eens een hoofdbekommernis te zijn van het stadsbestuur. In het al geciteerde proces-verbaal van de gemeenteraad van 18 mei 1807 werd een grote som van 59.347,36 fr. voorzien om drie kaaien aan te leggen, nl. aan het Meerhem, de Achterleie en de Koepoort. Vooral de heraanleg van laatstgenoemde kaai was dringend, vermits deze kaai door zijn zeer voordelige ligging steeds gebruikt kon worden tijdens herstellingen aan andere kaaien (fig. 76).

Het beschrijvend bestek dateert van 1 juni 1808 en werd opgemaakt door Pisson¹⁹³. De lengte van de kaai bedroeg 80 m, de hoogte 4,5 m. De lichte helling van de kaaimuren werd berekend op een tiende van de hoogte. Men bouwde de funderingen op 152 heipalen, die als ondersteuning voor 14 zware rondbogen dienden. Twee trappen van telkens 16 treden met een lengte van 2 m, onderbroken door twee bordessen, werden in de kaaimuren aangebracht. De afbraakwerken van de oude kaai waren op kosten van de aannemer. Als materialen voorzag Pisson eikenhout voor de houten onderdelen, Rupelmondse platte steen voor de bogen en Doornikse steen of hardsteen uit de groeve van Ecaussines voor de bekleding van de kaai, de trappen en bordessen. Het ijzerwerk werd in Zweeds ijzer van de beste kwaliteit uitgevoerd. De hele onderneming moest in drie maanden afgewerkt zijn.

Voor de aanbesteding verschenen twee gegadigden: enerzijds meester-steenhouwer Joseph Lefran die 12.478 fr. bood, en meester-metselaar Emmanuel Migom die 12.719 fr. had geboden. Door een bijzondere bepaling in het lastenboek werd door de burgemeester de voorkeur gegeven aan Migom, die zijn aanbod verminderde tot het laagste bod.

191 SAG, reeks G: Openbare werken, nr. 57/1.

192 Laleman et al. 1987, 42-43.

193 SAG, reeks G: Openbare werken, nr. 67.

FIG. 76 De Koepoortkaai aan de Nederschelde, uitgevoerd onder leiding van Pisson in 1808, aquarel door J.J. Wijnants (SAG, AG, W.85).
The Koepoort quay along de Nederscheldt, executed under the direction of Pisson in 1808; water colour by J.J. Wijnants (SAG, AG, W.85).

Nog andere kaaien werden toen aangelegd, onder meer aan het Pas, waarvoor stadsarchitect Pisson eveneens het bestek opmaakte. De uitvoering van het werk werd in dit geval toegewezen aan Jean-Baptiste van de Capelle voor de som van 18.899 fr.

Een belangrijke taak voor de stedelijke overheid was de watervoorziening. Op de gemeenteraad van 22 november 1806 werd veel aandacht besteed aan het voorzien van openbare **pompen**, die aan de eerste levensbehoeften van de bevolking tegemoetkwamen¹⁹⁴. Een goed bestuur zorgde voor de noodzakelijke voorzieningen in verschillende gedeelten van de stad.

In 1807 maakte Pisson een ontwerp voor een grote waterput op de Groentenmarkt¹⁹⁵ (fig. 77). De ronde put had een diameter van 3,50 m en een hoogte van 6 m. Het metselwerk werd uitgevoerd in natuursteen en baksteen van Rupelmonde. De cirkelvormige opening werd afgedekt door twee gewelven, de ene in baksteen, de andere in natuursteen. De pomp werd pas in 1812 bovengronds afgewerkt volgens de richtlijnen van de toenmalige stadsarchitect P.J. De Broe. De uitvoering vertrouwde men toe aan J.B. van de Capelle voor 8449 fr.

In 1808-1809 maakte Pisson ook het bestek en de borderellen voor twee pompen aan de *Spriete*, gelegen aan de Nederkouter (fig. 78). De pompen stonden op de plaats waar eertijds de schandpaal van het gerecht van de St.-Pietersabdij gelegen was.

Veel zorg werd ook besteed aan **aquaducten**, leidingen die water aan- en afvoerden. Vooral door de vele fabrieken en ververijen was het noodzakelijk om de leidingen in goede staat te houden. Regelmatig werden dan ook grote sommen geld voorzien om de nodige werken te kunnen uitvoeren¹⁹⁶.

In een buitengewone zitting van de gemeenteraad van 22 november 1806 werd veel aandacht gewijd aan de **bestrating**, waarvoor men toen 19.800 fr. voorzag¹⁹⁷. Daarbij werd opgemerkt dat vele straten in Gent nog niet geplaveid waren. Vooral voor de straten waar dagloners woonden, achtte men dergelijke werken overbodig. Maar vermits vele fabrieken en manufacturen ook in deze buurten gevestigd werden, waardoor ook het verkeer toenam, kon men de bestrating niet langer uitstellen.

Ook voor dit aspect van de openbare werken speelde de stadsarchitect zijn rol als hoofdopzichter. Zo werden in 1808 verschillende straten geplaveid, waaronder de Korte Ridderstraat, de Huurdochtersstraat, de St.-Jansstraat en de Paddenhoek. J.B. van de Capelle, die al herhaaldelijk als aannemer voor de stad was opgetreden, voerde de werken uit.

Van 19 mei 1809 dateert een rapport waaruit blijkt dat Pisson streng optrad tegen misbruiken die tijdens de uitvoering van de werken werden vastgesteld¹⁹⁸. De aannemer had zich niet gehouden aan de afgesproken hoeveelheid zand voor de ophoging

¹⁹⁴ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal*, nr. 21, fol. 621-622.

¹⁹⁵ SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. 85/1.

¹⁹⁶ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal*, nr. 21, fol. 607.

¹⁹⁷ SAG, reeks C 11: *Processen-verbaal*, nr. 21, fol. 615-616.

¹⁹⁸ SAG, reeks G: *Openbare werken*, nr. 9/4.

van de straten. In plaats van zand had hij allerlei aarde en afbraakmateriaal gebruikt dat onder meer afkomstig was van acht oude waterleidingen. Zorgvuldig werd uitgerekend hoeveel in mindering gebracht moest worden, wat neerkwam op ongeveer

een derde van het geleverde materiaal. De winst voor de aan-
nemer werd daardoor sterk verminderd. Pissons tussenkomst
in dergelijke praktijken werd hem niet in dank afgenomen, wat
later nog zal blijken.

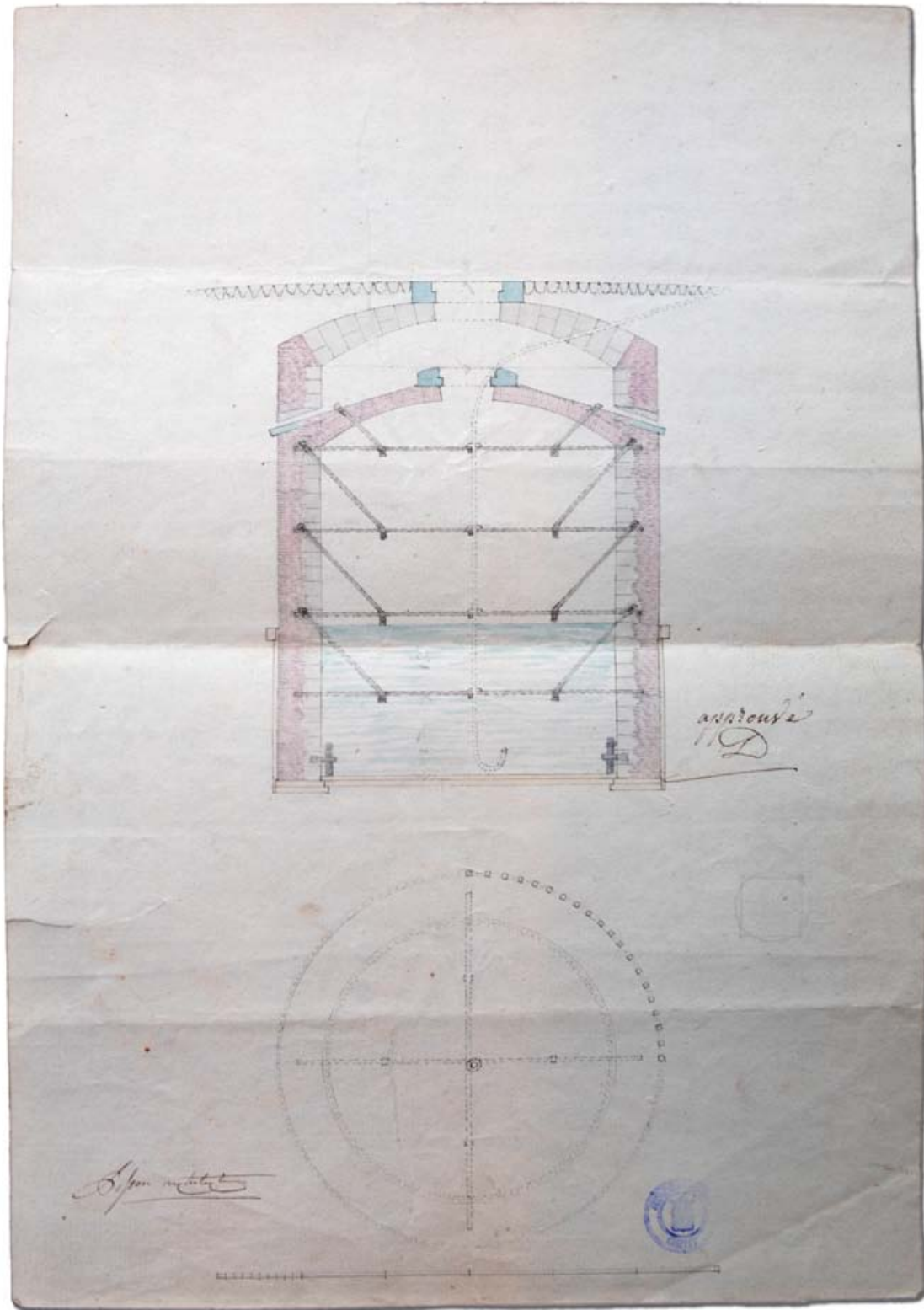

FIG. 77 J.B. Pisson, ontwerp voor de waterput van de Groentenmarkt, 1807 (SAG, G 85/1).
J.B. Pisson, design for the well on the Groentenmarkt, 1807 (SAG, G 85/1).

Als architect-expert was Pisson, samen met Reyniers, verantwoordelijk voor het onderzoek van de **bouwaanvragen**. Aanvragen voor vernieuwing of verbouwing van gevels waren in Gent sinds de 17de eeuw verplicht. Subsidies werden toegekend aan gevels die het uitzicht van de stad verfraaiden. Voor elke bouw-aanvraag werd een plaatsbezoek geregeld, meestal in aanwezigheid van twee schepenen en de twee erfscheiders van de stad¹⁹⁹. Sinds 1796, na de afschaffing van het ancien regime, werden de oude bouwaanvragen vervangen door de moderne bouwvergunningen, die in essentie weinig verschilden van de oude regeling. Ook in dit geval werd de aanvraag gericht aan het stadsbestuur, in casu de burgemeester. De bouw-aanvraag werd geschreven door een procureur en was in vele gevallen begeleid door een geveltekening²⁰⁰. De twee experts gingen ter plaatse en maak-

ten een verslag op van hun bevindingen. Soms was dit verslag, geschreven in de marge van de aanvraag, vrij kort. In sommige andere gevallen werden uitvoerige bedenkingen geformuleerd en werden eventueel verbeteringen voorgesteld of werd het plan afgekeurd.

Uit het onderzoek van de bouwaanvragen in de periode van 1802 tot 1809, blijkt dat 418 bouwaanvragen door Pisson, met of zonder Reyniers, geadviseerd en ondertekend werden. Het aantal aanvragen verschilde sterk van jaar tot jaar: zo werden van 1803 tot 1805 niet minder dan 326 verslagen opgemaakt. De jaren daarna, van 1806 tot 1809 verstrekte Pisson maar 71 adviezen.

De opmerkingen hadden niet zelden betrekking op de symmetrische gevelopbouw, die als een belangrijke voorwaarde voor een geslaagde nieuwbouw of verbouwing gold.

Een bouw-aanvraag uit 1804 door de weduwe Duwazier om de façade van haar eigendom op de Kouter te veranderen, illustreert dit²⁰¹. De experts stelden vast dat het plan op geen enkele wijze aangepast was aan de twee aangrenzende huizen. Voor de verfraaiing van de stad en vooral van de openbare pleinen zoals de Kouter was het noodzakelijk dat de gevels opgetrokken werden *dans un ordre symétrique*. In dit geval was deze opdracht gemakkelijk op te lossen, omdat de twee eigendommen die verbouwd werden aan dezelfde eigenares toebehoorden. Opmerkelijk is verder dat in het bouw-dossier verwezen wordt naar Pisson,

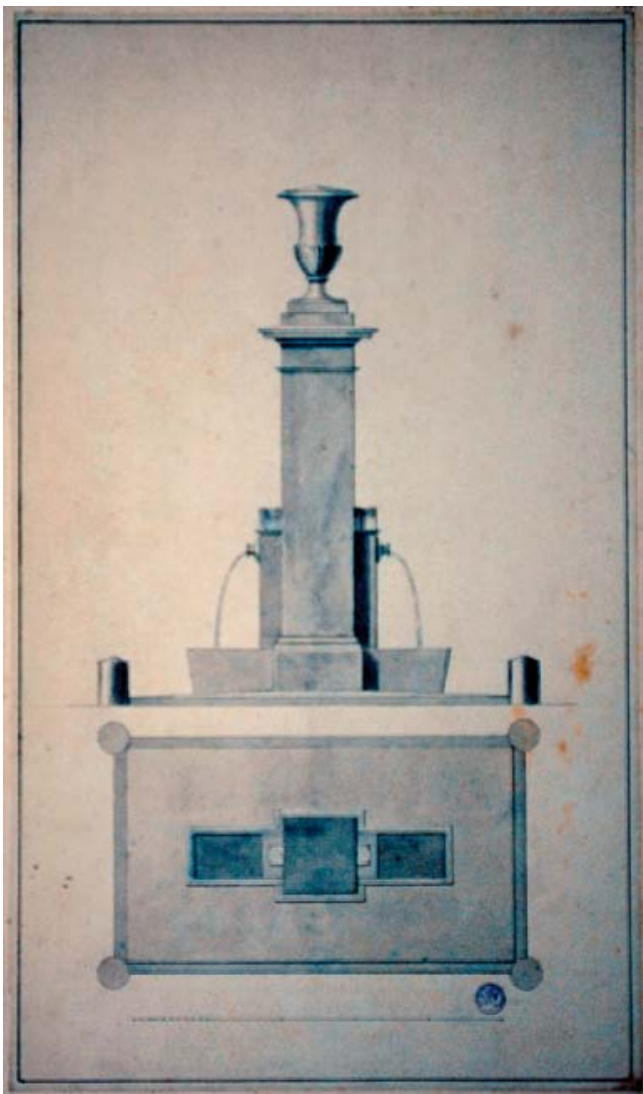

FIG. 78 J.B. Pisson, Nederkouker, pomp aan de Spriete, 1808-1809 (SAG, AG, L 38/11).

J.B. Pisson, Nederkouker, pomp on de Spriete, 1808-1809 (SAG, AG, L 38/11).

FIG. 79 St.-Baafskathedraal, bouw-aanvraag voor de verandering van een zijportaal, 1803 (SAG, G 12/1090).

St.-Baafs Cathedral, planning application for alterations to a side portal, 1803 (SAG, G 12/1090).

¹⁹⁹ Decavele 1978,3.

²⁰⁰ SAG, reeks G 12: *Moderne bouwaanvragen*.

²⁰¹ SAG, reeks G 12: *Moderne bouwaanvragen*, nr. 65.

die door de eigenares gevraagd was als raadgever voor de distributie of ruimteverdeling van haar huis. De weduwe Duwazier richtte zich vervolgens tot prefect Faipoult om haar probleem op te lossen. Hij trad evenwel de zienswijze van de burgemeester en zijn experts bij en schreef in een brief *qu'il conviendrait de faire des changements au plan pour y mettre de l'ensemble et de la régularité*. Faipoult ging zelfs zover om voor te stellen aan de burgemeester een reglement uit te vaardigen, waarbij de huisgevels volgens *une symétrie régulière* zouden gebouwd worden. Het voorstel werd evenwel niet gevolgd. Het nieuwe bouwproject voor het herenhuis Duwazier werd op 16 juni 1804, met nog enkele opmerkingen, goedgekeurd.

Behalve de hoogte van de nieuw te bouwen huizen en de kornissen, besteedden Pisson en zijn collega Reyniers ook veel aandacht aan het respecteren van de rooilijnen. Uitsprongen voor hinderlijke trappen werden zoveel mogelijk beperkt²⁰².

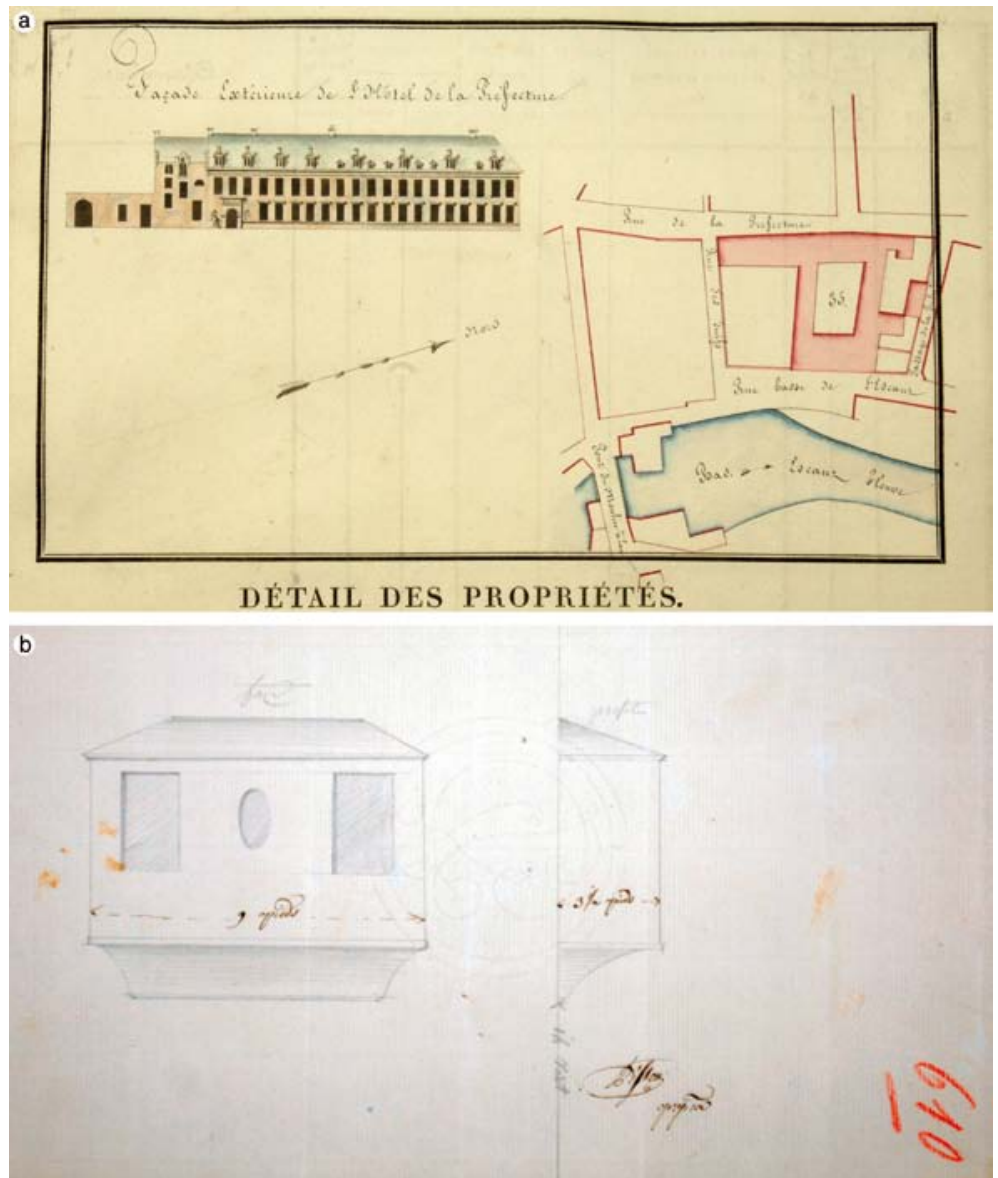
Aanvragen voor de verandering van ingangspartijen, koetspoorten en portalen zijn betrekkelijk frequent. De kerkfabriek van St.-Baafs bijvoorbeeld, vroeg en verkreeg in 1803 de toelating om een zijingang naast het hoofdportaal te mogen veranderen volgens het bijgevoegde ontwerp in classicistische stijl²⁰³ (fig. 79). Uit de bouwaanvragen blijkt verder dat Pisson zelf optrad als procureur voor prefect Faipoult, die toelating vroeg om enkele werken aan het gouvernementshuis te mogen uitvoeren (fig. 80). De werken hadden onder meer betrekking op de bouw van een uitspringende erker van 9 voet breed en een nieuwe deur naast de koetspoort, bestemd voor de lijfwachten²⁰⁴. Burgemeester De Naeyer ondertekende de toelating. Ook in latere jaren werden nog herhaaldelijk onderhoudswerken uitgevoerd aan de prefectuur, die steeds onder de leiding stonden van Pisson. Hij kende zichzelf de titel toe van *architecte particulier de Mr. Le Préfet*²⁰⁵.

FIG. 80 a) Gouvernementsgebouw in de Franse tijd, tekening bij het kadastraal plan uit Atlas Napoleon (BUG, HS. 3066, 2, fol. 24).

b) J.B. Pisson, Gouvernementsgebouw, aanvraag voor de uitvoering van enkele veranderingen, onder meer een erker (SAG, G 12/610).

a) *Governmental building during the French period; drawing accompanying the cadastral plan from the Napoleon Atlas (BUG, HS. 3066, 2, fol. 24).*

b) *J.B. Pisson, Governmental building, planning application for a number of alterations such as an oriel (SAG, G 12/610).*

²⁰² SAG, G 12: *Moderne bouwaanvragen*: nr. 357: Walmeire; nr. 907: St.-Pietersnieuwstraat, e.a.

²⁰³ SAG, G 12: *Moderne bouwaanvragen*: nr. 1090: St.-Baafsplein.

²⁰⁴ SAG, G 12: *Moderne bouwaanvragen*, nr. 610: Gouvernementstraat.

²⁰⁵ RAG, FS, nr. 3721.

Werken aan de verkochte kloosters zijn eveneens in de bouw-aanvragen terug te vinden. Het klooster van de dominicanen in Onderbergen, nu gebruikt door de Universiteit Gent, werd toen op verschillende tijdstippen verbouwd (fig. 81). In 1803 en 1804 werden aanvragen voor veranderingen gericht aan de burgemeester door architect P.D. Velleman²⁰⁶. Zijn voorstellen hadden onder meer betrekking op een trapgevel en op een gevel waarvan hij de vensteropeningen wou veranderen. De opmerkingen van de twee experts hadden betrekking op de onregelmatigheden van het gebouw en van de voorstellen *contraire à l'embellissement de la ville*. Zij stelden voor om overzichtstekeningen te maken die een goed beeld brachten van de veranderingen *dans un bon stile d'architecture*. Van de gevel maakte Velleman inderdaad de gevraagde, aangepaste tekening, die met de nodige correcties, de goedkeuring wegdroeg van Pisson en Reyniers.

De controle van de bouwaanvragen nam ongetwijfeld heel wat tijd in beslag. Voor Pisson zal deze opdracht, naast zijn vele andere bezigheden, zeer intensief geweest zijn.

De aankoop en herbestemming van de **nationale goederen** die toebehoorden aan religieuze gemeenschappen, ambachten en uitgeweken edellieden bleef doorgaan tot 1821.

Pisson werd herhaaldelijk betrokken bij de verkoop door opmetingen te maken of te controleren en door de waarde te bepalen van de in beslag genomen goederen. De plannen werden door hem gesigneerd en gedateerd met de vermelding: *Certifié par nous expert à l'Estimation des Batiments Nationaux* of kortweg: *Certifié véritable*. Een groot deel van de schattingen werd in Gent verricht, maar ook in Oudenaarde ging Pisson aan de slag,

waar hij op 9 november 1804 het plaatselijke Recollettenklooster *en état de ruine* schatte op 7200 fr. in kapitaal²⁰⁷.

In Gent verkocht men ook de eigendommen die toebehoorden aan het ambacht van de vrije schippers als nationaal goed. In het vooruitzicht van de verkoop maakte Pisson in opdracht van prefect Faipoult twee opmetingen, gedateerd op 12 Prairial, an XI (1 juni 1803) (fig. 82). Het eerste plan geeft duidelijke aanwijzingen over de samenstelling van de eigendommen met vermelding van de kapel, de bewoners van de drie huizen en de aangrenzende percelen. Het tweede plan toont enkel de plattegrond van het geheel, zonder bijkomende aanduidingen²⁰⁸. De verkoop greep plaats op 10 Prairial, an XII (30 mei 1804).

Voor zijn werk als schatter en tekenaar kreeg Pisson een vergoeding van 105 fr. voor drie dagen werk. Voor andere schattingen was het gewone tarief 15 fr. per dag.

In 1803 tekende hij ook het plan voor de aanpassing van het gelijkvloers van de cisterciënzerinnenabdij Terhagen in de Molenaarstraat (fig. 83-84) met de bedoeling daar een liefdadigheidsatelier in de richten²⁰⁹. Enkele jaren later, in 1805, werden de gebouwen toegewezen aan de Zusters van Liefde, die er een doofstommengesticht vestigden.

Pisson trad daarnaast herhaaldelijk op als tussenpersoon voor de aankoop van nationale goederen op de veilingen. Zo kocht hij bij voorbeeld, samen met zijn vaste kompanen Jean Vandenberghen, herbergier en adjunct van de burgemeester, en Charles Manilius, bureauoverste van het departementsbeheer, voor 3200 fr. een huis in de Holstraat, eigendom van de Urselinen, voor een zekere Jean Wallemacq, bediende van het militair hospitaal. Voor Albert Van Aken, zoon van zijn cliënte de weduwe Van Aken, kocht hij een aantal gronden met fortificaties en versterkingen in Philippine²¹⁰.

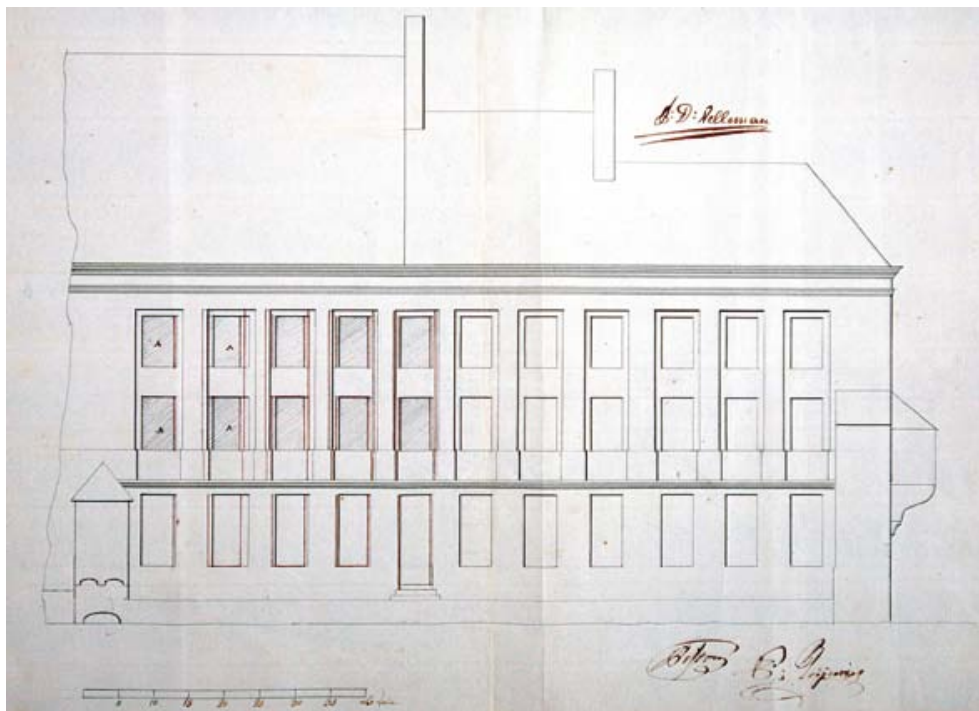

FIG. 81 Dominikanenklooster, bouwaanvraag voor de aanpassing van de gevel door P.D. Velleman, goedgekeurd door de experts Pisson en Reyniers, 1804 (SAG G 12/1267). *Dominican monastery, planning application for adaptations to the façade by P.D. Velleman, approved by the experts Pisson and Reyniers, 1804 (SAG G 12/1267).*

²⁰⁶ SAG, G 12: *Moderne bouwaanvragen*, nr. 1267: Onderbergen.

²⁰⁷ RAG, FS, *Vente Biens nationaux*, nr. 5919.

²⁰⁸ RAG, FS, *Idem*, nr. 5918; Vandermeersch 1850, 55-56.

²⁰⁹ Vandermeersch 1850, 71-72.

²¹⁰ RAG, FS, *Vente Biens nationaux*, nrs. 5919-5920.

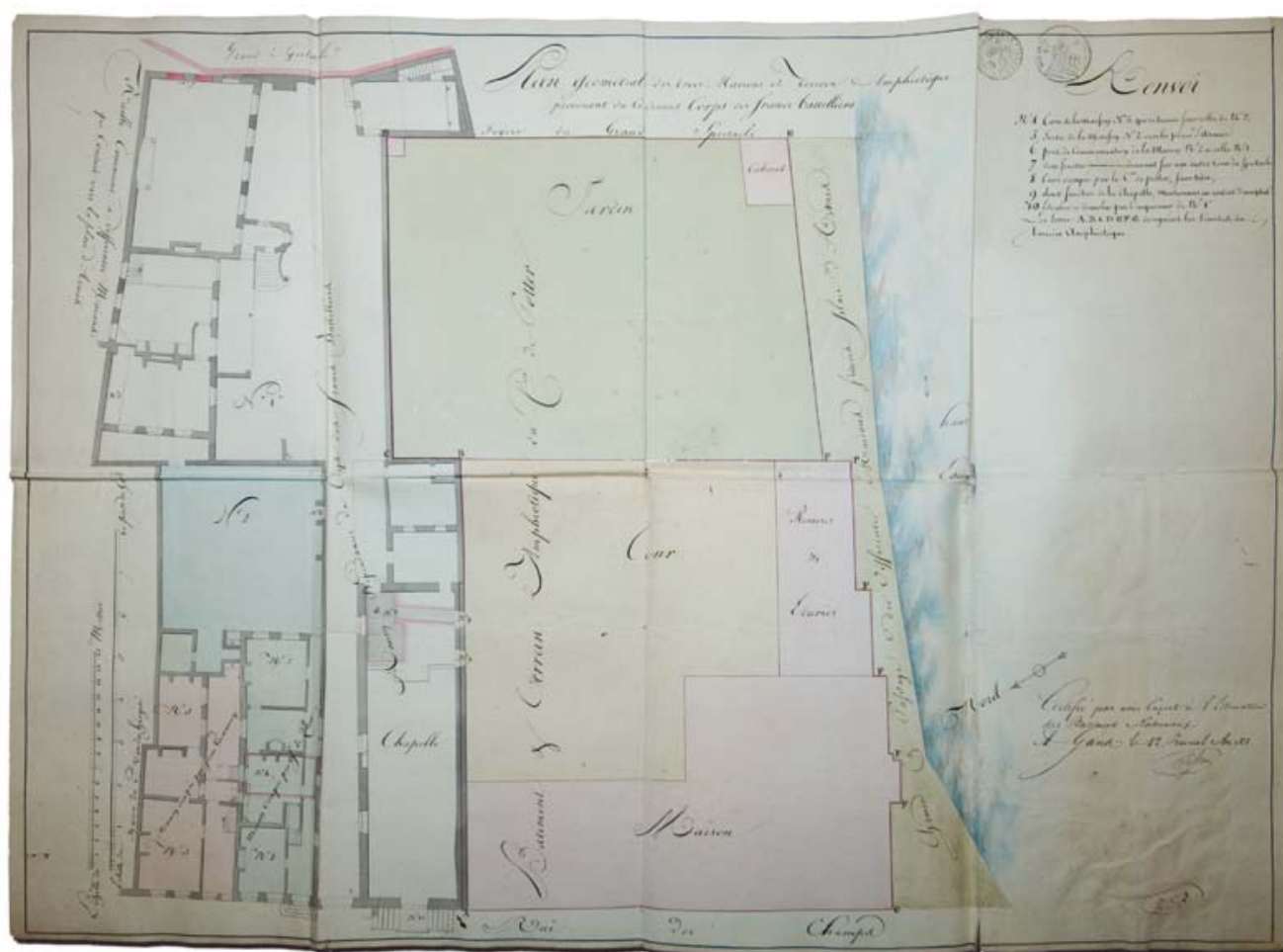

FIG. 82 Vrije Schippersambacht, opmeting van hun eigendommen door Pisson (RAG, FS, Vente Biens Nationaux, nr. 5918).

The Vrije Schippersambacht, the powerful Ghent bargees' guild; Pisson's measurements of their possessions (RAG, FS, Vente Biens Nationaux, No 5918).

FIG. 83 Cisterciënzerinnenabdij Terhagen, Molenaarstraat: toestand in de 17de eeuw, aquarel door J.J. Wijnants (SAG, AG, w 17).

Terhagen Abbey, of the Cistercian nuns, on the Molenstraat in its 17th-century state; water colour by J.J. Wijnants (SAG, AG, w 17).

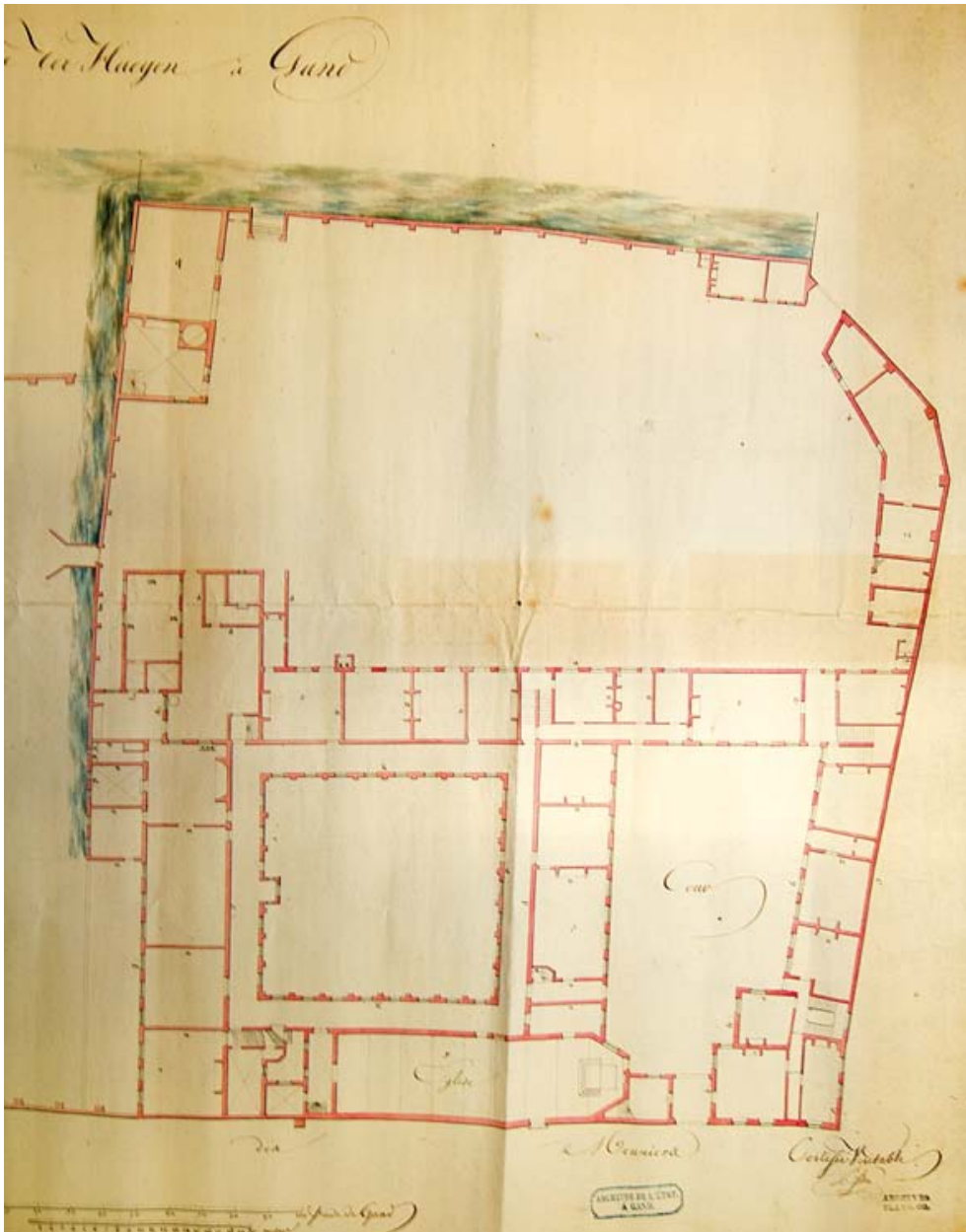

FIG. 84 Cisterciënzerinnenabdij Terhagen, Molenaarstraat: opmeting van het gelijkvloers door Pisson (RAG, Kaarten en plannen, nr. 235).

Terhagen Abbey, of the Cistercian nuns, on the Molenstraat: ground floor measurements by Pisson (RAG, maps and plans, No 235).

Maar weldra werd de aankoop van nationale goederen ook voor hem een aantrekkelijke geldbelegging. Ongetwijfeld werd hij hierbij gestimuleerd door zijn omgeving. Zijn schoonbroer Jean-Louis Van Melle en zijn vriend Emmanuel Piers behoorden tot de kopers van zwart goed. Ook een aantal van zijn opdrachtgevers waren sterk geïnteresseerd in het verwerven van gronden en gebouwen die hadden toebehoord aan kloosters en ambachten. Zo kochten de weduwe Van Aken en zonen niet minder dan 30 artikels met een totale oppervlakte van 195 ha. Verder lieten ook de adellijke heren Philippe Vilain XIII en Eugène van Hoobrouck zich niet onbetuigd en kochten ze respectievelijk 26 ha en 45 ha gronden. Emmanuel-Joseph Papeleu, adjunct van de burgemeester, kocht 54 ha. De familie Massez en de weduwe van François Lammens, die allemaal huizen bewoonden gebouwd door Pisson, behoorden eveneens tot de grote kopers.

Pisson zelf verwierf volgens het onderzoek van J. Lambert, 24 ha, verdeeld over 9 artikelen²¹¹. Meestal kocht hij samen met enkele anderen een stuk zwart goed dat hem interessant leek. Zo ook werd op 15 juni 1803 het kloostergebouw en de tuin van de Annonciaden, groot 91 a 49 ca, en gevestigd in de Stoppelstraat, verkocht voor 14.600 fr. Behalve Pisson werden ook Jean Vandenberghe, Charles Manilius en Constantin d'Haese, notaris, mede-eigenaars van dit goed²¹².

De eigendommen van het smedenambacht in de Geldmunt werden op 28 december 1804 verkocht (fig. 85). De kapel van St.-Elooi uit de 14de eeuw werd voor 3025 fr. eigendom van Pisson, Vandenberghe en Manilius. Het woonhuis ernaast werd gekocht door de bewoner Roelandt voor 2250 fr.

Op dezelfde veiling kocht Pisson samen met zijn twee metgezellen verschillende huizen die hadden toebehoord aan het

²¹¹ Lambert 1960, 200.

²¹² RAG, FS, Vente des Biens nationaux, Table chronologique, vol. 6000, nr. 326.

Spaans hospitaal dat in de tweede helft van de 16de eeuw door de Spanjaarden opgericht was aan de Kalvermarkt. Een huis met afhankelijkheden in de St.-Jacobsnieuwstraat, eigendom van het Ursulinenklooster, werd gekocht voor 3625 fr.²¹³.

Veel later, op 8 oktober 1809 werd Pisson ook eigenaar van een stuk grond dat toebehoord had aan de Baudeloo-abdij en gelegen was in Zuiddorpe²¹⁴.

Minder duidelijk is de rol die Pisson speelde bij de verkoop van gronden waarop de katoenspinnerij Van Hove werd opgericht. Een summiere nota in Atlas Goetghebuer bij een plattegrond geeft op dit vlak weinig informatie. Sinds 1849 werd het fabrieksgebouw uitgebreid en nog later omgevormd tot magazijnen van de Union Cotonnière. In 1959 kregen de gebouwen een nieuwe functie als Rectoraat van de Universiteit Gent.

Door een aantal van zijn tijdgenoten werden deze aankopen van zwart goed, waarmee hij zijn fortuin vergrootte, niet geapprecieerd. Mogelijk werden latere critici bij het beoordelen van zijn werk beïnvloed door deze feiten.

Pisson werd ook verder betrokken bij het realiseren van nieuwe bestemmingen voor de overgebleven kerkelijke gebouwen.

De **St.-Pieterskerk en -abdij** bleven gespaard van vernieling of verkoop door de Franse bezetters (fig. 86). Charles van Hulthem had al vroeg een voorstel gedaan om de kerk te gebruiken als onderkomen voor het nog op te richten Museum van het Schelde-departement. Voorlopig waren de kunstwerken immers opgestapeld in de centrale school, wat zeker geen ideale oplossing was. In 1798 besliste men dat het grootste deel van de kunstvoorwerpen uit de verschillende kloosters overgebracht zou worden naar het nieuwe museum in de St.-Pieterskerk²¹⁵. Prefect Faipoult deelde enkele jaren later, in een besluit van 24 Brumaire, an 11 (15 november 1802), de naam van de museumdirecteur mee: Charles Van Poucke. Het museum werd geopend op 22 november 1802. Aangezien de kerk in het jaar XI, als gevolg van het Concordaat met Pius VII, teruggegeven werd aan de katholieken besliste Faipoult dat het koorgedeelte voor de eredienst zou gebruikt worden, terwijl de benedenkerk verder als museum zou functioneren²¹⁶.

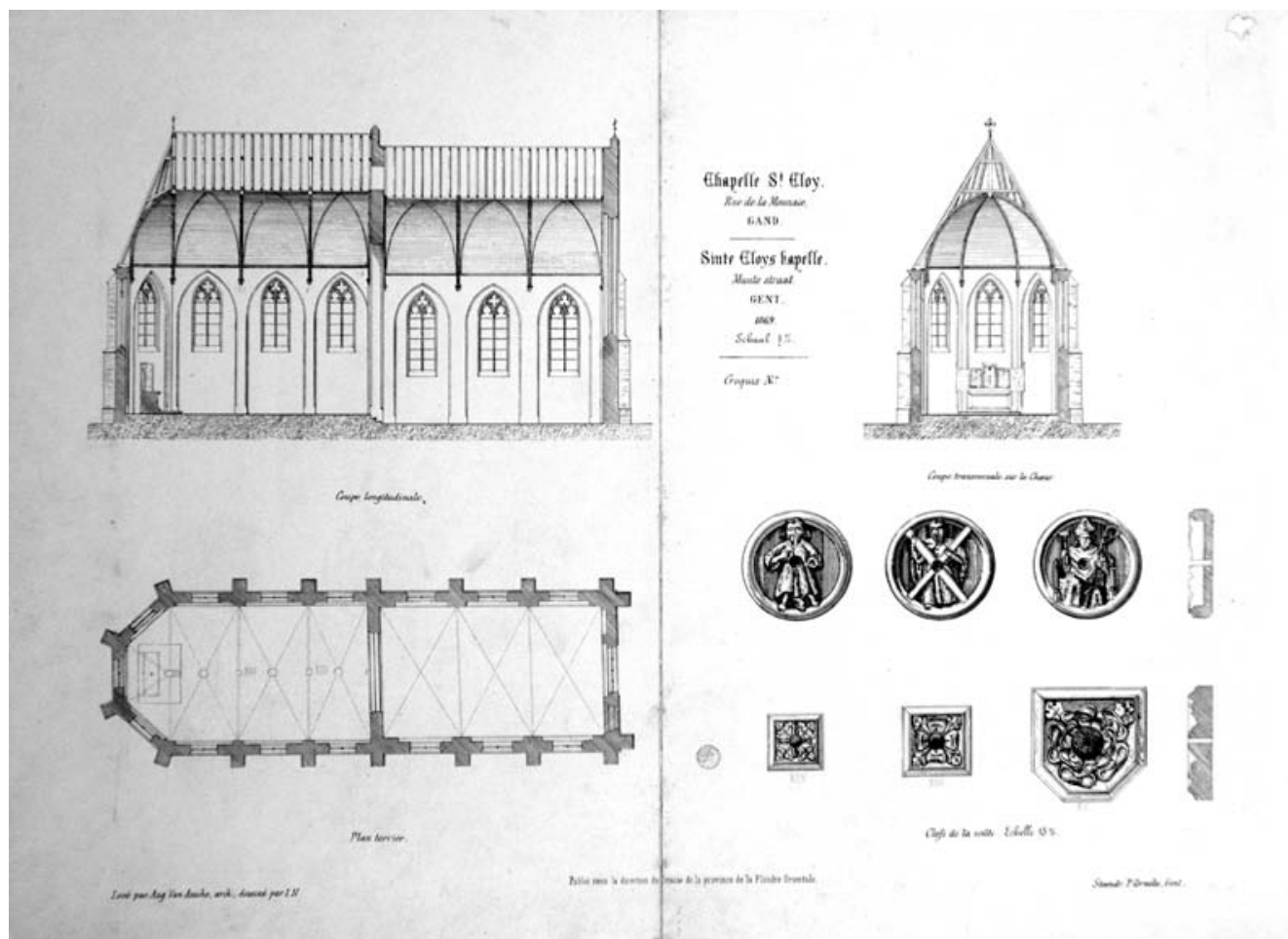

FIG. 85 Smedenambacht, kapel, Geldmunt, gekocht in 1804 door Pisson, Vandenberghen en Manilius, afgebroken in 1873 (Opmeting August van Assche).

The chapel of the Blacksmiths' Guild on the Geldmunt; purchased by Pisson in 1804; Vandenberghen and Manilius, demolished in 1873 (measurements by August van Assche).

²¹³ RAG, *Idem*, vol. 6003, nrs. 6530, 6531, 6534, 6536.

²¹⁴ RAG, *Idem*, vol 6004, nr. 9136.

²¹⁵ S.n. 1802b. Zie ook Piot 1883.

²¹⁶ *Messenger des sciences historiques*, 1876, deel 50, 202-204; Variétés.

Door een muur zouden de twee delen van elkaar gescheiden worden. Stadsarchitect Pisson werd belast met het opmaken van een bestek; het dateert van 23 Thermidor, an XI (11 augustus 1803). Uit de beschrijving van de werken blijkt dat tussen de marmeren zuilen die de toegang vormden tot het koor een muur van 4 m breed en 5 m hoog en één baksteen dik werd opgetrokken. De vier portieken, die de toegang vormden tot de zijkoren, werden eveneens dichtgemetseld. De muren werden aan beide zijden bepleisterd met bruine mortel en vervolgens beschilderd met minerale verf. De kostprijs voor deze ingreep raamde men op 301,60 fr.

In de in de voetnoot vermelde *Notice* werden zowel de plaats van de kunstwerken in de kerk als een korte beschrijving met gegevens over de kunstenaars vermeld. Onder de 221 schilderijen en 15 beeldhouwwerken waren werken van Pieter Paul Rubens, Gaspard de Craeyer, Jacob Jordaens, Antoon van Dijck, J.D. Cleef (sic), Nicolas Roose, enz.

Het museum bleef in de St.-Pieterskerk gevestigd tot 1809. Daarna bracht men de kunstwerken over naar een zaal in de Academie voor Schone Kunsten, die een onderkomen had gevonden in het voormalige Augustijnenklooster.

Opmerkelijk is de bouwhistorische discussie die toen gevoerd werd over de architect van de St.-Pieterskerk, waarbij ook Pisson zich niet onbetuigd liet. Samen met zijn vriend C.L. Dierickx was hij de mening toegedaan dat Jean van Santen, architect van paus Paulus V en afkomstig uit Utrecht, het ontwerp voor de kerk getekend zou hebben²¹⁷. De gevel van de St.-Pieterskerk vergeleek Pisson met de kerk van St.-Sebastiaan in Rome, ontworpen door dezelfde Van Santen en Flaminio Ponto. Een gravure van deze kerk was opgenomen in een werk van Percier en Fontaine, waarvan Pisson vermoedelijk een exemplaar in zijn bibliotheek had. Later is deze theorie onjuist gebleken en werd het ontwerp eerst toegeschreven aan Jacques Francquaert, later aan Pieter Huyssens, die verschillende barokke kerken had ontworpen in ons land²¹⁸. De naam van architect Jean van Santen is evenwel lange tijd gangbaar gebleven in de plaatselijke architectuurgeschiedenis.

De nieuwe bestemming van de abdijgebouwen, waarvan de kostbare inboedel ondertussen volledig verdwenen was, bleef enige tijd onzeker. Tot door prefect Faipoult voorgesteld werd om in de leegstaande gebouwen de derde cohorte van het erelegioen onder te brengen. Zowel de grootofficier, als de administratieve diensten en een hospitaal voor 25 tot 30 legionairs zouden daar

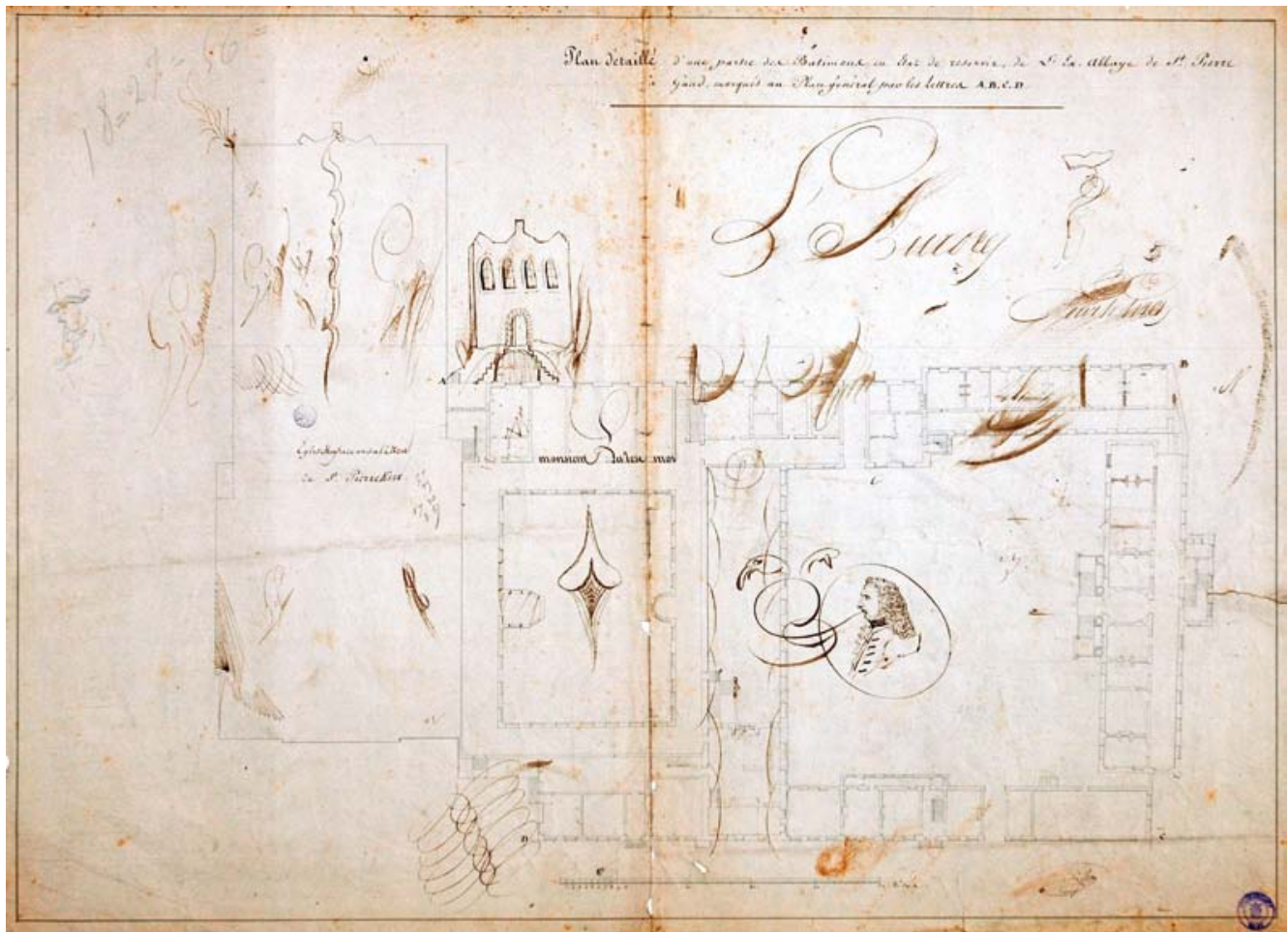

FIG. 86 St.-Pietersabdij, plattegrond geïllustreerd met tekeningen en teksten door Pisson (SAG, AG L 20/15).
St.-Pieter's Abbey, floor plan illustrated with drawings and texts by Pisson (SAG, AG L 20/15).

²¹⁷ Dierickx 1816, 26, noot 1.

²¹⁸ De Busscher 1845b.

een gepast onderkomen vinden. In een memorie van 3 Brumaire, an 12 (26 oktober 1803), gericht aan generaal Dumas, chef van de generale staf in Brugge, haalde Faipoult verschillende argumenten aan om zijn voorstel te staven²¹⁹. Hij benadrukte in de bekende grootsprakerige stijl van die tijd dat het Franse gouvernement zowel met de Vlaming als met de Brabander moest communiceren, zodat ze konden kennismaken met de grootsheid en de kracht van de eerste natie ter wereld. De voordelen van de ligging, de goede toestand van de gebouwen en de omringende tuinen werden sterk in de verf gezet. Faipoult verwees daarbij naar een gedetailleerd plan en een bestek voor de uitvoering van de noodzakelijke werken, geraamd op 180.000 fr. Het voorstel bleef echter enkele jaren liggen en pas in het begin van 1806 werd de nieuwe bestemming opnieuw ter sprake gebracht. Uit de briefwisseling van prefect Faipoult met procureur-generaal Beyts, kanselier van de derde cohorte, blijkt dat er opnieuw sprake is van ontwerpen, waarbij de kosten nu zouden oplopen tot 250.000 fr. Faipoult vermeldt dat de plannen en het bestek waren opgemaakt door Pisson en zijn tekenaars, en dat hij voor dit werk geen enkele vergoeding had gekregen. Hij typeerde Pisson als *un homme fort délicat qui ne m'a jamais rien demandé pour son travail*. Hij drong aan op een billijke vergoeding voor dit werk. Van het hele project kwam uiteindelijk niets terecht. Wel bleven verschillende plannen bewaard, zowel plattegronden als ontwerpen voor voorziene gebouwen.

Nieuwe voorstellen kwamen ter sprake op de zittingen van de gemeenteraad in augustus en november 1807, toen voorgesteld werd om de gebouwen van de abdij te gebruiken als kazerne voor een regiment van de cavalerie²²⁰. De voormalige abdijgebouwen zouden een beter en gezonder onderkomen vormen dan het Pest-

huis, waar het regiment toen was ondergebracht. Een som van 84.000 fr., eerst bedoeld voor veranderingen aan het Pesthuis, werd overgeheveld voor de noodzakelijke werken aan de abdijgebouwen. In 1810 kocht de stad Gent de gebouwen aan.

Na zijn functie als stadsarchitect was Pisson vermoedelijk nog betrokken bij voorstellen voor de inrichting van de abdij van Middelburg als prefectuur van het departement van de Monden van de Schelde (fig. 87). In een recente publicatie over de abdij²²¹ blijkt dat Pierre-Joseph baron Pycke, benoemd tot prefect op 10 januari 1811, onderhandelde met twee deskundigen, enerzijds Nicolas J.B. Anselin (1775- 1855), burgerlijk ingenieur, afgestudeerd aan de Parijse Ecole Polytechnique, anderzijds een Gents architect, waarvan de naam om een of andere reden niet vermeld wordt. Pisson kende ongetwijfeld baron Pycke, voormalig burgemeester van Gent, en was trouwens in die tijd volop werkzaam als aannemer in de Zeeuwse polders (cf. *infra*). Waarom hij zijn naam niet vermeldde op enkele plannen die naar Parijs gezonden werden, had mogelijk te maken met de moeilijkheden met de Franse ingenieurs, die bezwarende rapporten hadden opge maakt over de uitgevoerde werken in de polders.

Hoe dan ook, de voorstellen voor de nieuwe bestemming van de abdij hadden vooral betrekking op een renovatie van de bestaande gebouwen, met de klemtoon op de nodige ontvangstruimten op de begane grond en comfortabele privévertrekken voor de prefect op de verdieping in de belangrijkste vleugel van de abdij. Door de historische gebeurtenissen in 1813, waarbij de Fransen uit Nederland wegtrokken, werd de uitvoering van de mooie plannen gedwarsboemd en kwam uiteindelijk niets meer terecht van het voorziene project.

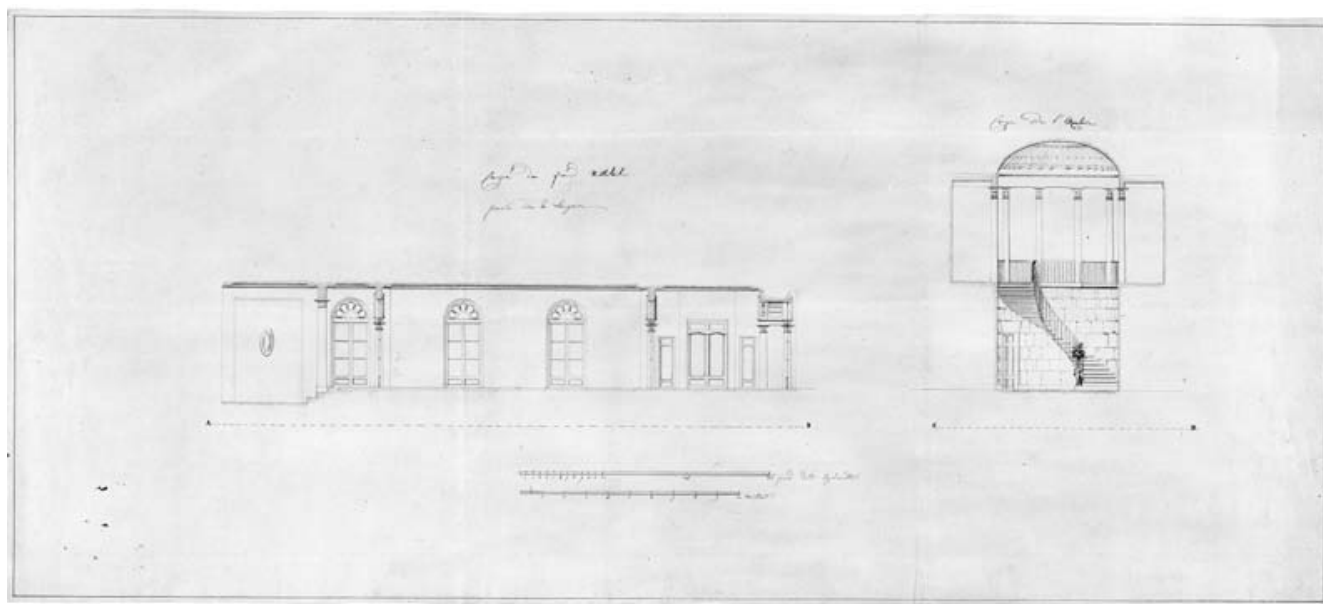

FIG. 87 Middelburg: abdij, details van de voorgevel en trap voor de omvorming tot prefectuur, toegeschreven aan Pisson. (Parijs, Archives Nationales: Catalogue générale des cartes et dessins d'architecture, T IV, N 3: Bouches de l'Escaut, 4).

Middelburg (now in the Netherlands): the abbey, detail of façade and staircase before the transformation to préfecture, attributed to Pisson (Paris, Archives Nationales: Catalogue générale des cartes et dessins d'architecture, T IV, N 3: Bouches de l'Escaut, 4).

²¹⁹ S.n. 1879.

²²⁰ SAG, reeks C II (1804-1811): *Processen-verbaal gemeenteraad*, nr. 21, fol. 642-643, 660.

²²¹ Dekker & Heyning (red.) 2006.

2.5 Aannemer van openbare werken in het Schelddedepartement

Op 12 juni 1809 nam Pisson ontslag als stadsarchitect. In de gemeenteraad van 13 juni 1809 werd zijn ontslag gemotiveerd *par rapport aux nombreuses occupations que lui donnent ses propres affaires*²²². Burgemeester Pycke stelde voor om Pisson te danken voor de manier waarop hij zich van zijn taak als stadsarchitect had gekweten en meer speciaal zijn inzet voor de verfraaiing van de stad. Als opvolger werd architect P.J. De Broe aangesteld.

Tijdens zijn mandaat als stadsarchitect had hij al werken aangenomen in het Schelddedepartement, die een veel grotere omvang hadden dan wat hij tot dan toe in Gent had verwezenlijkt. Zijn werk voor privépersonen hield hij sinds 1806 voor bekeken. Uitzonderlijk maakte hij nog enkele ontwerpen voor huizen van vrienden, zoals voor Papeleu en Voortman.

Als aannemer en architect was hij bedrijvig op verschillende terreinen tegelijk, met name voor bruggen en wegen, polders en wateringen en binnenlandse scheepvaart.

De aanleg en het onderhoud van **bruggen en wegen** werden sinds 1804-1805 intensiever doorgevoerd. Prefect Faipoult besteedde toen veel aandacht aan dit aspect van de openbare werken. In zijn *Mémoire statistique du Département de L'Escaut*, uitgegeven in 1805, schetst hij een algemeen overzicht van het Schelddedepartement, met aandacht voor veel verschillende aspecten²²³. Over de wegen van het departement vermeldt hij dat ze in een redelijke staat waren, beter dan in vele andere departementen en mits enige inspanningen, terug te brengen tot het niveau dat ze hadden tijdens de Oostenrijkse overheersing. De wegen die vroeger door de kastelnijen onderhouden waren, werden echter stilaan meer en meer verwaarloosd. Het wegennet van het hele departement had een totale lengte van 319.186 m en was geplaveid, behalve enkele delen, samen 18.000 m, die nog als aardeweg gebruikt werden. De materialen voor de wegen werden betrokken uit het departement van Jemappes, de omgeving van Douai en een steengroeve nabij Kwaremont. De 44 tolheffingen op de wegen brachten zo'n 120.000 fr. op, wat evenwel niet volstond voor hun onderhoud²²⁴.

De Franse hoofdingenieur Aubert maakte al in februari 1804 een uitvoerig bestek met lastenkohier op, waarin alle noodzakelijke werken zeer zorgvuldig werden beschreven²²⁵. Men verdeelde de wegenwerken in drie delen. In de eerste plaats de aanleg van nieuwe verharde wegen tussen Gent en Lessines en tussen Geraardsbergen en Dendermonde. In de tweede plaats het herstel van de grote nationale wegen die het departement doorkruisten tijdens de eerstkomende twee jaren, met name de wegen van Parijs naar Antwerpen, Oostende naar Keulen, en Gent naar Valenciennes met een aftakking naar Douai. Verder ook de wegen van Tielt naar Oudenaarde, Gent naar Lessen, Geraardsbergen naar Dendermonde, Dendermonde naar Brussel en ten slotte Gent naar Sas van Gent. In de derde plaats het onderhoud van de genoemde wegen in de daaropvolgende tien jaren. Aubert bevestigde, zoals Faipoult al had gesteld, dat de opbrengst van de tolheffingen onvoldoende waren om de kosten te dragen. Het gouvernement zou voor bijkomende fondsen moeten zorgen, zeker voor de wegen die er het slechtst aan toe waren.

Op 27 prairial an XII (16 juni 1804), werd de aanbesteding voor deze werken uitgeschreven, die gold voor een termijn van twaalf jaren. Pisson deed een bod van 5,82 fr. de vierkante meter voor de bestrating met nieuwe stenen en zavel voor de weg van Parijs naar Antwerpen. Hoewel zijn concurrent De Cuyper een lager bod deed van 5,58 fr., gaven prefect Faipoult en zijn raadgevers toch de voorkeur aan Pisson. Het onderhoud had betrekking op de vernieuwing van een deel van het stenen wegdek, het aanbrengen van nieuwe boordstenen, reparaties aan bruggen en leuningen, de levering van ijzeren en loden onderdelen, de nodige schilderwerken enz. Pisson kon dus aan de slag met grote wegenwerken, terwijl hij nog stadsarchitect was.

In een uitgebreid bundel wordt de correspondentie bewaard die betrekking had op een andere werf, namelijk het herstel van de weg Gent-Lessines, die als een van de slechtste wegen van het Schelddedepartement bestempeld werd²²⁶. De weg tussen brede grachten zou zijn vroegere breedte van 9 tot 10 m terugkrijgen. De hagen en bomen, noodzakelijk voor het opsorpen van vochtigheid, zouden niet gerooid worden²²⁷. Als speciaal commissaris werd J.B. D'Hane Steenhuyse, die het kasteel van Leeuwergem bewoonde, aangesteld. Uit zijn talrijke brieven blijken zijn bemoeienissen met betrekking tot de talrijke incidenten die gepaard gingen met de aanleg van deze weg. Hij ontving herhaaldelijk klachten van burgemeesters en inwoners van de betrokken gemeenten, die moeilijkheden hadden met de verplichte corvees zoals de aanvoer van stenen en zavel. Ook tegen aannemer Pisson werden herhaaldelijk klachten geuit, onder meer over de stapelplaatsen van de stenen en over hun afmetingen, die volgens de afspraak 18 op 20 cm groot moesten zijn, terwijl ze maar 15 op 18 cm maten. Hoofdingenieur Brisson nam meestal de verdediging op van Pisson, die zich verantwoordde door te wijzen op het feit dat de gewenste grote formaten in beslag waren genomen. In de steengroeve van Lessines waren trouwens enkel stenen van 15 op 18 cm beschikbaar.

De klachten, eigen aan wegenwerken, bleven echter aanslepen. Het ging zelfs zover dat de nieuwe prefect d'Houdetot, sinds 1809 de opvolger van Faipoult, voorstelde om een nieuwe openbare aanbesteding uit te schrijven voor het gedeelte van de weg dat nog verhard moest worden. Pisson verdedigde zich in een vijf bladzijden tellende brief van 9 juni 1809, door te wijzen op zijn contract dat geldig was voor twaalf jaar en dat hij door een vermindering van 12% op de kosten als laagste bieder had verkregen. Hij had het recht aan zijn kant en de prefect drong niet verder aan²²⁸.

Tijdens de eerste jaren van zijn werkzaamheden verliepen de betalingen vrij vlot. Pas vanaf 1812 begonnen de moeilijkheden met de Franse overheid, die door de ongunstige oorlogsomstandigheden de bodem van de schatkist zag. Van de wegenwerken die in 1812 en 1813 uitgevoerd werden, bleef een goed overzicht bewaard, opgemaakt naar aanleiding van achterstallige betalingen door de Fransen, waarvoor Pisson de nodige bewijsstukken aan het nieuwe Hollands bewind moest voorleggen²²⁹. Daaruit blijkt dat de wegenwerken grote sommen geld opslokten. Een aantal werken werden nog correct betaald, andere werden in die periode maar gedeeltelijk vereffend. Pisson was toen als aanne-

²²² SAG, C II (1804-1811), *Idem*, fol. 161 v°.

²²³ Faipoult 1960. Zie ook Christophe 1935, 182-190.

²²⁴ Christophe 1935, 13-14.

²²⁵ Den Haag, ARA, *Binnenlandse Zaken*, 2de afdeling, nr. 11688.

²²⁶ RAG, *Fonds Schelddedepartement*, (FS), nr. 3725.

²²⁷ *Idem*, nr. 3725/10.

²²⁸ RAG, FS: nr. 3725, nrs. 183, 187, 206, 222, 240, 241 enz. De verschillende stukken zijn niet chronologisch gerangschikt.

²²⁹ Den Haag, ARA, *Binnenlandse Zaken*, 2de afdeling, nr. 11688.

mer aan de slag voor het herstel van een drietal grote wegen, met name Gent-Valenciennes, Brussel-Nieuwpoort en Antwerpen-Calais. Deze laatste weg kreeg onder meer een nieuwe wegbedekking tussen Lokeren en Belsele. Daarnaast voerde hij ook kleinere onderhoudswerken uit aan enkele departementale wegen. De sommen voor de levering van werk en materialen, zoals *grès neufs*, *grès vieux* en *bordures neuves* liepen hoog op, maar in 1812 bleef 50.032,27 fr. onbetaald. Dezelfde werken werden voortgezet in 1813, maar toen bleef de aanzienlijke som van 58.662,93 fr. eveneens onbetaald. Pas tijdens het Hollands bewind zouden Pissons schuldvorderingen een oplossing krijgen.

Omstreeks 1804 kreeg Pisson ook belangstelling voor de **polder- en zeewerken** in Zeeuws-Vlaanderen, sinds 1794 Frans grondgebied en ingelijfd bij het Scheldedepartement (fig. 88-91). Prefect Faipoult wees in zijn *Mémoire statistique* op het groot belang van deze vruchtbare gebieden, die onder meer door inpoldering ontstaan waren, dankzij de uitbouw van een uitgebreide dijkbescherming. In de streek van Cadzand en Axel waren de dijken evenwel door gebrek aan onderhoud op verschillende plaatsen doorbroken en bijgevolg dringend aan herstel toe. Doordat de middelen van de grondeigenaars quasi uitgeput waren, had het gouvernement besloten om geldelijke steun te verlenen²³⁰.

Weldra verschenen de affiches van de aanbestedingen met een korte omschrijving van de uit te voeren werken, de voorwaarden en de geraamde kosten. Verschillende aannemers deden een offerte en meestal werd de opdracht toevertrouwd aan de laagstbiedende. De polderwerken werden geleid door Franse ingenieurs, die zowel de beschrijvende bestekken als de kostenramingen opmaakten. Ze behielden tevens het hoofdtoezicht op de uitvoering. In een eerste periode waren hoofdingenieur Aubert en hulpingenieur Eudel aangesteld. Rond 1809 werden ze vervangen door de ingenieurs Brisson en Dandelavauterie. Ze werden als ambtenaren betaald. De aannemers leverden zowel de nodige mankracht als de gereedschappen, materialen, boten en barakken voor de arbeiders en bureaus. De kostprijs voor dergelijke werken liep dikwijls heel hoog op.

De eerste werken die Pisson uitvoerde, vonden plaats in de polders van Breskens. Een aanbesteding van 7 juni 1804 had betrekking op het herstel van dijken, de bouw van een pier, een staketsel en een rijsberm²³¹. In 1806 werden deze en andere werken verdergezet voor een som van ruim 65.000 fr., waarop Pisson een reductie van 7% had geboden²³².

Het jaar 1806 was ongetwijfeld een topjaar voor Pisson, want verschillende andere grote aanbestedingen werden hem toevertrouwd.

In de polder van Ossensisse werden in drie loten verstevigingswerken voorzien van de dijk, die in zeer slechte staat verkeerde. De taludbekleding werd vernieuwd met bundels stro en fascines (rijshout). De ondermijnde dijk werd met 25 loten fascines versterkt en aangeaard met schorreearde. Pisson sleepte de aanbesteding – weliswaar met een reductie van 3% – in de wacht. Tijdens de werkzaamheden werden niet zelden veranderingen aan het bestek aangebracht, wat ook hier het geval was. Over de kostprijs van de arbeiders en de verschillende gebruikte

materialen wordt wat meer informatie verstrekt. De arbeiders, die soms met verschillende honderden tegelijk werkzaam waren, verdienden 1,80 fr. per dag. Voor de versteviging van de dijk werden onder meer 2140 balen stro, 9240 bussels riet, 15540 bundels rijshout of fascines gebruikt, verder ook 4846 gewone piketten, 2016 grote piketten en 200 lasten steenblokken. Voor dit werk kreeg Pisson ruim 72.000 fr.²³³.

Kleinere werken grepen plaats in de Adornispolder, de Isabellaapolder en het stadje Philippine. Ook hier werden de dijken hersteld en versterkingen met fascines aangebracht aan de voet van de dijken. In de toen nog tweetalige affiche van 19 juni 1806 werd benadrukt dat de werken moesten uitgevoerd worden *volgens de regels der kunst en volgens de maniere in gebruik in het land van deze soorten van werken*²³⁴. De Franse ingenieurs maakten hun bestekken op volgens de plaatselijke manier van werken in de polders. Dit komt onder meer ook tot uiting in hun taalgebruik, waar Nederlandse termen, zoals risberme, inlaat, nolle, vercorringhe enz. werden toegepast. Een jaar later werd Pisson belast met het herstel en onderhoud van de oude versterkingen van Philippine²³⁵.

Belangrijker nog waren de dijk- en versterkingswerken in de Margarethapolder en de aanpalende polder van Kleine Huyssens, in het vooruitzicht van een geplande marinebasis voor oorlogsschepen tegen mogelijke aanvallen uit Engeland. Napoleon had als eerste consul in 1803 al belangstelling voor dit gebied, omdat hij op de plaats van de Margarethapolder een dok of kleine haven wou laten bouwen, waar onder meer 25 oorlogsschepen, fregatten en andere vaartuigen konden aangemeerd worden. De dijk ten noorden van de polder die toen overstromd was, moest hersteld worden, evenals de twee westelijk gelegen waterkeringen op de Schelde. Een uitgave van 248.000 fr. werd voorzien, waarvan 100.000 fr. door de inwoners van de omliggende polders van Margaretha, Kleine en Grote Huyssens, Zaamslag en Axel zou betaald worden²³⁶. Oorspronkelijk was aannemer Hennekey daar aan de slag, maar aangezien hij de aanneming in augustus 1806 wenste stop te zetten, greep Pisson zijn kans om ook deze belangrijke opdracht over te nemen. Hij liet duidelijk zijn interesse blijken in een brief gericht aan prefect Faipoult waarin hij stelt dat hij in de streek al voor 10.000 fr. uitgaven gedaan had, waaronder het aanschaffen van 700 kruiwagens en 1000 dennenhouten planken om barakken te bouwen²³⁷. Door een besluit van de prefect werd deze opdracht toevertrouwd aan Pisson *très habile en ces sortes d'ouvrages*²³⁸. Ook hoofdingenieur Aubert ging akkoord met het voorstel van de prefect. De opdracht bestond in de reconstructie van een rijsberm van 316 m lang en 15 m breed, drie waterkeringen van 40 m lengte loodrecht op de dijk, de aanvoer van aarde uit de schorren om zandverstuivingen tegen te gaan en verdere onderhoudswerken. Rekening houdend met een reductie van 12% bracht dit werk Pisson ruim 282.500 fr. op²³⁹.

Een constante in de polderwerken was de voortdurende strijd tegen de natuurelementen. Zo vernielde op 18 februari 1807 een zware storm de bestaande rijsberm. Het herstel betekende een meerkost van 4680 fr.²⁴⁰. Pisson kreeg toen moeilijkheden met de burgemeester en de inwoners van Zaamslag die weigerden de nodige strobalen te leveren voor het herstel van de berm²⁴¹.

²³⁰ Faipoult 1960, 113-114.

²³¹ AG, FS, nr. 3680/1. Een rijsberm (in het Frans *risberme*) is een versterking van paalwerk en rijshout aan de voet van een dijk.

²³² *Idem*, nr. 2616.

²³³ *Idem*, nr. 3107/18.

²³⁴ *Idem*, nr. 2616.

²³⁵ *Idem*, nr. 3684/2.

²³⁶ *Idem*, nr. 3682/1.

²³⁷ *Idem*, nr. 3667/1: brief van 12 augustus 1806.

²³⁸ *Idem*, besluit van 7 maart 1807.

²³⁹ *Idem*, nr. 7013/3.

²⁴⁰ *Idem*, nr. 2603/1.

²⁴¹ *Idem*, nr. 3667/1.

In augustus 1808 schreef men nieuwe aanbestedingen uit voor de polders van Kleine Huyssens en Ossensisse. Het eerste lot betrof de bouw van een nieuwe dijk van 1035 m lang en de versterking van een oude dijk. De aannemers De Borst-De Cuyper boden een reductie van 17% op de voorziene som van 210.146 fr., maar Pisson bood maar 16%. Niettegenstaande dit prijsverschil gaf de raad van de prefectuur toch unaniem de voorkeur aan Pisson, wiens vorige werken geprezen werden om hun stevigheid en goede constructie. Als borg voor dit grote werk trad zijn schoonboer Jean-Louis van Melle op²⁴².

Ondertussen was prefect Faipoult op 3 november 1808 wegens een financieel schandaal vervangen door Frédéric, baron d'Houdetot, voordien onderprefect van het Meurthe-departement²⁴³. Ook de ingenieurs Aubert en Eudel werden later ver-

vangen door hoofdingenieur Brisson, bijgestaan door ir. Dandela-
lautherie. Uit wat volgt, blijkt dat de verhouding van Pisson met zijn nieuwe opdrachtgevers minder voordelig en vriendschap-
pelijk verliep dan in de voorgaande periode.

Een van de eerste werken uitgevoerd onder de nieuwe prefect was de verhoging en de versteviging van de dijk in Posthoorn²⁴⁴.

Pissons belangrijkste werk in de daaropvolgende jaren was vooral geconcentreerd in de polders en op het strand van Margaretha en Kleine Huyssens. Steeds in het vooruitzicht van de geplande marinebasis zouden strandversterkingen worden uitgevoerd onder meer aan een nolle ten westen van de daar gelegerde militaire batterij. De voorgestelde reductie op dit werk bedroeg 12%²⁴⁵.

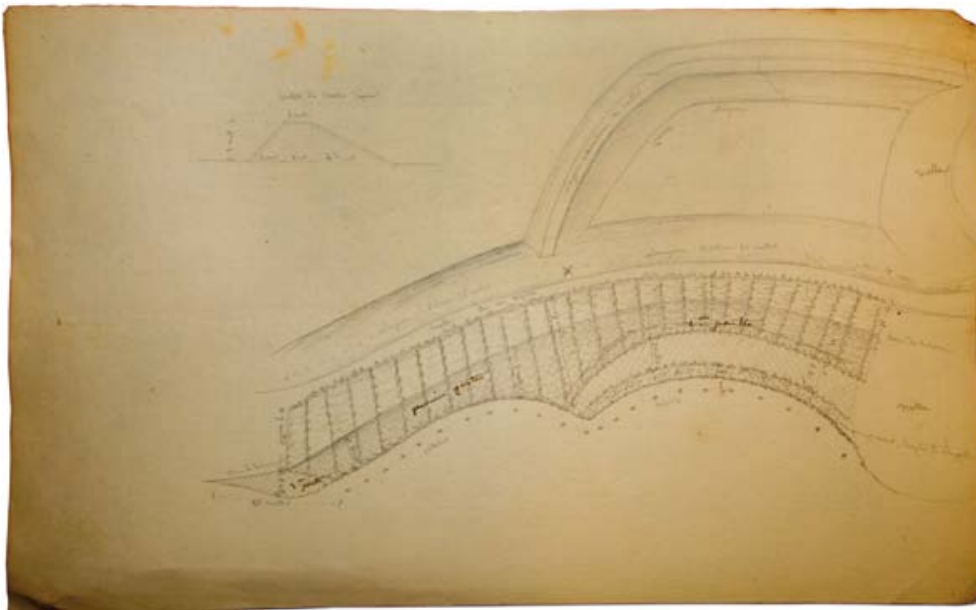

FIG. 88 Werktekening voor de aanleg van een dijk in de polders van Zeewuys-Vlaanderen (RAG, FS, nr. 3667/1). *Working drawing for the construction of a dyke in the areas of reclaimed land or polders of Zeewuys-Vlaanderen (now in the Netherlands) (RAG, FS, No 3667/1).*

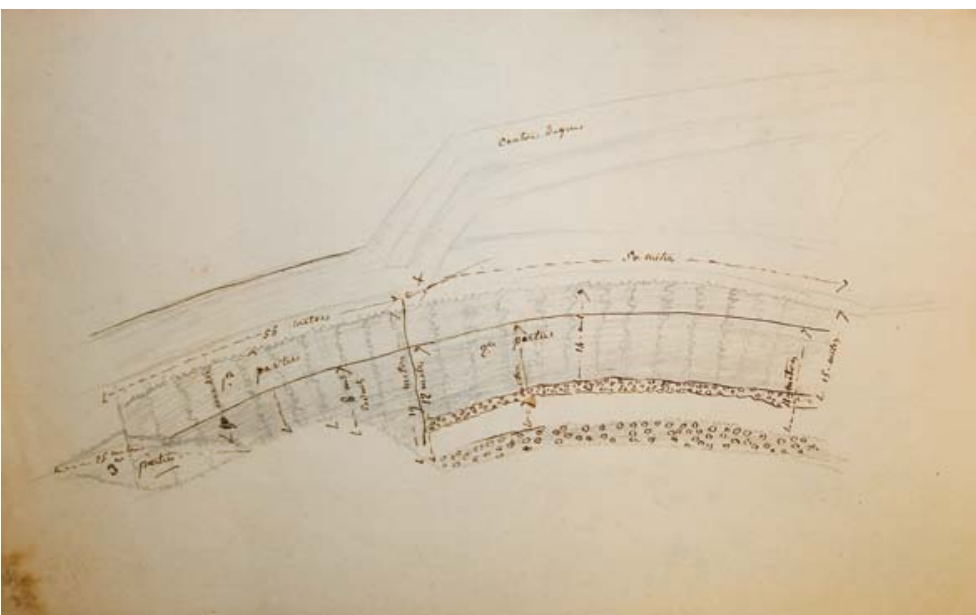

FIG. 89 Werktekening voor de aanleg van een verhoogde inlaagdijk gelegen achter de noordhoek van de Margaretha-polder (RAG, FS, nr. 3628/1). *Working drawing for the construction of a raised inner dyke situated on the northern corner of the Margaretha polder (RAG, FS, No 3628/1).*

242 *Idem*, 3685/1.

243 Faipoult 1960, V.

244 RAG, FS: nr. 3691/1.

245 *Idem*, nr. 3707/6. Een nolle is een klein bestend rijkshoofd bij een zeewering.

In 1811 had keizer Napoleon zich opnieuw gebogen over de problemen van Zeeuws-Vlaanderen, die hij ter plaatse ging verkennen. Hij stelde een uitvoerig reglement op, waarin de voorwaarden voor subsidiëring, toegekend aan de calamiteuze polders, werden vastgelegd²⁴⁶. In datzelfde jaar had Pisson de opdracht aangenomen om een inlaag aan te leggen die verbonden werd met een nieuwe dijk in de polder van Kleine Huysens. Ingenieur Dandelavauterie stelde vast dat het werk aan de inlaagdijk, die in 30 werkdagen moest voltooid zijn, een grote vertraging had opgelopen. In een rapport van 18 februari 1812 schreef hij dat de trage gang van zaken schadelijk was en de aannemer zich niet hield aan de afspraken en zelfs ongehoorzaam was. Zoals in de voorwaarden voorzien, werd een boete van 100 fr. per dag vertraging aangerekend, wat Pisson voor 97 dagen op 9700 fr. kwam te staan. Hoofdingenieur Brisson bemiddelde en stelde voor de boete te verminderen tot 4700 fr. Hij gaf toe dat zijn hulpingenieur wat onbesuisd tewerk ging. De klachten waren in zijn ogen weinig gegrond en de aannemers waren een dergelijke strengheid niet gewoon. Pisson verdedigde zich met hand en tand in een uitvoerige brief van 26 maart 1812, gericht aan de prefect, waarin hij allerlei argumenten aanhaalde om zijn gelijk te bewijzen. Hij beëindigt zijn brief met in plaats van inschikkelijkheid, gerechtigheid te eisen²⁴⁷.

Ondertussen was de politieke toestand onzekerder geworden. Dit had ook een terugslag op de verdere uitvoering van de polderwerken. Brisson stelde in een paar brieven aan de direc-

teur-generaal van de polders dat keizer Napoleon het plan om een haven in de Margarethapolder te bouwen nog niet had opgegeven, want dan zou men immers een zeer voordelige ligging verliezen. Hij overliep de verschillende mogelijkheden: ofwel werden de nodige werken, zoals voorzien, uitgevoerd – met zeer hoge kosten –, ofwel deed men geen grote kosten meer en beperkte men zich tot het onderhoud van de achterliggende dijken. De daar gelegeerde batterij kon dan evenwel niet behouden blijven. Het verwaarlozen van de dijkwerken zou ook nadelige gevolgen hebben voor het gebied rond Terneuzen. Indien de marine terugkwam op haar besluit om een haven te bouwen, dan was de bewaring van de polder van minder belang²⁴⁸.

Pisson reisde in mei 1812 naar Parijs, vermoedelijk om zijn zaak, die gerapporteerd was aan de Franse administratie, te gaan bepleiten. Daar had hij vernomen dat de defensiewerken aan het strand en de polders van Margaretha en Kleine Huysens verder zouden uitgevoerd worden. Hijzelf had al voor 50.000 fr. materialen en gereedschap ter plaatse en achtte zich bekwaam om deze grote werken verder te zetten. Hij stelde een reductie voor van niet minder dan 18 1/4%²⁴⁹.

In juni 1812 werd effectief nog een nieuwe aanbesteding uitgeschreven voor bovengenoemde werken. Pisson sleepte het eerste lot, begroot op 585.428 fr., in de wacht. Hij stelde toen zijn persoon en zijn woonhuis in de Drabstraat als borg²⁵⁰. Het gebakkelei tussen Pisson en Dandelavauterie bleef evenwel doorgaan. In oktober diende laatstgenoemde nogmaals een formele klacht in

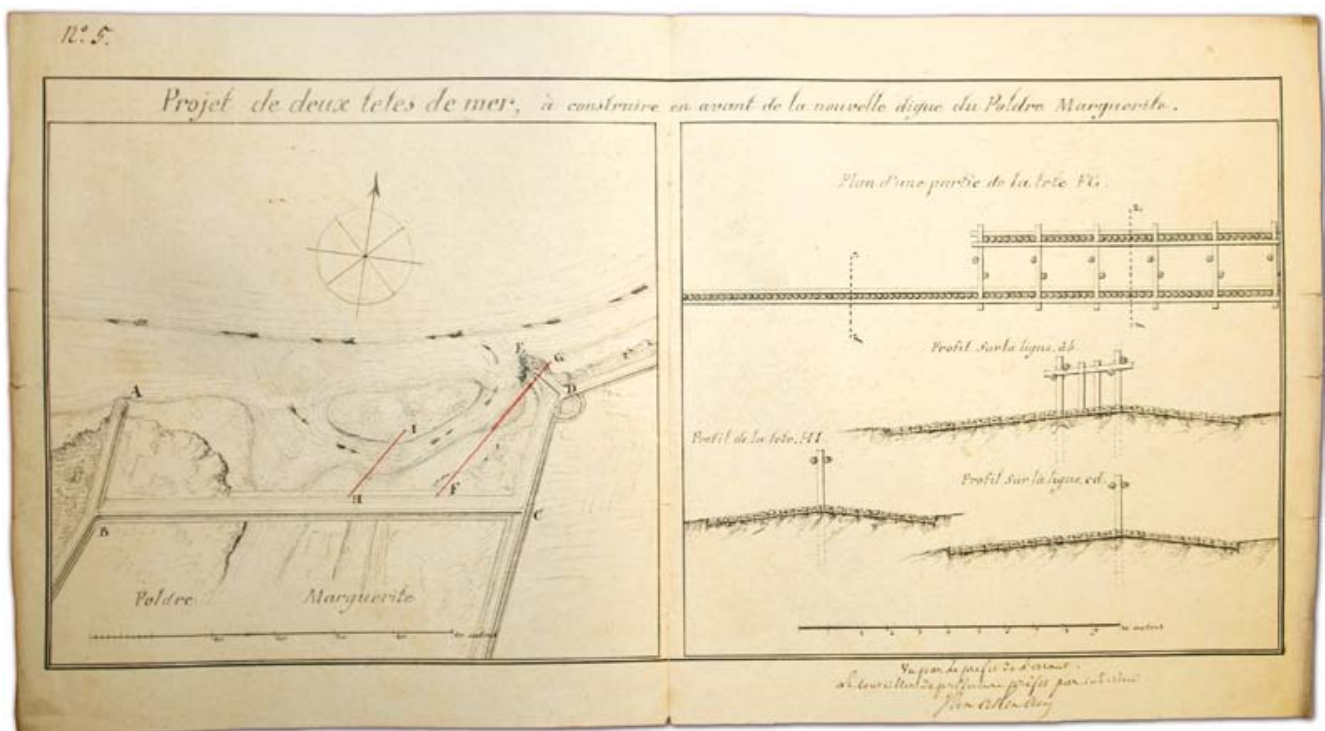

FIG. 90 Project voor de versterking van de Margarethapolder in het vooruitzicht van de aanleg van een haven voor oorlogsschepen, sinds 1806 aangevat door Pisson als aannemer (RAG, FS, nr. 2603/2).

Project to reinforce the Margaretha polder in anticipation of the construction of a naval base, which Pisson took on as a contractor in 1806 (RAG, FS, No 2603/2).

²⁴⁶ BUG, Vliegende Bladen, II, P 71.

²⁴⁷ RAG, FS: nr. 3667/1 en 2603/2.

²⁴⁸ RAG, FS: nr. 2603/2: brieven van 17 en 18 maart 1812.

²⁴⁹ *Idem*, brief van 23 mei 1812.

²⁵⁰ *Idem*, nr. 2603/2.

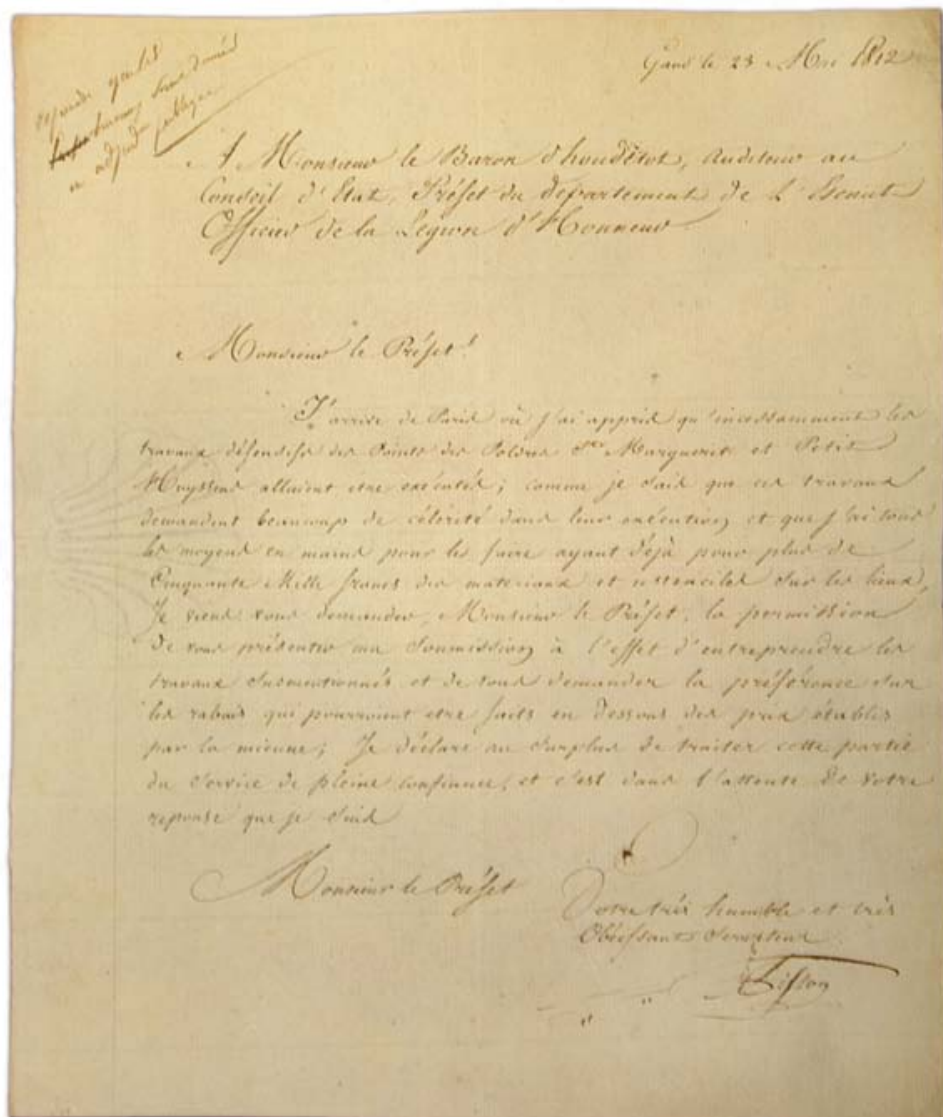

FIG. 91 Brief van 23 mei, 1812 door Pisson aan prefect d'Houdetot waarin hij bevestigt dat de versterkingswerken in de polders van Margaretha en Kleine Huyssens zouden verdergezet worden (RAG, FS, nr. 2603/2).

Letter from Pisson to councillor d'Houdetot dated 23 May 1812, in which he confirms that reinforcement work in the polders of Margaretha and Kleine Huyssens would continue (RAG, FS, No 2603/2).

tegen *le manque de ponctualité de cet entrepreneur*. De aannemer stelde veel te weinig arbeiders ter beschikking. Hij werd verplicht binnen de vijf dagen te zorgen voor een bijkomende groep van 120 fascine werkers en 150 grondwerkers en dagloners²⁵¹.

In 1813 werden de polder- en zeewerken nog steeds verdergezet. Ook de strubbelingen met de Franse ingenieurs blijven tot uiting komen in rapporten en brieven. De betalingen, die tot dan toe tamelijk correct gebeurden, bleven langzamerhand achterwege²⁵². In 1814 begon voor Pisson de lange zoektocht naar fondsen om zijn achterstallige betaald te krijgen.

Het kleine jachthaventje Griete, ten Oosten van Terneuzen, is vermoedelijk aangelegd op de restanten van de werken die toen uitgevoerd werden.

Pisson was alles samen een tiental jaar aan de slag geweest in Zeeuws-Vlaanderen. Volgens zijn biograaf Cornelissen had hij in de polders niet ver van de zee een grote elegante barak gebouwd, waar hij comfortabel kon logeren en zijn vrienden ontvangen²⁵³.

Goetghebuer voegt er nog venijnig aan toe dat hij daar ook de ingenieurs ontving die hem bij het vertrek van de Fransen in 1814 mandaten van enkele honderdduizenden franken fabriceerden voor werken die hij nooit had uitgevoerd²⁵⁴. Of deze bewering enige grond van waarheid bevat, is moeilijk te achterhalen, maar gezien de weinig vriendschappelijke verhouding met de ingenieurs lag een dergelijke fraude niet voor de hand.

Ook voor de uitvoering van grote werken voor de **binnenlandse scheepvaart** trad Pisson op als aannemer. Prefect Faipoult benadrukte in zijn *Mémoire statistique* het belang van de kanalen, waarbij hij opnieuw de lof zwaaide van zijn voorgangers²⁵⁵. De drie kanalen waarover hij schreef, werden in de 16de en 17de eeuw gegraven tussen Gent en Brugge, Gent en Sas van Gent en de Moervaart, die een verbinding vormde met de Nete en de Dijle. Faipoult benadrukte hun nut voor de handel en nijverheid van het departement.

²⁵¹ *Idem*, nr. 2603/2.

²⁵² *Idem*, nr. 3684/2.

²⁵³ Cornelissen 1819, 190-191.

²⁵⁴ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 85-86.

²⁵⁵ Faipoult 1960, 15-17.

Pas vanaf 1809, onder prefect d'Houdetot, werden grote onderhoudswerken uitgevoerd aan de kanalen en waterwegen. Verschillende aannemers verdeelden het werk onder elkaar. Zo kreeg aannemer Bral de werken aan de Dender en Schelde toegewezen, J.B. Vande Cappelle aan het kanaal naar Brugge, de Lieve en de Leie, J. Fermont aan de Moervaart, de Schelde en de Leie en ten slotte ook Pisson aan de Sassevaart²⁵⁶ (fig. 92).

Op 10 oktober 1809 maakte hoofdingenieur Brisson een uitvoerig bestek op voor het onderhoud en herstel voor drie jaren van het kanaal van Gent naar Sas van Gent²⁵⁷. De definitieve toekenning van deze werken werd vastgelegd in een proces-verbaal van 2 december 1809, ondertekend door prefect d'Houdetot. Voor de werken aan de Sassevaart daagden drie gegadigden op: J.B. Vande Cappelle, Jacques Leyn uit Zelzate en ten slotte Pisson, die het laagste bod deed. Op de voorziene som van 160.837, 34 fr. bood hij een vermindering van 15% aan, wat neerkwam op 136.303, 74 fr. De hem toegekende werken waren zeer uitgebreid en werden later verdergezet in de Hollandse periode.

Faipoult had al gewezen op de nadelen van dit kanaal met een geringe diepgang van 2 m, die maar schepen van 60 tot 80 ton kon dragen. Door de uitgebreide voorziene werken, was het wel degelijk de bedoeling van de Fransen om de Sassevaart, die de Gentenaars te danken hadden aan Keizer Karel, beter bruikbaar te maken.

De voorziene werken werden in vijf onderdelen gerangschikt: 1° Metselwerken in hardsteen van Ecaussines of Doornik en in

baksteen uit de nabijgelegen baksteenovens, van goede kwaliteit en verwerkt volgens nauwkeurige instructies voor het herstel van de sluizen, kaaien, bruggen enz.

2° Timmer- en ijzerwerken voor de reparatie van draaibruggen, sluisdeuren, staketsels bij de bruggen enz.

3° Grondwerken, het aanbrengen van dijkhorden, het beleggen met graszoden van de dijkbermen en het herstel van de jaagpaden.

4° Baggerwerken met schoppen of met de baggermachine *à la drague* waar dit mogelijk was²⁵⁸.

5° Andere werken zoals schilderen, teren, smeren en oliën van onderdelen, onder meer aan de sluizen.

De werken werden gestart in 1810 en hadden toen vooral betrekking op de Tolhuissluis, de afsluitingen van de jaagpaden, de bermen in Rieme, de brug van Zelzate en het uitbaggeren met de baggermachine, onder meer aan Rodenhuize.

Het bedrag van de uitgevoerde werken liep op tot een som van 43.705, 60 fr. in 1812 en werd toen nog correct uitbetaald. Deze en andere werken werden nog verdergezet in 1813. Een brug over de 'nieuwe' Coupure aan de Brugse poort nam de grootste hap uit het budget, dat in totaal 17.314, 61 fr. bedroeg maar waarvan maar 578, 50 fr. werd uitbetaald. Zo liep de schuldvordering van Pisson steeds hoger op. De werken aan de Sassevaart vielen stil en zouden pas in de Hollandse periode onder koning Willem I vanaf 1823 verdergezet worden. Op 18 november 1827 werd het kanaal Gent-Terneuzen plechtig ingehuldigd²⁵⁹.

FIG. 92 De Sassevaart in het begin van de 19de eeuw, pen- en potloodtekening, anoniem (SAG, AG, L 156/35 a).

The Sassevaart in the early 19th century, anonymous ink and pencil drawing (SAG, AG, L 156/35 a).

²⁵⁶ Den Haag, ARA, Binnenlandse Zaken, Ministerie van Waterstaat, nr. 10772.

²⁵⁷ *Idem*, nr. 334.

²⁵⁸ De term *drague* wijst op het Engelse *dragline*, letterlijk sleeplijn, die in horizontale richting met

een grijper of baggeremmer, zand of steenmateriaal uit de bedding haalt.

²⁵⁹ Decavele & De Herdt 1976, 209-214.

2.6 Pissons belangstelling voor kunst en cultuur en zijn rol in de Société des arts

Naast zijn drukke beroepsbezigheden had Pisson een grote interesse voor kunst in de brede zin van het woord. Hij was goed bevriend met een aantal kunstenaars die hij graag ontving in zijn huis in de Drabstraat. Vooral Gilles Godecharle (1750-1835), één van de belangrijkste beeldhouwers in zijn tijd, werd beschouwd als zijn beste vriend. Pisson had verschillende werken van Godecharle in zijn bezit. Hij vervaardigde Pissons borstbeeld en het tweetal werkte in 1804 samen aan een nieuw hoofdaltaar voor de St.-Michielskerk (fig. 93). Het classicistische ontwerp van Pisson, waarvan mogelijk een niet-gesigioneerde tekening bewaard bleef, werd getooid met sculpturen, met name het goddelijk lam, aanbeden door twee engelen, uitgevoerd door Godecharle. Dit hoofdaltaar werd echter in 1858 afgebroken en vervangen door een werk van architect Minard²⁶⁰.

Onder zijn vrienden schilders behoorden onder meer enkele grote namen zoals Jacques-Louis David (1748-1825), Joseph-Denis Odevaere (1775-1830) en Mathieu-Ignace van Bree (1773-1839). Verder ook Pierre van Huffel (1768-1844), Antoine Plateau (1759-1815) en Charles-Pierre Verhulst (1774-1820), die het portret van zijn vrouw schilderde. De collega-architecten die hij tot zijn vrienden rekende, waren Bruno Renard (1781-1825) en Antoine l'ainé Payen (1749-1798) en Auguste Payen (1759-1812), die hem volgens Goetghebuer herhaaldelijk hadden bijgestaan bij het uitwerken van zijn projecten²⁶¹. Samen met architect Montoyer ontwierp hij volgens Goetghebuer het kasteel van Laken en bouwde hij in 1784 het huis Walkiers, eveneens in Laken. Auguste Payen was de ontwerper van het kasteel van Marche-les-Dames bij Namen. Deze gebouwen worden gekenmerkt door ronde ruimtes als centraal element in de compositie. Ongetwijfeld werd Pisson beïnvloed door deze belangrijke voorbeelden.

Uit de inventaris van zijn huis blijkt dat Pisson een aantal kunstwerken in zijn bezit had, waaronder een grote collectie gravures van Piranesi²⁶². Hij had een bijzondere voorliefde voor de fantastische gravures van Giovanni-Battista Piranesi (1720-1778). Diens grafisch werk was gebaseerd op een verheerlijking van de Romeinse architectuur, die hij vervormde tot megalomane gebouwen, waarbij hij verder ging dan de weergave van de werkelijkheid om een hallucinante vervorming van de historische ruimten en vormen voor te stellen. Als zodanig was Piranesi de pleitbezorger van de Romeinse strekking als reactie op de voorstanders van de Griekse architectuur.

Ook zijn bibliotheek, die verder nog ter sprake komt, bevatte talrijke werken over allerlei aspecten van de kunst; ze getuigen van zijn niet aflatende interesse voor wat op dit vlak verwezenlijkt werd.

De stichting van de Société des arts toont in 1808 aan dat de nood om contacten te leggen tussen kunstenaars en kunstliefhebbers meer en meer aan bod kwam. Charles Van Hulthem organiseerde in juni 1792 al een tentoonstelling, die evenwel heel weinig succes kende. De tijd was duidelijk nog niet rijp voor dergelijke initiatieven. Een tweede poging in juli 1796 kreeg al meer aandacht. Hij slaagde erin om tweehonderd kunstwerken

van vijfenzeventig kunstenaars tentoon te stellen in het stadhuis. Ongetwijfeld werd de interesse voor de kunst sterk gestimuleerd door een dergelijk initiatief. Het duurde evenwel nog tot 1808 vooraleer een eerste stap gezet werd in de richting van een heuse vereniging, die het centrum moest worden van nieuwe ideeën, contacten en impulsen, en die de bloei van de kunsten moest bevorderen²⁶³. De stichting werd gesteund door prefect Faipoult en burgemeester baron Pycke. De definitieve installatie gebeurde op 27 september 1808 in aanwezigheid van de acht leden: de architecten Louis Roelandt, Pierre-Jacques Goetghebuer, Joachim de Vogelaere, Emmanuel Quaerfaslem en Pierre de Broe, de beeldhouwer Charles Cruysmans, de graveur en goudsmid Lieven de Bast en de kunstliefhebber Joseph de Bast. Het overwicht van jonge architecten laat vermoeden dat het plan voor een dergelijke vereniging in hun kring ontstaan was. De statuten waren sterk geïnspireerd op het voorbeeld van het Institut de France, dat zijn leden in verschillende klassen verdeelde.

Oorspronkelijk bleef de stoel van voorzitter vacant, omdat geen enkel lid zich bekwaam genoeg achtte om deze belangrijke functie te vervullen. Roelandt werd verkozen tot ondervoorzitter, De Broe werd schatbewaarder, Goetghebuer conservator van de collecties en Joseph de Bast secretaris. Voor de klasse schilderkunst werd een nieuw lid als directeur aangesteld, Antoine Steyaert uit Brugge. Charles Cruysmans werd directeur van de klasse beeldhouwkunst, Joachim de Vogelaere van de klasse architectuur en Lieven de Bast van de klasse teken- en graveerkunst. Deze oorspronkelijke kern van de Société des Arts werd snel gesteund door de Gentse Koninklijke Academie en door een aantal beschermende leden en vrienden van de Schone Kunsten.

Enkele maanden na de stichtingsvergadering, werd op 8 januari 1809 een nieuw bestuur samengesteld. Als algemeen directeur werd toen de schilder Pierre Van Huffel gekozen, met als eredirecteur Charles Van Poucke. Voor de klasse architectuur werd Jean-Baptiste Pisson als directeur aangesteld met Louis Roelandt als onderdirecteur. Deze eervolle functie was voor Pisson een stimulans om zich in te zetten voor de verdere groei en bloei van de nog jonge vereniging. Hij werd nadien telkens opnieuw verkozen en tot zijn dood in 1818 nam hij zijn verantwoordelijkheid op als voorzitter van zijn klasse architectuur.

Toen eredirecteur Charles Van Poucke op 13 november 1809 stierf, ontwierp Pisson een voetstuk bekroond met een obelisk voor de begrafenisplechtigheid in de St.-Baafskathedraal. Verschillende inscripties waren ter ere van de overleden kunstenaar aangebracht op het herdenkingsmonument.

De vereniging nam steeds verder uitbreiding en paste op gezette tijden haar benaming aan. In september 1809 werd de naam Société des Beaux-arts aangenomen. In 1810 werd een vijfde afdeling toegevoegd, met name de klasse muziek, waaruit weldra een Academie voor muziek en later, in 1835, het Conservatorium zou ontstaan. In 1814 werd ook de literatuur als zesde klasse toegevoegd. De benaming werd opnieuw aan de nieuwe situatie aangepast en werd Société des Beaux Arts et de Littérature. In 1816 stond koning Willem I toe dat de vereniging de Nederlandse benaming droeg: Koninklijke Maatschappij der Schoone Kunsten en Letterkunde te Gent.

²⁶⁰ De Potter 1882-1901/1933, deel VII, 446-447; SAG, A.G., L 75/23. Zie ook Neve de Mevergnyes 1927, 129.

²⁶¹ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 84; Soil 1901.

²⁶² Van Tyghem 2004.

²⁶³ De Busscher 1845a, passim.

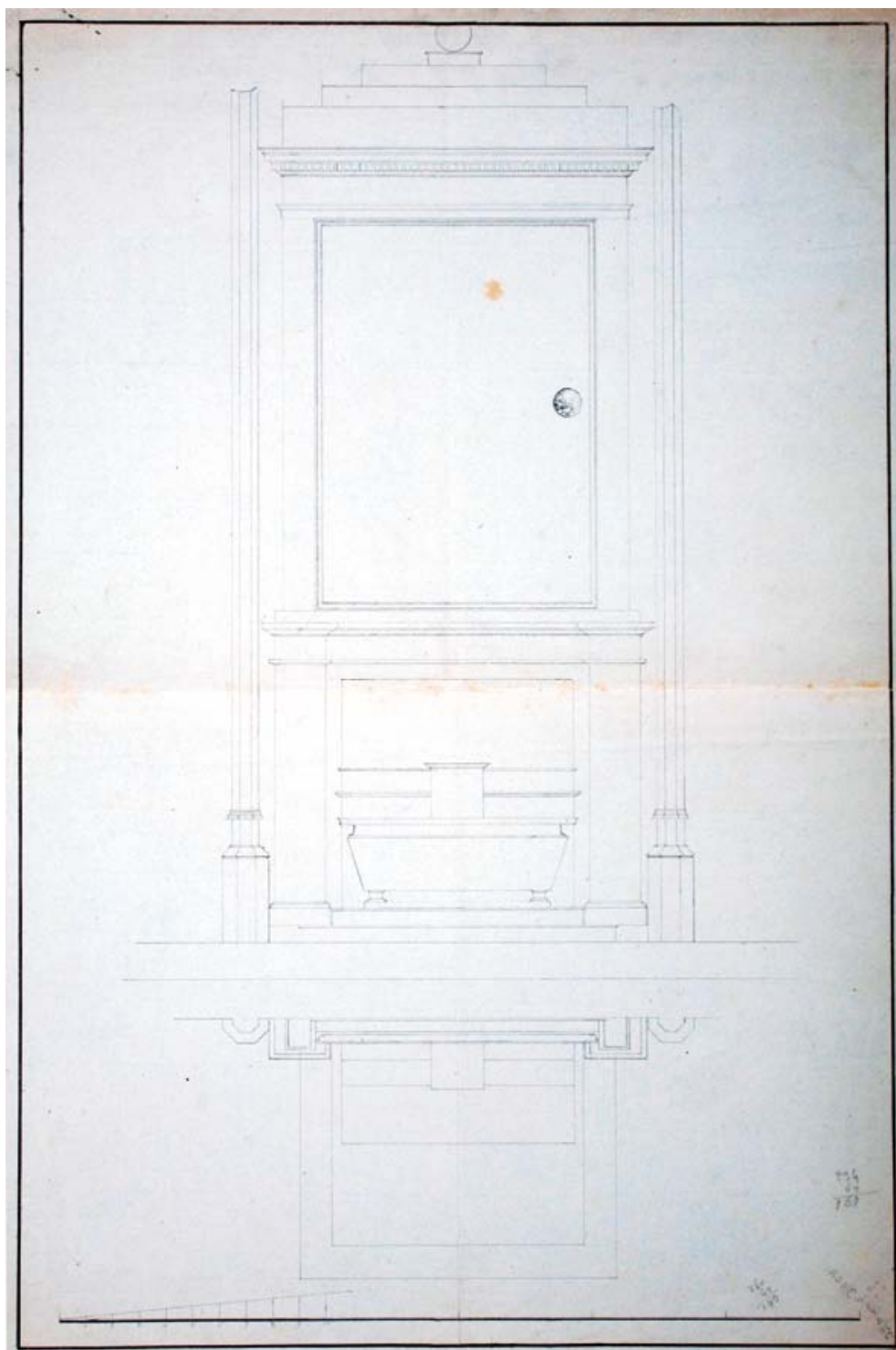
Van Pisson bleven verschillende brieven bewaard, waaruit zijn bekommernis blijkt voor de goede gang van zaken in de vereniging en zijn belangstelling voor jonge kunstenaars²⁶⁴. Hij sprak ook een grafrede uit bij de teraardebestelling van Henry Delvaux, kleinzoon van Laurent Delvaux. De vereniging deelde talrijke medailles uit aan verdienstelijke kunstenaars. Voor het driejaarlijks salon

van 1817 zorgde Pisson voor de medailles die door gouverneur Charles de Keverberg werden uitgereikt aan de schilders Odevaere, Paelinck, Van Bree, Van Huffel, Ducq, Cogels en De Cauwer.

Zoals verder zal blijken, speelde de Maatschappij een belangrijke rol bij de totstandkoming van Pissons grafmonument in de kerk van Mariakerke.

FIG. 93 St.-Michielskerk, ontwerp voor het hoofdaltaar, toegeschreven aan Pisson (SAG, AG, L 75/23).

St.-Michiel's church, design for the main altar, attributed to Pisson (SAG, AG, L 75/23).

²⁶⁴ BUG, Handschriftenkabinet, G 6148, G 11206.

3 Laatste levensjaren tijdens het Hollands bewind

In mei 1814 werden de Franse legers verdreven uit ons land. Napoleons terugkeer uit Elba bracht weinig respijt, want hij werd definitief verslagen in Waterloo op 18 juni 1815. Ons land werd de speelbal van diplomaten die zonder enig overleg met de belanghebbenden besloten dat België zou samengevoegd worden met Nederland. Als zodanig zou het koninkrijk der Nederlanden een buffer vormen aan de Franse noordgrens. Deze beslissing werd vastgelegd door twee verdragen van Parijs op 30 mei 1814 en op 20 november 1815.

Oorspronkelijk behield men de Franse indeling in departementen nog. De laatste prefect van het Scheldedepartement, Antoine Desmousseaux, was al in februari 1814 naar Frankrijk gevlucht. Hij werd vervangen door Jean-Baptiste d'Hane Steenhuyse, die de titel voerde van intendant van het Scheldedepartement. De departementen werden bij de vorming van het nieuwe koninkrijk vervangen door de 17 provincies. Op 3 oktober 1815 werd ridder Patrice de Coninck de eerste gouverneur van Oost-Vlaanderen. In juni 1817 werd hij opgevolgd door baron Charles de Keverberg de Kessel.

De nieuwe staat stond onder leiding van Willem I van Oranje, die op 21 september 1815 als koning der Nederlanden, in Brussel de grondwettelijke eed aflegde. De Staten-Generaal, bestaande uit twee Kamers, vergaderden afwisselend in Brussel en in Den Haag. Als zodanig werd het land een parlementaire monarchie, waarbij de macht van de koning evenwel een overheersende factor was.

Willem I voerde een politiek gericht op welvaart, vrijheid van godsdienst, uitbreiding van het lager en hoger onderwijs, onder meer door de stichting in 1816 van de rijksuniversiteit in Gent. Het Nederlands werd als landstaal verkozen, hoewel dit door de verregaande verfransing en het gebrek aan een algemene cultuurtaal oorspronkelijk maar moeizaam van de grond kwam.

In Gent had Willem I veel aanhang bij handelaars en industrielen, die vooral door de opbloei van de katoennijverheid en de uitbouw van het kanaal van Gent naar Terneuzen hun welvaart zagen toenemen. Ook Pisson sloot zich aan bij de voorstanders van het nieuwe bewind. Maar ook de tegenstanders, met bisschop de Broglie als voornaamste woordvoerder, werden steeds sterker. Het verhaal eindigt, zoals bekend in 1830, maar deze gebeurtenis ligt buiten het tijdsbestek van deze biografie.

3.1 Einde van zijn loopbaan als aannemer en zijn schuldvorderingen

Niettegenstaande de politieke gebeurtenissen, kon Pisson nog een aantal werken verder uitvoeren onder het nieuwe bewind. Zijn contract van juni 1804 voor de aanleg en het onderhoud van de departementale wegen gold voor een termijn van 12 jaar en werd bijgevolg verdergezet tot eind 1815. Behalve het onderhoud van enkele grote wegen werden ook de Gentse stadsuitgangen langs de Kortrijkse, Brusselse en Brugse poort hersteld en op nieuw geplaveid.

Ook voor de binnenlandse scheepvaart leidde hij nog enkele noodzakelijk geachte kleinere werken. Zo werd de Coupure uitgebaggerd, voerde hij herstellingen uit aan de brug over de Coupure bij de Brugse poort en onderhoudswerken aan het kanaal naar Sas van Gent. Alles samengenomen brachten deze laatste werken nog ruim 100.000 fr. op²⁶⁵.

Maar Pisson werd ondertussen geconfronteerd met een aantal onbetaalde facturen voor de werken die hij nog onder het Franse bewind had uitgevoerd. In een brief, gericht aan gouverneur De Coninck, verklaarde hij formeel dat hij sinds het verstrijken van zijn contract voor openbare werken zijn aannemersbedrijf beëindigd had. Hij verzocht derhalve om een certificaat, waarin duidelijk gesteld werd dat de werken die hij nog uitgevoerd had in 1815, wel degelijk de laatste waren die hij als aannemer verwezenlijkt had²⁶⁶.

Hij moest de gevolgen dragen van het wisselende politieke landschap. Hij zat kennelijk zwaar in de problemen door een aantal schuldeisers die hem op de hielen zaten. Cornelissen getuigt dat niemand anders in Gent aan zo'n grote verliezen werd blootgesteld dan Pisson. Maar zoals al gebleken is, hield hij bij alle tegenslagen het hoofd koel²⁶⁷. Hij schreef talrijke brieven aan de intendant, de gouverneur, de minister van Waterstaat en openbare werken en ten slotte ook naar de prins van Oranje om genoegdoening te krijgen. De onbetaalde rekeningen gingen terug tot 1812 en liepen voor dat jaar op tot ruim 67.629 fr. De administratie wees in haar antwoord op het verdrag van Parijs waarin stond dat alle werken uitgevoerd voor 1 januari 1813, door het Franse gouvernement moesten betaald worden.

Vervolgens trachtte Pisson een rekening van ruim 27.000 fr. voor wegenwerken in de provincie, uitgevoerd in 1813, te laten betalen. Hij stelde voor om de opbrengst van de tolgelden te gebruiken. Intendant D'Hane Steenhuyse nam in een brief, gericht aan de graaf van Ursel, commissaris-generaal van binnenlandse zaken, de verdediging op van de twee aannemers Pisson en Bral en schreef dat *les deux entrepreneurs précités souffrent extrêmement du non acquittement des sommes qui leur sont dues*²⁶⁸.

Pisson was de wanhoop nabij toen hij in een brief van 4 maart 1815, gericht aan de graaf van Ursel, stelde dat zijn vraag om vergoed te worden tot dan toe niet ingewilligd was en dat de toestand steeds kritieker werd. Vermits het lot van België bezegeld was, smeekte hij zijn zaak voor te leggen aan de prins van Oranje-Nassau.

Ondertussen was beslist dat de kosten van de werken van openbaar nut, die niet beëindigd waren voor 31 december 1812, wel degelijk door het nieuwe bewind moesten vergoed worden. Voor een eventuele vergoeding werden de authentieke afschriften van alle rekeningen, opgesteld door de Franse ingenieurs, gevorderd en ook geleverd.

De zaak naderde stilaan zijn ontknoping. Pisson schreef nogmaals een mooie brief naar de graaf van Ursel, toen minister van Waterstaat en openbare werken, waarin hij alle achterstallige bedragen op een rijtje zette:

voor de wegenwerken:	85.227,58	fr.
voor de binnenlandse scheepvaart:	22.197,23	fr.
voor de zeewerken:	27.655,16	fr.
Samen:	135.079,97	fr.

²⁶⁵ RAG, *Hollands Fonds* (HF): 477/16. Bij wet van 28 september 1816 werd de Nederlandse gulden (florijn) als rekenenheid doorgevoerd. De waarde werd bepaald als volgt: 100 fr. = 47 1/4 gulden.

²⁶⁶ *Idem*, 559/12.

²⁶⁷ Cornelissen 1819, 191.

²⁶⁸ Den Haag, ARA, 1e sectie: Binnenlandse Zaken, 334, nr. 11688: brief van 28 oktober, 1814.

In april 1816 schreef de minister aan koning Willem I dat de vraag van Pisson om genoegdoening hem gerechtvaardigd leek, tenzij de commissie voor liquidatie van de schulden bezwaren aantekende²⁶⁹.

Maar toen haalde Pisson, na vele brieven en smeekschriften, zijn slag thuis en werd het grootste deel van zijn schuldvorderingen vereffend²⁷⁰.

3.2 Prijsvragen en ontwerpen voor gebouwen en monumenten

Deels uit overtuiging, deels uit eigenbelang werd Pisson een aanhanger van de Oranje-dynastie na het debacle van de Franse overheersing. Cornelissen getuigt dat hij de mening deelde van hen die in het samenvoegen van de 17 provincies het minste gevaar zagen voor politieke verwickelingen en de meeste kansen voor vrede en voorspoed²⁷¹.

Zijn eerste ontwerpen waren **herdenkingsmonumenten** voor de slag van Waterloo, het wapenfeit dat toen sterk tot de verbeelding van het volk sprak. Twee tekeningen die de vorm hadden van een obelisk bleven bewaard. De ene was bedoeld om

geplaatst te worden in een waterbekken in het park van Brussel, tegenover het voormalige gerechtshof, gevestigd in het paleis van de Raad van Brabant of Paleis der Natie. De tweede werd ontworpen voor een prijsvraag die het gouvernement had uitgeschreven op 8 juli 1815 voor alle kunstenaars van het nieuwe koninkrijk. In de voorwaarden werd gesteld dat het monument *edel, eenvoudig en duerzaam moest zijn*. Pisson presenteerde zijn ontwerp in het Koninklijk Instituut der Nederlanden²⁷² (fig. 94). Hij beschreef het monument als een monoliet met afgerond bovendeel. De monoliet rust op een sokkel en een stilobaat. In zijn geheel zou het monument uit drie stukken graniet bestaan, waaruit de eenvoud en het duurzame karakter moesten blijken. Op de sokkels zijn inscripties te lezen die verwijzen naar de feiten die in het bovendeel in bas-reliëfs gesculpteerd zijn. De voorkant toont de prins van Oranje, die, toch volgens Pisson, zwaar gewond werd bij Quatre-Bras. Hij wordt voorgesteld in de armen van de symbolische figuur van de overwinning, die hem tooit met een laurierkrans. Boven dit reliëf prijkt een antieke offerschaal met de letter W op een gouden plaat, omringd door een slang als symbool van de eeuwigheid. Op de afgeronde bovenkant zijn de trofeeën buitgemaakt op de vijand op een wereldbol geplaatst, waarop de naam Nederland staat. Op de

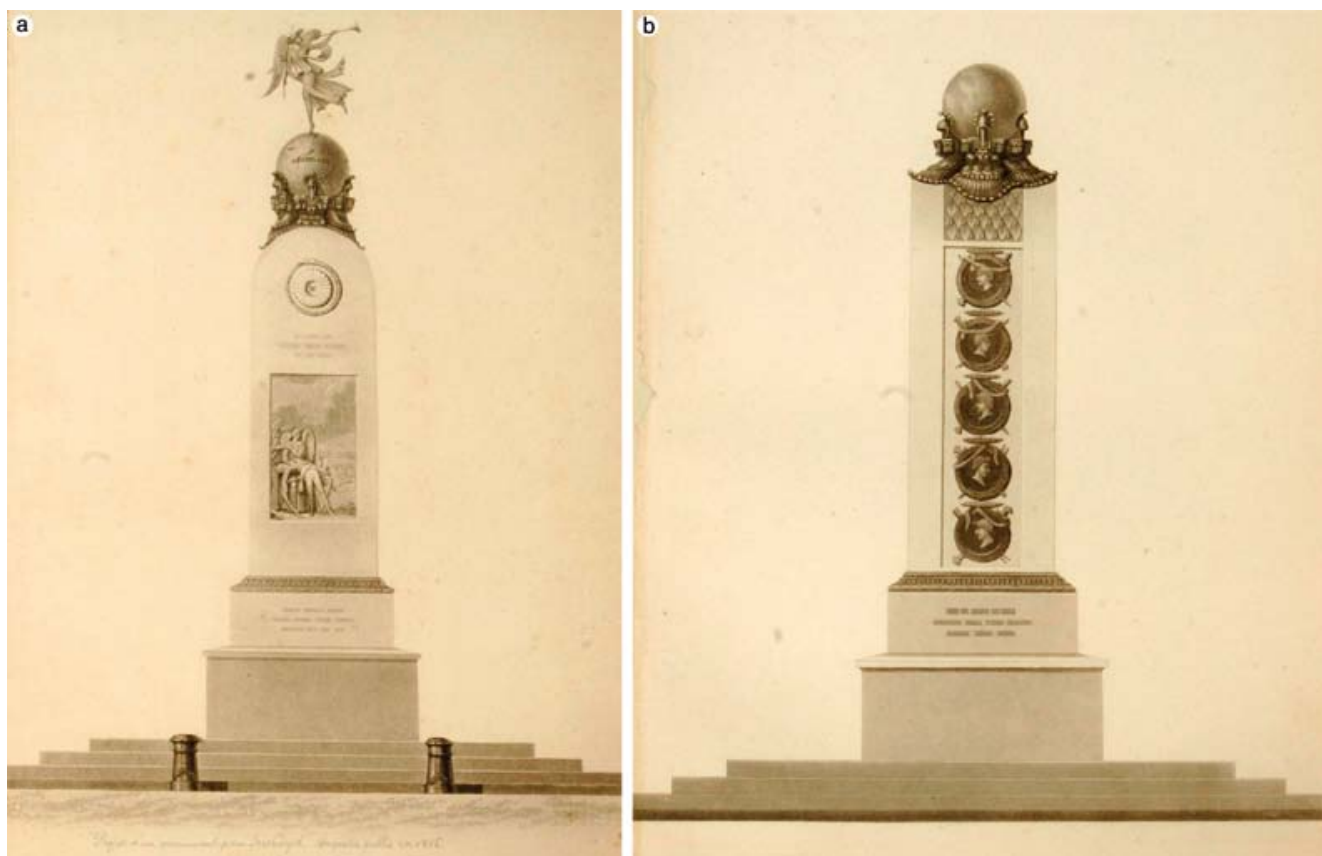

FIG. 94 J.B. Pisson, a. ontwerp van een herdenkingsmonument voor de slag van Waterloo, ontworpen door Pisson voor Soestdijk, 1816 (Goetghebuer 1827, katern 1817, pl. I); b. tweede ontwerp (P.J. Goetghebuer, Notes, afb. 45 en 46).

J.B. Pisson, a. design for a monument commemorating the Battle of Waterloo, created by Pisson for Soestdijk (now the residence of the Dutch royal house), 1816 (Goetghebuer 1827, katern 1817, pl. I); b. second design (P.J. Goetghebuer, Notes, Figs. 45 and 46).

²⁶⁹ Idem en RAG, HF 477/18.

²⁷⁰ Cornelissen 1819, 191.

²⁷¹ Idem.

²⁷² Pisson 1818a.

niet-afgebeelde achterzijde was eveneens een bas-reliëf voorzien, waarop de ontmoeting van de generaals Wellington en Blücher, omringd door hun officieren, zou afgebeeld worden. Een geveuld beeldje van de overwinning die de victorie uitbazuint, staat bovenop de wereldbol.

Het project van Pisson werd niet bekroond, onder meer omdat een historisch feit onjuist gebleken was. De prins van Oranje werd immers niet gekwetst in Quatre Bras, maar wel tijdens de slag van Waterloo op 18 juni 1815. Maar ook over het uitzicht van het ontwerp was men niet zo gelukkig, want volgens Cornelissen beantwoordde het niet aan het karakter dat men van dergelijke herinneringsmonumenten kon verwachten. Het toonde trouwens ook teveel gelijkenis met sommige rekvisieten die men in pittoreske tuinen aantrof²⁷³.

Toen Willem I koning der Nederlanden werd, beschikte hij nog niet over een geschikt **koninklijk paleis** in Brussel, waar hij met zijn hofhouding en administratie zou kunnen verblijven. De vorst dacht er niet aan om een volledig nieuw paleis te bouwen en verkoos twee grote herenhuizen, het huis Belgioioso, dat als voorlopig verblijf dienst deed en het huis Bender tot een geheel samen te voegen en in te richten²⁷⁴.

Zoals gebruikelijk schreef men een prijskamp uit voor geïnteresseerde architecten. De anonieme inzendingen, voorzien van een devies, werden op 8 april 1816 beoordeeld door een jury. Het project met devies *Après Dieu le Roi* behaalde vijf stemmen en kreeg de eerste medaille. Het voorstel met devies *fit gratum Opus* kreeg vier stemmen en de tweede medaille. Ten slotte waren er nog twee projecten: *Le programme a fait Loi* en *Pour le Roi et l'honneur*, die respectievelijk drie en twee stemmen toegekend kregen. Het verslag van de jury was ondertekend door Baron de Beeckman, Eugène de Ketelbuter en A. Dekin²⁷⁵. Welke architecten onder de deviezen schuilgingen, werd voor zover bekend nog niet achterhaald, maar het bekroonde project was zeer vermoedelijk van de hand van Ghislain Joseph Henry (1754-1820).

In elk geval blijkt uit een spoedbrief van de graaf van Ursel, minister van Waterstaat en openbare werken, dat definitieve plannen werden gemaakt om de werkzaamheden alvast in twee delen op te splitsen: enerzijds het algemeen plan van het gebouw en zijn omgeving dat zo vlug mogelijk aan de koning voorgelegd moest worden, anderzijds de detailtekeningen die eveneens goedgekeurd moesten worden.

Behalve de al bestaande constructies ontbraken nog twee belangrijke onderdelen, namelijk de twee appartementen voor de koning en de koningin. Daarop volgt de veelzeggende zin: *Sa majesté admet qu'ils soient formés dans deux Pavillons, ainsi que M. Pisson l'a proposé*. Daarmee wordt duidelijk dat de Gentse architect de kans had gezien om zijn voorstellen ingang te doen vinden²⁷⁶. Pisson zond een dankbrief naar de graaf van Ursel, waarin hij schreef dat hij geflatteerd was door *le choix que sa Majesté a daigné adopter pour base définitif le projet du Palais que j'ai eu l'honneur de vous présenter*²⁷⁷. Het is duidelijk dat de Gentenaar sindsdien nauw betrokken werd bij het project.

E. Callion beschreef in lovende bewoordingen de eervolle opdracht die Pisson van de koning had gekregen.

Den Heer Pisson, directeur vande Classe der bouwkunst in de Koninklijke societijt der schoone Konsten binnen deze stad, had een ontwerp gemaekt tot het bouwen van een paleys voor Z.M. te Brussel. Z.E. den minister van den Waterstaet dat ontwerp van onzen medeburger onder de oogen vanden monarch geleyt hebbende, heeft Z.M. het zelve voor den grondslag van het definitif plan aengenomen en goed gevonden, dat den gemelden bouwmeester medewerke aen de vaststelling van dit plan, het welk door den minister moet goedgekeurt worden ingevolge de reglementen van het concours inden voorleden winter bekend gemaekt.

Onze inwoonders en landgenooten, beminnaers vande Konsten, zullen zonder twyffel met de grootste aendoeninge vernemen deze gunste van onzen souvereyn, waer door op nieuws bewezen word hoe zeer Z.M. de begaefdheden en wetenschappen zynder onderdanen zonder onderscheyd weet te schatten, aen te moedigen en te vergelden.

Er werd een commissie opgericht bestaande uit de architecten Verly, Vangelder en Pisson, die als opdracht kreeg de plannen van G.J. Henry te beoordelen en bij te werken. Goetghebuer noteerde in dit verband dat Pisson in grote stijl in een koets met lakeien naar Brussel trok om deel te nemen aan het overleg. Hij had zich laten ontvallen dat hij zijn collega's een lesje zou leren. Maar de heren collega's hadden het niet zo begrepen en weigerden hun Gentse collega te ontvangen en *l'accoutument ainsi au grand air de la capitale*²⁷⁸.

Blijkbaar bevat dit roddelpraatje een kern van waarheid. De samenwerking met de andere architecten was klaarblijkelijk verre van ideaal. In zijn zoveelste brief gericht aan de graaf van Ursel drukte Pisson zijn ongenoegen uit over de manier waarop hij behandeld werd. Hij verweet zijn collega's in Brussel dat zijn nieuwe ideeën telkens verstikt werden door jaloerse opmerkingen. Hij drong aan op strikte orders van de minister. Hij merkte ook op dat, eens een plan gekozen, dat ook maar onder leiding van één man kon uitgevoerd worden²⁷⁹. De graaf van Ursel antwoordde zeer diplomatisch dat hij de gang van zaken betreunde, maar dat hij de functie aan de andere architecten niet kon ontnemen²⁸⁰.

Uit bewaarde rekeningen blijkt dat Pisson tussen 2 januari en 18 juni 1817 gedurende 25 dagen in Brussel verbleef om deel te nemen aan het overleg. Hij kreeg daarvoor een vergoeding van 332,25 florijnen. In januari 1818 streek hij een ereloon op van 1200 florijnen als lid van de commissie voor het koninklijk paleis²⁸¹. Vermoedelijk was de rol van Pisson toen uitgespeeld.

Cornelissen vermeldt in een voetnoot dat het weinig waarschijnlijk was dat het ontwerp van Pisson zou uitgevoerd worden. Maar hoe dan ook, zonder discussies over de voor- en nadelen, kregen zijn plannen, ingevolge het rapport van de graaf van Ursel, oorspronkelijk de koninklijke goedkeuring²⁸².

Het vervolg van de bouwgeschiedenis is niet zo fraai. Door allerlei moeilijkheden liep het werk vertraging op. De leidinggevende architect was G.J. Henry, bijgestaan door Jean-Baptiste

²⁷³ Cornelissen 1819, 194.

²⁷⁴ Smolar-Meynaert, Vanrie, Soenen & de Jonge 1991, 270.

²⁷⁵ Den Haag, ARA, 2de afdeling Waterstaat en Openbare Werken, nr. 16576.

²⁷⁶ *Idem*, nr. 16576, brief van 28 mei, 1816.

²⁷⁷ *Idem*, nr. 3963, brief van 2 juni, 1816. Zie ook de Gazette van Gend, 6 juni, 1816. Zie ook Callion E., *Gentsche Kronyke*, deel 9, fol. 109-110.

²⁷⁸ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit. fol. 87.

²⁷⁹ Den Haag, ARA, 2de afdeling Waterstaat en openbare werken, nr. 16576, brief van 2 oktober, 1816.

²⁸⁰ *Idem*, brief van 9 december, 1816.

²⁸¹ *Idem*, nr. 10537, 1818, nrs. 1635-1636.

²⁸² Cornelissen 1819, 192, noot 1.

Vifquain. Henry stierf echter in januari 1820 en werd vervangen door Charles Vander Straeten (1771-1834); hij werd afgedankt in 1825 en op zijn beurt vervangen door Tilman-François Suys. Koning Willem I heeft uiteindelijk nooit kunnen genieten van een afgewerkt paleis, want in september 1830 brak de Belgische revolutie uit. Al deze latere verwickelingen heeft Pisson niet meer meegemaakt, maar zijn teleurstelling over deze gemiste kans zal ongetwijfeld groot geweest zijn.

Na de stopzetting van zijn aannemersbedrijf, had Pisson veel tijd om deel te nemen aan verschillende prijsvragen, zoals deze voor de verbetering van **landelijke gebouwen**, uitgeschreven door de Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde te Gent. De prijsvraag luidde: *Welke zijn de voordelen of gebreken van onze landelijke gebouwen en welke veranderingen en verbeteringen kan men er zonder grote onkosten aanbrengen?*

Pisson schreef in antwoord op deze vraag een uitgebreide verhandeling van 76 bladzijden, geïllustreerd met 20 tekeningen²⁸³. Dit bewaarde geschrift met als devies: *Salubrité, aisance, économie* werd in juni 1817 bekroond met een gouden medaille. Ook de verhandeling van zijn collega Joseph De Naeyere werd bekroond.

De verhandeling telt vier hoofdstukken. Het eerste deel is gewijd aan algemene principes, waarin tal van aspecten aan bod komen, zoals de site van de boerderij, de onderlinge ligging van de verschillende soorten gebouwen, de staat van de wegen, de nadelen van vochtigheid enz. Waar hij het heeft over de decoratie van de landelijke gebouwen verwerpt hij *cette afféterie ridicule*, die ingaat tegen de goede smaak en het gezond verstand. Zijn ideale voorbeelden vindt hij in Italië, waar de landelijke gebouwen welgevallig zijn door hun eenvoudige en aangename vormen. De nobele voorbeelden van Palladio verkiest hij boven de weelderige paleizen van Borromini of de bizarre constructies van Guarino Guarini.

Het tweede deel handelt over de verschillende gebouwen, eigen aan het boerenbedrijf. De stallen voor de verschillende soorten dieren en de ruimtes voor het bewaren van de vruchten van de landbouw worden vrij uitvoerig besproken. De auteur geeft niet alleen raadgevingen over hun grootte en afmetingen, maar ook tips die de gezondheid van de dieren ten goede komen. Hij bespreekt onder meer verschillende manieren om stallen te verluchten en om mest te verwijderen.

Het derde hoofdstuk beschrijft een aantal afhankelijkheden en bijgebouwen, zoals vijvers, mesthopen, riolen en aquaducten, cisternes, souterrains met de melk- en boterkelder, bakovens enz.

Het vierde deel ten slotte is gewijd aan de keuze van de verschillende materialen en de manier waarop ze verwerkt moeten worden. Door zijn ervaring als architect was hij vanzelfsprekend goed op de hoogte van deze materie. Ons land bezit alle nodige materialen om plaatselijk verwerkt te worden, zoals uitstekende natuursteen, baksteen, hout, zavel, leien, pannen enz. om stevige constructies te kunnen oprichten. Langs wegen, rivieren en kanalen is hun vervoer gemakkelijk te regelen. Voor het timmerwerk van de daken, prijst hij de voorbeelden van Philibert de l'Orme aan, die een besparing op het houtgebruik betekenen. Voor de afdekking van de daken geeft hij de voorkeur aan holle dakpannen. Een dergelijk dak is stevig, licht, betrekkelijk goed-

koop en gemakkelijk te herstellen. Stro- of rietbedakking keurt hij af, wegens het brandgevaar en het aantrekken van ongedierte. Hij vermeldt de graanhalle van Parijs als een zeer ingenieus uitgevoerde constructie. In verband met het schrijnwerkers- en slotenmakerswerk stelt hij dat de poorten en deuren van de landelijke gebouwen niet stevig genoeg kunnen zijn, omdat ze veel te lijden hebben van het gebruik door mens en dier.

Pisson beëindigt zijn verhandeling met de bespreking van verschillende hoevetypes: de eenvoudige landbouwershut, een middelgrote en een grote hoeve. Het grote hoevecomplex wordt uitvoerig besproken, met het achterliggende idee dat hij zijn plan ooit zou willen verwezenlijken. Dit interessante concept verdient meer toelichting (fig. 95). Het complex, omringd door een rechthoekige omheining, is verdeeld in drie eveneens rechthoekige delen: een binnenplein (2), waarrond de belangrijkste gebouwen geconcentreerd zijn, links daarvan het neerhof (18), rechts de groentenhof (10), beiden omringd door een dubbele rij fruitbomen (11). Een drenkplaats (3) ligt centraal op het binnenplein. Rechts staat het woonhuis (1) waarvan de twee belangrijkste gevels naar het noorden en het zuiden georiënteerd zijn. De grootste kamer is de grote keuken (A), de belangrijkste leefruimte van waaruit de boer het bedrijf goed in de gaten kan houden. De ingang en uitgang (B) van het huis liggen centraal en geven onmiddellijk verbinding met de trappen (C) die enerzijds naar de provisiekelders, anderzijds naar de voorraadzolders leiden. Naast de trappen ligt de ruime slaapkamer van het landbouwerspaar (D), een kleinere kamer voor de kinderen (E) en een weefkamer (F). Naast het woonhuis, ligt een open ruimte (16), gebruikt voor het opslaan van brandhout. Aan de voorzijde van het complex wordt in een klein gebouwtje het bakhuis (8) ondergebracht. Aan de andere zijde van het huis ligt een kleine binnenhof (17) waar men onder meer het wasgoed te drogen kan hangen. Een remise (7) biedt plaats aan huishoudelijke toestellen. In de ruime groentenhof (10), rechts van het huis, is ook plaats voorzien voor bijenkorven (22), die op een rustig plaatsje gericht naar het Oosten zijn opgesteld. Aan de linkerkant van het binnenplein tegenover het woonhuis, staan de verschillende stallen voor paarden, koeien, schapen en varkens (4,5,6,9). Aan de stallen grenzen kleine binnenhoven. Het neerhof (18) met in het midden een mesthoop (19), bevat ook een origineel kippenhok met duiventoren en ruimte voor waterhoenders in het onderste deel (12). In de zuidelijke omheining is een open hangar voorzien (13) voor het opbergen van landbouwtuig en de opslag van hout en ander materiaal. Buiten de omheining ligt nog een grote schuur met middengang (20). Pisson tekende ook de voorzijde van het hoevecomplex, waarbij weerom de symmetrische ordening opvalt door de schikking van twee paviljoentjes, respectievelijk de bakoven en de varkensstal, ver van het woonhuis, met daartussen de eenvoudige toegangspoort.

Uit de lectuur van deze verhandeling blijkt dat Pisson zich goed geïnformeerd had over deze materie. Het bekende werk van M. de Perthuis over de landelijke architectuur had hij in zijn bezit²⁸⁴ (fig. 96). Verder verwijst hij herhaaldelijk naar Franse, Duitse en Engelse methodes en voorbeelden. Bij de verhandeling van J.F. de Lichtervelde²⁸⁵ had hij enige kritiek, waarbij hij stelde dat deze auteur de architectuur ondergeschikt maakte aan de economische principes, terwijl deze twee aspecten bij hem samengaan.

²⁸³ Het manuscript bleef bewaard in de Bibliotheek van de Koninklijke Mij. Voor Landbouw en Plantkunde, Hs. 54.

²⁸⁴ De Perthuis 1810.

²⁸⁵ De Lichtervelde 1815.

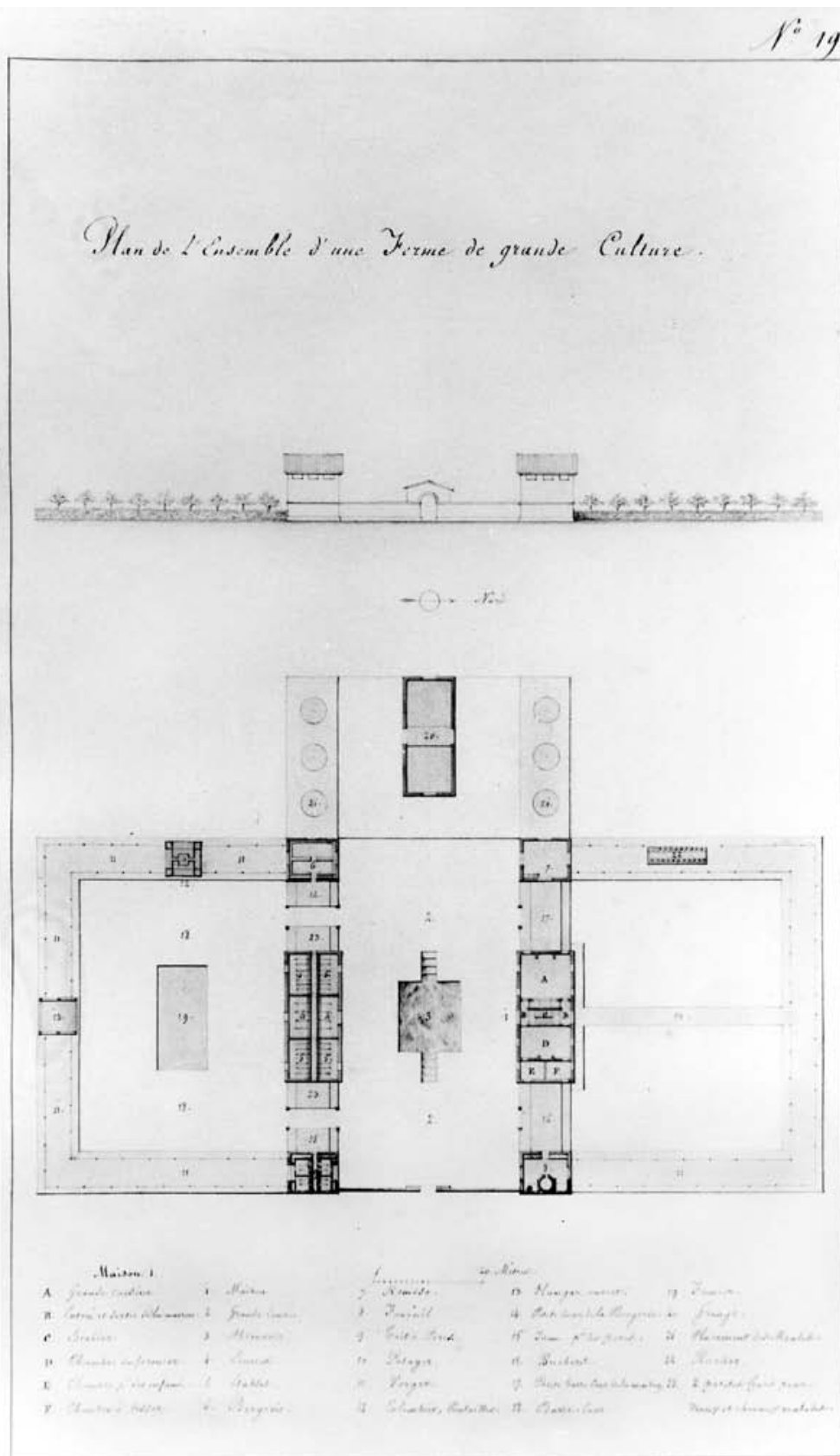
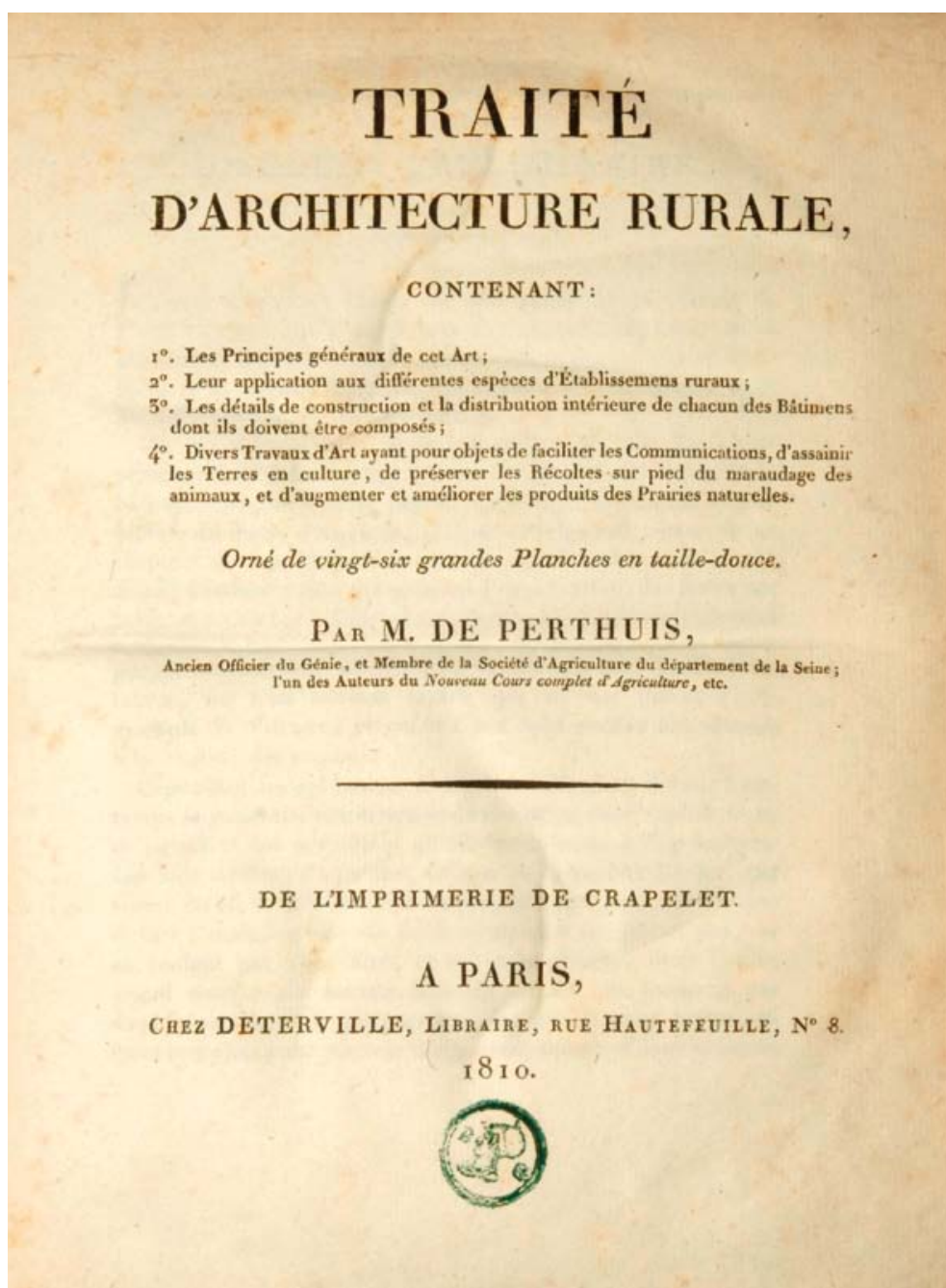

FIG. 95 J.B. Pisson, ontwerp van een grote hoeve, tekening uit de bekroonde verhandeling voor de verbetering van landelijke gebouwen, 1817 (Bibl. Kon. Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde, HS. 54, nr. 19).

J.B. Pisson, design for a large farmhouse; drawing from the award-winning treatise on the improvement of rural buildings, 1817 (Royal Agricultural and Botanical Society, HS 54, no 19).

FIG. 96 Titelblad van M. De Perthuis 1810.
 Title page of *M. De Perthuis 1810*.

De verhandeling van Pisson werd over het algemeen vrij enthousiast onthaald. Cornelissen getuigt dat maar enkele details en stijlelementen niet uit zijn pen voortkwamen. Volgens hem had Pisson meer dan 100 tekeningen gemaakt, waarvan er kennelijk maar 20 ter illustratie van de prijsvraag werden uitgekozen. Hij stelde dat indien deze tekeningen konden uitgegeven en gegraveerd worden, een dergelijk initiatief wel de mooiste hulde aan zijn nagedachtenis zou zijn. In het belang van de landbouwers en ook van de rijke eigenaars, die meestal de filantropie niet hoog in het vaandel droegen, zouden ze bijdragen tot gezonde en nieuwe ideeën, samen met de hulp van de lokale administraties²⁸⁶.

Op 4 maart 1817 werd in Luik een prijsvraag uitgeschreven voor de bouw van een **nieuw theater** in de stad. De kosten hiervoor werden geraamd op 180.000 fr. Onder de acht inzendingen was ook een ontwerp met devies: *Temple d'Apollon, séjour de l'immortel Grétry*²⁸⁷. Dit plan was van de hand van Pisson (fig. 97). Maar ook in dit geval greep hij naast een bekroning. Het werk werd toevertrouwd aan de Luikse stadsarchitect Auguste Dukers (1792-1831), die voor de verwezenlijking van dit gebouw samenwerkte met aannemer L.M. Vivroux, die een bod van 248.000 fr. deed op de uitvoering, heel wat meer dan de oorspronkelijk beoogde som²⁸⁸.

²⁸⁶ Cornelissen 1819, 195-196.

²⁸⁷ Pisson 1817a.

²⁸⁸ Martiny 1887, 135-153.

Van Pisson bleef een werktekening bewaard van de plattegrond, een geveltekening en een beschrijving van zijn concept in het tijdschrift *Annales belgiques*²⁸⁹. Zijn plan was gebaseerd op een rotonde, naar het voorbeeld van de Romeinse tempel van Vesta. De tempelvormige constructie van het theater, bekroond door een koepel, was voorafgegaan door een peristylum, gedragen door vier kariatiden. De ingangshal was langs weerszijden voorzien van twee grote trappen die naar de hogere verdie-

ping leidden. Door vijf deuropeningen kon men het parterre, in amfiteatervorm betreden. Het foyer of buffet lag boven het peristylum. Loges waren voorzien voor belangrijke personen. Vier kleinere trappen gaven toegang tot de hogere etages. Pisson rekende uit dat zijn theater 1026 personen kon bevatten. Hij besteedde verder veel aandacht aan de constructie waarvoor hij nieuwe methodes bepleitte. Hij verwees daarbij naar de talrijke branden die vele theaters in de as hadden gelegd. De koepel zou

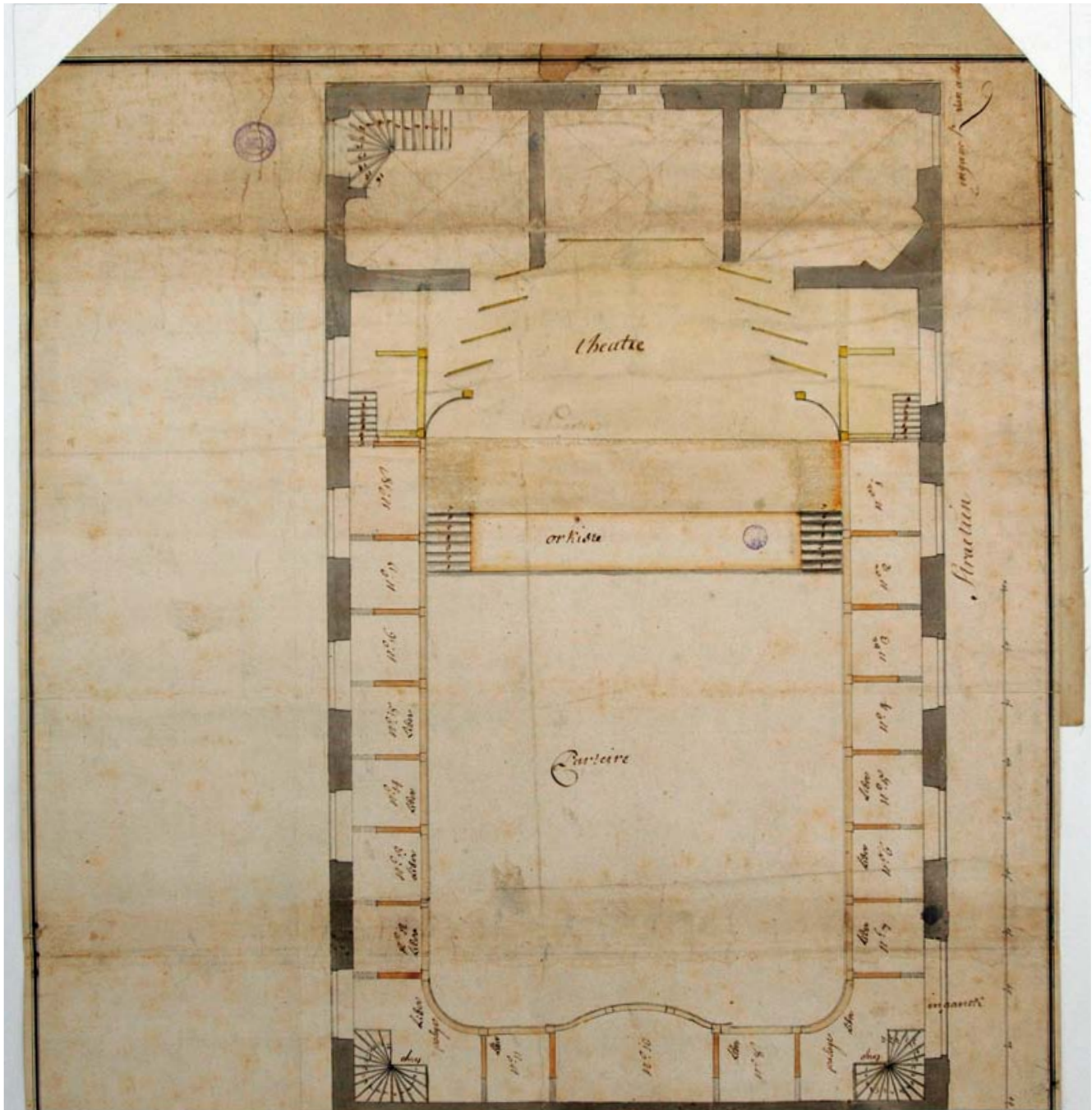

FIG. 97 Plattegrond van een theater, werktekening (BUG, FA, Pisson, map I, nr. 30).
Working drawing of the floor plan of a theatre (BUG, FA, Pisson, map I, No 30).

²⁸⁹ BUG, Prentenkabinet, Fonds Architecturale Plannen, Pisson, map I, nr. 30. Pisson 1817a.

uitgevoerd worden in stevig metselwerk, gestut door, aan de ene zijde het gewelf boven het proscenium, aan de andere zijde door een gewelf tegen de buitenmuur. Een belangrijk aspect voor de veiligheid vormden de galerijen en de loges die gebouwd moesten worden zonder gebruik te maken van brandbare materialen. Daar voorzag hij een ijzeren assemblage met ronde steunen, die gebundeld en verguld voor een nieuwsoortige decoratie konden zorgen. Ook voor het plafond van de koepel plande hij een ijzeren constructie, bestaande uit horizontaal geplaatste cirkels en verticale bogen, die een soort van *gaze antique*, zoals in de thermen van Titus, zouden vormen. De decoratie zou verder in hoofdzaak bestaan uit draperieën met gouden franjes, schilderijen van muzen als antieke danseressen en verder een kleurenpalet met witte, gouden en lichtgroene toetsen. De onkosten voor zijn nieuwe methode met de ijzerconstructie zouden tot 200.000 fr. oplopen, toch nog heel wat minder dan de uiteindelijke kost van het uitgevoerde project²⁹⁰.

Een van de beste ontwerpen van Pisson was het **project voor een lagere school** dat tot stand kwam in 1818, zijn laatste levensjaar (fig. 98). Het ontwerp ontstond naar aanleiding van een voorstel dat uitging van het ministerie van openbaar onderwijs, waarbij een typelokaal in rechthoekige vorm, geschikt voor 100 leerlingen, werd voorgesteld. Pisson had evenwel een origineler idee en ontwierp een halfcirkelvormig schoolgebouw, naar Romeinse voorbeelden en geïnspireerd op de amfitheaters voor chirurgie en mineralogie. De plannen, opgedragen aan de Oost-Vlaamse gouverneur Baron de Keerbergh de Kessel werden gegraveerd door de beroemde Parijse graveur Charles Normand en samen met de tekst van Pisson uitgegeven²⁹¹.

De lagere school was gepland op een, door een haag omringd, rechthoekig terrein, met mogelijkheden voor de aanleg van een boomgaard, een groentetuin of een speelplaats. Achter het klasgebouw voorzag de ontwerper ruimte voor een schoolmeesterswoning en andere voorzieningen. De plattegrond van het schoolgebouw zelf is in halfronde vorm uitgewerkt, langs beide zijden geflankeerd door bijgebouwtjes toegankelijk langs drie trappen. In een kleine halfcirkelvormige uitbouw is een toilet voorzien. Uit de bijbehorende tekst blijkt dat deze schikking te maken had met afzonderlijke toegangen voor meisjes en jongens. De gevel wordt begrensd door een halfcirkelvormige boog, die rust op een breed entablement. De boogvorm wordt herhaald in een groot halfrond venster. De twee kleine bijgebouwtjes, afgedekt door een tentdak, krijgen een subtiel accent door de fries met triglifien en rozetten. In het dak is een zenitale lichtopening voorzien *à l'italienne*. Pisson merkte daarbij op dat deze schikking het voordeel had dat de leerlingen niet verstrooid zouden worden door wat zich buiten afspeelde.

Het klaslokaal bevat zes banken of lessenaars in het midden-deel en daarrond telkens twee banken langs de halfronde wanden. Het plafond zelf is naar Romeinse voorbeelden in cassetten uitgewerkt. Volgens Pisson kon men daar de letters van het alfabet, het decimale systeem of andere emblemen met betrekking tot het onderwijs aanbrengen. Verder voorzag hij dat het interieur kon versierd worden met fresco's. De zetel van de onder-

wijzer is voorzien in het midden van de rechte muur vooraan, zodat hij alle leerlingen tegelijk zou kunnen onderrichten en in het oog houden. Door middel van verwarmingsbuizen met een stookplaats buiten het gebouw zou het lokaal verwarmd worden. Door een ventilatiesysteem zou de lucht in de klas voortdurend ververst worden.

Pisson eindigt zijn toelichting met een verwijzing naar de wens van de koning en de principes van filantropie die ten grondslag liggen aan de verbetering van het onderwijs voor de minder gegoeden.

Dit merkwaardige project verscheen enkele dagen na Pissons dood. Cornelissen bestempelde het als *une expression touchante de ses dernières pensées*²⁹².

In zijn laatste levensjaren was Pisson nog bezig met het ontwerpen van een groots **monument** ter nagedachtenis van de gesneuvelden op het slagveld van Waterloo. In het werk van Goetghebuer, werd in de eerste katern van 1817 een herdenkingszuil als monument voor Waterloo afgebeeld, staande op een breed podium aan de vier zijden begrensd door sokkels waarop soldaten met hun wapens zijn weergegeven²⁹³. De zuil zelf staat op een voetstuk met opschriften, omgeven door arenden die een festoen vastklemmen. De monoliet zuil is bekroond door een wereldbol, waarop de symbolische figuur van de overwinning prijkt.

Uit verschillende gegevens blijkt evenwel dat het monument voor Waterloo werd ontworpen in de vorm van een piramide, naar het voorbeeld van de Egyptische grafmonumenten (fig. 99). Cornelissen die het ontwerp goed kende, beschreef het als een grote piramide waarrond ook kleinere monumenten konden gegroepeerd worden ter nagedachtenis van individuele gesneuvelden. De piramide zelf zou niet voorzien worden van opschriften of trofeeën, die dergelijke herdenkingsmonumenten niet zelden overlaadden. De plek zelf riep de herinnering op aan het memorabele wapenfeit, dat daar op 18 juni 1815 plaats had gevonden²⁹⁴. Mogelijk heeft Pisson zich geïnspireerd op het ontwerp voor een kerkhoftoegang in de vorm van een piramide, geflankeerd door twee obeliskken, door de Franse architect Etienne-Louis Boullée (1729-1799).

Pisson schreef meerdere brieven naar de graaf van Ursel over zijn opvattingen omtrent dit project²⁹⁵. Het ontwerp was al zo-
ver gevorderd dat enkele bestekken konden voorgelegd worden. Daaruit blijkt dat de piramide op een grondvlak van 55/55 m zou verrijzen op een stevige ondergrond, versterkt door 36 heipalen. Voor de stenen bekleding van de vier schuine vlakken voorzag de ontwerper natuursteen uit de groeven van Ecaussines en baksteen voor de funderingen. Ook andere materialen zoals ijzer en lood zouden gebruikt worden.

De graaf van Ursel ging gedeeltelijk akkoord, behalve met de toepassing van de heipalen en met de holle ruimten in de piramide. Hij voorzag een budget van 475.000 florijnen, zonder het honorarium van de architect en de aankoop van het terrein. Pisson trachtte de minister te overtuigen van zijn inzichten en benadrukte dat het niet alleen ging om een kunstmonument, maar om een immense sarcofaag die, zoals de oude Egyptische voorbeelden, de eeuwen zou trotseren ter nagedachtenis van de

290 Pissons ingediende plannen werden tot nog toe niet teruggevonden. In het Luikse *Fonds des travaux publics*, dat zich bevindt in de *Archives générales* werden ze niet gesignaleerd.

291 Pisson 1818b.

292 Cornelissen 1819, 195. Het project werd ook gepubliceerd in *Messager des sciences et des arts*, vol 3 (1825), 416-424.

293 Goetghebuer 1827, 1817, pl. 1.

294 Cornelissen 1818; Cornelissen 1819, 192-193.

295 BUG, Handschriftenzaal, G 11202.

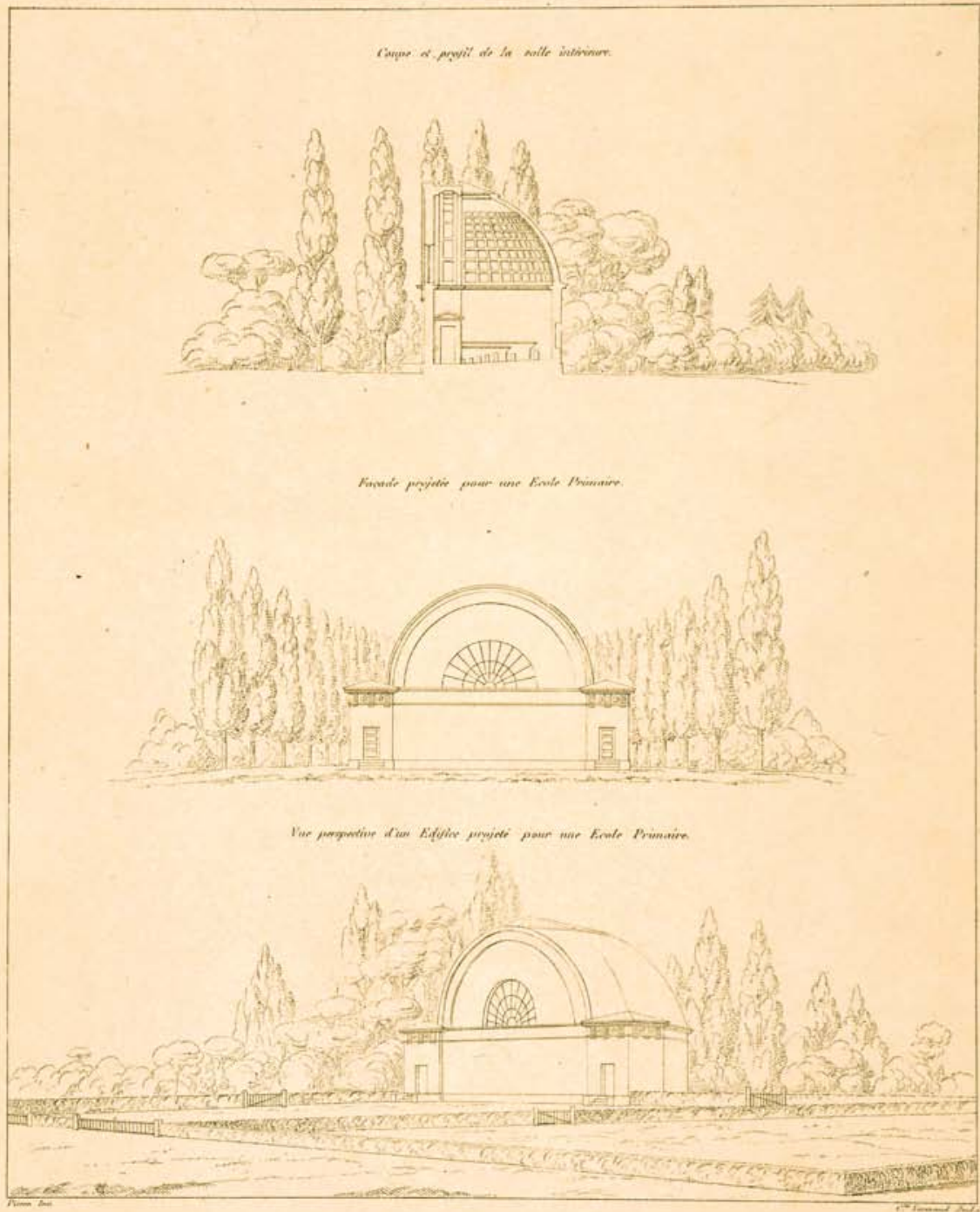

FIG. 98 J.B. Pisson, ontwerp voor een lagere school door Pisson: gevel, doorsnede en volume, gegraveerd door Charles Normand, 1818.
J.B. Pisson, design for a primary school by Pisson: façade, cross section and volume, engraving by Charles Normand, 1818.

gestorven helden. Weliswaar werden in Egypte geen heipalen gebruikt, want de piramiden werden gebouwd op een rots, wat voor de nodige stabiliteit zorgde. Vermits een dergelijke werkwijze in ons land niet mogelijk was, bleef enkel de methode met heipalen over, een zeer dure werkwijze, waarvan evenwel het succes van de hele onderneming afhing. De holten in de piramide waren het gevolg van de steunconstructies met gewelven en bogen, die de zware druk in het centrale deel moesten opvangen. Een dergelijk gigantisch project eiste ook de uitvoeringsmodaliteiten, waardig voor dit nobele initiatief waaraan de naam van de minister verbonden zou blijven.

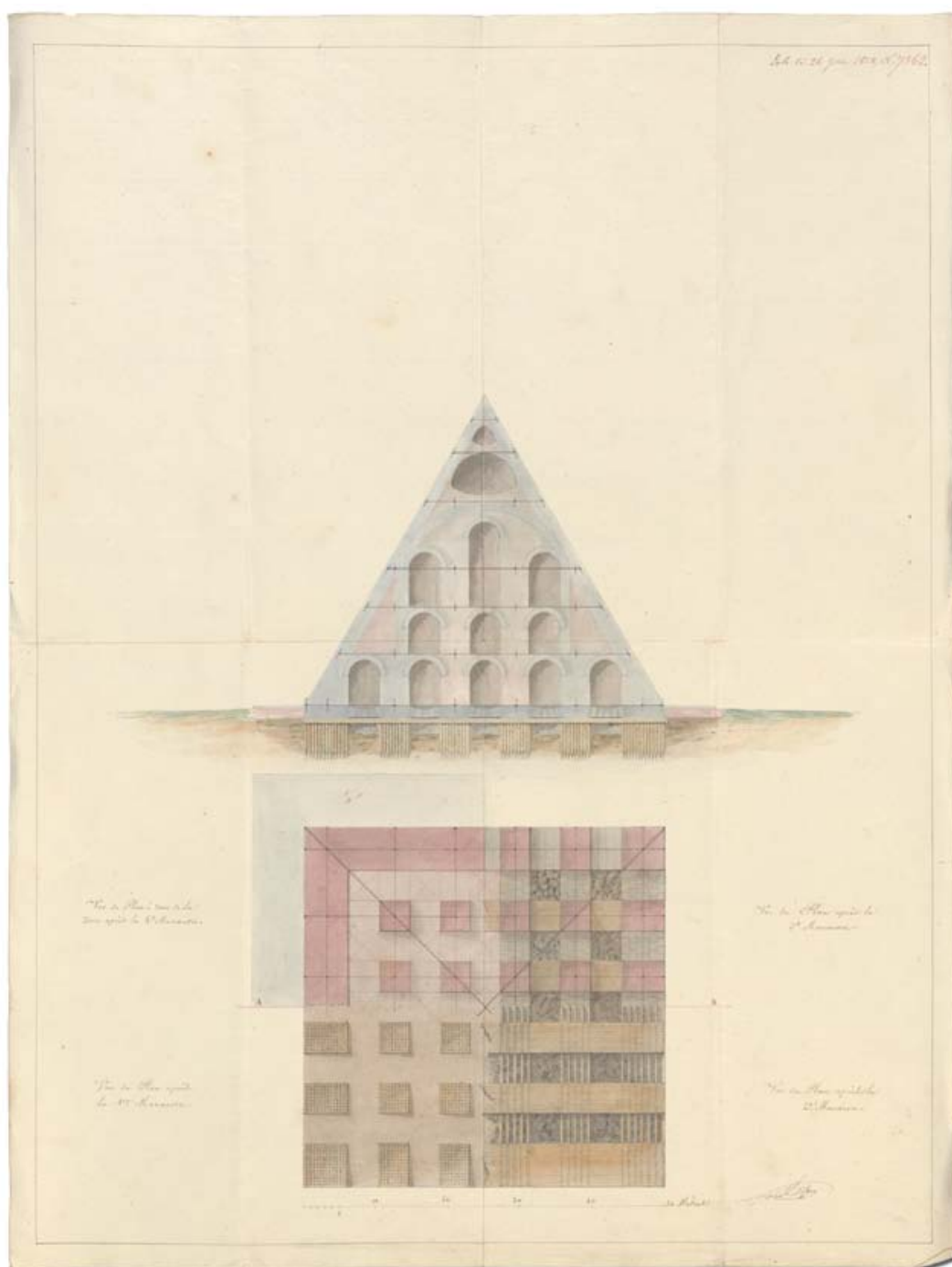
De graaf van Ursel was blijkbaar nog niet helemaal overtuigd en nodigde op 15 oktober 1818 Pisson uit om in Brussel zijn pro-

ject nog eens goed toe te lichten. Maar toen was hij al te ziek om zich nog te verplaatsen. In december kreeg de minister het bericht van Pissons neef, Jean-Henry Van Loo, dat zijn oom overleden was. In zijn deelnemingsbrief drukte de graaf van Ursel zijn leedwezen uit over diens vroegtijdige dood, waarbij hij schreef: *Le travail important dont j'avais chargé Monsieur votre Oncle est une preuve de la confiance que j'avais en ses talents.*

Pissons project werd niet meer uitgevoerd. De opdracht werd toevertrouwd aan Charles vander Straeten (1771-1834), die koos voor een heuvel van 45 m hoogte op de plaats waar de Prins van Oranje, de latere koning Willem II, gewond werd. Door beeldhouwer Jean-Louis van Geel (1787-1852) werd de leeuw ontworpen die nog steeds bovenop de heuvel staat.

FIG. 99 J.B. Pisson, ontwerp van een herdenkingsmonument voor de slag van Waterloo in de vorm van een piramide, doorsnede en plattegrond (NADH, Algemene Staatssecretarie, kabinet des Konings, 1813-1840, inv. nr. 647, 1818, nr. 83).

J.B. Pisson, pyramid-shaped design for a monument commemorating the Battle of Waterloo, cross-section and plan (NADH, State Secretariat, King's Office, 1813-1840, entry no 647, 1818, no 83).

3.3 Lidmaatschap van commissies en verenigingen

Zoals al eerder vermeld, speelde Pisson sinds 1809 een rol als directeur van de klasse architectuur in de Gentse Maatschappij voor Schone Kunsten en Letterkunde. Tot zijn dood in 1818 bleef hij de belangen van deze maatschappij behartigen.

Door een koninklijk besluit van 28 mei 1816 werd hij door koning Willem I benoemd tot lid van de vierde klasse, 5de afdeling van het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, gevestigd in Amsterdam²⁹⁶. Pisson was in de wolken met deze eervolle benoeming en zag het als een blijk van vertrouwen, die hij wenste te bekrachtigen door zijn inzet voor vorst en vaderland te verdubbelen²⁹⁷.

Op 9 december 1817 werd hij ook lid van de Koninklijke Academie van Antwerpen, samen met Van Huffel, De Cauwer, Roelandt en L. De Bast. Ze kregen de titel van academicus²⁹⁸.

Op Pisson werd ook een beroep gedaan om lid te worden van adviserende commissies, zoals de commissie die in 1816 werd opgericht in functie van het onderzoek van de Oude Houtlei (fig. 100). Deze oude middeleeuwse gracht, gegraven rond de St.-Michiels-

parochie en gebruikt ter verdediging van de Westgrens van het portus, had herhaaldelijk problemen veroorzaakt. Aan de commissie werd gevraagd de knoop door te hakken: dempen of uitbaggeren. Pisson, lid van deze commissie, schreef een advies waarin de voor- en nadelen van de twee oplossingen werden afgewogen. Enkele weken voor zijn rapport, was op het stadhuis een protestbrief bezorgd, ondertekend door tal van fabriekseigenaren, die het gebruik van deze waterweg verdedigden en bijgevolg fel gekant waren tegen de demping (*le comblement*)²⁹⁹. Ongetwijfeld heeft dit protest een invloed gehad op de besluitvorming.

Bij de aanhef van zijn rapport, gericht aan de leden van de commissie, stelt Pisson zichzelf voor als architect van het paleis van de koning der Nederlanden³⁰⁰. Uit wat hoger geschreven werd, was deze kwalificatie op zijn minst voorbarig te noemen. De eerste oplossing, met name de demping van de gracht, vond weinig bijval. Het enige voordeel was de omvorming van dit kanaal in een openbare promenade, omzoomd door bomen. Deze groene aanplantingen konden echter niet verhelpen dat het publiek enkel onregelmatige en onsaamenhangende achterbouwen te zien zou krijgen.

FIG. 100 Oude Houtlei, toestand omstreeks 1820, aquarel door J.J. Wijnants (SAG, AG, W 33).
The Oude Houtlei as it looked around 1820; water colour by J.J. Wijnants (SAG, AG, W 33).

²⁹⁶ Den Haag, ARA, 2de afdeling, *ArchiefStaatssecretaris Willem I*, 28 mei, nr. 58.

²⁹⁷ *Idem*, *ArchiefMinisterie Binnenlandse Zaken, Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, 1815-1848: dossier personeel, nr. 4028.

²⁹⁸ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 88; De Busscher 1845a, 60.

²⁹⁹ SAG, reeks G, nr. 37/1.

³⁰⁰ *Idem*, rapport van 25 november, 1816. De commissie bestond verder uit de heren Van Crombrughe, Lippens, Noël, De Hertogh, Roelandt en De Broe.

Het uitbaggeren van de waterweg bood echter tal van voordelen aan de eigenaars van de aanpalende fabrieken, die niet alleen water voor de productie, maar ook als aanvoerweg voor materialen nodig hadden. De talrijke waterwegen waren trouwens een groot voordeel voor de stedelijke economie. Het voorstel om een groot ondergronds aquaduct te installeren, voorzien van talrijke pompen voor de watervoorziening van de omwonenden, vond evenmin bijval. Nadelig waren de enorme kosten en het gebrek aan oppervlaktewater, hoogstnodig voor het blussen van branden. Door de stagnering en vervuiling van het water, zouden dergelijke aquaducten op de lange duur ook verstopt worden.

Als laatste doorslaggevend argument had Pisson in een bestek de prijzen berekend voor de verschillende oplossingen. De baggerwerken waren drie jaar voordien al berekend door stadsarchitect De Broe en werden geraamd op 72.500 fr. De prijzen voor de demping en de installatie van een aquaduct liepen in geval van een goede, solide bodem op tot 283.432, 50 fr. Mocht het terrein evenwel minder solide zijn, dan zou de onderneming 351.640 fr. kosten.

De conclusie was dus gauw gemaakt. De demping van de Houtlei druiste in tegen het algemeen belang van de stad. Het uitbaggeren van deze waterweg was evenwel hoogstnoodzakelijk. Het rapport miste zijn uitwerking niet. De werken werden al in 1817 uitgevoerd door de aannemer Pierre Baslé voor de voorene som.

De oude Houtlei kwam later nog herhaaldelijk op de agenda van de gemeenteraad wegens het gebrek aan onderhoud. Uiteindelijk werd de demping wegens de geurhinder, toch uitgevoerd in 1899. Vele Gentenaars betreurden de verdwijning van dit pittoreske stadsgezicht³⁰¹.

3.4 Pisson als schrijver en tekenaar

Naast zijn begeleidende teksten bij projecten en prijsvragen schreef Pisson enkele kleine bijdragen, die gepubliceerd werden in het pas opgestarte tijdschrift *Annales belgiques*³⁰². Hij was zich goed bewust van het feit dat hij niet in de wieg gelegd was om schrijver te worden. Hij betreurde sterk dat hij de studie van talen en stijlkenis had verwaarloosd. Cornelissen getuigt dat hij zijn ideeën meestal ongeordend op papier gooide. Vermoedelijk door zijn neef Jean-Henry Van Loo onderging de tekst een eerste bewerking. Vervolgens schreef Pisson de tekst opnieuw, die dan nogmaals werd nagekeken door een van zijn vrienden, die wat meer *eurythmie* in de stijl van de bijdrage bracht³⁰³.

Zijn eerste artikel was gewijd aan Vitruvius, die hij bewonderde om zijn grote kennis³⁰⁴. Hij citeert enkele uitspraken van de Romeinse schrijver over de vele hoedanigheden die een goede architect moet bezitten. Uit zijn artikel blijkt dat hij de Franse vertalingen van M. Perrault (1684) en vooral de recentere uitgave van De Bioul (1816), goed kende. Zijn bibliotheek bevatte inderdaad deze twee werken, waaruit hij enkele passages overneemt.

In een rapport voor de klasse architectuur van de Gentse Maatschappij voor Schone Kunsten laat Pisson zich uit over de rol van de architect in de maatschappij³⁰⁵. In het spoor van

Vitruvius, Alberti en andere theoretici verheerlijkt hij de bouwkunst als de oudste en tegelijk ook de nuttigste van alle kunsten. De superioriteit van deze kunst wordt bewerkstelligd door het creatieve en vruchtbare genie van de architect. Hij is de bezieler van de kunstenaars die onder zijn leiding werken. Hoe knap hun individuele werken ook zijn, in zijn ogen zijn het hulpmiddelen waarmee een project tot een goed einde gebracht kan worden. Ook de rol van het gouvernement wordt opgehemeld, omdat door een sterk beleid grote ondernemingen aangevat kunnen worden die de tijd trotseren en hun nut voor alle burgers bewijzen. Terwijl andere kunsten, zoals schilder- en beeldhouwkunst het voordeel hebben om correcties te kunnen aanbrengen aan hun kunstwerken, is het voor de architect veel moeilijker op zijn passen terug te keren om eventuele fouten te herstellen. Hij is immers verantwoordelijk voor alle onderdelen van een project, zelfs indien hem beperkingen worden opgelegd. Hij verwijst naar zijn grote voorbeelden, de Italianen Michelangelo en Palladio en de Fransen Mansart en Perrault, die door hun groot talent het overwicht van de architectuur bewezen hebben. Hij roemt ten slotte de grandeur van de koningen, die monumenten voor de eeuwigheid laten oprichten, daarbij onrechtstreeks zinspelend op zijn project voor Waterloo.

Zijn laatste bijdrage werd postuum uitgegeven en was oorspronkelijk bedoeld als lezing voor de Maatschappij voor Schone Kunsten³⁰⁶. De onafgewerkte tekst bestaat uit fragmenten die enkele uitgekozen aspecten van de architectuurgeschiedenis behandelen. Zijn notitie gaat terug tot het ontstaan van de bouwkunst in het verre verleden, met verwijzingen naar de Bijbel en de oudste steden Ninive en Babylon. Uit de Romeinse tijd komt vooral het tijdperk onder Trajanus aan bod, met Apollodorus als voornaamste architect. Pisson was vooral gefascineerd door de bruggen over de Taag en de Donau. Een grote sprong in de geschiedenis brengt hem bij de Belgische architectuur, waar hij het voorbeeld van de Duinenabdij aanhaalt. Hij stipt daarbij aan dat de hele abdij gebouwd werd door de monniken, die ook nog andere kunsten beoefenden. Over de gotische architectuur laat hij zich minder positief uit. Behalve een zekere stoutmoedigheid en een zorgvuldige uitvoering van de steensnede getuigen dergelijke gebouwen van weinig goede smaak en rede. Hij bewondert nochtans hun uitvoering, die hij bestempelt als een krachttoer die moeilijk na te volgen was. Voor de latere periode haalt hij het voorbeeld aan van de Gentse St.-Pieterskerk, die hoger al ter sprake kwam. Volgens zijn theorie zou Giovanni Vazantio, alias Jean van Santhen, de ontwerper van deze barokke kerk zijn, die trouwens veel gelijkenis vertoont met San Sebastiaan buiten de muren in Rome van dezelfde architect.

Hoewel de geschriften van Pisson weinig wetenschappelijke waarde hebben, getuigen ze toch van zijn interesse voor de kunsthistorie en de architectuurgeschiedenis. Zijn ideeën vertolken de algemene tendens van de eigentijdse stijlconcepties, die vooral inspiratiebronnen zocht in de Italiaanse en Franse renaissance en classicisme. De afwijzing van de gotiek, die onder meer tot uiting kwam in de aanpassingswerken van het Gentse stadhuis, lag in de lijn van een algemene consensus, gangbaar sinds de renaissance tot de 19de eeuw.

301 De Potter 1882-1901/1933, dl. VIII, 301-302.

302 *Annales belgiques des sciences, arts et littérature*, Gand, 1817-1830, 15 vol. Zie Vanderhaeghen 1865, dl. V, 20-21.

303 Cornelissen 1819, 196, noot 1.

304 Pisson 1817b.

305 Pisson 1817c, 265-269.

306 Pisson 1819.

Van zijn **tekeningen en schetsen** is maar een klein gedeelte bewaard of bekend gebleven (fig. 101-107)³⁰⁷. Cornelissen getuigt dat Pisson op elk ogenblik van de dag aan het schetsen was. Hij pleitte ervoor om de collectie niet te verspreiden of toch minstens een gedetailleerde notitie te maken om de aandacht van de kunstliefhebber op dit aspect van zijn werk te vestigen³⁰⁸. Zijn hoop bleek ijdel, want bij de verkoop van Pissons bibliotheek werden ruim 300 tekeningen te koop aangeboden³⁰⁹.

De bewaarde tekeningen kunnen in verschillende categorieën ondergebracht worden.

In de eerste plaats zijn er tekeningen die verband houden met uitgevoerde werken, vervolgens plannen en geveltekeningen van gefantaseerde gebouwen, interieurs en interieuronderdelen en ten slotte tuinontwerpen en -rekvisieten. De meeste schetsen zijn geaquarelleerd, andere zijn in potlood of zwarte inkt getekend.

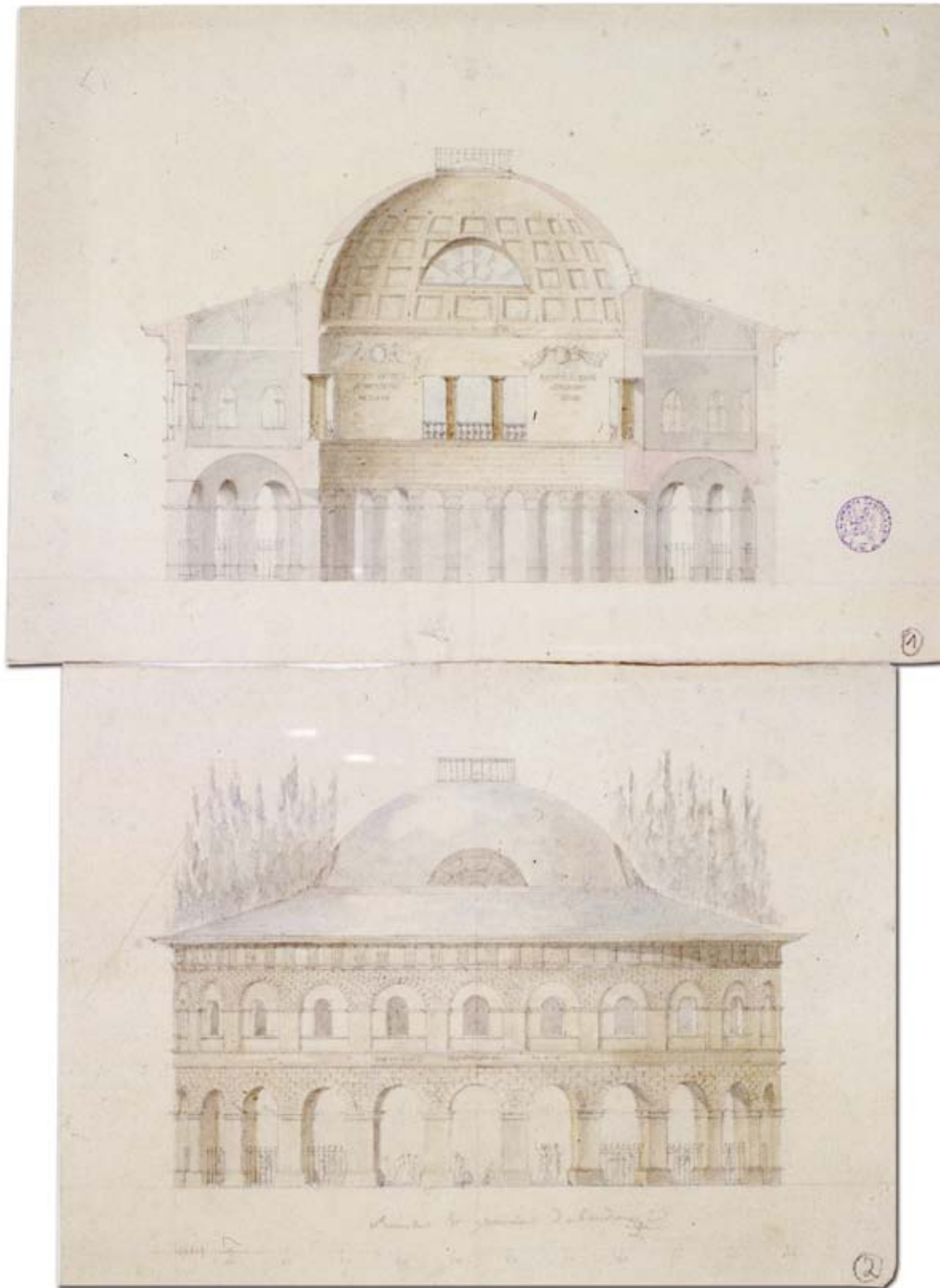

FIG. 101 Parijs, oude korenbeurs: a. doorsnede en b. gevel, aquarellen door Pisson (BUG, FA, Pisson, map I, nr. 1 en 2). *Paris, the old corn exchange: a. cross-section and b. façade; water colours by Pisson (BUG, FA, Pisson, folder I, nos 1 and 2).*

³⁰⁷ BUG, Prentenkabinet, Fonds architecturale plannen, Pisson: twee mappen met respectievelijk 43 en 12 aquarellen en potloodtekeningen. *Ibidem*, Handschriftenkabinet, Fonds Vliegende Bladen, passim. Nota's Goetghebuier, deel 2: enkele

oorspronkelijke tekeningen en aquarellen. Los Angeles, The Getty Research Institute, Album Pisson, beschreven door Bergmans & Saintenoy 1903, 230-240. Verder ook plannen en tekeningen in openbare archieven, besproken in de tekst.

³⁰⁸ Cornelissen 1819, 199.

³⁰⁹ *S.n.* 1819, 22-23. In de verkoopcatalogus van de BUG werden in de marge de namen van kopers genoteerd, nl. Colpaert, Voituren, De Potter, De Naeyer, De Rudder, Verelst, Van Santen en De Bast.

FIG. 102 Parijs, amfitheater van de plantentuin, ontworpen door Molinos en Legrand, aquarel door Pisson (BUG, FA, Pisson, map I, nr. 4).

Paris, the amphitheatre in the botanical garden, designed by Molinos and Legrand; water colour by Pisson (BUG, FA, Pisson, folder I, no 4).

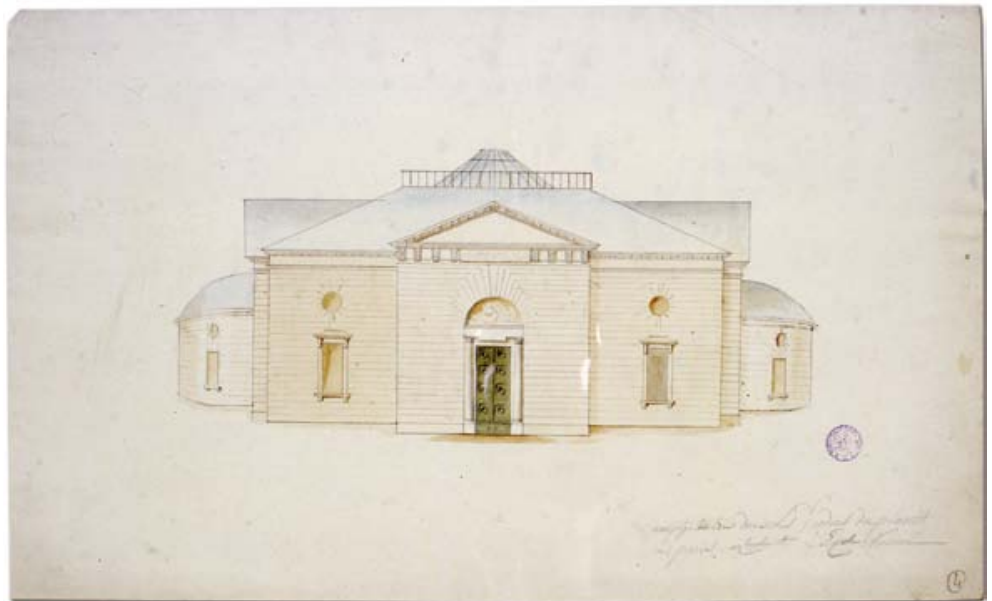

FIG. 103 Schets van een Italiaans-geïnspireerde fontein, aquarel door Pisson (BUG, FA, Pisson, map I nr. 5).

Sketch of an Italianate fountain; water colour by Pisson (BUG, FA, Pisson, folder I, no 5).

FIG. 104 Grot met waterval, aquarel door Pisson, 1800 (BUG, FA, Pisson, map I, nr. 8).

Grotto with waterfall; water colour by Pisson, 1800 (BUG, FA, Pisson, folder I, no 8).

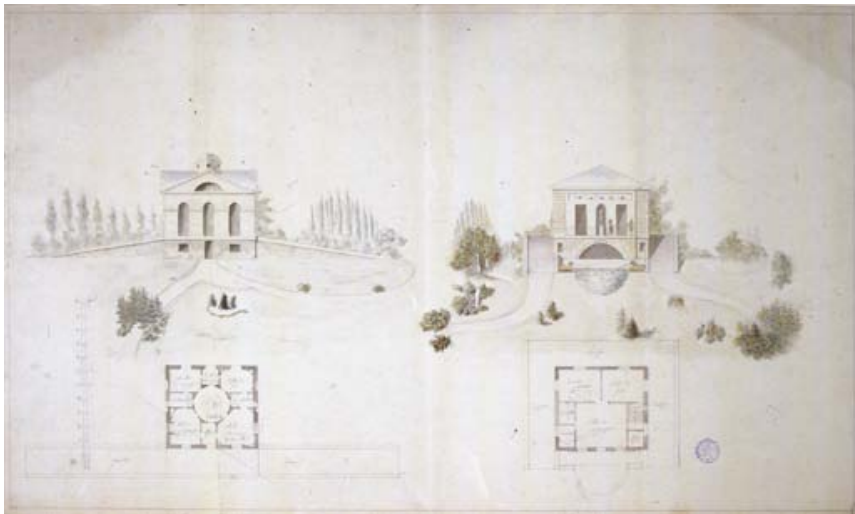

FIG. 105 Twee ontwerpen voor kleine landhuizen naar voorbeelden van Palladio, aquarel door Pisson (BUG, FA, Pisson map I, nr. 6).

Two designs for small stately homes, after examples by Palladio; water colour by Pisson (BUG, FA, Pisson, folder I, no 6).

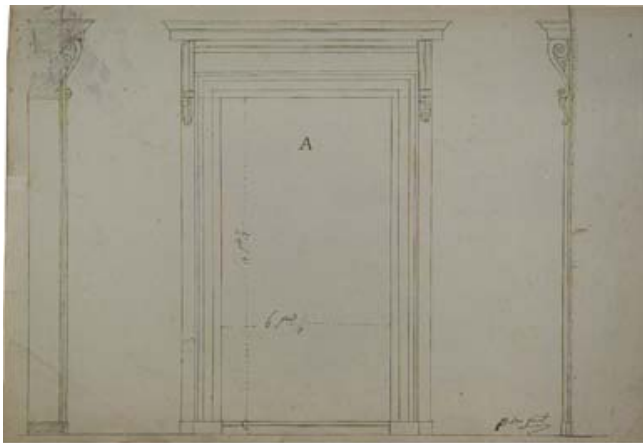

FIG. 106 Drie ontwerpen voor schrijnwerk van deuren, rechts gesigneerd 'Pisson fecit' (LA, GRI, Album Pisson, pl. IV, V en VI).

Three designs for joinery of doors, signed 'Pisson fecit' on right-hand side (LA, GRI, Album Pisson, plates IV, V and VI).

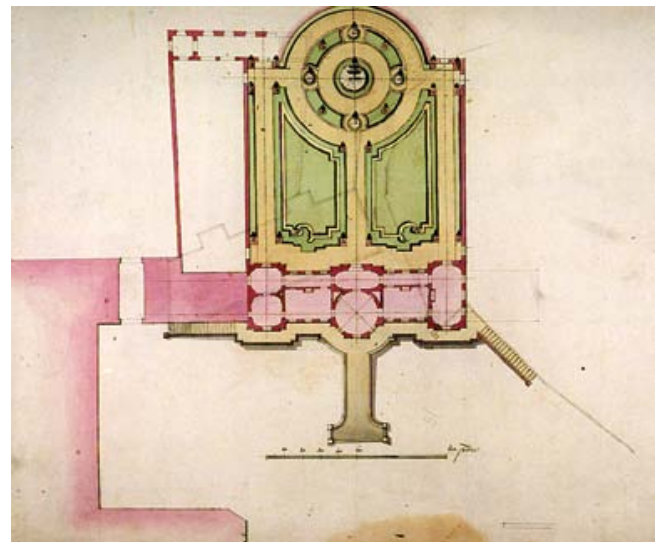

FIG. 107 J.B. Pisson (toegeschreven), Sint-Pietersabdij. Ontwerp voor een woning met symmetrisch aangelegde tuin, mogelijk voor de groot-officier van de derde cohorte van het ere-legioen, ca. 1803 (LA, GRI, Album Pisson, pl. XV).

Pisson (attributed), Sint-Pieter's Abbey. Design for a dwelling with symmetrically laid out garden, possibly for the Grand Officer of the Third Cohort of the Legion of Honour, ca 1803 (LA, GRI, Album Pisson, pl. XV).

Maar enkele tekeningen kunnen in verband gebracht worden met uitgevoerd werk van Pisson zelf. Een kleine tekening van het hotel De Meulenaere bleef bewaard in de nota's Goetghebuer. Van het kasteel van Moregem zijn twee projecten voor de stallingen en schetsen voor de trappenaanleg bewaard³¹⁰. Andere tekeningen verwijzen naar zijn reizen naar Parijs. Voor gebouwen met koepels had hij kennelijk veel aandacht, want hij schetste zowel het amfitheater van de plantentuin als de oude korenbeurs en een douanekantoortje. Ook van een brug over de Seine maakte hij een schets, waarbij hij vooral oog had voor de manier waarop de balustrades ontworpen waren.

Pisson had een zwak voor een indrukwekkende grootse architectuur. Zo schetste hij verschillende ontwerpen voor een feestelijk podium, mogelijk bedoeld voor een blijde inkomst. De klemtoon lag op het middendeel, overspannen door een halve koepel met cassetten, waarboven een zesspan getekend was. Het centrale deel was langs weerszijden geflankeerd door een galerij van Corinthische zuilen, waarvan de achterwand versierd was met rechthoekige nissen, waarin antieke beelden stonden. Van 1809 bleef een gesigneerd project bewaard voor een enorm paleis met zuilenrijen in de Corinthische en Ionische orde, bekroond door een met zuilen omringde tamboer. Zoals eerder vermeld, waren ook triomfbogen een kolfe naar zijn hand. Goetghebuer was in het bezit van een mooie gesigneerde aquarel uit 1815, waarin de binnenzijde van een triomfboog met Korinthische zuilen en antieke beeldhouwwerken werd weergegeven.

Verschiedende ontwerpen voor grote landhuizen bleven bewaard. Opvallend is de gelijkenis met de kastelen van Moregem en het verwante Wannegem-Lede. Een constante is de voorkeur voor het ronde salon, bekroond door een koepel, de toepassing van kolossale zuilen of pilasters om de gevelstructuur te benadrukken, de afwisseling van gladde muurvlakken met bossage en de dakbekroning door siervazen. De Lodewijk XVI-stijl verwijst naar zijn vroege werken.

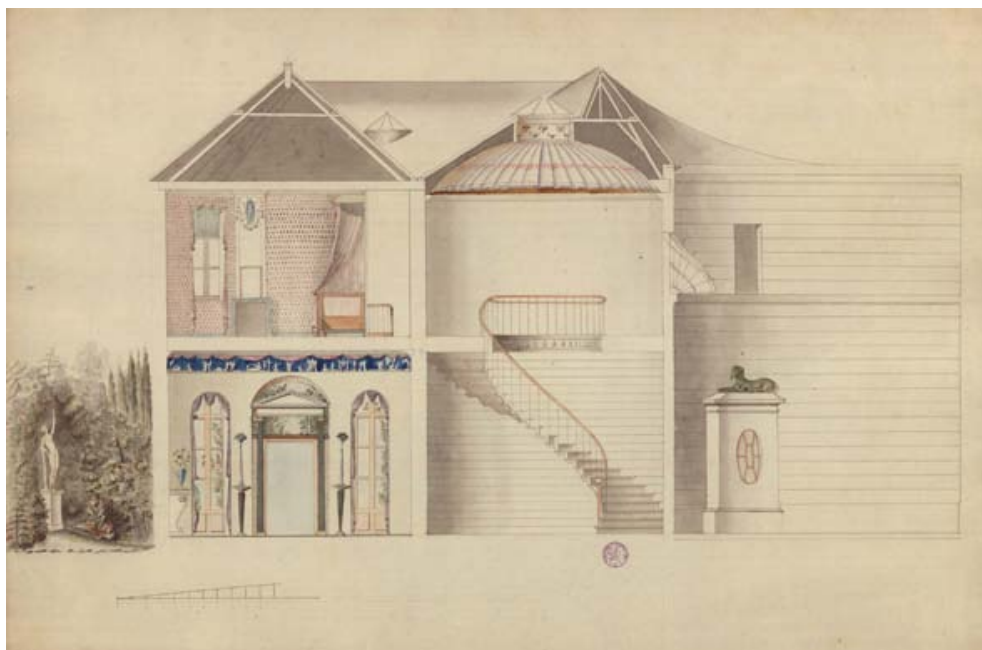
Ook tekeningen en plattegronden voor meer bescheiden herenhuizen en landhuizen zijn in de bewaarde collecties terug te vinden. Een ontwerp voor een groot herenhuis van zeven traveeën is vrij klassiek uitgewerkt. De ruimteverdeling met *salle de compagnie*, *antichambre*, *salle à manger* en meerdere kabinetten is kenmerkend voor de tijd. Ontwerpen voor kleinere landhuizen zijn sterk op Palladio's villa rotonda geïnspireerd. Uit wat voorafging bleek al dat Pisson een grote bewondering had voor zijn Italiaanse voorganger.

Interieurs worden, naast de planindeling, ook door een aantal doorsneden geïllustreerd. Hij tekende verschillende onderdelen die toegepast konden worden in gebouwen, zoals een halfkoepelgewelf met cassettes, een meloenvormige koepelafdekking, zuilen in de verschillende orden, kariatiden en andere antieke beelden, friezen, trappen enz. (fig. 108). Meer technische tekeningen tonen de manier waarop deuren en vensters, volgens de regels van het timmermansvak, uitgewerkt werden.

Dat Pisson een grote interesse had voor tuinaanleg is al herhaaldelijk gebleken. Ook zijn bibliotheek was ruim voorzien van belangrijke werken over tuinarchitectuur (cf. *infra*). Een gesigeneerde aquarel uit 1800 die een grot met een waterval voorstelt en een fontein in de vorm van een maskerkop tonen aan dat hij al vroeg bezig was met dergelijke thema's. Maar hij had vooral een zwak voor de kleine tempeltjes en theehuisjes in classicistische of exotische stijlen. Hij maakte tal van schetsen, die in enkele gevallen ook uitgevoerd werden. De idee van een rond tempeltje, omgeven door zuilen, gaat nog terug tot de antieke tholos en tot het meesterlijke tempietto (1502) van Bramante in Rome, maar werd vooral populair in de 18de en 19de eeuw als tuinrekwisiet. Een tekening voor een paviljoentje, dat volgens een bijbehorende tekst verwezenlijkt werd voor de tuin van een buitenhuis van een zekere Lacombe in St.-Denijs-Westrem, ligt in de lijn van tal van dergelijke voorbeelden³¹¹ (fig. 109). De kleine, cirkelvormige ruimte, omgeven door een omlopend balkon met (giet)ijzeren

FIG. 108 J.B. Pisson, langsdoorsnede van een landhuis, aquarel (BUG, FA, Pisson, map I nr. 7).

J.B. Pisson, longitudinal cross section of a stately home; water colour (BUG, FA, Pisson, map I No 7).

³¹⁰ Van Tyghem & Van Cleven 1988, 51, afb. 6. BUG, Prentenkabinet, Fonds architecturale plannen, Pisson, map 1, nr. 32.

³¹¹ BUG, Fonds *Vliegende Bladen*, IS 3: St.-Denijs Westrem.

balustrade, voorzien van fijne spijlen, rust op een zware onderbouw in bossage. Tussen pijlers, versierd met hermen in plaats van een kapiteel, zijn de deur- en vensteropeningen aangebracht. Het entablement wordt gekenmerkt door een versierde fries met cirkelmotieven. Het geheel wordt afgedekt door een koepeltje. Andere paviljoentjes waren exotisch geïnspireerd, zoals het Turks theehuisje voor de tuin van Lieven Bauwens (fig. 56).

Uit al deze voorbeelden blijkt duidelijk dat Pisson zich graag uitleefde in droomprojecten, die maar zelden verwezenlijkt konden worden.

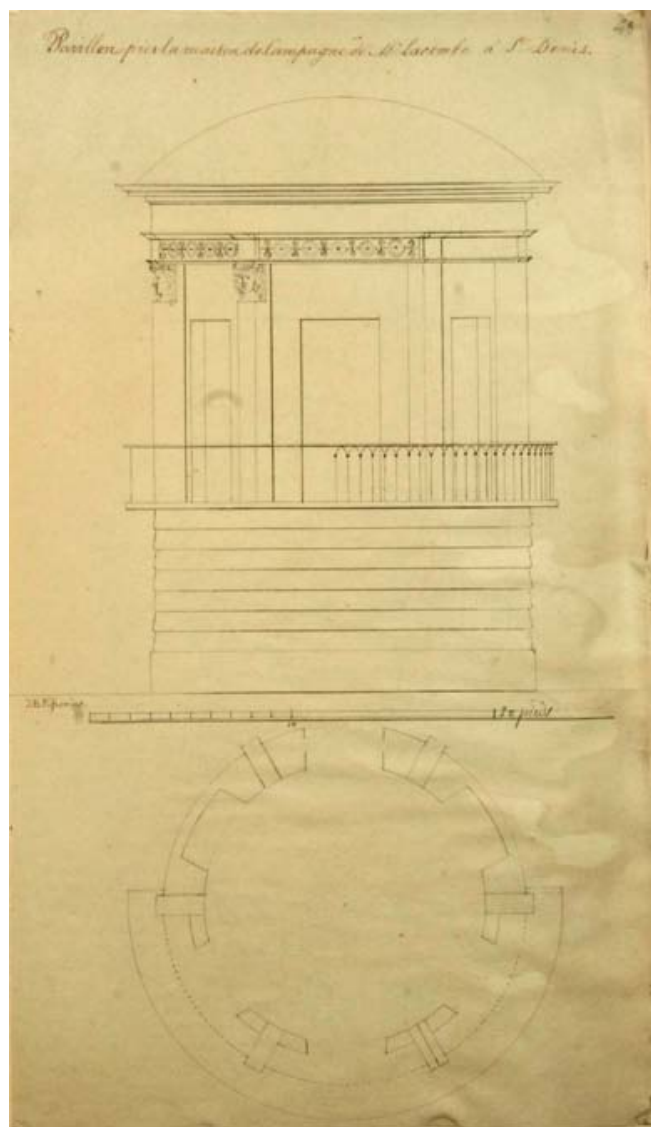

FIG. 109 J.B. Pisson, ontwerp van een tuinpaviljoen voor het landhuis Lacombe in St.-Denijs-Westrem (BUG, Vliegende Bladen, IS 3).

J.B. Pisson, design for a garden pavilion for the Lacombe stately home in St.-Denijs-Westrem (BUG, Vliegende Bladen, IS 3).

3.5 Zijn dood en grafmonument

In de loop van het jaar 1818 werden de eerste symptomen zichtbaar van een ziekte die uiteindelijk zou leiden tot zijn dood. Cornelissen die het ziekteproces van nabij volgde, getuigt dat Pisson oorspronkelijk weinig acht sloeg op zijn toestand en nog volop wilde genieten van het leven³¹². Hij had al een mooi buitengoed gehuurd van de douairière Coppens in Zwijnaarde, vermoedelijk het kasteel Scheldelinde in de voormalige Hoornstraat (nu gesloopt)³¹³. Zijn koets stond klaar en hij had ook enkele paarden besteld om naar zijn buitengoed te kunnen rijden. Hij had ook twaalf vaten van de beste bordeauxwijnen besteld die de basis moesten vormen van een nieuwe wijnkelder. Ze werden geleverd daags na zijn dood³¹⁴.

Cornelissen getuigt dat hij aan zijn ziekbed verschillende collega's uitnodigde die hij jarenlang genegeerd of miskend had. Zo ontving hij J.B. Vande Capelle waarmee hij lange tijd in onmin had geleefd. Ontroerd bood deze hem aan een prijs toe te kennen aan de beste ontwerptekening voor een monument op te richten ter ere van Pisson. Ook Louis Roelandt, die toen al aangetoond had meer dan een beloftevolle bouwmeester te worden, maar waarover Pisson nog nooit een waarderend woord had uitgesproken, werd door hem tijdens zijn ziekte ontvangen³¹⁵. Roelandt volgde Pisson op als directeur van de sectie architectuur in de Maatschappij voor Schone kunsten en werd later ook benoemd tot stadsarchitect.

Zijn toestand verergerde toen bleek dat hij naast zijn leverziekte ook nog aan waterzucht leed. Hij werd omringd door de geneesheren Wauters en Van Lokeren en de chirurgen Kluyskens en Verbeeck, die door een laatste ingreep nog enige verlichting brachten, waardoor zijn leven met enkele dagen verlengd werd. Op 13 december om 1 uur 's morgens overleed hij in zijn slaap, omringd door familie en vrienden. Hij was toen 56 jaar, 8 maanden en enkele dagen oud.

Dezelfde dag vond een vergadering plaats van de Maatschappij voor Schone Kunsten. De leden werden ingelicht over de dood van Pisson. President Van Huffel sprak zijn leedwezen uit over diens onverwachte dood. De schilder Mathieu van Bree stelde toen een geïmproviseerde schets voor ter nagedachtenis van de overledene. Het bewaarde paneeltje stelt een graftombe voor, omringd door treurende figuren. Het opschrift luidt: *Aux Manes de J.B. Pisson MDCCCXVIII*³¹⁶.

De begrafenisplechtigheid had plaats op 19 december om 10 uur in zijn parochiekerk St.-Michiels. De uitvaart werd talrijk bijgewoond door eenieder die begaan was met kunst en architectuur. De Gentse Maatschappij voor Schone Kunsten had graag meer luister gegeven aan de plechtigheid, door zijn medailles en trofeeën te etaleren, maar een geestelijke had om een of andere reden, bezwaren gemaakt tegen dergelijk openbaar eerbetoon. Cornelissen was verontwaardigd over deze houding en wees er op dat Pisson een van de weldoeners was van de kerk en aan de basis lag van de inschrijvingen voor de aankoop van drie mooie schilderijen, respectievelijk van Lens, François en Paelinck³¹⁷. Hij werd begraven op het kerkhof van Mariakerke naast zijn vrouw Jeanne-Françoise Van Melle, die enkele maanden voordien, op 25 juni, overleden was.

³¹² Cornelissen 1819, 200-201.

³¹³ Sonnevle & De Ley 1992, 9, 10.

³¹⁴ Van Tyghem 2004, 115.

³¹⁵ Cornelissen 1819, 198, noot 1.

³¹⁶ De Busscher 1845a, 73.

³¹⁷ Cornelissen 1819, 201, 202.

Volgens Pissons laatste wilsbeschikking werd de Maatschappij voor Schone Kunsten belast met de verwezenlijking van zijn grafmonument in de kerk van Mariakerke (fig. 110). In zijn testament voorzag hij een som van 11.000 florijnen, waarvan 1.000 fl. zouden besteed worden aan de onkosten voor tekeningen en modellen en 10.000 fl. voor de uitvoering van het monument. De Maatschappij aanvaardde deze opdracht en richtte in haar schoot een speciale commissie op, bestaande uit voorzitter P. Van Huffel, secretaris Lieven De Bast, de architecten Roelandt, Velleman en Van de Capelle, zijn vrienden Cornelissen en Canaert en ten slotte ook zijn neef Jean-Henry Van Loo.

Onder impuls van J.B. Van de Capelle, die zijn belofte aan Pisson wou nakomen, schreef de Gentse Academie toen ook een prijsvraag uit voor een ontwerp met als thema *monument à élever à feu l'architecte Pisson*, voorzien voor het salon van 1820³¹⁸. Het ontwerp van Ange De Baets werd bekroond. Hij ontving een eremedaille en een prijs van 200 fr. Volgens de beschrijving stelde het ontwerp een allegorisch beeld van de treurende architectuur voor, rustend op een kapiteel, geplaatst op een antiek altaar, waarop tekeningen en boeken lagen. Op een sokkel was het borstbeeld van Pisson afgebeeld met op de achtergrond een piramide, mogelijk een allusie op het monument voor Waterloo.

Voor de vormgeving van het grafmonument hield men vooral rekening met een schets die Pisson zelf twee dagen voor zijn dood getekend had. De uitvoering van het monument werd toevertrouwd aan de Brugse beeldhouwer Jean Robert Calloigne (1775-1830). De keuze voor Calloigne was terecht, want deze beeldhouwer, leerling van Charles van Poucke in Gent en van Antoine Chaudet in Parijs, had toen al een stevige faam opgebouwd. In 1807 behaalde hij de Prijs van Rome, waardoor hij toegang kreeg tot de Franse Academie in Rome, die toen onder leiding stond van J.B. Suvée. Zijn beelden en beeldengroepen waren sterk op classicistische leest geschoeid. Voor de Gentse stadsbibliotheek had hij al het borstbeeld van Sanderus geleverd³¹⁹.

Het afgewerkte grafmonument werd voorgesteld op het kunstsalon van 1825. Het witmarmeren ensemble stelt de genius van de architectuur in de vorm van een putto voor, die zijn toevlucht zoekt in de armen van het geloof, gesymboliseerd door een vrouwenfiguur. De leden van de Maatschappij voor Schone Kunsten waren vol bewondering en bestempelden het als een meesterwerk, dat de vergelijking met het werk van Duquesnoy kon doorstaan. Calloigne kreeg een laurierkrans als uiting van hun grote waardering. De Busscher beschouwde het werk eveneens als het meesterwerk van de Brugse kunstenaar en een van de volmaaktste producties van de Belgische school. Cornelissen bracht het thema toen ook ter sprake tijdens een banket, aangeboden aan burgemeester J. Van Crombrughe en verwoordde zijn bewondering als volgt:

*D'un beau ciseau, d'un beau génie
Calloigne, au tombeau de Pisson
A prouvé l'heureuse harmonie*³²⁰.

Het grafmonument werd plechtig onthuld op 22 juli 1828 in de kerk van Mariakerke, in aanwezigheid van talrijke notabelen en van het muziekgenootschap St.-Cecilia. Oorspronkelijk was

het werk opgesteld in de linker zijkapel van het koor, maar in 1890 werd het monument verplaatst naar achteren, rechts van het ingangsportaal. Het Latijnse opschrift werd vervangen door een Nederlandstalig grafschrift, dat luidt als volgt:

*Dit monument werd opgericht in 1826
ter gedachtenis van
J.B. Pisson
Bouwkundige te Gent 1763-1818
en zijn echtgenote
J.Fr. Van Melle 1756-1818
R.I.P.*

FIG. 110 J.R. Calloigne, grafmonument van Pisson in de parochiekerk van Mariakerke (© KIKIRPA Brussel).
J.R. Calloigne, grave monument by Pisson in the parish church of Mariakerke (© KIKIRPA Brussels).

³¹⁸ *S.n.* 1820, 7, 20, 30, 31. De vier tentoongestelde ontwerpen werden tot nog toe niet teruggevonden.

³¹⁹ De Busscher 1872, kol. 250-253.

³²⁰ Cornelissen 1826, z.p.

3.6 Zijn testament

De laatste wilsbeschikking van Pisson, volgens zijn eigenhandig geschreven testament, dateert van 4 oktober 1818³²¹ (fig. 111). Het document is een illustratie van de grote rijkdom die Pisson langzamerhand verzamelde, waardoor hij evolueerde van arme timmermansknaap tot een welgesteld burger. Het testament bevat ook heel wat informatie over de familieverhoudingen en de bevoorrechte personen uit zijn directe omgeving. Doordat Pisson geen kinderen had, kwam zijn fortuin in handen van verwanten en enkele andere personen.

Na de gebruikelijk formules, vermeldt hij in de eerste plaats de familie van zijn vrouw, Jeanne-Françoise Van Melle. Christophe en Jean-Henry Van Loo waren de zonen van Jean-Baptiste Van Loo, een vishandelaar uit de Burgstraat en van Marie-Barbe Van Melle, een zus van Pissons vrouw. Beide ongehuwde

broers waren nauw betrokken bij het reilen en zeilen ten huize Pisson. Christophe logeerde een tijdlang in de Drabstraat en werd na de dood van zijn oom, samen met zijn broer aange- steld tot zegelbewaarder tijdens het opmaken van de inventaris van het huis³²². Jean-Henry wordt in de bevolkingsregisters jarenlang vermeld als *écrivain* en veel later, sinds 1833 als fabrikant³²³. Zoals eerder vermeld was hij de toeverlaat van zijn oom en schreef hij zijn brieven en andere stukken, nodig voor de uitoefening van zijn beroep als architect en aannemer. Door Jean-Henry werden onder meer de uitnodigingen voor de begrafenis van Pisson geschreven³²⁴. De broers Van Loo werden volgens het testament ruim beloond voor hun goede diensten, met name Christophe zou 16.000 florijnen courant Brabants krijgen en Jean-Henry 30.000 fl., alsmede zijn bibliotheek, kunstwerken en garderobe.

FIG. 111 Bladzijde uit het handgeschreven testament van Pisson, 4 oktober 1818 (RAG, Modern Notariaat, De Vinck-Nève I, nr. 189/230). Page from Pisson's handwritten testament, dated 4 October 1818 (RAG, Modern Notariaat, De Vinck-Nève I, Nos 189/230).

³²¹ RAG, Modern notariaat, not. Ch. A.E. De Vinck, depot Nève, vol. 189, testament nr. 230. In tegenstelling tot de inventaris van zijn huis, die nog

in oude franken genoteerd werd, wordt door Pisson als munteenheid de florijn gebruikt.

³²² Van Tyghem 2004, 90.

³²³ ABG: Bevolkingsregisters, Telboeken, wijk 2: Burgstraat, nr. 13, later nr. 25. Dit huis werd afgebroken.

³²⁴ BUG, Handschriften G. 11581, nr. 60.

Verschillende leden van de verwante familie Van Melle werden eveneens bedacht met een ruim deel van de erfenis.

Volgens artikel 12 werden aan de Maatschappij voor Schone Kunsten, de gravures van Piranesi, zijn vijf medailles en zijn borstbeeld, uitgevoerd door zijn vriend Godecharle, nagelaten. Het portret van zijn vrouw, geschilderd door Charles Pierre Verhulst, werd geschonken aan haar broer Jean-Louis Van Melle.

Hij voorzag ook 1.000 fl. voor de onkosten van zijn begrafenis en identieke bedragen voor missen en voor de kerk van Mariakerke. Indien hij zelf de tijd niet meer had om een grafmonument op te richten, werd een som van 11.000 fl. toevertrouwd aan de Maatschappij voor Schone Kunsten, die moest instaan voor de verwezenlijking van zijn mausoleum.

Artikel 21 van zijn testament deed heel wat stof opwaaien bij de publieke opinie. Hij schonk niet minder dan 36.000 fl. aan zijn vriendin, Marie-Rose Dunepveu. Ook mocht ze beschikken over de meubels van een kamer, de juwelen en een gouden horloge. Volgens de bevolkingsregisters werd Dunepveu op 2 juni 1777 in Parijs geboren en woonde ze zeker sinds 1799 in Gent. Ze was gehuwd en vervolgens gescheiden van Charles de Caluwé. Ze oefende volgens de telboeken het beroep van *brodeuse* uit³²⁵. Goetghebuer omschreef haar als *Madame Pant, ancienne actrice et marchande de modes*³²⁶. De Gentse goegemeente vond dat deze *faiblesse de l'homme* niet had moeten vastgelegd worden in een openbare akte. Cornelissen vergoelijkte enigszins deze genereuze wilsbeschikking en wees op hun oude banden van vriendschap en hun gelijkgestemd karakter, nog versterkt door gewoonte en leeftijd³²⁷.

Ook het volgende artikel 22 werd op wenkbrauwengefrons onthaald. Zijn enige zus, Catharina Pisson, weduwe van Benedictus Antonius Declercq, werd uitgesloten als rechthebbende, ten voordele evenwel van haar twee kinderen, Luc-Jean en Marie-Sophie Declercq. Ze erfden samen 40.000 fl. Luc-Jean, geboren in 1792, was gehuwd met Livine Claeys en oefende het beroep van schoenmaker uit. In 1821 verhuisde het gezin dat tien kinderen telde, naar de St.-Jacobsnieuwstraat. In de bevolkingsregisters werd Luc-Jean toen vermeld als leerverkoper en leertouwer³²⁸. Marie-Sophie Declercq (1786-1841) was kantwerkster en gehuwd met Charles Albert Van Ryckeghem. Oorspronkelijk woonde het gezin, dat zeven kinderen telde, in de Antwerpsestraat, maar in 1820 konden ze een huis kopen aan het Sluizeken, waar Marie-Sophie een *winkelken* had. Van Ryckeghem was katoenspinner, maar werd weldra toezieners en meesterknecht, tot hij in 1825 als fabrikant in katoen vermeld wordt³²⁹. Uit deze summier gegevens blijkt dat de levensomstandigheden van deze gezinnen door de erfenis van hun oom aanzienlijk verbeterd werden.

De onenigheid tussen Jean-Baptiste en Catharina Pisson had volgens Goetghebuer te maken met het feit dat zijn zus hem verweten had dat hij zijn moeder in armoede had laten sterven³³⁰.

Ook het huispersoneel werd niet vergeten. Ze werden elk bedacht met 300 fl. indien ze langer dan een jaar in dienst waren. Notaris De Vinck kreeg 1.000 fl. als ereloon voor de testamentaire uitvoering.

Het geschreven testament werd op 15 oktober 1818 door Pisson overhandigd aan de notaris in zijn huis, Drabstraat nr. 15, in aanwezigheid van zes getuigen. De inventaris van de inboedel van zijn huis werd korte tijd na zijn dood in januari 1819 opgemaakt door notaris Charles Le Bègue³³¹.

De waarde van de verschillende goederen werd in de inventaris nog in Franse franken genoteerd, terwijl voor de aangifte van de nalatenschap door notaris De Vinck, florijnen als munteenheid werden gebruikt.

In de laatste bladzijde zijn enkele relevante gegevens te vinden, die wijzen op de verhouding tussen de belanghebbenden. Jean-Henry Van Loo verklaarde dat hij gedurende zeven jaar voor de aflijvige gewerkt had, nl. van januari 1812 tot 31 december 1818. Hij stelde voor om hem daarvoor te vergoeden aan 1.500 franken per jaar, in totaal 10.500 fr. De vriendin, die zich nu terug als echtgenote De Caluwé voordeed, tekende bezwaar aan tegen de inhoud van de inventaris en meende dat een aantal juwelen, zoals een gouden horloge, diamanten, parels, zilverwerk en sommige papieren niet vermeld waren. Daarop verklaarden de broers Van Loo dat ze niets afwisten van het bestaan van andere objecten dan diegene die in de inventaris opgenomen waren. Christophe Van Loo voegde er echter aan toe dat hij van zijn oom op zijn sterfbed een gouden horloge had gekregen, dat hij als zijn eigendom beschouwde. Daarop moesten de twee broers en de twee meiden die het huis nog bewoonden onder ede verklaren dat geen objecten verduisterd waren. De sfeer in het sterfhuis moet op 21 januari 1819, datum van het afsluiten van de inventaris, op zijn minst niet zeer vriendschappelijk geweest zijn.

De aangifte van nalatenschap werd op 9 juni 1819 neergelegd³³². Door notaris De Vinck werden alle eigendommen van Pisson beschreven en op hun waarde geschat. Daaruit blijkt eens te meer dat het bezit van Pisson vrij aanzienlijk was. In de activa werden 34 nummers vermeld met zijn eigendommen, opbrengsten van huren, renten enz. Een korte opsomming geeft een beeld van zijn rijkdom.

- 1° Het eigen woonhuis, Drabstraat, 15, geschat op 21.000 florijnen.
- 2° Het rode huis, Drabstraat, 9, verhuurd en geschat op 3.860 fl.
- 3° Een huis in de Tinnenpotstraat, nr. 51, verhuurd en geschat op 1.100 fl.
- 4° Een huis in de Abeelstraat, nr. 20, verhuurd en geschat op 1.040 fl.
- 5° Een huis aan het Koophandelsplein, nr. 13, verhuurd en geschat op 2.840 fl.
- 6° Een huis in de Iepenstraat, nr. 57, verhuurd en geschat op 780 fl.
- 7° Een grote boerderij in Meetkerke, 46 ha., verhuurd en geschat op 23.000 fl.
- 8° Een boerderij in Kanegem, 17 ha., verhuurd en geschat op 12.000 fl.

³²⁵ ABG, Bevolkingsregisters, *Telboeken*, wijk 2, Yperstraat (Iepenstraat), nr. 38.

³²⁶ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 87.

³²⁷ Cornelissen 1819, 202.

³²⁸ ABG, Bevolkingsregisters, *Telboeken*, wijk 4, Nederpolder, nr. 377, later nr. 2; St.-Jacobsnieuwstraat, nr. 28.

³²⁹ *Idem*, Sluizeken, nr. 26.

³³⁰ Goetghebuer P.J., *Notes*, op. cit., fol. 87. De moeder van Pisson, Jeanne Vereecken, stierf op 5 maart 1809, terwijl haar (tweede) man, Pieter Burggraave timmerman, nog leefde.

³³¹ RAG, *Modern Notariaat*, not. Ch. Le Bègue, depot Tyman, vol. 159, nr. 1. Voor de waarde van de verschillende soorten munten zie Janssens 1975, Hoofdstuk I: De vestiging van het Belgische muntstelsel.

³³² Kantoor der Registratie en Domeinen, Gent, reeks 187, deel B 5, nr. 717.

- 9° Een boerderij in Wingene, 15 ha., verhuurd en geschat op 9.000 fl.
 10° Een boerderij in Wingene, 22 ha., verhuurd en geschat op 8.000 fl.
 11° Een boerderij in Wingene, 10 ha., verhuurd en geschat op 6.000 fl.
 12° tot 24° Stukken landbouwgrond, weiden en bossen gelegen te Wingene, Orroir, Zuiddorpe, Boskapelle en Temse, alle verhuurd en geschat op 58.722 fl.
 25° Schuldvordering t. a. v. het gouvernement der Nederlanden, 40.321, 20 fl.
 26° Een lijfrente op zijn huis in de Annonciadenstraat, nr. 17, verkocht op 10 september, 1818 aan Max. De Schepper voor 145 fl.
 27° Een lijfrente op zijn huis in de Twaalfkamerenstraat, nr. 1, verkocht aan Charles Lefèvre op 10 september 1818 voor 103, 60 fl.
 28° Een schuldvordering t.a.v. Bernard Neyt, 400 fl.
 29° De waarde van zijn bibliotheek, schilderijen en gravures volgens de inventaris, 2526, 80 fl.
 30° De waarde van zijn medailles, zijn borstbeeld en de gravures van Piranesi, 418, 16 fl.
 31° De waarde van het portret van zijn vrouw, 70, 87 fl.
 32° De waarde van de juwelen, zoals drie ringen, gouden armbanden enz., 148, 83 fl.
 33° De waarde van het meubilair in het woonhuis, 9735, 34 fl.
 34° De laatste inkomsten op de dag van het overlijden, 394, 63 fl.
 Het totaal van de geschatte activa bedroeg 208.333 fl. en 45 ct.

Bij de passiva vindt men de hypothecaire leningen terug die Pisson had aangegaan voor de aankoop van zijn eigendommen bij verschillende geldschietters³³³. Ook bij leveranciers van goederen en diensten stond hij nog in het krijt. Vooral voor materialen uit Dordrecht waren nog grote sommen te betalen. De erelonen van de verschillende geneesheren die hem behandeld hadden, moesten eveneens nog vereffend worden. De passiva liepen uiteindelijk op tot 59.380 fl. en 88 ct.

Zijn eigendommen werden verkocht, sommige voor meer dan de geschatte waarde, andere voor minder. Het resultaat van de verkoop was een positief saldo van 8.071 fl.

De uiteindelijke verdeling bracht voor Jean-Henry Van Loo een som op van 28.241 fl. 8 ct., inbegrepen de waarde van de bibliotheek, gravures, tekeningen, linnen en kleren van de overledene. Zijn broer Christophe kreeg de niet onaardige som van 9.670 fl. 14 ct., toch minder dan voorzien in het oorspronkelijke testament. Marie-Rose Dunepveu kreeg alles samen gerekend de grootste som, 31.863 fl. 13 ct. De twee kinderen van Catharina Pisson moesten tevreden zijn met 25.338 fl. 71 ct., eveneens een kleiner bedrag dan eerst voorzien. Ook de andere erfgenamen kregen minder dan Pisson had geschreven in zijn testament. Ten slotte werd de schenking aan de Maatschappij voor Schone Kunsten bevestigd, die de werken van Piranesi, Dézailler d'Argenville en zijn borstbeeld kreeg en de opdracht voor de uitvoering van zijn grafmonument.

3.7 Zijn bibliotheek

Pisson had in de loop der jaren een uitgebreide bibliotheek verzameld, met een aantal kostbare werken die getuigen van zijn grote interesse voor de Archeologie, Schone Kunsten en meer in het bijzonder de Architectuur. Twee bronnen staan ter beschikking om de inhoud van zijn bibliotheek te kennen: enerzijds de inventaris, waarin de boeken zonder veel kennis van zaken, niet zelden foutief en ver beneden hun reële waarde werden opgetekend³³⁴; anderzijds de catalogus van de openbare verkoop die een selectie van de interessantste boeken aanbood³³⁵ (fig. 112). De veiling had plaats op 18 en 19 augustus 1819 in de zaal van de Maatschappij voor Schone Kunsten, gelegen aan Ramen. In totaal werden 175 boeken aangeboden, daarnaast ook 99 losse of collecties gravures, 37 collecties tekeningen, 27 nummers met

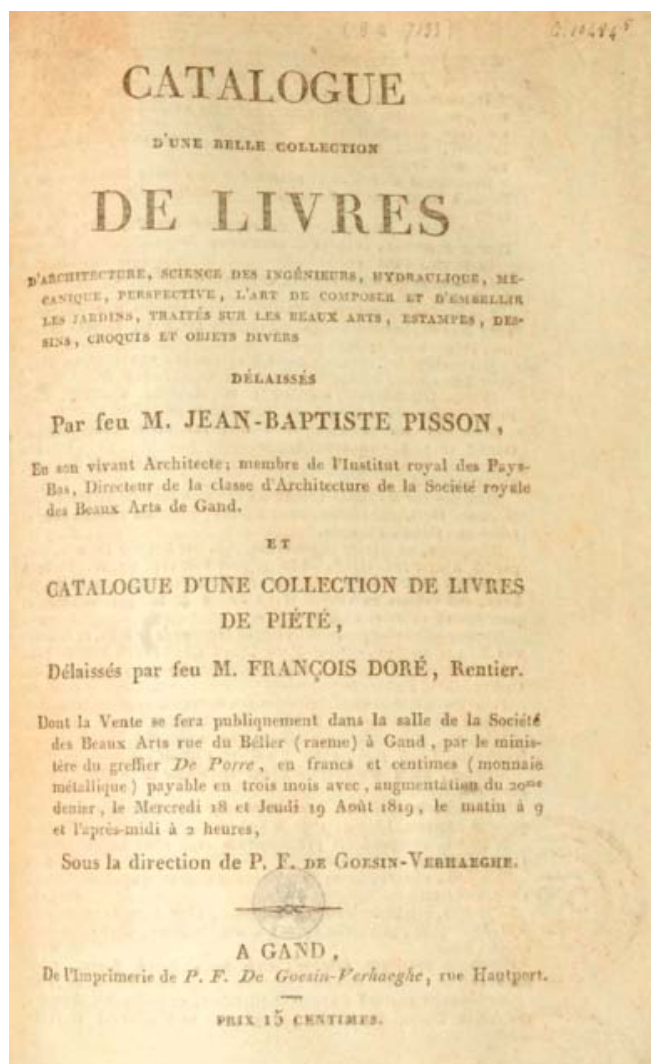

FIG. 112 Titelblad van de veilingcatalogus van de bibliotheek van Pisson (S.n. 1819).

Title page of the auction catalogue for Pisson's library (S.n. 1819).

³³³ Zijn geldschietters waren de erven van priester Huughe, Van Alstein, Hamelinck, de Douairière

Dons, Veranneman, dame Goethals en de Brusselse godshuizen.

³³⁴ Van Tyghem 2004, 103-108.
³³⁵ S.n. 1819.

tekeningen en schetsen van Pisson zelf en ten slotte enkele rollen met plannen en instrumenten, zoals een pantograaf en een hoekmeter. Een exemplaar van de catalogus die behoorde tot de collectie van P.J. Goetghebuer geeft interessante informatie over de prijzen en de kopers, die in de marge genoteerd werden³³⁶.

De boeken hielden verband met veel verschillende domeinen van de architectuur en kunst en worden hier selectief besproken, met een verwijzing naar de nummers van de gepubliceerde catalogus.

De architectuurtheorie was vertegenwoordigd door verschillende werken, gebaseerd op de leer van de sterk bewonderde Vitruvius. Behalve de hoger aangehaalde Franse vertalingen van Perrault en De Bioul, bezat hij een oude Nederlandse versie uit 1606 van Hans Vredeman de Vries³³⁷. Samen met de vertaling van het werk van Sebastiano Serlio door Pieter Coecke van Aelst uit 1553, behoorden deze twee boeken tot de oudste drukken van zijn bibliotheek³³⁸. Van het populaire werk van Vignola over de vijf zuilenorden, bekend als de bijbel van de architectuur, bezat hij niet minder dan vijf exemplaren, waaronder een oude Italiaanse uitgave van 1644³³⁹. Uiteraard ontbrak ook het werk van Andrea Palladio niet, in een Franse vertaling van de uitgave door V. Scamozzi (1786) en in een Franse vertaling door Le Muet (1682)³⁴⁰. Recenter was het werk van C.E. Briseux, *Traité du beau essentiel dans l'architecture* (1792), waarin de voorkeur voor de klassieke principes sterk wordt benadrukt³⁴¹ (fig. 113).

Ook leer- en voorbeeldenboeken had Pisson in zijn bezit. Het werk van J. F. de Neufforge, *Recueil élémentaire d'architecture*, verschenen tussen 1758 en 1780, lag aan de basis van zijn opleiding aan de Gentse academie. Zoals hoger vermeld werden onder meer de examenopgaven uit dit werk geselecteerd. Het belangrijke studieboek van d'Aviler, *Cours d'architecture* (1720), waarin de Franse manier van architectuur ontwerpen werd gepropageerd, behoorde tot zijn boekenbestand³⁴². Ook het negendelige leerboek van J.F. Blondel, *Cours d'architecture civile* (1771-1777) vormden een belangrijke inspiratiebron voor zijn kennis van de principes van de Bouwkunst, gebaseerd op Griekse en Romeinse voorbeelden. Dat Pisson de ontwikkelingen van de architectuur op de voet volgde, blijkt uit het bezit van het werk van J.B. Rondelet en de twee belangrijkste werken van J.N.L. Durand, *Recueil et parallèle des édifices* (1799-1801) en *Précis des leçons d'architecture* (1802-1805)³⁴³ (fig. 114). Durand oefende als lesgever aan de Parijse Ecole Polytechnique een grote invloed uit op de ontwikkeling van de empirearchitectuur en het 19de-eeuws eclecticisme. Hij propageerde een vereenvoudiging van de architectuur, door het weglaten van alle overbodige decoratie, een trend die ook in gebouwen van Pisson merkbaar is³⁴⁴. Hij had ook veel belangstelling voor modelboeken van de Franse en Italiaanse architectuur en interieurs. Zowel plattegronden en doorsneden van gebouwen, als afzonderlijke elementen, zoals schoorstenen, deuren en koetspoorten, cartouches en festoenen, grafmonumenten, altaren, wapenschilden enz. werden in tal van publicaties geïllustreerd. De belangrijkste waren van

J. Marot, *L'architecture française* (1727) en van C. Percier en P.F.L. Fontaine, *Recueil de décorations intérieures* (1801) (fig. 115). Italiaanse modellen vond hij onder meer bij D. de Rossi, *Studio d'architettura civile* (1702) en in het vierdelige werk van F. Ruggeri, *Scelta d'architettura antiche e moderne* (1755)³⁴⁵ met voorbeelden uit Firenze.

Een belangrijk deel van zijn verzameling bestond uit werken gewijd aan technieken en mechanica. Pisson werd tijdens zijn loopbaan als stadsarchitect en aannemer herhaaldelijk geconfronteerd met technische problemen die nu tot het domein van de ingenieurs gerekend worden. Deze nieuwe oriëntatie die sinds 1802 meer en meer aan bod kwam, resulteerde in het aanschaffen van talrijke boeken met betrekking tot zijn nieuwe opdrachten, zoals bruggen- en wegenbouw, polderwerken, kanaalaanleg enz.

Ook in dit geval had Pisson interesse voor oude drukken, zoals de werken van J. Cousin, *Livre de perspective* (1566) en J. Besson, *Théâtre des instrumens* (1578)³⁴⁶. Hij bezat ook verschillende werken over wiskunde, meetkunde en driehoeksmeting, waaronder het bekende werk van Bézout, *Cours de l'arithmétique* (1797).

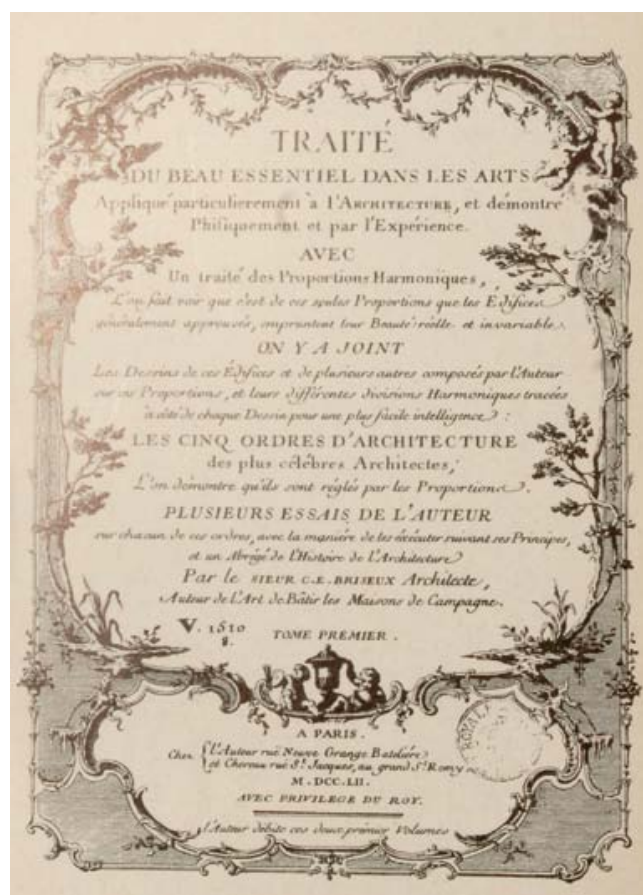

FIG. 113 Briseux 1752, titelblad.
Briseux 1752, title page.

³³⁶ BUG, S.n. 1819, nr. G. 10484. Zie ook Van de Vijver 2003.

³³⁷ Vredeman de Vries 1606.

³³⁸ BUG, S.n. 1819, nr. G. 10484. Cf. nrs. 79, 101, 163, 165 van deze inventaris. Alle titels van de

hierin geciteerde werken zijn in de bibliografie opgenomen.

³³⁹ Idem, nrs. 89, 94, 97, 161, 162.

³⁴⁰ Idem, nrs. 92, 78. Palladio 1682; Palladio 1786.

³⁴¹ Idem, nr. 73.

³⁴² d'Aviler 1720.

³⁴³ Idem, nrs. 104, 82, 90, 96, 119, 98.

³⁴⁴ Szambien 1984.

³⁴⁵ Idem, nrs. 109, 139, 105, 106.

³⁴⁶ Idem, nrs. 43, 40.

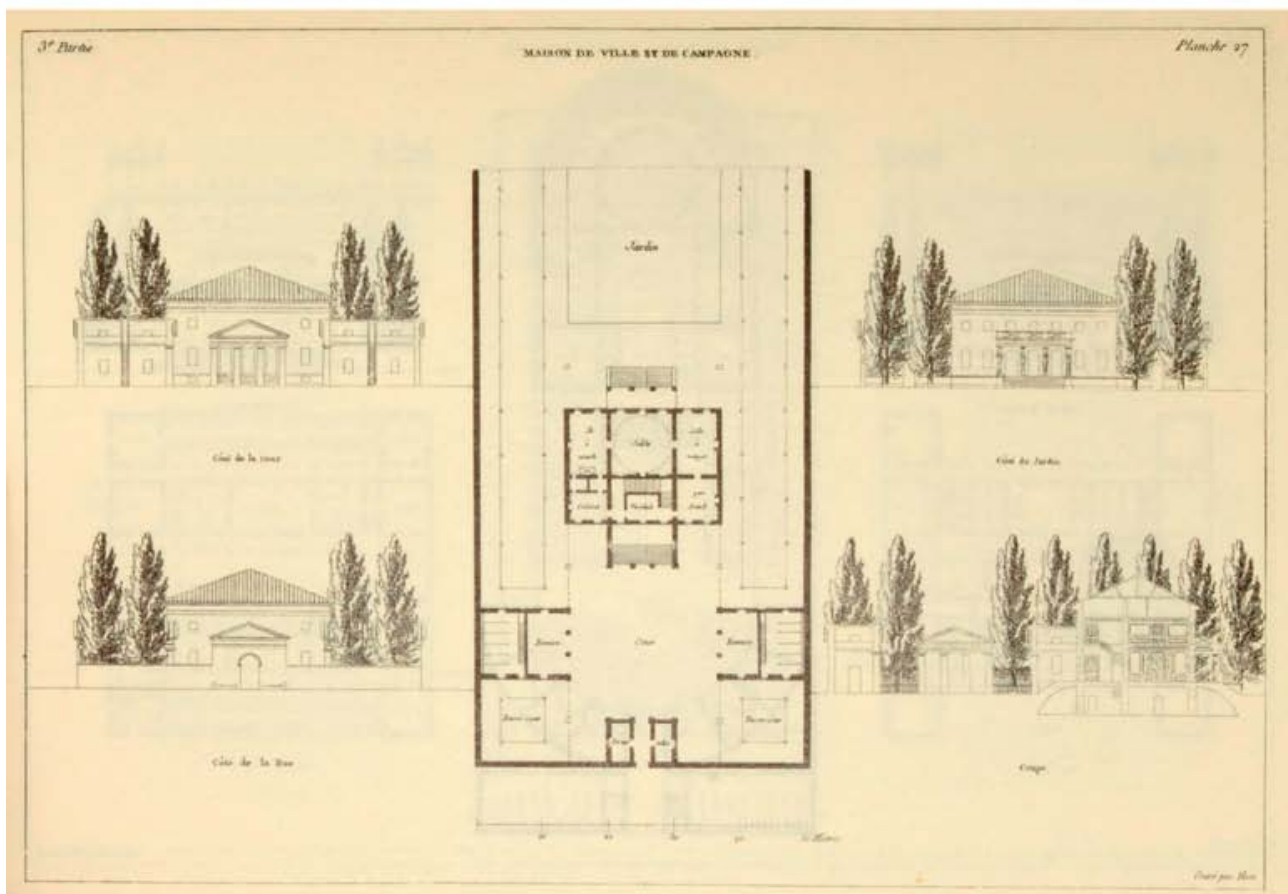
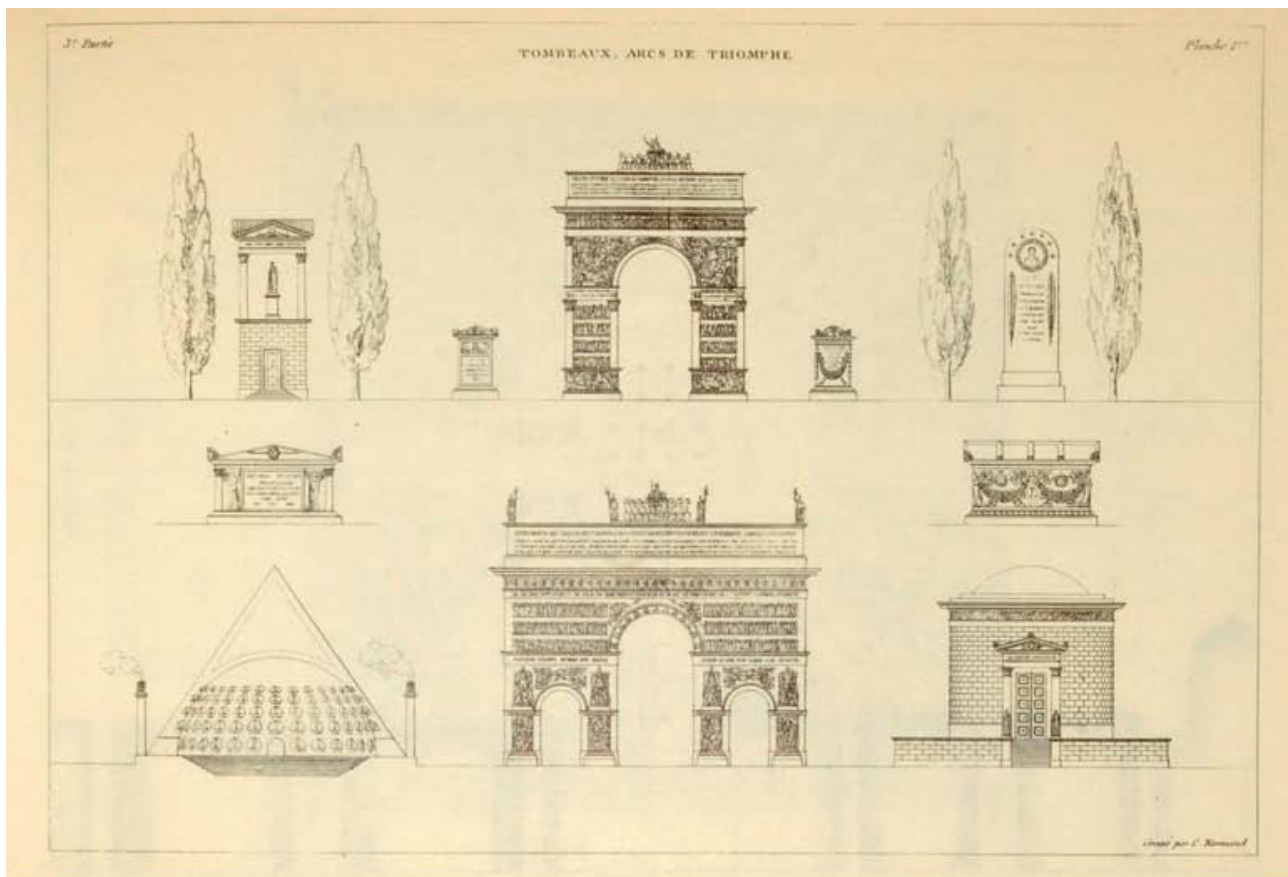

FIG. 114 Voorbeelden van grafmonumenten, triomfbogen en een Palladiaans geïnspireerd landhuis, uit Durand 1802-1805.
Examples of grave monuments, triumphal arches and a Palladian-inspired stately home, from Durand 1812-1805.

Maar hij had vooral een grote interesse voor publicaties over hydraulica, dijken- en bruggenbouw. Hij bezat niet alleen twee werken van Bélidor, *La science des ingénieurs* (1729) en *Architecture hydraulique* (1782), maar ook de publicatie van L.A. de Cessart, *Description des travaux hydrauliques* (1806) en Perro-net, *Descriptions des projets et de la construction des ponts* (1788). Het Nederlandstalige boek van Pieter Van Bleiswijk (1778), leverde hem kostbare gegevens over de aanleg en versterking van dijken³⁴⁷. Verder was hij ook geïnteresseerd in boeken over machinebouw, molens, watermolens, mechanische zagen, diepmachines, brandspuiten enz.³⁴⁸.

Een groot deel van zijn bibliotheek hield verband met archeologie en kunstgeschiedenis. Hij bezat een aantal encyclopedieën en woordenboeken, onder meer van De Petity, Jaubert en Millin, die een overzicht brachten van de kunsten en ambachten tot de 18de eeuw³⁴⁹. Verder ook een van de oudste bouwgeschiedenissen van de hand van J.B. Fischer, *Essai d'une architecture historique*, een Franse vertaling van het oorspronkelijke Oostenrijkse werk uit 1725. Recenter was de rijkgeïllustreerde publicatie van Détournelle, *Recueil d'architecture nouvelle* (an XIII). De ontwikkelingen op kunsthistorisch en archeologisch gebied volgde hij aan de hand van het baanbrekende werk van J.J. Winckelmann, *Histoire de l'art chez les anciens* (an II), een Franse vertaling van het oorspronkelijke Duitse werk uit 1764. Winckelmann deelde de kunstwerken in volgens stijlperiodes en stelde niet meer de kunstenaar maar het kunstwerk centraal. Hij had een voorkeur voor

de Griekse kunst in tegenstelling tot Piranesi die de Romeinse architectuur verheerlijkte in megalomane gebouwen, die hij weergaf in tal van gravures. Het verzameld werk van A.R. Mengs sloot nauw aan bij Winckelmanns opvattingen³⁵⁰.

Zijn fascinatie voor de Egyptische bouwkunst, die door de veldtochten van Napoleon sterk in de belangstelling stond, vertaalde zich in het bezit van de werken van Quatremère de Quincy, *De l'architecture égyptienne* (1803) (fig.116) en Sonnini, *Voyage dans la haute et basse Egypte* (an VII).

Hij bezat onder meer de kostbare werken van J.D. Le Roy, *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce* (1770), J. Stuart en N. Revett, *Les antiquités d'Athènes* (1808) en A. Desgodets, *Les édifices antiques de Rome* (1682). Een Chinese inspiratiebron vormde het uit het Engels vertaalde werk van W. Chambers, *Traité des édifices, meubles, habits, machines et ustensiles chinois* (1776)³⁵¹.

Pisson had ook een bijzondere aandacht voor werken over iconografie en iconologie. *Les métamorfoses d'Ovide* (z.d.), geïllustreerd met 150 platen, was een must voor elke kunstenaar, maar daarnaast bezat hij ook het werk van H.K. Poot, *Het groot natuur- en zedenkundig werelttooneel* (1726), met 500 koperplaten van, onder meer Cesare Ripa. De publicatie van J.C. Delafosse, *Nouvelle iconologie historique* (1771) vormde een aanvulling op de vorige werken. Over de schilderwerken van Rafaël in het Vaticaan was hij uitvoerig gedocumenteerd.

Merkwaardig en zeldzaam was de uitgave van Ph. J. Mail-lart, *Galerie historique ou tableaux des évènements de la révolution française* (z.d.), geïllustreerd met 124 afbeeldingen³⁵².

FIG. 115 Percier & Fontaine 1801: bibliotheek van Malmaison.

Percier & Fontaine 1801: Malmaison library.

³⁴⁷ *Idem*, nrs. 20, 24, 25, 26, 37, 34.

³⁴⁸ *Idem*, nrs. 27 tot 36.

³⁴⁹ *Idem*, nrs. 51 tot 56.

³⁵⁰ *Idem*, nrs. 115, 116, 70, 67.

³⁵¹ *Idem*, nrs. 151, 153, 147, 121.

³⁵² *Idem*, nrs. 166, 5, 6, 140, 141, 168.

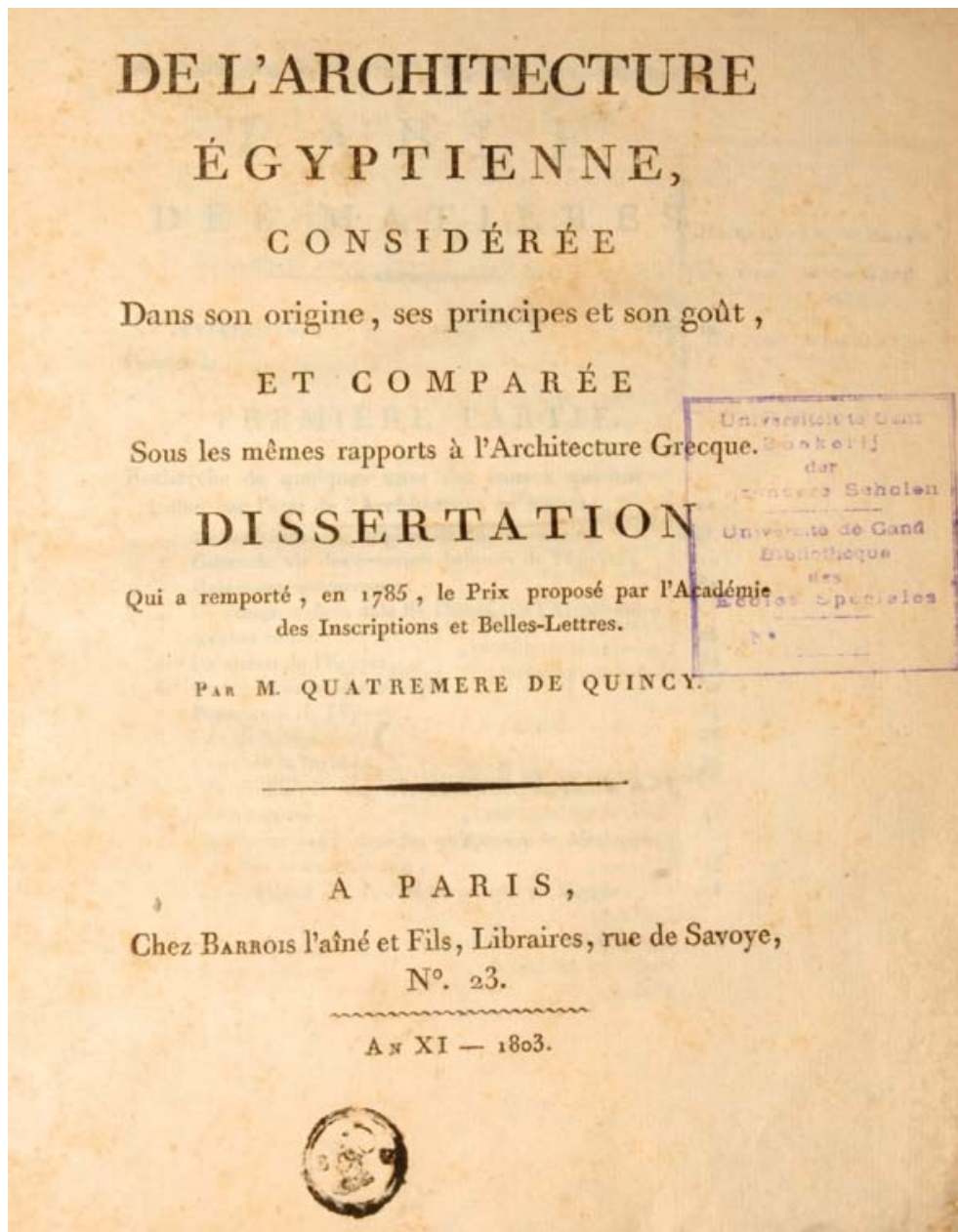

FIG. 116 Titelblad van Quatremere de Quincy 1803.
Title page of Quatremere de Quincy 1803.

Biografieën waren eveneens vertegenwoordigd in zijn bibliotheek. Niet alleen de levens van architecten, maar ook van plastische kunstenaars interesseerden hem. Zo bezat hij *Het schilderboek* van Karel van Mander in de eerste druk van 1604. In dit boek vond hij tal van gegevens, niet alleen over de levens van schilders uit de Oudheid en Italië, maar ook over een 200-tal Nederlandse en Duitse kunstenaars. Over het leven en werk van architecten, bezat hij een 17de-eeuws *Recueil historique*, maar vooral ook de twee volumes van A.J. Dézailler-d'Argenville, *Vie des fameux architectes depuis la Renaissance* (1787)³⁵³.

Pisson interesseerde zich sterk in publicaties over feestarchitectuur. Hijzelf werd immers herhaaldelijk belast met het ontwerpen van stadsversieringen, triomfbogen en podiums ter ge-

legenheid van allerlei feestelijkheden, zoals blijde intredes. Zo bezat hij verschillende beschrijvingen van de ontvangsten van Lodewijk XIV in Parijs, van keizer Leopold I in Brussel en van het huwelijk van Napoleon met Marie-Louise. Ook de publicatie van de triomfboog door P.J. Tiberghien in Gent voor de intrede van Napoleon in 1810 was in zijn bezit. Een bijzondere uitgave was de *Pompe funèbre* (1729) van Prins Albert, aartshertog van Oostenrijk, geïllustreerd met 65 afbeeldingen van J. Francquart en gegraveerd door C. Galle³⁵⁴.

Zoals herhaaldelijk werd vastgesteld, had Pisson veel interesse voor tuinarchitectuur. Volgens Cornelissen had hij een uitzonderlijk talent voor het ontwerpen van pittoreske tuinen³⁵⁵. Ook in zijn bibliotheek vindt men deze grote belangstelling

353 *Idem*, nrs. 59, 157, 158.

354 *Idem*, nrs. 122, 123, 124, 125, 169, 173.

355 Cf. Cornelissen 1819, 60, noot 1.

weerspiegeld. Hij bezat het bekende vijfdelige werk van C.C.L. Hirschfeld, *Théorie de l'art des jardins* (1779), in een uit het Duits vertaalde uitgave. In de catalogus van de veiling wordt benadrukt dat het ging om een zeer gezocht en uitzonderlijk werk. Voorbeelden van Engelse, Franse en Duitse tuinen vond hij in de boeken van J.C. Kraft, *Plans des plus beaux jardins pittoresques* (1809) en A. Delaborde, *Descriptions des nouveaux jardins de la France* (1808). Ook boeken over groenten- en fruittuinen en landbouwuitleiding behoorden tot zijn interessesfeer. Het 13-delige *Nouveau cours complet d'agriculture* (1809) en het oudere werk van De la Quintinye, *Instructions pour les jardins fruitiers et potagers* (1692) stonden eveneens in zijn boekenrekken³⁵⁶.

In zijn bibliotheek trof men ook enkele tijdschriften aan, waaronder het *Journal des arts, des sciences et de la littérature* en het *Journal des bâtimens*, die minder waarde hadden omdat het onvolledige reeksen betrof³⁵⁷.

Globaal genomen valt het op dat Pisson vooral Franstalige werken in zijn bezit had: 139 publicaties tegenover 19 Nederlandstalige, 12 Italiaanse, 5 Latijnse en maar 1 Engelstalig werk. Tot de belangrijkste kopers behoorden een zekere Chantrell, architect Louis Roelandt, De Rudder en J. De Noter. De hoogste prijs van de veiling haalde het werk van J.N.L. Durand, *Recueil et parallèle des édifices* waarvoor 220 fr. betaald werd. Daarop volgde de publicatie van A. Delaborde, *Description des nouveaux jardins* die 140 fr. kostte.

De te koop aangeboden losbladige gravures en tekeningen hadden betrekking op de meest diverse onderwerpen, zoals landschappen, stadsgezichten, gebouwen, meubels, portretten, beelden, triomfbogen, godsdienstige, historische en mythologische thema's enz. Hij had ook verschillende plannen van architect Dumont in zijn bezit, onder meer de plannen voor een kasteel in opdracht van de graaf van Lichtervelde en van een project voor een belvedere. Een twintigtal tekeningen waren van de hand van Pieter Van Reysschoot, zijn leraar aan de Gentse academie. Pisson bezat ook acht plannen en doorsneden van het belfort van Gent. Jammer genoeg wordt niet gespecificeerd of het om oude of recentere plannen ging.

De tekeningen en schetsen van Pisson zelf zijn voor een klein deel in de besproken bewaarde collecties terechtgekomen. De mogelijke bewaarplaats van het grootste deel bleef tot nog toe onbekend. Een globaal overzicht geeft een idee van dit onderdeel van de veiling. Ook de namen van de kopers zijn niet onbelangrijk en werden tussen haakjes aangeduid. De tekeningen waren uitgevoerd in potlood of Chinese inkt, gewassen of geaquarelleerd.

- Tien projecten van gebouwen, grotendeels uitgevoerd in Gent (Colpaert).
- Plan, doorsnede en gevel van een paleis (Voituron).
- Twaalf ontwerpen voor landhuizen (De Potter, De Rudder).
- Plannen en doorsneden van departementale kolommen (Van Santen).
- Vijftien ontwerpen voor fonteinen (De Naeyer, De Rudder).
- Tien ontwerpen voor grafmonumenten (De Naeyer).
- Twaalf ontwerpen voor decoratie van het theater van Gent (Van Santen).

- Zesenvijftig plannen voor tuinaanleg (Voituron, Colpaert, Verelst, Van Santen)
- Zesentwintig schetsen en projecten voor paleizen, theaters, hallen enz. (Voituron, De Naeyer).
- Zesenvijftig ontwerpen voor interieurdecoratie (De Rudder, De Bast).
- Zeven ontwerpen voor feestelijkheden (De Bast).
- Zesennegentig niet gespecificeerde projecten voor architectuur (Voituron, De Bast).
- Plannen van de centrale school en het burgerlijk hospitaal te Gent (De Noter).
- Plannen en doorsnede van een volmolen en van een sluis (Roelandt).
- Vijf rollen met plannen van huizen enz. (Roelandt).
- Vijf rollen id. (De Noter).

De prijzen voor deze tekeningen en schetsen varieerden van 1 fr. tot maximum 25 fr. Een pantograaf en twee hoekmeters werden ten slotte verkocht voor respectievelijk 32, 30 en 8 fr.

Besluit

Deze biografie had tot doel een volledig beeld te schetsen van het leven en werk van architect Jean-Baptiste Pisson. Niettegenstaande enkele beperkingen, onder meer veroorzaakt door het ontbreken van een privéarchief, konden heel wat nieuwe, tot nog toe onbekende aspecten achterhaald worden. Het onderzoek van openbare archieven is globaal gezien zeer lonend geweest. Hoewel niet alles kon achterhaald worden, onder meer omdat in sommige gevallen een toegankelijke inventarisatie ontbrak, is de omvang van Pissons werk heel wat duidelijker geworden.

Zijn opleiding aan de Gentse Academie voor Schone Kunsten wordt gekenmerkt door de evolutie die het kunstonderwijs toen doormaakte. De werken van De Neufforge en Blondel waren de mijlpalen waarop de opleiding van de toekomstige architecten steunde. Pisson, die door familiale omstandigheden een achterstand op het gebied van het onderwijs had opgelopen, behaalde pas na acht jaren studie, de eerste prijs voor architectuur.

Huizenonderzoek maakte het mogelijk om zijn opeenvolgende woningen en vooral de belangrijke geschiedenis van zijn woonhuis in de Drabstraat te achterhalen. Deze methode bleek ook efficiënt om de voorgeschiedenis van enkele door hem gebouwde huizen te reconstrueren.

Zijn belangrijkste opdracht tot 1806 was de bouw of renovatie van een aantal herenhuizen, kastelen en landhuizen. De toeschrijvingen aan Pisson zijn deels gebaseerd op getuigenissen van tijdgenoten, deels ook op enkele primaire bronnen, zoals brieven en schetsen. Hij ontpopte zich als een bedreven ontwerper van landhuizen en pittoreske tuinen, met kleine tempeltjes als tuindecoratie. Experimenteren met cirkelvormige, ovalen, zes- of achthoekige ruimtes was kenschetsend voor zijn plattegronden. Voor de decoratie van de interieurs deed Pisson een beroep op behendige schilders en stucwerkers, die gespecialiseerd waren in dergelijk werk.

Kenmerkend was zijn evolutie van de Lodewijk XVI-stijl over een directoiregetinte versobering naar de empirestijl. Ook de egyptomanie en het exotisme boeiden hem, zoals bleek uit

³⁵⁶ BUG, S.n. 1819, nr. G. 10484, nrs. 14, 17, 18, 9, 10.

³⁵⁷ *Idem*, nrs. 48, 49, 50.

enkele realisaties, tekeningen en het bezit van een aantal boeken over deze materie. Een vernieuwer op architectuurhistorisch gebied is hij evenwel niet geweest. Wel had hij het vermogen om verschillende invloeden te assimileren en de nieuwe inzichten die hij vooral in Franse en Italiaanse voorbeelden vond, te propagieren. Voor zijn tuinontwerpen was de Engelse pittoreske tuinaanleg het grote voorbeeld. Hij speelde daarbij een belangrijke rol als voortrekker van de stijlevolutie op plaatselijk terrein.

Het aan Pisson toeschrijven van de bouw van de herenhuizen Brunswyck, Desmet en De Draeck, is op basis van een onderzoek in de bouwaanvragen onjuist gebleken. Zijn mogelijke interventies op het gebied van de interieurverdeling en -decoratie bleven evenwel bij gebrek aan gegevens onduidelijk.

Over zijn rol bij de aankoop en verwezenlijking van nieuwe bestemmingen van de nationale goederen, was tot nog toe weinig bekend. Hij slaagde erin om in de gunst te staan van invloedrijke tijdgenoten, zoals Charles Van Hulthem, Lieven Bauwens en prefect Faipoult. Dit leverde hem lucratieve opdrachten op, die hem in staat stelden zijn loopbaan verder uit te bouwen. De herbestemming van voormalige kloosters en abdijen, in het bijzonder de Baudeloo- en de St.-Pietersabdij, werden hem toevertrouwd. Ook met het toen eervolle ontwerp van de departementale kolom werd hij belast.

De invulling van zijn ambt als stadsarchitect van 1802 tot 1809 kon, dankzij het onderzoek van de geëigende bronnen, duidelijker omschreven worden. Zijn veelzijdigheid kwam tot uiting in werken die varieerden van de classicerende aanpassingen van het stadhuis, tot het ontwerpen van triomfbogen en stadspoorten, de aanleg van bruggen, kaaien, pompen en aquaducten en het toezicht op de bestrating en bouwaanvragen. Zijn technische kennis van het timmermans- en schrijnwerkersvak kwam hem bij deze verwezenlijkingen uitstekend van pas. Hij stond daarbij ook open voor de voordelen die de nieuwe materialen zoals ijzer konden bieden.

Een onontgonnen terrein van zijn biografie was zijn aannemerschap, dat hij sinds 1804 stilaan wist uit te bouwen, ten koste van zijn ontwerpen voor privéwoningen, die later maar bij uitzondering tot stand kwamen. De wegenwerken waren een toprioriteit van het Scheldepartement en werden onder impuls van prefect Faipoult doorgevoerd. Pisson kreeg een twaalfjarig contract toegewezen voor het onderhoud of de aanleg van de belangrijkste departementale wegen. Daarnaast liet hij ook zijn interesse blijken voor polder- en zeewerken in Zeeuws-Vlaanderen, die eveneens sinds 1804 tot zijn werkterrein behoorden. Grote aanbestedingen voor de bouw of het herstel van dijken, staketsels, pieren en zeeweringen werden door hem in de wacht gesleept. Uitzonderlijk waren de versterkingswerken in de polders van Margaretha en Kleine Huyssens, waar Napoleon een marinebasis gepland had.

Voor de binnenlandse scheepvaart verwierf Pisson in 1809 het contract voor de uitvoering van werken aan de Sassevaart, die beter bevaarbaar moest gemaakt worden. Met al deze werken waren grote sommen geld gemoeid, waarmee Pisson zijn leveranciers en zijn werklui betaalde en zichzelf verrijkte. In de laatste jaren van de Franse overheersing werd de geldkraan evenwel dichtgedraaid en kregen zijn schuldvorderingen een steeds grotere omvang. Met grote hardnekkigheid bleef hij zijn recht op vergoeding opeisen, wat hem na verschillende jaren ook lukte.

Tijdens de Hollandse periode werd hij gesteund door gouverneur de Keerbergh en vooral door de minister van Waterstaat en Openbare Werken, de graaf van Ursel. In die korte periode, waarin hij zijn aannemersbedrijf opdoekte, legde hij zich toe op verschillende projecten, die telkens onuitgevoerd bleven. Hij had gehoopt een belangrijke rol te kunnen spelen bij de totstandkoming van het paleis voor koning Willem I in Brussel, maar tot zijn teleurstelling werden zijn interventies uiteindelijk niet aanvaard. Het project voor een piramidaal monument op het terrein van de slag van Waterloo had meer kansen op slagen, maar kwam door zijn dood in 1818 niet meer tot stand. Ook het ontwerp voor een lagere school in halfronde vorm toonde aan dat hij met originele ideeën voor de dag kon komen.

Voor de kennis van zijn familiegeschiedenis is vooral zijn bewaard testament zeer verhelderend. Zijn nauwe relaties met de Gentse families Van Melle en Van Loo worden duidelijk omschreven. Daartegenover staat zijn negatieve houding ten opzichte van zijn enige zuster, die uit de erfenis werd gesloten, terwijl zijn vriendin een groot deel van zijn nalatenschap binnenrijfde.

Door deze en andere feiten komt men iets meer te weten over zijn persoonlijkheid. Hij was blijkbaar een temperamentvolle, ambitieuze man, die zijn belangen met vuur verdedigde. Zijn strubbelingen met prefect d'Houdetot in verband met de wegenwerken en met de Franse ingenieur Dandelavauterie met betrekking tot de polderwerken zijn daarvan sprekende voorbeelden. Pisson had enerzijds een schare vrienden en bewonderaars, maar anderzijds ook enkele hardnekkige vijanden. De houding van zijn twee belangrijkste biografen, Cornelissen en Goetghebuer, spreekt op dit punt boekdelen. Cornelissen koesterde een oprechte bewondering voor de man, die zich dankzij zijn grote werkkraft wist op te werken uit een arm milieu tot de wereld van de welgestelde burgers. Hoewel hij niet blind was voor diens gebreken wist hij Pisson sterk te appreciëren als architect en ingenieur. Goetghebuer, die zijn biografie baseerde op wat Cornelissen schreef, doorspekte zijn tekst met venijnige en sarcastische toevoegingen, waaruit een zeker misprijzen voor zijn collega bleek. Zijn later geschreven biografische notities staan wel in tegenstelling tot zijn lovende woorden over de goede smaak van Pisson, die in zijn *Choix des monumens* werd uitgedrukt. Ook na zijn dood bleef Pisson een niet onbesproken figuur, waarbij hem vooral zijn interventies in het Gentse stadhuis kwalijk werden genomen. Maar ook zijn privéarchitectuur werd onder meer door Frans De Potter in zijn werk over Gent negatief beoordeeld en omschreven als platte, vierkantige gevels, vensters zonder het minste sieraad, geverfd in de eentonige, verdrietige witte kleur. De kritiek werd ook door latere auteurs overgenomen en heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen om onachtzamer met zijn architecturale prestaties om te springen.

Uit zijn testament blijkt zijn grote welvaart die hij vooral door zijn werk als aannemer in de loop der jaren had opgebouwd. Daardoor beschikte hij over de nodige middelen om een belangrijke bibliotheek, een mooi woonhuis en talrijke kunstwerken aan te schaffen. Hij ontpopte zich als liefhebber van kostbare boeken, gravures en kunstwerken. Graag omringde hij zich met kunstenaars, zoals Godecharle, David, Van Bree, Odevaere en anderen, die hij meestal leerde kennen in de schoot van de Maatschappij voor Schone Kunsten, waar hij als directeur van de klasse architectuur, blijk gaf van zijn grote interesse en inzet.

Wat nu nog overblijft van zijn werk werd, uitgezonderd de sterk verbouwde herenhuizen Vindevogel en Papeleu, als monument beschermd. Dit mag dan een erkenning van onze generatie zijn ten aanzien van het werk van Pisson, die het beste van zijn kunnen in kleinere architecturale projecten kon verwezenlijken.

Het beeld van Pisson als architect van heren- en landhuizen, zoals in vorige publicaties stevast bevestigd werd, moet evenwel genuanceerd worden. Sinds 1804 werd hij meer en meer een aannemer van openbare werken, die op verschillende domeinen tegelijk, zoals wegen- en bruggenbouw, polder- en zeewerken enz. werkzaam was. In zijn laatste levensjaren bleken zijn verschillende projecten om terug op het architecturale voorplan te komen, minder succesvol te zijn.

Uit deze studie bleek hoe het onderzoek van de architectuur uit deze periode nog vele lacunes bevat. Een doorgedreven studie van het leven en werk van architecten, ingenieurs en kunstenaars uit de 18de en 19de eeuw zou ongetwijfeld bijdragen tot het schetsen van een meer globaal beeld van het architectuurlandschap in deze boeiende tijd.

Dankwoord

Tot slot wens ik mijn oprechte dank te betuigen aan de archivariën en het personeel van de verschillende geraadpleegde archieven, de bibliothecarissen en medewerkers van de verschillende bibliotheken, inzonderheid de universiteitsbibliotheek van Gent, en de dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen. Ik dank ook het VIOE en in het bijzonder collega Anna Bergmans, die deze publicatie mogelijk maakte.

Summary

Jean-Baptiste Pisson (1763-1818). Architect, master carpenter and contractor (prov. of East Flanders)

The aim of this biography has been to paint a fuller picture of the life and work of the architect Jean-Baptiste Pisson. Despite a number of restrictions, caused among other things by the lack of a private archive, it was possible to bring many new, thus far unknown aspects to light. Overall, the investigation of public archives proved a highly worthwhile exercise. Although it was not possible to retrieve all information, in part because in some cases an accessible inventory was lacking, the extent of Pisson's work has become much clearer.

His studies at the Royal Academy of Fine Arts in Ghent were characterised by the evolution then taking place in fine art education. The cornerstones on which the education of future architects rested were the works of De Neufforge and Blondel. Pisson, whose education had suffered as a result of family circumstances, only obtained his first prize for architecture after eight years of study.

The investigation of houses enabled the researchers to find out more about the houses he lived in, especially that on Drabstraat. This method also proved effective in the reconstruction of the history of several houses built by him.

His main commission in 1806 was the construction or renovation of a number of luxury townhouses, castles and stately homes. The attribution of these to Pisson is largely based on testimonies by his contemporaries and in part on several primary sources such as letters and sketches. He was a proficient designer

of mansions and picturesque gardens, with such decorative elements as small temples. A characteristic aspect of his plans was his experimentation with circles, ovals and hexagonal or octagonal spaces. For interior decoration, Pisson called on specialist painters and plasterers.

One characteristic of his work is its evolution from Louis XVI style via the more sober early Neoclassicist Directoire style to the late Neoclassicist Empire style. He was also fascinated by the 'Egyptomania' and exoticism, witness several of his projects, drawings and the fact that he owned a number of books on these subjects. In terms of architectural history he may not have been particularly innovative, but he did have the capacity to assimilate a variety of influences and to propagate the new insights he gained from mainly French and Italian examples. For garden designs he drew his inspiration from the picturesque English landscape gardens; in this, he was a local champion of the stylistic evolution.

The townhouses Brunswyck, Desmet and De Draeck have previously been attributed to Pisson; however, research into the planning applications has revealed that this was not the case. Possible interventions on his part with respect to interior decoration and distribution remained unclear due to a lack of data.

Until recently, little was known about his role in the purchase of and realisation of new destinations for national goods. He succeeded in finding favour with influential contemporaries, such as Charles Van Hulthem, Lieven Bauwens and councillor Faipoult. The lucrative commissions resulting from these connections allowed him to take his career to the next level. He was entrusted with the reallocation of former monasteries and abbeys, in particular the abbeys of Baudeloo and St Pieter's. He was also commissioned to design the departmental column, then a great honour.

Investigation of the appropriate sources allowed for a fuller description of Pisson's years as town architect, between 1802 and 1809. His versatility was expressed in works varying from classicist adaptations to the town hall to the design of triumphal arches and town gates, the construction of bridges, quays, pumps and aqueducts and monitoring paving and planning applications. In these, his technical insights as a carpenter and joiner stood him in good stead. He also had an open mind with regard to the advantages offered by new materials such as iron.

The uncharted territory for his biography was his period as a contractor. From 1804 he gradually built up this aspect of his career. This was at the expense of the design of private residences, which in the later phase of his career only rarely occurred. Road construction, a top priority for the local authorities in the Scheldt Département, was spearheaded by councillor Faipoult, and Pisson was awarded a twelve-year contract to build or maintain the main Departmental roads. He also expressed interest in land reclamation and coastal defence works in the region of Zeeuws Vlaanderen, now part of the Netherlands, which from 1804 were also part of his portfolio. He managed to obtain large tenders for the construction or repair of dykes, piers and seawalls. Of particular note were the coastal defence works in the areas of reclaimed land, the so-called polders, of Margaretha and Kleine Huyssens, where Napoleon was planning a naval base.

In 1809, in inland waterways shipping, Pisson obtained the contract to carry out works on the Sasvevaart, which needed to be made more accessible to barges. The large sums of money involved in these works were used by Pisson to pay his suppliers and labourers, as well as to enrich himself. During the final years

of the French occupation, however, the flow of money dried up and the demands for debt payments became ever larger. He stubbornly fought for his right to compensation, in which eventually, after several years, he was successful.

During the period in which the region was part of the Netherlands, he had the support of Governor de Keverberg and especially of the Minister of Transport and Public Works, Count Ursel. During the brief period in which he shut down his contracting company he concentrated on a number of projects, none of which however came to fruition. He had hoped to play a key role in the construction of King Willem I's palace in Brussels but to his disappointment his proposals were not accepted. The plan to create a pyramid-shaped monument on the Waterloo battlefield was more viable, but his death in 1818 prevented this project from being carried out. His design for a crescent-shaped primary school too showed that he was capable of original ideas.

For insight into family history, his testament is particularly illuminating. His close relationship with the Ghent families of Van Melle and Van Loo is clearly described. On the other hand, his negative attitude towards his only sibling, his sister, becomes equally obvious – he left her out of his will altogether, leaving a large part of his estate to his friend Marie-Rose Dunepveu.

These and other facts shed more light on his personality. He appears to have been a high-spirited, ambitious man who fiercely defended his interests. His altercations with councillor d'Houdetot over road construction and with the French engineer Dandelavauterie with regard to land reclamation works are cases in point. On the one hand Pisson had numerous friends and admirers, on the other hand he also had a number of sworn enemies.

In this context, the attitude of his two main biographers, Cornelissen and Goetghebuer, is illustrative. Cornelissen genuinely admired this man who, thanks to his powerful work ethic, had succeeded in working his way up from a poor background to the upper middle class. Although not blind to his shortcomings, he had a strong appreciation for him as an architect and engineer. Goetghebuer however, who based his biography on Cornelissen's, larded his text with vicious and sarcastic comments, expressing a certain disdain for his colleague. Goetghebuer's later biographical notes contrast with his praise for Pisson's good taste, which was expressed in his book *Choix des monuments*.

Even after his death, Pisson remained a controversial figure; his interventions in the Ghent town hall were particularly held against him. His private architecture too, however, was judged negatively by among others Frans De Potter, who, in his work on Ghent, described Pisson's work as having flat, rectangular façades and windows devoid of any decorative detail, painted a monotonous, sad white. This criticism was echoed by later authors and undoubtedly contributed to a certain carelessness in the attitude towards Pisson's architectural achievements.

It is clear from his testament that he amassed great wealth over the years, largely thanks to his work as a contractor. This gave him the means to purchase a significant library, a fine house and numerous works of art. He was great lover of valuable books, engravings and art. He liked to surround himself with artists, such as Godecharle, David, Van Bree and Odevaere, among others. He would become acquainted with these men in the circle of the Fine Arts Society, where, as director of the architecture section, he showed great interest and enthusiasm.

With the exception of the extensively remodelled residences of Vindevogel en Papeleu, his remaining creations are now listed monuments. This is recognition by our generation of the work of Pisson, who was at his best in relatively small-scale architectural projects. However, the image of Pisson as an architect who created luxury townhouses and stately homes, so persistently emphasised in previous publications, must be revised. From 1804, he increasingly took on public works and was simultaneously active in multiple areas such as the construction of roads and bridges, land reclamation and coastal works etc. During his later years, efforts to return to the architectural stage proved less successful.

This study has demonstrated many gaps in architectural research into this period. Further research into the lives and works of 18th and 19th-century architects, engineers and artists would undoubtedly contribute to the overall picture of the architectural landscape of this fascinating period.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

1763: Jean-Baptiste Pisson wordt geboren in Gent op 21 maart als zoon van Joannes en Joanna Franciska van der Eecken

1772: Op 25 augustus sterft zijn vader Joannes Pisson

1779: Inschrijving als leerling aan de Gentse Academie voor teken-, schilderkunst en architectuur

1783: Leerjongen bij het ambacht van timmerlieden en schrijnwerkers

1786: Behaalt de eerste prijs architectuur aan de Academie

1787: Huwt op 9 september met Jeanne-Françoise van Melle, dochter van slager Jean van Melle en Maria van Loo

1789: Vestigt zich in de Drabstraat

1791: Inhuldiging van Leopold II als graaf van Vlaanderen. Extravagant ontwerp voor een feest-podium op de Vrijdagmarkt werd niet uitgevoerd

Eerste grote opdracht: vernieuwing van de gevel Vlasmarkt 10 in Lodewijk XVI-stijl voor Eugène van Hoobrouck de Mooreghem

In juni bouwaanvraag voor het hotel de Meulenaere-De Loose (afgebroken in 1957)

1792: Op 2 april, aanvang van de bouw van het kasteel van Moregem voor Eugène van Hoobrouck (voltooid in 1798)

1793: Bouwaanvraag op 7 juni voor veranderingen aan het huis Reyniers op de hoek van de Kou-ter en de Zonnestraat (afgebroken in 1827-1828)

Aanstelling tot baas-timmerman van de kasselrij van de Oudburg

1795: Aankoop van een eigen woning, gelegen op de hoek van de Drabstraat en de Gruuthuusestraat. Enkele beperkte veranderingswerken werden uitgevoerd

1796: Bouw van het landhuis Blancquaert-Van Tieghem, Lousbergskaai, nr. 32

Mogelijk bouw van het gelijkaardige kasteel Nieuwgoed, Grotesteenweg-Zuid, Zwijnaarde (verwoest in 1915)

1797: Eerste plan voor een botanische tuin in de kloosterhof van de voormalige Baudeloo-abdij

Bouwaanvraag in april voor het herenhuis Grenier-Wambersie, Recolletten-lei, nrs. 10-16

1798: Bouw van het herenhuis Vindevogel, Hoogpoort, nr. 37

1799: Betrokken bij de afbraak van de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk op het St.-Pietersplein

1800: Start van renovatiewerken aan het park en kasteel van Wissekerke voor Philippe-Louis Vilain XIII

Ontwerp voor de bouw van twintig huizen op de plaats van het voormalige Recollettenklooster

1801: Aanpassingswerken van de voormalige Baudeloo-kapel, ingericht als bibliotheek

Ontwerpen voor de versiering van de troonzaal in het stadhuis, ter gelegenheid van een feest, aangeboden aan prefect Faipoult

Ontwerp en oprichting van de departementale kolom op de Vrijdagmarkt (afgebroken in 1808)

1802: Ontwerpen van het kasteel van Marke voor textielhandelaar François van Ruymbeke, uitvoering onder leiding van de Rijsele architect Benjamin Dewarlez

Bouwaanvraag van 2 juli voor het huis Ch. J. de Lichtervelde, Zandberg (afgebroken in 1949)

Bouw van het landhuis Van Aken, Botestraat, 131 in Wondelgem (verbouwd)

Mogelijk bouw van het landhuis Ch. De Potter in Langerbrugge (afgebroken)

Medewerking aan het vastleggen van de nieuwe huisgelden en de nieuwe wijkindeling in zes secties van Gent en omgeving

Aanstelling tot stadsarchitect op 9 september en tot architect-expert op 15 oktober

Rapport over de toestand en de voorziene werken aan de Zuivelbrug

Aanpassingswerken van het stadhuis in het vooruitzicht van het bezoek van Napoleon en Joséphine in juli 1803

Ontwerp voor een triomfboog nabij de Brugse poort

1803: Onderzoek van talrijke bouwaanvragen met plaatsbezoek en verslagen tot het einde van zijn ambt als stadsarchitect in 1809

Werken aan de residentie van Lieven Bauwens in het voormalige Karthuizerklooster, Meerhem, onder meer aan een tuinpaviljoen

Ontwerp van een feesttent op de Kouter ter gelegenheid van het bezoek van Napoleon

Rapport over de slechte toestand van het belfort

Opmeting van verbeurd verklaarde eigendommen, toebehorend aan het ambacht van de Vrije Schippers en van de Cisterciënserinnenabdij van Terhagen in de Molenaarstraat

Aankoop op 15 juni van het klooster en tuin van de Annonciaden in de Stoppelstraat, samen met J. Vandenberghen, C. Manilius en C. D'Haese

Bestek van 11 augustus en uitvoering van de bouw van een scheidingsmuur in de St.-Pieterskerk met het doel de benedenerkerk als museum in te richten

Onuitgevoerd plan voor de aanpassing van de St.-Pietersabdij als onderkomen voor de derde cohorte van het erelegioen; voorstel hernomen in 1806

1804: Renovatiewerken aan het kasteel van Ooidonk voor K.J. du Bois, baron van Nevele

Toekenning op 16 juni van een belangrijke aanbesteding voor grote wegenwerken in de Provincie voor de termijn van 12 jaren

Schatting op 9 november van de waarde van het Recollettenklooster in Oudenaarde

Aankoop op 28 december van de kapel van St.-Elooi, Geldmunt, samen met J. Vandenberghen en C. Manilius. *Idem* verschillende huizen van het Spaans Hospitaal aan de Kalvermarkt en een huis in de St.-Jacobsnieuwstraat

Toekenning van talrijke aanbestedingen voor verstevigingswerken tot 1814 in de Zeeuws-Vlaamse polders, onder meer in Breskens, Ossensisse, Philippine enz.

1806: Ontwerp en uitvoering van de Keizerpoort

- 1807:** Bestek van 25 mei voor de bouw van een nieuwe draaibrug over de Lieve-gang
 Ontwerp voor de grote waterput op de Groentenmarkt
- 1808:** Ontwerp van de Kortrijkse poort, ingehuldigd op 4 december
 Bestek voor de reconstructie van de Rasphuisbrug. Toezicht op herstelwerk aan andere bruggen, zoals de Recollettenbrug
 Bestekken en toezicht voor de heraanleg van de Koepoortkaai en andere kaaïen, onder meer aan het Pas
 Bestek voor waterpompen aan de Spriete, Nederkouster
- 1809:** Benoemd op 8 januari tot directeur van de klasse architectuur van de *Société des arts*
 Bouwaanvraag voor het herenhuis E. Papeleu, Koophandelsplein nr.25
 Rapport over het plaveien van de Gentse straten
 Ontslag op eigen verzoek als stadsarchitect
 Aankoop op 8 oktober van gronden, toebehorend aan de Baudelooabdij in Zuiddorpe
 Aanbesteding op 2 december van werken aan het kanaal van Gent naar Sas van Gent tot 1813
- 1810:** Voorontwerpen voor het landhuis Voortman, Vogelenzang, 39; pas in 1816 gebouwd
- 1811:** Toeschrijving van een aantal plannen voor aanpassingswerken van de abdij van Middelburg als prefectuur voor prefect Pycke
- 1812:** Rapport van 18 februari van de Franse ingenieur Dandelavauterie met klachten over het werk van Pisson. Verdere uitvoering van defensiewerken in de polders van Kleine Huysens en Margaretha, volgens een aanbesteding van juni na een reis naar Parijs
- 1815:** Einde van zijn werk als aannemer van openbare werken
 Ontwerp van twee herdenkingsmonumenten voor de slag van Waterloo
- 1816:** Benoemd door koning Willem I tot lid van de vierde klasse, vijfde afdeling van het Koninklijk instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten te Amsterdam
 Lid van de commissie, belast met het onderzoek van de toestand van de Oude Houtlei in Gent
- 1817:** Lid van de commissie voor overleg, samen met Verly en Vangelder, over een geschikt koninklijk paleis voor Willem I in Brussel
 Verhandeling over de verbetering van landelijke gebouwen, bekroond door de Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde te Gent
 Deelname aan een prijsvraag voor de bouw van een theater in Luik
 Lid van de Koninklijke Academie van Antwerpen
 Schrijver van verschillende bijdragen voor het tijdschrift *Annales belgiques des sciences, arts et littérature*

1818: Project voor een halfcirkelvormig schoolgebouw, naar aanleiding van een voorstel door het Ministerie van Onderwijs. Gepubliceerd met gravures van Charles Normand

Project van een groots monument in de vorm van een pyramide op het slagveld van Waterloo

Overlijden op 25 juni van zijn vrouw Jeanne-Françoise van Melle

Oorspronkelijk testament, eigenhandig geschreven op 4 oktober

Overlijden op 13 december in zijn huis in de Drabstraat, op 56-jarige leeftijd

Begrafnisplechtigheid op 19 december in de St.-Michielskerk; begraven op het kerkhof van Mariakerke

1819: Inventaris van de inboedel van zijn woonhuis, opgemaakt in januari door notaris Charles Le Bègue

1828: Onthulling van zijn grafmonument in de kerk van Mariakerke op 22 juli

Afkortingen

ABG:	Archief Bevolking Gent
AG:	Atlas Goetghebuer
AGO:	Archief Gentse Opera
AKG:	Archief Kadaster Gent
ASK:	Academie Schone Kunsten
AWLSK:	Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten
BUG:	Bibliotheek Universiteit Gent
FA:	Fonds Architectuur
FS:	Fonds Schelvedepartement
HF:	Hollands Fonds
HS:	Handschrift
KADOC:	Katholiek Documentatiecentrum, Leuven
KIKP:	Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
KVATL:	Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde
LA,GRI:	Los Angeles, The Getty Research Institute
MGOG:	Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
NADH:	Nationaal Archief Den Haag
RAG:	Rijksarchief Gent
SAG:	Stadsarchief Gent
SCMS:	Stedelijke Commissie Monumenten en Stadsgezichten

Bibliografie

ONUITGEGEVEN BRONNEN EN HANDSCHRIFTEN

- » Archief Bevolking Gent
 - Bevolkingsregisters: Telboeken.
 - Registers van Geboorten, Huwelijken en Overlijdens.
- » Archief Kadaster Gent
 - Kadasterplannen.
 - Mutatieschetsen.
- » Archief Museum Schone Kunsten Gent
 - Fonds Roelandt, kaft Pisson.
- » Archives Nationales Paris
 - Catalogue général des cartes, plans et dessins d'architecture, t. 4, N III: Bouches de l'Escaut, nrs. 5671-5675.
- » Bibliotheek Universiteit Gent
 - Baudeloo-abdij: kapel, HS. G 12916.
 - CALLION E. en H., *Gentsche Kronyke*, 11 delen, HS. G. 14248.
 - CORNELISSEN N., *Epistolae Batavae*, HS. 675.
 - *Idem*, *Inscriptiones*, HS. 672.
 - Correspondance de la Société des Beaux Arts, HS. G. 11206 en GB 11561.
 - DE LAVAL J.F., *Memorieboek der stad Gent*, 1780-1815, HS. G. 2546.
 - Fonds architecturale plannen, Pisson: twee mappen.
 - Fonds Vliegende Bladen.
 - Fonds Portretten.
 - GOETGHEBUER P.J., *Notes sur les sculpteurs et architectes, recueillies pendant les années 1831-1851*, 3 delen, HS. G. 6058.
 - PISSON J.B., Brieven, HS. 671 en G. 6148.
 - VAN DEN BEMDEN F., *Gand. Rues et Fonds bâtis*, 21 delen, HS. 2484.
- » Kantoor der Registratie en Domeinen, Gent
 - Testamenten, reeks 187.
- » Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde Gent
 - (PISSON J.B.), *Salubrité, aisance, économie*, HS. 54, 2 delen.
- » Nationaal Archief Den Haag
 - Archief Ministerie Binnenlandse Zaken: Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 1815-1848.
 - *Idem*, 2de afdeling: Waterstaat en Openbare Werken.
 - Archief Staatssecretarie Willem I.
- » Rijksarchief Gent
 - Bouwaanvragen St.-Pietersabdij.
 - Kasselrij Oudburg: Resolutieboeken.
 - Familiearchieven Vilain XIII, De Potter en Van Hoobrouck de Mooreghem.
 - Fonds St.-Michielskerk: Landboeken en Quotidiane nr. 391.
 - Fonds Schelvedepartement
 - Hollands Fonds
 - Modern Notariaat: J.F.N Hacquart, R. Vergult, Ch. De Clercq, Ch. A. De Vinck, Lammens.
- » Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
 - Documentatie Abdij Middelburg, Van Holthe tot Echten.
- » Stadsarchief Gent: Oud Archief
 - Reeks 124: Sterfhuizen.
 - Reeks 152bis: Landboek Van Vaernewijck
 - Reeks 153/1: Oude registers van het huisgeld.
 - Reeks 190/5: Registers van timmerlieden en schrijnwerkers.

- Reeks 301: Registers van de keure.
- Reeks 330: Staten van goed.
- Reeks 332: Minuten bij de Staten van goed.
- Reeks 333: Acten en Contracten.
- Reeks 535: Oude bouwaanvragen
- Parochieregisters
- Familiepapieren Van Bulare en Buens.
- Academie Schone Kunsten: Resolutieboeken, Wedstrijden en Registers Prijsdeling.

» Stadsarchief Gent: Modern Archief

- Reeks C: Processen-verbaal van het College en Gemeenteraad
- Reeks F: Stadseigendommen
- Reeks G: Openbare Werken
- Reeks G 12: Moderne Bouwaanvragen, 1796-1813.
- Reeks DD: Franse aanwijzende tabel.
- Atlas Goetghebuer: Historische en Iconografische atlas van de stad Gent.

UITGEGEVEN BRONNEN, TECHNISCHE TRAKTATEN, VERHANDELINGEN EN LITERATUUR

Annales belgiques des sciences, arts et littératures, Gand, 1817-1830.

Annales de la société des beaux-arts et de littérature de Gand, 1 (1844-45) - 13 (1873-77).

BALTHAZAR H. 1970: *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de hedendaagse tijd (1770-1850)*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent.

BDEH 1983: *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het Cultuurbezit in België, Stad Gent en fusiegemeenten*, 4 nd, Gent.

BELIDOR 1729: *La science des ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile*, Paris.

BELIDOR 1782: *Architecture hydraulique ou l'art de conduire, à élever et de ménager les eaux pour les différens besoins de la vie*, 4 vol., Paris.

BERGMANS A. 2010: 'Sous son pinceau les appartements se métamorphosaient en Elysées'. Vijf interieurdecoraties van Antoine Plateau nader belicht. In: BUIJS J. & BERGMANS A. (red.), *Een belvédère aan de Schelde. Paviljoen De Notelaer in Hingene (1792-1797)*, Relicta Monografieën 5, Brussel, 359-403.

BERGMANS P. & SAINTENOY P. 1903: L'album de l'architecte Pisson, *Bulletin van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 11, 230-240.

BERGMANS A. & STOFFERIS A. 2010: 'Un des meilleurs peintres de fleurs de son temps'. Biografie van Antoine Plateau (Doornik 1759-Brussel 1815). In: BUIJS J. & BERGMANS A. (red.), *Een belvédère aan de Schelde. Paviljoen De Notelaer in Hingene (1792-1797)*, Relicta Monografieën 5, Brussel, 337-357.

BESSON J. 1578: *Théâtre des instrumens de mathématiques et mécaniques...avec l'interprétation des figures par François Beroald*, Lyon.

BEZOUT E. 1797: *Cours de l'arithmétique, la géométrie, la trigonométrie rectiligne et l'algèbre et l'application de l'algèbre à la géométrie*, 2 vol., Paris.

Biographie nationale de Belgique, Bruxelles I (1886)-XXVIII (1944), suppl. I (1956).

BLONDEL J.F. 1770-1773/1777: *Cours d'architecture civile ou traité de la décoration, distribution et construction des bâtiments, contenant les leçons données en 1770 et les années suivantes*, 9 vol., Paris.

BRISEUX C.E. 1752: *Traité du beau essentiel dans les arts appliqués, particulièrement à l'architecture, avec un traité des proportions harmoniques*, Paris.

CASIER J. 1924: *Anciennes vues de Gand. Album publié à l'occasion du centenaire de la Commission des monuments et des sites de la ville de Gand, avec notice historique*, Gent.

CHAMBERS W. 1776: *Traité des édifices, meubles, habits, machines et ustensiles chinois, gravés par M. Chambers, avec une descriptions de leurs temples, maisons, jardins etc.*, Paris.

CHARLES L., EVERAERT G., LALEMAN M.-C. & LIEVOIS D. 2001: *Erf, huis en mens. Huizen-onderzoek in Gent*, Gent.

CHRISTOPHE P. 1935: Histoire des routes belges, *Annales des travaux publics de Belgique* lxxxviii, 182-190.

CLAEYS P. 1902: *Mémorial de la ville de Gand, 1792-1830*, Gent.

CLAEYS P. & HEINS A. 1904: *Album Wijnants. Gand pendant la période hollandaise, 1815-1830*, Gent.

COECKE VAN AELST P. 1616: *De vijf boeken van architecture van Sebastiaen Serly...met houten plaeten*, Amsterdam.

COPPEJANS-DESMEDT H. 1952: *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de 18de eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria-Theresia*, Verhandelungen KVATL 17, Brussel.

COPPENS B. & VAN HULTHEM C. (1797): *Le jury temporaire des arts et sciences à l'administration centrale du Département de l'Escaut*, Gent, 14 Floréal, an 5.

COPPIETERS-STOCHOVE E. 1906: Hôtel de Meulenaere, *Inventaire archéologique de Gand*, Gent, 430.

CORNELISSEN N. 1818: Sur les monuments anciens et modernes. Au sujet du plan non adopté pour le monument à Soestdijck, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 2, 179-187.

CORNELISSEN N. 1819: Notices biographiques inédites. Jean-Baptiste Pisson, ancien architecte à Gand, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 3, 55-62, 189-203.

CORNELISSEN N. 1826: *La concorde et l'harmonie. Hommage aux beaux-arts cultivés à Gand*, Gent.

COUSIN J. 1560: *Livre de perspective, avec figures sur bois*, Paris.

D'AVILER A.C. 1720: *Cours d'architecture qui comprend les ordres de Vignole, avec des commentaires des figures et descriptions de ses plus beaux bâtimens et de ceux de Michel-Ange*, Paris.

DEBACKER J. 1971: *De Gentse stadsrekeningen tijdens de Franse overheersing*, onuitg. licentiaats-verhandeling Rijksuniversiteit Gent.

DE BETHUNE E. 1980: *Het kasteel van Marke*, Marke.

DE BUSSCHER E. 1845a: *Précis historique de la société des beaux-arts et de littérature, 1808-1845*, Gent.

DE BUSSCHER E. 1845b: L'ancienne abbaye de St. Pierre à Gand, 1781 et 1847, *Annales de la Société royale des beaux arts et de littérature de Gand* 2, 328-335.

DE BUSSCHER E. 1866: Bailliu, Ernest Joseph, *Biographie Nationale* 1, Brussel, kol. 651-655.

DE BUSSCHER E. 1872: Calloigne, Jean Robert, *Biographie Nationale* 3, Brussel, kol. 250-253.

DECAVELE J. 1978: Private gevelarchitectuur. Gent 17de-18de eeuw, *Stadsarcheologie* 2, 3, 2-II.

DECAVELE J. & DE HERDT R. 1976: *Gent op de wateren en naar de zee*, Antwerpen.

DECAVELE J. & DOUCET B. 1999: *De opera van Gent. Het Grand Théâtre van Roelandt, Philastre en Cambon*, Tielt.

DE CESSART L.A. 1806: *Description des travaux hydrauliques de Louis Alexandre de Cessart, doyen des inspecteurs des monts et chaussées*, Paris.

DE GHELLINCK J. 1974: In een eiland van groen, het kasteel van Marke, *De woonstede door de eeuwen heen* 22, 4-25.

DEKKER J. & HEYNING K. (red.) 2006: *De abdij van Middelburg*, Utrecht.

DELABORDE A. 1808: *Description des nouveaux jardins de la France et de ses anciens châteaux mêlée d'observations sur la vior de la campagne et de la composition des jardins*, Paris.

DELAFOSSÉ J.C. 1771: *Nouvelle iconologie historique, inventée et gravée*, Paris.

DE LA QUINTINYE J. 1692: *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers, avec figures*, Amsterdam.

DELBEKE M., ROGIERS B., VERSCHAFFEL B. & DE MEYER D. 2008: *Piranesi: de prentencollectie van de Universiteit Gent*, Gent (tentoonstellingscatalogus).

DE LICHTERVELDE J.F. 1815: *Mémoire sur les fonds ruraux du Département de l'Escaut*, Gent.

DE LIMBURG-STIRUM T. 1899: J.F. de Neufforge, *Biographie nationale* 15, kol. 627-632.

DE NEUFFORGE J.F. 1757-1780: *Recueil élémentaire d'architecture, contenant plusieurs études des ordres d'architecture d'après l'opinion des Anciens et le sentiment des modernes. Différents Entrecolon-nements propres à l'ordonnance des façades, divers exemples de décorations extérieures et intérieures à l'usage des monuments sacrés, publics et particuliers*, 9 vol., Paris.

DE PERTHUIS M. 1810: *Traité d'architecture rurale, orné de 20 planches en taille douce*, Paris.

DE POTTER F. 1878: "Embellissement" de l'hôtel-de-ville sous l'empereur Napoléon, *Messenger des sciences historiques* LXI, 113-114.

DE POTTER F. 1882-1901/1933: *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundig beschrijving der stad Gent*, 8 dln., Gent.

DE POTTER F. & BROECKAERT J. 1864-1870: *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, eerste reeks, Arrondissement Gent, 8 dln., Gent.

DE REYNIÈS N. 1993: *Le mobilier domestique. Vocabulaire typologique*, 2 vol., Paris.

DEROM S. 1995: Het huis Voortman te Gent, een prachtige directeurswoning in Empire stijl, *De woonstede door de eeuwen heen* 106, 2-15.

DE ROSSI D. 1702: *Studio d'architettura civile sopra gli ornamenti di porte e finestre opera de piu celebri architetti de nostri tempi*, 2 vol., Roma.

DESGODETS A. 1682: *Les édifices antiques de Rome, dessinés et mesurés très-exactement*, Paris.

DESMET G. & BAILLIEUL B. 1997: *Schatten in de Sleepstraat, Gent*, Gent.

DÉTOURNELLE A. 1804/1805 (an XIII): *Recueil d'architecture nouvelle*, Paris.

DE VRIENDT E. 1926: *Koninklijke Academie van Schoone Kunsten*, Gent.

DE VUYST W. 1996: *Leven en werk van J.B. van de Cappelle (1772-1833)*, onuitg. licentiaatsverhandeling Universiteit Gent.

DÉZAILLER-D'ARGENVILLE A.J. 1787: *Vie des fameux architectes depuis la renaissance des arts, avec la description de leurs ouvrages*, 2 vol., Paris.

DHONDT L., HUBERT J.C., VACHAUDEZ C., VAN CLEVEN J.F. & VAN DE VIJVER D. 1998: *18de eeuwse architectuur in België: laat-barok, rococo, neoclassicisme*, Tielt.

DIERICX C.L. 1816: *Appendice aux mémoires sur la ville de Gand*, Gent.

DRAPER J.D. & SCHERF G. 2003: *Playing with Fire. European Terracotta Models, 1740-1840*, New-York (tentoonstellingscatalogus The Metropolitan Museum of Art).

DURAND J.N.L. 1799-1800: *Recueil et parallèle des édifices en tout genre, anciens et modernes, remarquables par leur beauté, par leur grandeur ou par leur singularité et dessinés sur een même échelle*, Paris.

DURAND J.N.L. 1802-1805: *Précis des leçons d'architecture, données à l'Ecole royale polytechnique*, Paris.

FAIPOULT G. 1960: *Mémoire statistique du Département de l'Escaut*, Ingeleid door Dr. Paul Deprez, Verhandelungen MGOG 10, Gent.

FISCHER J.B. 1725: *Essai d'une architecture historique ou sont représentés en gravures les bâtimens les plus renommés des anciens et des peuples étrangers*, Leipzig.

FRANÇOIS L. 1974: Cornelissen Norbert, *Nationaal Biografisch Woordenboek VI*, kol. 123-127.

FRANÇOIS L. 1988: Eugène-François van Hoobrouck de Mooreghem (Gent 1756-1843), *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde XLIV*, 127-152.

FRANCQUART J. 1729: *Pompe funèbre du prince Albert, archiduc d'Autriche, dessinée par Jacques Francquart et gravée par Corneille Galle*, Brussel.

FREDERICQ-LILAR M. 1992: *Gent in de 18de eeuw. De schilders van Reysschoot*, Ruisselede.

GOETGHEBUER P.J. 1827: *Choix des monumens, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas*, Gent.

GOETHALS F.V. 1848-1852: *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique*, Brussel.

HASQUIN H. (ed.) 1987: *Oostenrijks België. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel.

HAUTECOEUR L. 1943-1955: *Histoire de l'architecture classique en France*, 6 dln., Paris.

HIRSCHFELD C.C.L. 1779: *Théorie de l'art des jardins*, 5 dln., Leipzig.

IMMERZEEL J. 1842-1843: *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van het begin der 15e eeuw tot heden*, 2 dln., Amsterdam.

JANSSENS P. 1941: Het kasteel en de vierschaar van Wissekerke (Bazel), *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 52, 79-88.

JANSSENS V. 1975: *De Belgische frank, anderhalve eeuw geldgeschiedenis*, Antwerpen.

Journal de Gand, Nécrologie J.B. Pisson, 18 Déc., 1818.

KLUYSKENS P. 1993: Jean-Baptiste Pisson, *Ghentsche Tydinghen* 22.6.

LALEMAN M.-C., LIEVOIS D. & VAN DOORNE G. 1987: *7 bruggen. Historiek en restauratie van zeven Gentse Leiebruggen*, Gent.

LAMBERT J. 1960: Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 14, 131-221.

LEDOUX C.N. 1842: *Architecture*, t. I, Paris.

LELEUX F. 1965: *Charles van Hulthem, 1764-1832*, Brussel.

LE ROY J.D. 1770: *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, 3 delen, Parijs.

MAILLART P.J. s.d: *Galerie historique, ou tableaux des évènements de la révolution française, représentés en 124 figures en ovale, comprises en 8 feuilles, avec une explication historique de chaque figure*, Paris.

MAROT J. 1727: *L'architecture française ou recueil des plans, élévations, coupes et profils des églises, palais, hôtels et maisons particulières de Paris et des châteaux et maisons de campagne de France*, Paris.

MARTINY J. 1887: *Histoire du théâtre de Liège depuis son origine jusqu'à nos jours*, Liège.

MENGES A.R. 1786: *Oeuvres complètes, traduit de l'italien*, Paris.

Messenger des sciences historiques de Belgique, Gent, 1823-1896.

MUSSCHE J.H. 1817: *Hortus Gandavensis ou tableau général de toutes les plantes exotiques et indigènes*, Gent.

NAGLER G.K. 1909: *Neuer allgemeiner Künstlerlexikon*, deel 12.

NEVE DE MEVERGNIES J.E. 1927: *Gand sous le domination française 1792-1814*, Gent.

NEVE DE MEVERGNIES J.E. 1935: *Gand sous le régime hollandais 1814-1830*, Gent.

NORMAND C. 1815: *Recueil varié des monuments et établissements publics*, Paris.

PALLADIO A. 1682: *Architecture de Palladio, augmentée de nouvelles inventions pour l'art de bien bâtir par Le Muet, avec fig.*, Amsterdam.

PALLADIO A. 1786: *Les bâtimens et les dessins d'André Palladio, recueillis par Octave Bertotto Scamozzi*, 2 delen, Vienne.

PAUWELS-DE VIS J. 1843: *Dictionnaire biographique des Belges*, Brussel.

PERCIER C. & FONTAINE P.F.L. 1801: *Recueil de décorations intérieures, comprenant tout ce qui a rapport à l'ameublement*, Paris.

PERRAULT M. 1684: *Les dix livres d'architecture de Vitruve, corrigés et traduits nouvellement, avec des notes et fig.*, Paris.

PERRONET J.R. 1788: *Description des projets et de la construction des ponts de Neuilly, de Nantes, d'Orléans de Louis XVI etc. Avec le projet du canal de Bourgogne, pour la communication des deux mers par Dijon, en 73 planches*, Paris.

PIOT C. 1883: *Rapport à Mr. Le Ministre de l'intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815*, Brussel.

PIRON C.E.A. 1860: *Algemeene levensbeschrijving der mannen en vrouwen van België*, Mechelen.

PISSON J.B. 1817a: Mémoire d'un projet de théâtre présenté au concours de Liège ayant pour devise: Temple d'Apollon, séjour de l'immortel Grétry, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 1, 27-36.

PISSON J.B. 1817b: Notice sur Vitruve, architecte romain, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 1, 135-138.

PISSON J.B. 1817c: Rapport sur les travaux de la classe d'architecture de la Société royale de Gand, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 1, 265-273.

PISSON J.B. 1818a: Projet d'un monument présenté à l'institut royal des Pays-Bas, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 2, 81-87.

PISSON J.B. 1818b: *Mémoire à l'appui du plan projeté pour une école primaire, présenté à son excellence le Baron de Keverberg de Kessel, gouverneur de la Flandre Orientale*, Gent.

PISSON J.B. 1819: Notice sur l'histoire de l'architecture, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures* 3, 364-368.

POOT H.K. 1726: *Het groot natuur- en zedekundig werelt-toneel van aloude egyptische, grieksche en romeinsche zinnenbeelden of beeldenspraek, uit Cesar Ripa en andere schrijvers, alphabetelyck in order gebragt, met 500 kopere Plaeten*, 3 delen, Delft.

POULAIN N. (red.) 1985: *Gent en architectuur. Trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge.

QUATREMERE DE QUINCY A. 1803: *De l'architecture égyptienne considérée dans son origine, ses principes et son goût, et comparée à l'architecture grecque*, Paris.

RONDELET J.B. 1802-1817: *Traité théorique et pratique de l'art de bâtir*, Paris.

RUGGIERI F. 1755: *Scelta di architettura antiche e moderne della citta di Firenze, opera disegnata ed intagliata*, 4 delen, Firenze.

SAINTENOY P. 1903: L'album de l'architecte Pisson, *Bulletin van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde* 11, 230-240.

SCIPEL W. 1994: *Ägyptomie: Ägypten in der europäischen Kunst, 1730-1930*, Wien.

SERRAS H. 1983: Het domein en het kasteel van Ooidonk, *Monumenten en Landschappen* 2.4, 33-37.

SMOLAR-MEYNAERT A., VANRIE A., SOENEN M. & DE JONGE K. 1991: *Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel.

S.n. s.d.: *Catalogues de vente de la bibliothèque de M. Du Bois de Schoondorp*, s.l.

S.n. 1802-1803 (an XI): *Recueil d'inscriptions et pièces de vers, faites à l'occasion du voyage du premier consul dans le département de l'Escaut*, Gent.

S.n. 1802b (1re Frimaire, an XI): *Notice et description des tableaux et statues exposés au Museum du Département de l'Escaut*, Gent.

S.n. 1803a (6 Thermidor, an XI): *Journal de commerce, des annonces et avis divers*.

S.n. 1803b: *Programme pour le service intérieur de la fête de la Mairie pendant le séjour du premier consul dans la ville de Gand*, Gent.

S.n. 1804-1805: *Wegwijzer der stad Gent*, Gent.

S.n. 1809: *Nouveau cours complet d'agriculture théorique et pratique, avec figures en taille-douce*, 13 delen, Paris.

S.n. 1812-1825: *Salon d'exposition de productions d'artistes vivans*, Gent.

S.n. 1816: *Gazette van Gend*, 6 juni, z.p.

S.n. 1819: *Catalogue d'une belle collection de livres d'architecture, science des ingénieurs, hydraulique, mécanique, perspective, l'art de composer et d'embellir les jardins, traités sur les beaux arts, estampes, dessins, croquis et objets divers, délaissés par feu M. Jean-Baptiste Pisson*, Gent.

S.n. 1835: Notice sur C.J.E. Van Hulthem, *Annuaire de l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles* I, 101-105.

S.n. 1879: L'abbaye de Saint-Pierre, propriété de la Légion d'honneur, *Messenger des sciences historiques* 1879, 116-120; 244-252.

S.n. 1966: *Les Richesses de la Bibliophilie Belge*, Brussel.

S.n. 1985: *Een toren voor boeken*, Gent (tentoonstellingscatalogus).

S.n. 1986 : *Alexandre-Théodore Brongniart, 1739-1813 : architecture et décor* (tentoonstellingscatalogus), Paris.

SNAUWAERT L. (m.m.v. DE WILDE P.) 2003: *Het kasteel van Wissekerke te Bazel*, Kleine Cultuurgidsen, Gent.

Société royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand, *Messenger des sciences historiques*, (1823), 243-255.

SOIL E. J. 1901: Payen Auguste, *Biographie nationale de Belgique* XVI, kol. 774-776.

SOMERS E. 1786: *Redenvoering tot lof der staets-lieventheyd*, Gent.

SONNEVILLE A. & DE LEY H. 1992: *Zwijnaarde eertijds*, Nieuwkerken-Waas.

SONNINI C.S. 1797-1798 (an VII): *Voyage dans la haute et basse Egypte, fait par ordre du gouvernement*, 3 dln., Paris.

STROOBANTS A. 1981: *Emmanuel Quaetfaslem, 1785-1851*, Dendermonde.

STUART J. & REVETT N. 1808: *Les antiquités d'Athènes, mesurées et dessinées*, Paris.

SZAMBIEN W. 1984: *J.N.L. Durand, 1760-1834*, Paris.

THIEME U. & BECKER F. 1933: *Allgemeines Lexikon der bildende Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, deel XXVI, Leipzig.

VAN BLEISWIJK P. 1778: *Natuur- en wiskundige verhandeling over het aanleggen en versterken der dijken*, Leiden.

VANDERHAEGHEN D.J. 1829: Alfabëtische beredeneerde naemlijst der Gentenaren. In: VAN VAERNEWIJK M., *De historie van Belgis*, Gent.

VANDERHAEGHEN F. 1865: *Bibliographie gantoise*, Gent, deel IV, 164, 178 en 286.

VANDER HAEGHEN V. 1903: Pisson, Jean-Baptiste, architecte, *Biographie Nationale* XVII, kol. 678-682.

VANDER HAEGHEN V. 1921-1924: Spruyt, Philippe Lambert, *Biographie Nationale* XXIII, kol. 514-517.

VANDERMEERSCH P.C. 1850: *Inventaire des cartes et des plans, conservés aux archives de la Flandre orientale*, Gand.

VAN DE VIJVER D. 1998: *Architectuur in de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik ca. 1760-1794*. In: DHONDT et al. 1998, 127-192.

VAN DE VIJVER D. 2000: Architectuur en natie. Pierre-Jacques Goetghebuer's 'Choix des Monuments' (1817-1828). De kunst aan de welke wij een groot deel van onzen nationalen roem te danken hebben, *De woonstede door de eeuwen heen* 112, 2-9.

VAN DE VIJVER D. 2003: *Ingenieurs en architecten op de drempel van een nieuwe tijd (1750-1830)*, Leuven.

VAN DE VIVERE E.C.J. 1794: *Historie en inrichting der koninglijke akademie van teeken-, schilder- en bouwkunde, opgericht binnen de stad Gent*, Gent.

VANDE WALLE A.L.J. 1993: De droomresidentie van Lieven Bauwens in het Meerhem te Gent, *Tijdschrift voor industriële cultuur*, cahier 6 nr.2, 15-20.

VAN MANDER C. 1604: *Het schilderboek, waer in voor het eerst de leerlustighe jeught den grondt der edel vrij schilderconst in verscheijden deelen wort voorgedraegen*, Haarlem.

VAN REGENMORTEL E. 2004: *De herinrichting van Kasteel Wissekerke in Bazel circa 1800-1820 in opdracht van graaf Philippe Vilain XIV*, onuitg. licentiaatsverhandeling Universiteit Gent.

VAN REYSSCHOOT P. 1794: *Grondregelen der bouwkunde, aangewezen in haere bezonderste deelen, zoo aengaende hunne proportien, vercierselen, als hun gebruyk, ten nutte der leerlingen van de derde klasse der Architecture op de Akademie van Teeken-, Schilder- en Bouw-kunden binnen Gent, overgenomen uyt het Fransch werk van J.F. Blondel, getyelt Cours d'architecture*, Gent.

VAN TYGHEM F. 1970: Pisson, Jean-Baptiste, architect, *Nationaal Biografisch Woordenboek* 4, kol. 671-682.

VAN TYGHEM F. 1978: *Het stadhuis van Gent*, Verhandelingen AWL SK, 2 dln., Brussel.

VAN TYGHEM F. 1990: Architectuur en openbare werken te Gent tijdens het Frans bewind, 1794-1814, *Tijdschrift van de Antwerpse Vereniging voor bodem- en grotonderzoek*, Antwerpen, 9-15.

VAN TYGHEM F. 2004: De geschiedenis van een huis en zijn inboedel. De verdwenen woning van architect Jean-Baptiste Pisson (1763-1818) in de Drabstraat te Gent, *Gentse bijdragen tot de interieurgeschiedenis* 33, 85-120.

VAN TYGHEM F. 2005: Verdwenen monumenten. Huizenonderzoek te Gent: een verdwenen woonsite in de Drabstraat, *Ghendtsche Tydinghen* 34.2, 86-101.

VAN TYGHEM F. & VAN CLEVEN J. 1988: Het kasteel van Moregem bij Oudenaarde (1792-1798), een merkwaardig ensemble uit de 'Directoire'-tijd, *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde* 27, 39-78.

VAN YPERSEELE DE STRIHOU A. & VAN YPERSEELE DE STRIHOU P. 1991: *Laken, een kasteel in het verlichte Europa*, Tielt.

VIGNOLA G.B. 1644: *Le due regole della prospettiva pratica*, Roma.

VITRUVIUS 1684: *Les dix livres d'architecture de Vitruve, corrigés et traduits nouvellement avec des notes et figures par C. Perrault*, Paris.

VITRUVIUS 1816: *L'architecture de Vitruve, traduite en français, avec des remarques par De Bioul*, Brussel.

VOISIN A. 1826: *Guide des voyageurs dans la ville de Gand ou notice historique sur cette ville, ses monuments et ses hommes célèbres*, Gent.

VREDEMAN DE VRIES H. 1606: *Architectura bestaende in vijf manieren van edificien, meest overeenkomende met de leere van Vitruvio, verciert met veele schoone edificien, alsmede eenige moderne gebouwen naer de voornoemde konst der architecture in perspective gestelt*, Amsterdam.

WINCKELMANN J.J. 1793-1794 (an II): *Histoire de l'art chez les anciens*, 2 delen, Paris.

ZWIERS L. 1908: *Waterbouwkunde*, deel III, Amsterdam.